

प्रवेश सं० ६२६

विषयः धर्म शास्त्रम्

क्रम सं० ३३

ग्रन्थकारः

नाम निर्णय सिन्धुः

पत्र सं० ५-८८, १-१६५

अक्षर सं० (पंक्तौ) २२ पंक्ति सं० (पृष्ठे) १०

श्लोक सं०

लिपिः देवनागरी

आधारः ३१

आकारः १०.६.४४.६

12393

वि० विवरणम् ३१५

अ.प्र. २११

वी० एस० गू० पा०—७७ एस० सी० ई०—१६५१—५० ०००
पुस्तकः फील्डः पूर्ण आधुनिकी द्वितीयकः

No. 100
100

100

६८६

२९९ निर्णयसिद्धा: सं.
मं. २८००

नि.सिं. श्रीगणेशायनमः॥श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः॥ काहुण्येकनि प्रथम
 केतरामंसीतालतायुक्तं॥विश्वामित्रान्ववायवततिसमाहं
 वराहवर्णं वंदे॥१॥लक्ष्मीसहस्रं कलुद्रुतलं नितगोकुलं
 बह्वर्षिदं नश्यममहः किंचिदुपास्यते॥२॥यत्पारसं स
 तिसर्वमंगलप्रतिभूर्मता॥तन्महाराजकल्याण्यश्रीता
 तचरणान्नुमः॥३॥सर्वकल्याणसंदोहनिदानं पदद्वयं
 पुनरीक्षोद्रीमं बभूव॥त्यंनोमिसादरं॥४॥विंदुमाध
 पादाब्जरोतं बीकतं वमहं॥न्यासांसंभ्रातं भट्टदिवाक
 रमुपास्यते॥५॥हेमद्रिमाधवमते प्रविचार्यसंम्यगालोच्य
 तत्वमथतीर्थकृतांपरेषां॥श्रीः नमस्तु तनयः कमलाकर

राम
 १

रव्यः कालेयधामतिविनिर्गदनात् नोति॥६॥संतिययवि
 विद्रुंसतः निर्वंधाश्चकोटिरः॥तथायमुष्यवैदधीको
 चिद्रिसालुमीरति॥७॥तत्रसंक्षेपतः कालः बोधा॥अबो
 यनमृतुमसिः पक्षेदिवसदति॥तत्राब्दीमाधवमतेष
 चधा॥सावनसौराश्विनाक्षत्रौ बार्हस्पत्यसदति॥गुरोर्मध्य
 राशिभोगेन बार्हस्पत्यः सचज्योतिः शाल्वेप्रसिध्ना॥हेमद्रिस्व
 सश्रीधर्मशाल्वेः॥उपयोगातिस्त्रएवविधया
 ह॥तत्रवक्ष्यमाणैः सावनादिद्वादशमासैः स्तनददं॥मलमा
 सेनुसतिषष्टिदिनात् कएकोमासदतिद्वादशमासत्तमवि
 विरुद्धं॥तथाच व्यासः॥षष्ट्यानुदिवसेर्मासः

निर्णय०

कथितो वादरायणे रिति॥ तत्राचांद्रो ब्रः षड्विभेदतदाहर्गा॥ प्रथ१
प्रभवो विभवः शुक्रः प्रमोदो धप्रजापतिः॥ अंगिराः श्रीमुखो
भावो युवा धाता तथैव च॥ ईश्वरो ब्रह्मान्यस्वै प्रमाथीति
क्रमो वषः॥ वित्रभानुः सुभानुश्चतारणः पार्थिवो मयः॥ सर्व
जिह्वा सर्वधारी च विरोधी विदुः त्वरः॥ नंदनो विजयश्चैव
जयो मन्मथदुमुखौ॥ हिमलं बोविलं बोयवि कारीश्वरी
पूर्वः॥ शुभः कछे भवः क्रोधी विश्वावसु पराभवो॥ पूर्वंगः कि
लकः सौम्यः साधारणवितो धकनू॥ परीधावी प्रमादो च आ
नंदो राक्षसो नलः॥ पिंगलः कालयुक्तश्च सिधायो रोद्रुर्दुर्मा
ती॥ दुंदुभीरु धिरो द्दारीरक्तक्षीक्रो धनः क्षय इति॥ यद्यपि ये

तिवेगुरोर्मध्यमैराशिभेगेन प्रभवादिनां माघादौ प्रवृत्तिस्तु ता
थापि प्रभवः दिनां चांद्रलक्षण्यस्ति॥ चांद्राद्यणं प्रभवदिनां पं
चके पुगे रतिमाधवेति॥ तेन चांद्रः प्रभवदिः चैत्रसिते प्र
तैते॥ बार्हस्पत्यस्तु माघादौ॥ तयोर्विनियोगो ज्योतिर्निबंधे ब्रह्म
सिधांते॥ व्यावहारिकसंज्ञायं कालस्मृत्यादिकर्मसु॥ योज्यः स
र्वत्र तत्रापि जैवोक्तमर्हते॥ आर्षिबेणः॥ स्मरेत्सर्वत्र कर्मदि
चांद्रसंवल्लसद॥ नान्यं यस्माद्भूतस्य दौ प्रवृत्तिस्तस्य कीर्ति
ता॥ अयनं तु सौरर्जुनयात्मकं॥ सौरर्जुनितयं प्रविष्टमयनमिति
दीपिकोक्तेः॥ तद्विधिं॥ दक्षिणमंतरं चेति॥ कर्के संक्रांतिर्दक्षि
णं॥ मकरं त्यं॥ अयनयोर्विनियोगमाह मदनलेखसत्यव्रतः॥ देवता

नि. १

रामवाप्यादिप्रतिष्ठोदङ्गुविरवौ॥ दक्षिणाशास्रवे कुर्वन्तस्त
लमवपुयात्॥ वैखानसः॥ मातृभैरववाराह्नरसिंहत्रिवि
माः॥ महिषासुरहन्त्री चस्थाप्यावैदक्षिणायने॥ वैशाखेऽप्यर्थे॥
नतु दक्षिणायने एवेति नियमः॥ पूर्ववचने दक्षिणायने निबिधा
या देवप्रतिष्ठायाः देवविशेषे प्रति सवात्॥ रत्नमालायां॥ गृह
प्रवेशत्रिदशप्रतिष्ठा विवाहचौलव्रतबंधपूर्व॥ सोम्यायने क
र्मशुभं विधेयं यद्गृहं जंततत्तत्तदक्षिणे चेति॥ अस्यापवादः॥
कन्यारचंडे॥ सद्यः कतयुगं चास्तु सद्यश्चास्तून्तरायणं॥ सद्यस
ह्येदयश्चास्तु कार्यानि वसतो सतां॥ इत्ययनं॥ ऋतुमसिद्वया
सांमलमासे तु मासद्वयोत्सक एको मासस्तेन मासद्वयत्सक

राम

३

लमविरुद्धं॥ सद्धेया॥ चांद्रः सौरश्च॥ चैत्रारं भोवसंतदिश्वं॥
मीनारं भोषारं भोवासौरः॥ मीनमेघयोर्मेघवधयोर्विवसंत इति
बोधायनोक्तेः॥ अनयोर्विनिर्योगमाह त्रिकंडमंडनः॥ श्रौतस्मा
त्तं क्रियाः सर्वाः कुर्याच्चंद्रमसर्तुषु॥ तदभावे तु सौरर्तुष्विति ज्योति
विदां मतं॥ सद्धिविधोपि बोद्धा॥ वसंतो ग्रीष्मो वर्षाः शरद्विमंतः शि
शिर इति॥ इति ऋतुः॥ मासश्चतुर्थः॥ सावनः सौरश्चंद्रैनाक्षत्र
इति॥ त्रिंशदिनः सावनः॥ अर्कसंक्रांतिः संक्रांत्यवधिः सोम्य
यपि देमाद्रिमाधवकालादृर्गया लोचनेन मेघसंक्रांत्या समा
प्तायाममावास्या कर्त्तव्यं चैत्रः॥ लुनितिलक्षणाच्च मेघसंक्रांतिश्चै
त्रत्वं प्रतीयते॥ तथापि मेघसंक्रमे दृष्टये सति वैशाखस्यैवा

निःसि-

धिव्यासपूर्व भाविलेनमीनस्यैवचैत्रलंपुक्तं॥एवंमेघादयोवे
 शारदाः॥अतोमीनसंक्रांत्यमध्यस्थप्रौर्णमासीकलंआयति
 धिकलंवाचैत्रलमेतिलक्षणा॥मीनएवसौरश्वेत्रः॥एवंवे
 शारदादयोपिमेघाद्यात्रेयाः॥सौरमासप्रसंगात्संक्रांतिनिर्ण
 यउच्यते॥तत्रपूर्वतोपिसंक्रामाण्यकालपरिक। सुमेद
 शेतिसामान्यत्तुपुण्यकालसर्वैरुक्तः॥विशेषस्तुच्यते॥अत्रमा
 मकाः संग्रहस्तोकाः॥प्रागृध्वादशपूर्वतःषड्
 वनितः॥सराःपूर्वतः॥अश्विनोदशपूर्वतोथपरतःपूर्वोपरास्पृष्ट
 श॥पूर्वःषोडशचोत्तराश्विनोदशपूर्वतःपश्चात्तत्त्ववेदःपुनःपूर्वःषो

राम

॥वर्षिचंद्रतः॥सिंहपूर्वःषोडश॥कन्यायःपराःषोडश॥तुलायाःप्रागृध्वाद
 श॥वृश्चिकेपूर्वःषोडश॥धनुषि
 इतः॥राचोत्तराश्विनोदशपुण्यास्तमेघादितः॥अस्यार्थः॥मेघेप्रा
 गृध्वाच्चैत्रपरिक।पुण्यकालः॥तमेः॥वर्षोदश॥मिथु
 नेपराःषोडश॥कर्कषुपराःषोडश॥मकरेचत्वारिंशत्पराः
 षोडश॥तुलायाःप्रागृध्वादश॥वृश्चिकेपूर्वःषोडश॥धनु
 विपराःषोडश॥मकरेचत्वारिंशत्पराः॥इदंहेमाद्रिमतेनो
 क्तं॥माधवमतेस्तत्रपराविंशतिःपुण्याःकुंभेपूर्वःषोडश
 मीनेपराःषोडशेति॥याप्युत्तरापुण्यतमःमेघोक्तासायंभवे
 सायदिसापिपूर्वः॥पूर्वतुयोक्तायदिसाविभातेसाप्युत्त
 राशत्रिनिषेधतःस्यात्॥अवीडि॥शीयायदिसंक्रमस्यासूदे
 दिपुण्यपरतःपरेदि॥आसन्तयामद्वयमेवपुण्यनिशियमधे

जि.सि.१-१॥ तदिनद्वयं स्यात् ॥३॥ कर्कः दृष्टेऽप्येवमिति सुवाच देवादि सूरि
 श्वतभापरार्कः ॥ दृष्टः प्रदेवे यदि वा धरानिपदे हि पुण्यं तथ
 कर्कः श्वेत ॥४॥ प्रभातकाले यदि वा निशीथे पूर्वै हि पुण्यं त्वि
 ति माधवार्यः ॥ अन्नमूलवचनैर्गानि माधवापरार्कः देवादि
 पुदष्ट व्याप्तिः ॥ सर्वसंक्रांदिषु दानविशेषो देवादि दानवन्दे
 उक्तः ॥ विश्वामित्रः ॥ निषसंक्रमणे भानो मेघदानं महाफलं ॥
 दृष्टसंक्रमणे दानं गवां प्रोक्तं तथैव च ॥ वस्त्रान्नपानदा
 नानि मिथुने विदितानि तु ॥ घृतधेनुप्रदानं च कर्कटेषु वि
 शिष्यते ॥ समुत्पन्नं च दानं सिंहेषु विदितं सदा ॥ कन्याप्रवे
 शे वस्त्राणां वैश्वनां दानमेव च ॥ तुलाप्रवेशे तिलाणां गोर

राम

५

सानामपीष्टदं ॥ अन्नकीचलिते भानो दीपदानं महाफलं ॥
 अन्नकीचलिकः ॥ धनः प्रवेशे वस्त्राणां यानानां च महाफ
 लं ॥ दृष्टप्रवेशे दारुणां दानं नमस्तेत्येव च ॥ कुंभ
 प्रवेशे दानं तु गवामंबुतृपास्य च ॥ मीनप्रवेशे स्थानातां प्रा
 तानामपि चोत्तममिति ॥ अत्रोपवासमाह देवादि वाप
 स्तंबः ॥ अयनेषु वैचैवात्र रात्रौ पोषितो नरः ॥ स्नात्वा य
 स्त्वर्चयेद्भूतं सर्वकामफलं लभेत् ॥ अत्राः कोतु वक्ष्व
 सिष्ठः ॥ अयने संक्रमे चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ अदो रा
 त्रौ धितः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अत्रोपवासः संक्रां
 तिदिने दानानि तु पुण्यकालदिने दद्याच्चार्यचूदामणिः ॥

ति-सि-१ विधिलाचवायुण्यकालदिने एवोभयभित्तिवस्थाः॥ इदं
 ६ च पुत्रिगृहस्थातिरिक्तविषयं॥ आदित्येह निसंक्रांतौ ग
 १ हणे चंद्रसूर्ययोः॥ उपवासो न कर्तव्यः पुत्रिणा गृहिणा
 तथेति जैमिनिवचनात्॥ अत्र श्राद्धमुक्तं देमादौ विष्णु
 धर्मे॥ श्राद्धसंक्रमणे भानोः प्रशस्ते पृथिवीपते॥ अप
 विराट्के विष्णुः॥ आदित्यसंक्रमं चैव विषुवं वायनद्वयं॥ व्य
 चं तीपातो भजनाभं चंद्रसूर्ययुक्तं तथा॥ जन्मभमभ्युदय
 श्व॥ एतं सुश्राद्धा कालान्वे काम्यानां प्रजापतेरिति॥ राम
 यदा द्वादशदिने रवगियनां प्रवृत्तिर्भवति तदा विषु
 ६ ण्यं॥ अन्यथा संक्रमणे सिद्धे रयनग्रहणं व्यर्थं स्यादित्य
 वक्तव्यं अयनग्रहणं ॥

राम
 ६

परार्कः॥ हेमाद्रावपि गालवः॥ अयनांशकतुल्येन का
 लेनैव स्फुटं भवेत्॥ मृगशिरादिगेषूर्येयाम्पोदगय
 ने सति ण्तदा संक्रांतिकाले स्पुरुक्ता विष्णुपदादय इति॥
 अयनांशकच्युतिरूपे संक्रांतिकाले विष्णुपदादयः
 प्रवर्तन्ते॥ तस्य युक्तं पुण्यकालादि ज्ञेयमिति स एव व्याच
 र्यो॥ तच्च मेघायनं॥ वृषायनमित्यादि सर्वत्र ज्ञेयं॥ माघ
 वीये पिजा बालिः॥ संक्रांतिषु यथा कालस्तदीयेष्वयने त
 या॥ अयने विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः परेति॥ मकराय
 ने पूर्वा विंशतिः शरिकाः पुण्याः मकरसंक्रांतौ तु पूश्वा
 द्विंशतिः पुण्याः॥ अग्न्यायने तत्तत्संक्रांतिवदित्यर्थः॥ वि

नि.सि.१

७

उपदिष्टस्वरूपं च दीविकायं उक्तं ॥ द्युप्रविष्टासं द्रव
श्रिकघटेष्टकस्य यः संक्रमः ॥ कन्यामीनधनुर्नमुधु
वडशीयास्यं तुलामेषयोः ॥ प्रोक्तं तद्विषुवं दक्षिणमद
कुर्कार्कके दक्षिणे इति ॥ द्युप्रविष्टुपदं ॥ नयुकूमि
न ॥ अत्र पिंडो दितं आधं कुर्यात् ॥ तथा चापरा के मा
त्ये ॥ अयनद्वित्ये आधं विषुवद्विहये तथा ॥ संक्रांतिषु च
सर्वपिंडो निर्वपणादत इति ॥ आधमूलपाणिस्त्वस्य नि
मूलत्वा समूलत्वे पिततः प्रभृति संक्रांता उपरागादिपर्वसु ॥
त्रिपिंडमाचरे ब्राधमेको दिष्टं मते दनीति मास्योक्ते प्र
दणाय दणवद्विकल्पस्याह ॥ तन्न ॥ अस्य पार्वणा नवा

राम

७

एकत्वेन पिंडा विधाय कत्वात् ॥ पिंडो व्यक्तिः ॥ अन्यथैकप
दे पिंडेन वा दत्रित्वविधौ च वषट्कर्तुः प्रथमं भक्षवद्वैरूपा
पतेः ॥ मंगलकृतेषु विशेषमाह ॥ ज्योतिर्निबं धेनारदः ॥ सा
र ज्याः सूर्यस्य संक्रांतिः पूर्वतः पतस्तथा ॥ विवाहदिषु कार्ये
धनाढ्यः षोडश षोडश ॥ एतत्पुण्यकालो पलक्ष्यं ॥ भानोः
संक्रांतिभोगश्च कुलिकश्चार्धयामक इति ज्योतिः शास्त्रे
वर्ज्येषु परिगणनात् ॥ अयनव्यतिरिक्ता सुदृशसु संक्रांति
पुरात्रोत्थानाः आधादिनकार्यं ॥ अद्विसंक्रमणेषु पुण्यमह
कृत्स्नं प्रकीर्तितं ॥ एत्रो संक्रमणो भानोर्दिनार्धं स्नानदान
योः ॥ अर्धरात्रादधस्तसि नमध्याह्नस्योपहित्रिय ॥ उर्ध्वं

निजस्य०१

संक्रमणेचोर्ध्वमुदयासहरूपं॥पूर्णेचैदर्धयत्रेतुयदासं
क्रमतेरविः॥प्रादुर्दिनद्वयंपुण्यंमुक्तामकरकर्कराविति
वृक्षवसिष्ठादिवचनेःअहःपुण्यत्वोत्तपारत्रोसंक्रमणोभा
नोर्दिवाकुर्यात्तुताक्रियां॥पूर्वस्मात्प्रातोवापिप्रत्यासन्नस्य
तत्फलमिति वसिष्ठवचनाच्चाप्याद्रात्रोत्थानादिनिषेधप्र
तीतिः॥यानितु॥विवाहप्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठाक्रतुजन्मसु॥
तथोपरागपातादौस्नानेदानेनिशगुभेति॥प्रादुर्दिनसं
क्रांतिविवाहसयवक्षिषु॥स्नानदानादिकंकुर्यान्निशि
काम्यव्रतेषुचेत्यादीविष्णुगोभिलादिवचनानितानिमक
रकर्कसंक्रांतिविषयाणि॥मुक्तामकरकर्करावितितयो

राम

र्दिवागृहानस्यपर्युदस्तत्वादितिहेमाद्रिमाधवादयः॥
वस्तुतस्तुप्रणुक्तवचनेनतयोर्दिनद्वयपुण्यत्वादिवपर्यु
दासान्मकरकर्करावपिस्नानंदानंपरेदनीत्यादिभिरहः
पुण्यत्वोक्तेःअहःपुण्यत्वानुपपत्त्याकल्परान्निषेधस्य
चप्रत्यक्षरान्निविधिनावाधात्सर्वसंक्रांतिषुरात्रावृणुषा
नविकल्पःसचैदृशंचाराह्यवतिष्ठतइतियुक्तःपंथाः॥
अयनयोस्तुवक्तव्योविशेषःश्रावणोभाचैववक्ष्यते॥
ज्योतिर्निबंघेगार्गः॥प्यस्पजन्मर्क्षमासाद्यरविसंक्रमणं
भवेत्॥तन्मासाभ्यंतरेतस्यवैरकुत्राधनक्षयाः॥तगर
सरोरुहपत्रैरजनीसिंधार्थलोघसंयुतैः॥स्नानंजन्मा

नि.सि.१

९

धर्गतिरविसंक्रमणेनृणांशुभंद॥दिमाद्रौ॥अद्रिचैद्रात्रि
पुर्गमस्याद्रात्रौचैद्रासरद्वये॥संक्रांतिःपक्षिणीत्रेयाद्रा
नाध्ययनकर्मसु॥यत्तुगौडाः॥संक्रांत्यांपक्षयोरंतरेद्रा
दश्यांश्राध्ववासरे॥सायंसंध्यंनकुर्वीतकुर्वेश्वपित
द्राभवेदितिकर्मेपिदेशिन्यांव्यासोक्तेःसायंपुण्यका
लेसंध्यानिषेधमाहुस्तन्निर्मूलं॥अन्यच्चबहुवक्तव्यं
विस्तरभीतेनेच्यते॥वृत्तिसंक्रांतिनिर्णयः॥पक्षयुगज
श्रांद्रौमासःसद्धेयाः॥शुक्लादिरमांतःकृष्णादिःपूर्णिमां
तश्च॥तथाचत्रिकांडमंडनः॥चांद्रोपिचुकूपक्षादिःक
क्षादिर्वेतिचद्विधेयुक्तादिराभेदेनतद्व्यवस्थामाह॥क

रोमे

९

भोक्तेः॥तदुक्तंदिपिर्योको॥चांद्रोद्दामपुशुकुगप्रतिपदरभद्र
ति॥नद्विधेकृष्णादिमन्यतेतेषांसंवत्सरारं
लपक्षादिकंमासंनंगीकुर्वीति कैचन॥येपीश्रंतिनतेषा
मपीष्टे॥विंध्यस्यदक्षिणादृतिविंध्यदक्षिणेकृष्णादिनि
षेधादुत्तरतोद्वयोरभ्यनुज्ञागम्यते॥तत्रापिशुकुादिमुख्यः
कृष्णादिर्गोणः॥शास्त्रेषुचैत्रशुक्लप्रतिपद्येवचांद्रसंव
त्सरारंभोभियते॥अतःशुक्लादिमुख्यः॥कृष्णादिनाम
लमासासंभवञ्च॥चंद्रस्यसर्वनक्षत्रभोगेननाक्षत्रेमा
सःसावनादिनांव्यवस्थोक्तादिमाद्रौब्रह्मसिधांते॥अमा
वास्यापरिच्छिन्नोमासःस्याद्ब्राह्मणस्यतु॥संक्रांतिपौ
र्णमासीभ्यांतथैव नृपवैश्ययोः॥अत्रब्राह्मणादिनांतरेवचनं
पायत्रकर्मविशेषेवसंतेब्राह्मणोऽग्निनादधीतेत्यादिव

नि.सि.१
१०

मासः ऋतुस्तत्र दशान्ति त्वं नियम्य तेन तु सर्वकर्म सुदशान्ति
एवेति वक्ष्याम्यर्थसौभरे दीर्घादिनिधननियमवद्विधि
लाघवात् ॥ त्रैवर्णिकानां सर्वकर्मसु मासविशेषविधेः
सावनादीनां गृहानुलोमादिपरत्वापत्तेश्चेति गुरुचरणाः ॥
ज्योतिर्गर्गः ॥ सौमेमासो विवाहदोषज्ञादौ सावनः स्मृतः
अद्विकेपित्कार्यचर्चाद्रोमासप्रशस्यते ॥ ऋष्यशृङ्गाः ॥
व्रत विवाहयज्ञेषु सौरमानं प्रशस्यते ॥ पार्वणोत्पष्टकाश्राद्धे
चांद्रमिष्टं तथाद्विके ॥ स्मृत्यंतरे ॥ एके दिष्ट विवाह
दौ ऋणादौ सौरसावनौ ॥ ज्योतिर्गर्गः ॥ आयुदयिविभागश्च प्रा
याश्चित्तक्रिया तथा ॥ सावनेनैव कर्तव्या ऋणां च

राम
१०

५. संक्रांतत्वेन

पुपासना ॥ विष्णुधर्मे ॥ नक्षत्रसत्राण्ययनान्तिचंद्रोर्मा
सेन कुर्यान्दिगणान्तकेनेति ॥ ब्राह्मे ॥ तिथि कृत्ये च कृष्ण
दिं व्रते शुक्लदिमेव च ॥ विवाहदौ च सौरादिमासं कृत्येषु
निर्दिशेत् ॥ अथ मलमासः ॥ तत्रैकः संक्रांतिरद्विजः सित
दिश्वान्द्रोमासो मलमासः ॥ एकसंक्रांति राहिसमसंक्रां
तिद्वयवत्त्वेन च ॥ सद्धेया ॥ अधिमासः क्षयमासश्चेति ॥
तदुक्तं काठकगृह्ये ॥ यस्मिन्मासेन संक्रांतिः संक्रांतिद्वय
मेव वा ॥ मलमासः सविज्ञेयो मासः स्यात्तुत्रयोदशरति ॥
सत्यव्रतोपि ॥ रात्रिद्वययत्रमासिसंक्रमे तदिवाकरः ॥ न
धिमासो भवेद्देशमलमासस्तु कैवल्यदति ॥ अधिकमा

नि.सिं.मु.

११

सस्यकालनियममाह॥ वसिष्ठः॥ द्वात्रिंशद्विगतेमसिर्दि
नैःषोडशभिस्तथा॥ घटिकानां चतुष्केषु पापतस्य अधिकमासं दू क
ति॥ एतच्च सावन्तादिमतिनसेभवार्थेन तु निमार्थः॥ अन्यथा
षोडशदिनाधिकद्वात्रिंशन्मासानन्तरं कृष्णपक्षनियमेन तु
कुटिलभंगापतेः॥ तेन न्यूनधिककाले मलमासपातेपिन
दीर्घः॥ अतएवोक्तं माधवीये॥ मासे त्रिंशत्तमे भवेदिति॥ क्ष
यस्यापि न्येति रास्त्रे॥ असंक्रांतमासोऽधिमासः स्फुरः स्या
द्विसंक्रांतिमासः क्षया रव्यः कदाचित्॥ क्षयः कार्तिकेदि
त्रयेनान्यतः स्यात्तदा वर्षमध्येधि॥ मासद्वयं च॥ एकः क्षया
पूर्वपरतश्चैकद्वयधिकमासद्वयं भवतीत्यर्थः॥ अत्र विशेष

माह॥ जा बालि॥ मासद्वये ब्रह्ममध्ये तु संक्रांतिर्नयदा भवे
त॥ प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्यादधिमासस्तथोत्तरद्विति॥ उत्तरएव
कालाधिक्यं न पूर्वस्मिन्नित्यर्थः॥ यच्च ब्रह्मसिद्धांते॥ चैत्रा
देऽधिमासः परतस्त्वधिको भवेत्॥ तत्र चैत्रात्पूर्वमसंक्रां
तद्वयैर्पूर्वेनाधिकः किंतु परद्वयार्थः॥ यच्च ज्योतिः सिद्धांते
धरकन्यागते सूर्ये दश्विके वाथ धन्विनि॥ मकरे वाथ कुंभे
वानाधिमासो विधीयत इति॥ तत्तु दश्विके चतुष्टये मल
मासे सति पूर्वं तुलाकन्यागते सूर्ये क्षयात्पूर्वभाव्यधिकमास
स्य कालाधिक्यमात्रनिषेधार्थेन त्वधिकमात्रस्यादृश्यानां
फाल्गुनादीनां प्रायोमाघस्य च क्वचित्॥ ननु संक्रांतं भवती

नि.सि.१

१२

लेषणास्त्रविनिश्चयदतिहेमाद्रौविष्णुधर्मविरोधात्॥म
लमासेष्टकादिनिषेधानुपपत्तेः॥मकरेवाथकुंभेवेति
दृष्टांतार्थप्राप्त्यभावात्॥क्षयस्यगमनकालउक्तःसिद्धां
तत्रिरामणौ॥गतोऽप्यद्रिनंदेर्गतिर्नाककलितिथीत्रैर्भ
विष्यत्यर्थोगाक्षसूर्यैः॥गजाग्निभूमिस्तथाप्रायशो
यंकुर्वेदंदुर्वर्षैःकचिक्रौकुभिश्चेति॥अध्ययःश्वत्वारः॥अ
द्रयःसप्त॥नंदःनव॥एवांप्रातिलोमिनपाते१७४तैर्मिति
वर्षेकश्चिक्षयमासःपूर्वजातदस्यर्थः॥तिथयःपंचदश॥
ईशागएकादश॥१११५एवंमितेयातेकश्चिन्दविष्यतीत्य
र्थः॥अंगर्दःअक्षयसूर्याः१२एकत्र१२५ईशागजाः८अद्रयः७

राम

१२

अग्नि३भूः१एकत्र१३७८कुर्वेद४दुंदु१एकत्र१४१गावः९
कु१एकत्र१९एतेर्मिति वर्षेयतिकश्चिन्दविष्यतीत्यर्थः॥अथ
मलमासेकार्यकार्यनिरूप्यते॥तत्रजाबालिः॥निसने
मित्तिकेकुर्यात्॥धंकुर्यन्मिलिख्यते॥तिथिनक्षत्रवारोक्तका
म्येतेवकदाचना॥अयंचकाम्यतिषेधआभसमाप्तिविषयः॥
असूर्यानामयेनासानतेषुममसंमतः॥व्रतानांचैवयज्ञानामारं
भश्चसमापनमितितेनैवोक्तत्वात्॥समाप्तिनिषेधस्तुमुद्धे
संभवे॥तथाचकाठकगृह्ये॥प्रवृत्तंमलमासात्प्राक्यलकाप्य
मसमापितं॥आगतेमलमासेपितसमाप्यमसंशयमितिहे
माद्रौ॥असूर्याःअधिकमासादस्यर्थः॥तत्रमंडलंतपतेरवे

रितिवचनात्॥ कारीयदिः काम्यस्यत्वारंभसमाप्तीभवतए
 वे॥ त्वादिरन्यत्रविस्तरः॥ काठकगृह्येपि॥ मलेऽनन्यागतिंकुर्या
 न्नित्यान्तेमिक्तिकीक्रियामिति॥ तानिनेमिक्तिकानिदीपिका
 यामुक्तानि॥ यन्नैमिक्तिकमग्निन स्युजगताग्न्या धानमर्चयि
 वासंस्कारादिविलोपनेसतिपुनः प्रोक्तं प्रतिष्ठादिकमिति॥ ग
 त्यंतरयुतंतुसोमादिदेवमेवा॥ तत्रकर्तव्यान्युक्तानिकाठार
 र्शोद्वादशरुःसपिंडांतं कर्मग्रहणजन्मतोः॥ सीमंतेपुंस
 कवेऽश्राध्वंद्वेवेतौजातैर्भवे॥ रोगेऽंतिरलभ्येचयेजोऽश्राध्वं
 तानिच॥ प्रायश्चित्तं निमित्तस्यवशात्पूर्वपरत्रवा॥ अद्भे
 दकुंभमन्वादिमहालययुगादिषु॥ आध्वंद्वेऽप्यह्मरुःश्रा

राम

१३

धमूनादिमणिसिकं॥ मलिस्तुचान्यमासेषुमतानांश्राध
 माब्दिकं॥ आध्वंनुपूर्वदृष्टेषुतीर्थेष्वेवंयुगादिषु॥ मन्वादि
 षुचयदानंदानंदेनंदिनंचयत्॥ तिलगोभूहिरण्यानांसंध्यो
 पासनयोः क्रिया॥ पर्वहोमश्चाग्रयणंसाग्रेरिहिश्वपर्व
 णितनिसाग्निहोत्रहोमश्चदेवतातिथिपूजनं॥ स्नानंचत्ना
 नविधिनाप्यभक्ष्यपियवर्जनं॥ तर्पणंचनिमित्तस्यनित्यत्वाद्
 भयत्रचेति॥ एतेऽपुंसवनसीमंतौ॥ एतच्च गर्भाधानायन
 प्राज्ञानांतसंस्कारोपलक्षणां॥ तदुक्तं दीपिकायां॥ गर्भाधा
 नमुखंचचौलविधितः प्राज्ञातयांविनाकपुष्ट्याग्रयणं
 गजेन्द्रपुरतः श्यामपानंगयोस्तीर्थेदुक्षययोश्चविश्व

मधिकेमास्येवमाद्याचरेदिति॥अलभ्येयोगोऽर्धेदियपत्र
 कादौकाम्योन्यपित्रतादीनिकायणीत्यर्थः॥पूर्वपत्रमले
 सुश्वेचेत्यर्थः॥महालयरात्रेनमघात्रयोदशुच्यतइतिमा
 धवः॥दर्शश्राद्धंमलेपिकार्यं॥न्यत्रुक्तमशृंगः॥संवत्सरा
 त्तरेकेणमासोयस्यान्मलिम्लुचः॥तृप्तिमस्त्रयोदशेश्राद्धं
 नकुर्याद्विदुसंक्षयइतितत्काम्यदर्शश्राद्धविषयः॥काम्यं
 नैवकदाचनेतिवचनात्॥दर्शचिकाम्यश्राद्धंकन्यांकन्या
 वेदनस्वेत्यादिनायाज्ञवल्केनोक्तं॥नित्यं तुमलमासे
 पिभवत्येवा॥दर्शपिहृत्तः॥श्राद्धं दानं च प्रतिवासरं॥गो
 भूतिलहिरण्यानां मासेपि स्यान्मलिम्लुचइतिमास्यो

क्तेरिति हेमाद्रादयः॥दिवोदासीयेपि॥अनिंदुरिंदुपू
 णचिह्नरिवातेषु धाष्टमी॥नाचिमासेपरित्याज्याः सी
 मंतान्नाशनेशिरोरिति॥अनिंददर्शः॥द्विविधमप्यमाश्राद्धं
 नकार्यमित्यपराकः॥तत्रयद्विहितं कर्मउत्तरेमासिकारये
 दित्युक्तेः॥षष्ठ्या तु दिवसैरिति शुभमासकरणे पिशाहार्थं
 पपत्तेर्दर्शश्राद्धंमलेनकार्यमिति प्राचीनगोडाः॥शूलपाणि
 श्रवा॥संवत्सरप्रदीपेपि॥एकराशिस्थिते सूर्ये यदा दर्शद्वयं भ
 वेत्॥दर्शश्राद्धं तदादौ स्यान्मलम्लुचः॥अत्रापि प्रा
 ख्यवस्था॥पय्यविकालादर्शसंवत्वाधिकं सासद्वयेक
 र्गमित्युक्तं॥तथापि हेमादिमाधवापराकादिमतास्यथम

नि.सि.१
१५

वार्षिकं मलमासे द्वितीयाद्याद्विकं तु शुद्धमासे एव कार्यं॥
असंक्रांतेऽपि कर्तव्यमाद्विकं प्रथमं द्विजैः॥ तथैव मासिकं
आश्विनपिंडीकरणंतथेति हस्तिनात्तेः॥ आद्विकं प्रथमं मलमासे
तत्कुर्वीत मलमासे॥ त्रयोदशे तु संप्राप्ते कुर्वीत पुनराद्विकमि
ति स्मृत्यंतरे तैश्च॥ पुनराद्विकं द्वितीयादि वार्षिकं॥ त्रयोदशे
मासे तीते च तुर्दशाद्यादिने कुर्यादित्यर्थः॥ यत्तु सत्यं तत्र॥ वर्षे
वर्षे तु व्यङ्ग्यं क्षमात्ता पित्रोर्मते हनि॥ मलमासेन तत्कार्यं व्या
प्रस्य वचनं यथेति॥ तद्वितीयादि वार्षिकविषयो॥ आद्विकं प्रथ
त यस्यात्तत्कुर्वीत मलमासे इति पूर्वोक्तवचनात्॥ तेन यत्र द्वादश
मासिकं शुद्धमासे भवति तत्र त्रयोदशे अधिके एव आद्याद्विकं

राम

१५

कार्यं॥ यत्र लघुधिकं मध्ये द्वादशमासिकं तत्र तस्य द्विरावृत्तिं क
लाचतुर्दशे शुद्धे एव प्रथमाद्विकमिति निष्कर्षः॥ तत्र द्वितीया
दि शुद्धमासे एव॥ एधी चंद्रोदये दिवोदासीये मदनपारिजाते चै
वं॥ मलमासे मलानां तु यदस एव अधिकः स्यात्तदा तत्रैव कार्यं॥
यथा ह्यपैठिनसि॥ मलमासे मलानां तु आश्विन्यस्यातिवृत्तं॥
मलमासेऽपि कर्तव्यं नान्येषां तु कथंचनेति॥ हिमद्रौ व्यासोपि॥
मलमासे मलानां तु सौरमानं समाश्रयेत्॥ स एव दिवसस्तस्य
आश्विनपिंडोदकदिषु॥ तथा च॥ मासपक्षतिथिस्पष्टे घोष
सिन्निव्रियते हनि॥ प्रत्यब्दं तु तथाभूतं क्षयादंतस्य तं विदुरि
ति दीपिका विवरणे॥ अभावेऽस्य शुद्धे चरेदिति॥ अस्य म

नि.सिं.१

95

उमासस्याभावेत्रयोदशत्वेनासत्त्वेमुधेमासिआधंचरिद्वयर्थः
इतिचा॥ तथाचद्वितीयाव्याख्यामासाद्यतिथौकार्यमित्यर्थः॥ य
जुवभ्रवसिष्ठः॥ आधीयाहनि संप्राप्ते अधिमासो भवेद्यदि॥
मासद्वयेपिकुर्वति आधमेवंतुमुह्यति॥ यच्च व्यासः॥ उत्तरे देव
कार्याणि पितृकार्याणि चोभयोरिति॥ तन्मासिकादिपिष्यं॥
यौगादिकं मासिकं च आधंचापरपक्षिकं॥ मन्वादिकं तैथि कं
च कुर्यान्मासद्वयेपि चेति स्मृतिचंद्रिकोक्तेः॥ तैथिकं तीर्थ आ
धंतस्त्वे देवतीर्थप्रप्तौ मासद्वयेपि कार्यमिति त्रिस्थलीसेतौ भ
ट्टः॥ केचिन्नुप्रतिमासं भृतादिव आधं यस्तुतिवत्सरं॥ मन्वा
देच युगादौ च तन्मासोरुभयोरपीति मटी चैव चनात्॥ वर्षे

राम

१३६

[illegible]

नि.सिं.१

१७

वर्धेत आश्विनं तत्र मृतं ते दूनी तपेठी न सि विरोधः स्यादिति भदे
माद्वै एध्वी चंद्रोदये च एतेन न वर्धेत न चिं व्यासु क्षेपिकुर्या
देवेत्यनंत भद्रव्याख्यामाना भावा सरास्ता ॥ पूर्वव्याख्यायां
गुह्येति तीये प्रथमग्रहणमेव मानं ॥ यदपि निर्णयाम्ते पूर्वो
क्त कालादश्च वचनामलमासे आश्विनस्य चंध्यत्न निरासा
र्थं पित्रुदेशेन ब्राह्मणा भोजयित्वा शुद्धमासे सपिंडकं आ
धंकुर्यात् ॥ पिंडवर्जमसंक्रांते संक्रांतो पिंडसंयुतं ॥ प्रति सं
वत्सं आश्वमेवं सासद्भ्ये विवेति वध्यपराशरोक्ते इति तद
पिचिंसो ॥ पूर्वोक्तवचनस्य क्षयपूर्वभाव्यधिकमासविष
यत्वात् ॥ तत्र हि मासद्वये आश्वमेवं ॥ तद्वत् सत्यतपाः ॥

राम

१७

एक एव यदा मास संक्रांतिद्वयसंयुतः ॥ मासद्वयगतं आ
श्वं मलमासे पिशस्यते इति मासद्वयगतं पूर्वी संक्रांतगतं च ॥
मलमासे क्षयमासे ॥ अपिश्वरत्तसूचीधिमासे चेति हिमा
द्रिः ॥ दीपिकापि ॥ तस्याकृष्टं गधिमासं कोयदि भवेत्तत्र स
च सांवत्सरं तस्मिन् शुद्धतया क्षये च चनाकुपयिष्यो कोवि
द इति ॥ कालादशो व्यतिद्विषय एवेत्यलं बहूनां ॥ मलमासवर्ज्या
च्युक्तानि कालादशे ॥ अनिसुभनिमित्तं च दानं च महदादिकं ॥
अग्न्याधानाध्वरापूर्वतीर्थयात्रामरक्षणां ॥ देवराभतडागा
दिप्रतिष्ठामोर्जिबन्धनं ॥ आश्रमस्वीकृतिः काम्यवधोहा
वनिष्क्रमः ॥ राजाभिषेकः प्रथमचूडा

नि.सिं.१
१८

कर्मव्रतानिच॥अन्नप्राशनमारंभोगृहाणांचप्रवेशनं॥स्नानं
विवाहेनामतिपन्नंदेवमहेस्वव॥व्रतारंभसमाप्तीचक
र्मकाण्यंचपाप्मनां॥प्रायश्चित्तं तु सर्वस्य मलमासे विवर्ज
येत्॥उपाकर्त्तुं सजनं च पवित्रदमनार्पणं॥अवरोहश्च
दैमंतः सर्पाणां बलिरष्टकाः॥ईशानस्य बलिर्विह्नाः रायनं
परिवर्तनं॥दुर्गेद्रस्थापनोत्थाने ध्वजोत्थानं च वज्रिणः॥
पूर्वत्र प्रतिषिद्धानि परत्रान्यच्च देविकमिति॥अत्र मूलवच
नानि हेमाद्रिमाधवादिभ्यो ज्ञेयानि॥दिवोदासीयेपि॥ग्रा राम
त्रोऽसवं च देवादित्रापथं दिव्यमेव च॥मलमासेन कुर्वीत व्या
सस्य वचनं यथेति॥अयं निर्णयः क्षयमासेपि ज्ञेयः॥रविसे १८

क्रमहिनेयो वज्र्यविज्यविधिः स्मृतः॥स एव तु द्विसंक्रा
ते मलमासेऽप्यदीरितिकाठकगृहोक्तेः॥क्षयमासस्मृतानां
प्रसादिके विशेषे हेमादौ॥तिथ्यर्धे प्रथमे पूर्वी द्वितीये र्धे
तथोत्तरः॥मासावितिषु धोर्ध्वं ह्योक्षयमासस्य मध्यमो॥आ
दिकवद्धर्धपत्तेर्विज्ञेयं॥यन्मलमासे वज्र्यमुक्तं तच्छुक्रगुर्वारस्ता
दिष्वपि ज्ञेयं॥तदा दृढस्पतिः॥बाले वायदि वा देहे शुक्रे वास्तं
गते गुरौ॥मलमास इवेतानि वज्र्ये देवदर्शनमिति॥अनादिदेव
तां दृष्ट्वा शुचः स्युर्नष्टभार्गवै॥मलमासेऽप्यनावृत्ततीर्थयात्रां
विवर्जयेत्॥आवृत्ततीर्थे दीषाभावमानं चतुफलमिति वा
चस्पतिमिश्राः तन्ता॥अस्तीति बाधके फलदेतुत्वाक्षतेः॥लल्लेपि॥

शिं० सिं० ११
१२

नीचस्थेवक्रसंस्थेप्यतिचरणगते बालवधास्तगेवासन्या
सोदेवयान्नानियमव्रतविधिः कर्णवैधस्तुदीक्षागमोर्जीवं
धोगनानांप्रतियमनविधिर्वस्तुदेवप्रतिष्ठावर्ज्याः सन्नि-
प्रयत्नान्निद्रापतिगुरोसिंहगशिस्थितेचेत्किादीक्षायाग
दीक्षा॥आगमदीक्षाच॥तथा॥उद्यानचूडाव्रतबंधदीक्षा
विवाह्यात्राचवधूप्रवेशः॥तडागकूपनिद्राप्रतिष्ठाव
दस्पृतीसिंहगतेनकुर्यात्॥दिवोदासीये॥गुर्वदित्येगुरोसिं
हनेष्टुक्रैमलिम्लमे॥गृहकर्मव्रतंयात्रांमनसापिनचिं
तयेन॥अस्यापवादस्तेनैव ब्राह्मे॥अंडनंचोपवासंचगोत
म्यां सिंहगुरो॥कन्यागतेतुकछायांनतुत्तीरवासि

राम

१२

नां॥तथा॥आद्यासगोतमीर्गागाद्वियाजाद्वीसरता॥सर्वती
र्थफलंस्नानाद्देवताम्यांसिंहगुरो॥संदिताप्रदीपे॥स्यासत्त
रात्रंगस्तुक्रयोश्चबालत्वमद्रादशकंचवाध्यं॥वध्नोसिते
न्यावगुभौशिशुत्वेशस्तोयतस्तोपचयिमानाविति॥वसि
ष्ठः॥अतिचारुतेजीविवर्जयेत्तदनंतरं॥व्रतोद्धारुदिकर्मे
षुअष्टाविंशतिवासरान्॥बाल्यादिलक्षणमुक्तंब्रह्मसिंहाते॥
रविणास्तितरन्येषांग्रहाणामस्तउच्यते॥ततोर्वाग्वार्धकंप्रो
क्तंउर्ध्वबाल्यंप्रकीर्तितमिति॥बाल्याद्विपरिमाणंचचत्तरा
तो॥बालःशुक्रैरिवसदशकंपंचकंचैववध्यः॥पश्चादद्रोत्रि
तयमुदितःपक्षमैर्द्राक्रमेण॥जीवोवध्यःशिशुरपितयापक्ष

नि.सि.१
२०

मन्यैः शिशुतो वक्ष्यो प्रोक्तो दिवस दशकं च परैः सप्त रात्रिः ॥ पञ्च
मत्तः ॥ ३ ॥ दये दशदिनानि बालः ॥ अस्ते पंचदिनानि वक्ष्यः ॥ पूर्व
तो दिनत्रयं बालः ॥ पक्षं च वक्ष्यदस्यर्थः ॥ जीवो गुरुः ॥ अन्यत्र त्व
न्यथोक्तं ॥ प्राक् पश्चादुदितः शुक्रः पचसप्तदिनं शिशुः ॥ विप
रीतं तु वक्ष्यत्वं तद्देवगुरोरपीति ॥ एषां च पक्षाणां व्यवस्थामा
मिहिरः ॥ बह्वोदरिताः कालये बाल्ये वार्धकेऽपि वा ॥ ग्राह्या
स्तत्राधिकाः शेषदिशमेदादुत्तापदीति ॥ देशभेदश्च मदनर
लेगार्थः ॥ शुक्रो गुरुः प्राक् च पराक् च बालि विंध्ये दशावन्ति
षु सप्त रात्रिः ॥ वंगेषु दूषेषु च षट्च पंचशेषे च देशे त्रिदिनं वदं
तीति ॥ अस्तादि रपवादः कारितिरवन्ते ॥ न प्रसक्तो दयकृतो

राम

२०

चौदो विश्वेश्वरालये ॥ त्रिस्थली सेतो वायवीये ॥ गोदावर्याग
यायां च श्रीशैले प्रहृणद्वये ॥ सुरासुरगुरुणां च मौल्यदेषो न
विद्यते ॥ प्रहृणद्वये तन्निमित्तकं कुरुक्षेत्रयात्रादानादवि
त्यर्थः ॥ तदाह त्रिस्थली सेतो लल्लु ॥ उपप्लवे शीतलभानु
भान्वोरधेदिये वै कपिलारव्यषष्ठ्यं ॥ सुरासुरे ज्यास्तमयेऽपि
तीर्थयात्राविधिः संक्रमणे च रास्तः इत्यलंबदुना ॥ मलमासे
व्रतविशेष उक्तो हि माद्रौ पात्रे ॥ अधिमासे तु संप्राप्ते गडस
र्पिर्गुतानि च ॥ त्रयस्त्रिंशदपूषानि दातव्यानि दिने दिने ॥ साज्या
निगडमिश्राणि अधिमासे न्यपोचम ॥ अधिमासे तु संप्राप्ते त्रय
स्त्रिंशत्तु देवताः ॥ उदिश्या पूषदनेन पृथ्वीदानफलं लभेत् ॥

नि.सि.१
२१

त्रयस्त्रिंशत्पूपांनंकांस्पपान्नेनिधायच॥सद्यस्तंसीदितं पंचज्रा
 मणायनिवेदयेत्॥विष्णुस्त्रीसहस्रांशुःसर्वपापप्रणाशनः॥
 अपूपानप्रदाने
 नममपायं व्यपोह तु॥नारायणजगद्भूजभास्करप्रतिरूपक॥
 ब्रूतेननेनपुत्रांश्वसंपदं चाभिवर्धय॥यस्य हस्तो गदाचक्रैराह
 डो यस्य बाहुनां शरवः करः तले यस्य समे विष्णुः प्रसीद तु॥कल
 काछादिरूपेण निमेषघटिकादिना॥यो वंचयति भूतानि तस्मै
 कालाहर्निनमः॥कुरुक्षेत्रमयंदेशः कालः पर्वद्विजोदरिः॥एश्वी
 समभिदं दानं गृह्यण पुरुषोत्तम॥मलानां च विमुध्यथ पापप्रश
 मनाय च॥पुत्रपौत्रादितृतीयं तव दास्यामि भास्कर॥मंत्रेणा

राम
२१

नेन यो दद्यात्त्रयस्त्रिंशदपूप कान्॥प्राप्नोति विष्णुर्लालक्ष्मीपु
 त्रपौत्रादिसंपददति॥इतिकमलाकरभट्टकृते निणयसिंधोमल
 मासानेर्णयः॥पक्षनिर्णयस्तु देवमुखः शुक्लपक्षः दक्षः पित्रोर्विश्व
 षडतिमाधवेनोक्तः॥अथ तिथिनिर्णयः॥तत्र तिथिद्वेधा शुद्धा
 विध्या च॥दिनेतिथ्यंतरसं बंधरहितांशु द्विंशत्सहस्रावध्यात्त
 त्रशुद्धाग्रामसंदेहद्विध्यानिर्णयतो तत्र सामान्यतो वेधमाह
 माधवीयेपेठिनासः॥पक्षद्वयेपि तिथयस्तथिं पृथ्वीतिथोत्तरां त्रि
 भिमुद्गतेर्विध्यंतिसामान्योयं विधिः स्मृत इति हेमाद्रिमदनरत्ना
 दोद्दिमुद्गतेऽप्युक्तः॥उदिते दैवतं भानौ विध्यं चास्तमिते रवौ
 ॥द्विमुद्गतीत्रिदश्वसातिथिर्द्वयकव्ययोरिति

वि.सं. १

पक्षे॥अमाप्रतिपद्युग्मस्य पूर्णिमायाश्चतत्रैव सखादितिके
चित्॥तत्संख्यमाप्रतिपद्युग्मात्कृष्णपक्षद्विंशत्यक्षद्वयपरमि
दं॥तत्तद्विशेषवाक्यैः कृष्णतिथिविशेषोपेयतइति॥दशमीत
त्तापुराणसमुच्चये॥संपूर्णदशमीकार्याभिभ्रतापूर्वयाथे
वेति॥संपूर्णशुक्लपक्षे॥त्रयोदशीनुसुमंनुनेत्॥त्रयो
दशीनु कर्तव्याद्वादशीसंहितामुनेइति॥कृष्णपक्षेखा
पस्तंजः॥प्रतिपत्सद्वितीयास्याद्वितीयाप्रतिपद्युता॥
चतुर्थीसंयुतायाचसातृतीयाफलप्रदा॥पंचमीचप्रकर्त
व्याषष्ठ्यायुक्तानुनारद॥कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेच
दशमी॥पूर्वाविधाप्रकर्तव्यापरविधानकुत्रचित्॥दशमी

॥

23

चप्रकर्तव्याः ॥ १८ ॥ सद्गुरुः
द्विजमतमः ॥ षष्ठ्यष्टमी अमावास्या कृष्णक्षेत्रयेदृशी ॥ एताः पर्यु-
ताः पूज्याः पराः पूर्वैण संयुता इति ॥ अथ अनुव्याप्ताः ॥ ॥ एवैवैर्दिपस्तथा हिं-
सात्रिचिधंति यिलक्षणं ॥ एवैवैर्दिपैर्पितृपूज्यो हिंसास्यात्पूर्वकालकी-
ति ॥ एवैवैः साम्यं ॥ एवैवैः द्विः ॥ तयोः पराः ॥ हिंसाक्षयस्तत्पूर्वैत्यर्थः ॥
एतद्गुरुः ॥ आदितिविषयं ॥ द्वितीयादिकं युग्मानां पूज्यं तानियमा-
दिषु ॥ एकैर्दिष्टादिद्विध्यादि ॥ ॥ सवध्यादिचौदनेति व्याप्ति-
तेः ॥ नियमादिषु व्रतदानादिदेवकर्मसु ॥ एकैर्दिष्टादिति यैर्द्वि-
ध्यादिविषयः ॥ कर्मकालव्याप्ताभावेन कर्मोपक्रमकालगैव-
याद्या ॥ कर्मोपक्रमकालगानुवृत्तिभिर्ग्राह्या न युग्मादर इति

मध्याह्न श्रवणं च भा भक्तदिन तृतीयांशः तेन यद्यपि द्वादश दंडोक्तं
रं प्रप्यते तथापि ४

नि.सिं.१

२४

दीपिकोक्तेः॥यानि तु यांति तिं समनु प्राप्य उदयं याति भा स्फ
रः॥सातिथिः सकलाज्ञेया दाना ध्ययन कर्मस्वित्यादीनि ता
नि त्रिमुहूर्तं दिस्तुतिरिति निर्णयत्रेदीप्यु अथैकभक्तं॥तत्का
लपादे॥मध्याह्न व्यापिनीयाह्ना एकभक्ते सदातिथिर्दिना
र्धसमयेतीति भुज्यते नियमेन यत्॥एकभक्तमिति प्रोक्तं म
तस्तस्यादि वैवहृतित्कां दोक्तेः॥सप्तदशाष्टदश दंडौ मुख्यः
कालः॥दीपिकायां तु॥मध्याह्नं स दले त्रिभागादिवसे स्या
देकभक्तमिति॥ततः सूर्यास्तपर्यंतं गोपाः॥दिवैवहृत्यस्य
वैयर्थ्यात्सर्वे तत्परत्वात्॥अत्र पूर्वैद्य व्याप्तिः परेद्युः भ
येद्यु व्याप्तिस्तभा वेंश व्याप्तिः तत्रापि साम्यं वैषम्यं चेति षट्

राम

२४

पक्षः॥तत्राययोरसंदेह एवा॥तृतीतु पूर्वैर्द्विगोणमुख्यप्रतिः
सत्वात्पूर्वेति माध्वः॥युगमवाक्यः॥पर्ययद्विहेमादिः॥इद
मेव युक्तं॥चतुर्थपूर्वैर्वागोणकालव्याप्तेः सत्वात्॥तैषम्ये
णांशव्याप्तौ याधिक्यं साग्राह्यं॥साम्यपूर्वा॥अयंच स्वतंत्रं कभे
ते निर्णयः॥आ न्यांगे उपवासप्रतिनिधौ च तदनुसारं निर्णयः
अथ नक्तं॥तच्च दिनानशनपूर्वैरात्रिभोजनं॥तत्र प्र दोषव्याप्ते
नीयाह्ना॥प्रदोषव्यापिनीयाह्नातिथिर्नक्तं व्रते सदेति वक्तव्यं॥
प्रदोषः स्यान्दानावस्तंगतिर्नक्ति॥नक्तं तन्नु कर्तव्यं तिश्रास्त्रातिनि
श्रवयद्वितीमदनले व्यासोक्तेः॥तत्रापि त्रिदंडोत्तरं कार्यं॥साम्यसंध्या
त्रिचट्टिकास्ताडपरिभास्वतदतित्कां दोक्तेः॥दंडत्रयस्य संध्या
स्तु॥त्रिमुहूर्तं प्रदोषः ३

लात्तत्रचत्वारिमासिकमणिषि संध्यायां परि वर्जयेत् ॥ आहारं मे
 श्रुतं निद्रां स्वाध्यायं चतुर्थकमिति मार्कंडेयेन भोजनं निषिधा
 त ॥ अर्द्धं निद्रां नक्तं प्रवदंति मनीषिणः ॥ नक्षत्रदर्शनान्नक्तम
 मर्द्धमन्ये गणाधिपेति माधवीये भविष्योक्ते ॥ अत्र गोडासु प्रदोषो
 क्षमयादूर्ध्वं परिकाट्यमिष्यत इति ब्रह्मसंहिता ॥ प्रदोषः संध्याचरि
 नरात्र्योऽसंधौ मुहूर्तः ॥ अत्र गिस्तमया संध्या व्यक्तीभूतानतारका
 यावत् ॥ तिजः परिहृतिवशाद्धानोरधोदयं यावदिति वराहोक्तेरि
 त्यदि ॥ तन्ना ॥ अस्य संध्यावंदननध्यायादिपरत्वात् ॥ अतएव तत्र
 रवंडमंडलस्य संध्यात्वमुक्तं विसर्जने चोप ॥ यच्च मदनरले ॥ न
 कस्य वै धत्वा रागप्राप्तभोजनगोचरो निषेध इत्युक्तं तन्ना ॥ विधे

त्रि

निषिधाविरोधात् ॥ अन्यथा कपिंजला नित्यत्र भ्योधिकानां हि
 सनं स्यात् ॥ सायंकाले नक्तं नुदिनद्वये प्रदोषोऽस्त्वशेऽत्रैय ॥ अतथा
 त्वेपरत्र स्यादस्तादवर्गितोऽस्ति तिजा बालिवचनात् ॥ प्रदोष
 व्यापिनी न स्यादित्युक्तं विधीयते ॥ आत्मनो द्विगुणाच्छायामं
 दीभवति भास्करे ॥ तन्नक्तं नक्तमित्याहुर्नक्तं निशि भोजन
 मिति स्कंदाच्च ॥ यस्यादिनामपि सायद्विनक्तं ॥ नक्तं निरायां
 कुवत्तु गच्छेत् विधिसंयुतः ॥ यतिश्च विधवा चैव कुर्वन्ति स
 दिवा करमिति तत्रैव स्मृत्यंतरात् ॥ इदमपुत्रविधरोपलक्षणं ॥ पु
 त्रवत्सु पुत्रो विवत् ॥ अनाश्रमोऽप्याश्रमी स्यादपलीकोऽपि पुत्रवानि
 तिसंग्रहोक्तेः ॥ सोऽनक्तं नुदिनैव ॥ त्रिअर्द्धं स्पृशेत्वा द्विनिशि चैता

नि.सि.प्र.

२६

वतीतिथिः॥तस्यां सोरभवेन्नतमह्येवतुभोजनमिति सुमंत
तेः॥हरि न के विशेषः कालादरेत्कांदि॥उदयस्थासदापूज्याहरि
न के प्रतेतिथिरिति॥अन्यन्न तं तु संक्रांत्यादवपिरात्रवेवादि
वेधस्य राग प्राप्त भोजन गोबल्लेन वैधाबाधकत्वात्॥दिनद्वय
व्यतिोपरा॥उभयेर्पदिवातिथ्योः प्रदेश व्यापिनीतिथिः॥तत्रो
त्तरन्न तं स्यादुभयत्रापि सायतदृति कालादरेजि॥वाजि वचना
त॥अन्यपक्षेष्ट एक भक्त वन्निर्णयः॥अत्र विशेषो मदनालोगा
ठडे॥हविष्य भोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवं॥अग्निकार्यम
धः शय्यां नक्त भोजीषडाचरेत्॥अग्निकार्यं व्यातिहेमः॥इति न
क्तं॥अथ च ते तु विशेष वचनाभा वासक्षे उपवास प्राप्तेरुपवास

राम

२६

वन्निर्णयः॥अथ नक्षत्रव्रतकालः॥विशुद्धमे उपोषितव्यं नक्षत्रं य
स्मिन्नस्तमियाद्विः॥युज्येते यत्र वातारनिश्रिये शशिनोऽसहेति॥
मा॥वीयेत्कांदि॥तत्रैवोपवसेदक्षेयनिश्रियादधो भवेत्॥उप
वसेयदक्षं स्यात्तद्धिनं तैक भक्तयोः॥अथ व्रतपरि भाषा॥तत्रा
धिकारिणो मदनरले भविष्ये॥अननयस्तु ये विप्रस्तेषां श्रेयोति
धीयते॥व्रते उपवासनिर्णयैर्नादानैस्तथान्नप॥अनग्निराणम
पवासविषयं॥अतएव देवलः॥आहिताग्निरनङ्गं भवब्रह्म च धी च
तेत्रयः॥अन्नं तएव सिध्यंति नैवं॥सिधिरनन्तं॥एकादश्यादो
तु वचनाद्दवतीति वक्ष्यामः॥शूद्रस्याप्यधिकारः॥शूद्रो वर्णश्च
तु योऽपि वर्णत्वाधर्ममर्हति॥वेदमेतत्स्वधात्वाद्वावषट्कारादिभि

सि.सं. १
२६

विनिति व्यासोक्तेः॥ प्राच्यास्तु वैभ्यः शुभयेर्द्धरात्राधिके पवासनि
विधः॥ वैभ्याः शुभयेर्द्धरात्राधिके पवासं प्रकुर्वते॥ त्रिरात्रं पंचरात्रं
वातेषां व्युत्तिर्न विद्यते॥ चतुर्थं भक्तक्षपणं वैभ्यैः शुभे विधीयते॥
त्रिरात्रं तु न धर्मज्ञैर्विहितं ब्रह्मवादिभिरिति हेमोदेववचनं॥ यावदु
क्तनिषेधइत्येके॥ प्रकरणान्महातपोविषय इति युक्तं॥ एवमस्त्रीणां
मपि॥ यत्तु स्कांदे स्तस्त्रीणां एव गृह्यहोत्रं न व्रतं नाप्युपाधनं॥ भर्तृशु
श्रूष्ये वैतालोका निष्ठां प्रजंति हि॥ यदेवैभ्यो यच्च पित्रादिकेभ्यः
कुयन्तिर्तभ्यर्चनं सस्त्रिपांचातस्यार्धवैसाफलं नान्यचित्तानारी
भुंक्ते भर्तृशुश्रूष्ये वा आदिपराणि॥ नारीवत्त्वननुज्ञाता भर्त्रात्रा
पिसुतेन वा॥ विफलं तद्देवतस्यायत्करोत्योर्ध्वदेहकृत्प्रिति॥ ओ

ना

राम

२७

धर्देहि कं पारलोकि कं॥ तद्भर्तृननुज्ञाविषयं॥ भायपितुर्मतेने
वव्रतादीनां चोत्सदेहिकासायनोक्तेः॥ अत्र विशेषोद्धारिवंशे॥
स्नानं च कार्यं शिरसस्ततः फलमवाप्नुयात्॥ स्नात्वा स्त्री प्रातः प्रायप
तिं विज्ञापयेत्सती॥ इदं च व्रतोपक्रमोद्भूतं॥ अन्यत्र स्मृत्यर्थसा
रोऽयत्र पंसः संचैलं स्यात्स्नानं तत्र सुवासिनी॥ कुब्जं तैवाशिरः स्ना
नं शिरोरागीजरी तथा॥ तथा॥ गृहिलौ दुर्बरं पानं सकुशं साक्षरं
तथा॥ गोशृंगं दक्षिणं हंसं च प्रगृहीय म्भतज्जलं॥ औदुंबरं ताम्रं
ततो भर्तुः सती दद्यात्स्नातस्य प्रयत्तस्य च॥ आत्मनश्चाभिवेत्तव्यं
ततः शिरसितज्जलं॥ उपवासेषु कर्तव्यमेतद्विव्रतकेषु चेति॥ स
र्वव्रतेषु संकल्पविधिश्चाभास्ते॥ गृहिलौ दुर्बरं पानं वारिपूर्णं

नि.सि.प्र. दृष्टुं खः उपवासं तु गृह्णीयाद्यद्वासं कल्पयेत्तु धः ॥ दृष्टेनैवेत्यर्थः ॥
 २८ अथ ब्रतारं भक्तैः ॥ मदनल्लेगार्थः ॥ असंगे च गुरौ शुक्ले बलिबध्ने
 मलिंस्तु चे ॥ उद्यापनमुपारं भं ब्रतानां नैव कारयेत् ॥ एलमा लाया ॥
 सोमसौम्यगृह्णु ब्रवासाः सर्वकर्मसंभवंति सिद्धिदाः भानुभौम
 शनिवासोऽपुचप्रोक्तमेव खलु ॥ कर्मसिध्यति ॥ तथा ॥ विरुद्धसंज्ञा
 दृष्टये च योगास्तेषामनिष्टः खलु पादुआद्यः ॥ सर्वे धृतिस्तु व्यति
 पातनामासर्वोपनिष्टः परिधस्य चार्थः ॥ तिरुस्तु येति प्रथमे स
 वज्रे व्याघातसंज्ञेन वपंचरुहे ॥ गण्डेति गण्डे च षडे वन उच्यः शुभे राम
 छवि वर्जनीयाः ॥ संग्रहे ॥ कछेति दिशो रूध्वं सप्तमी भूतयोर
 धः ॥ शक्रे वेदशयो रूध्वं भद्रा प्राग्वलु पूर्णचिः ॥ श्रीपतिः नसि २८

क्षिमायातिकतंच विषारिघातः ॥ दिक्मत्रसिद्धं ॥ व्यवहारसम
 चये ॥ दशम्यां प्रथमघटिकापंचमपरं दृष्टुः सप्तम्यां द्विदशघ
 टिकापंचमपरं दृष्टुः सप्तम्यां द्विदशघटिकां तत्रेति घटिकांते
 त्रिघटिकांते त्रिघटिकां ॥ तृतीयायाकायां खयमघटिकाभ्यपरं
 भवंतु भविष्टः सुखं श्रवति धिचतुर्थे स्ति विरैत्रे ॥ तत्रेवासापिण
 नुसिते पक्षे कछे चैव तु ॥ वश्वेकी ॥ सर्पिण्यास्तु संरवंत्याज्यं वश्वि
 कयाः पुष्टमेव च ॥ माधवीये ॥ विष्टिर्यदा दृष्टानितये परार्थजाता पू
 नार्थजा ॥ निशितराशु भदाचपुष्टे ॥ ब्रह्मयामलि ॥ दिनभद्राय दारा
 रौरात्रिभद्राय ददिव ॥ नस्याज्याशु मकार्ये छिप्राहरे वंपरातनाः ॥
 श्रीपतिः ॥ षट्पौष्ट तोद्वादशरां कराच्च पौरंदराब्द ॥ निन कक्रमे

नि.सिं.प्र. ७॥ पूर्वार्धमध्यापरभागयुंजिचिरंतनज्योतिषकैः स्मृतानि॥
 २९ व्रतारंभेविषोमदनरलेस्स्यव्रतेनोक्तः॥ उदयस्थानिधर्म्या
 दिनभवेदितमध्यभाक्॥ सा खंडनव्रतानांस्यादांभश्च
 समापनमिति॥ देवतः॥ अभुक्ताप्रातराह्णं स्नात्वाचम्यसमा
 दितः॥ सुमर्यदेवताभ्यश्चनिवेद्यव्रतमाचरेत्॥ मदनरलेभ
 विषे॥ क्षमासत्यं दयादानं शौचमिंद्रियानग्रहं देवपूजाग्निहो
 वनंसंतोषस्तेयवर्जनं॥ सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यादशुभास्मृतः॥
 अग्निहोमस्तदेवस्यः व्याहृतिहोमो वेतिवर्धमानः॥ यजुतेनेवो राम
 तं॥ सर्वमेतसुराणोक्तं प्रकृतव्रतपरं॥ व्रतांतरेनुविध्यंतरस २९
 त्वे होमोन्यधानः॥ अतएत्तेकादश्यां शिष्टानां होमानाचर

णामितितन्न॥ जपो होमश्चोऽवक्ष्यमापो कवाक्यत्वेनास्यका
 म्यव्रतसमाप्तिपरत्वात्॥ तत्तुं सात्तदश्यस्यपशुमित्रविंदा
 दिप्रकरणस्थो नैवतसद्रुतविशेषहोमविधिभिरस्योपसंहर
 रदात्॥ विष्णुधर्मे॥ तज्जप्यजपनध्यानतत्कथाश्रवणादिकं॥
 तदर्चनंचतन्तामकीर्तनमदणादयः॥ उपवासकृतमेतेषु
 णाः प्रोक्तामनीविभिः॥ कौमे॥ बह्विंशतिं सजं॥ सुहृत्पतितं
 चरजत्तलां॥ नस्यशेनाभिभावे तनेक्षेतव्रतवासरे॥ यथी
 चंद्रोदयेअग्निपुराणे॥ स्नात्वाव्रतवत्तासर्वव्रतेषु व्रतमूर्तयः॥
 पूज्याः सुवर्णमिष्याद्याः शस्यवैभूमिशायिनाः॥ जपो होमश्च
 मान्यव्रतां नैदानमेवच॥ चतुर्विंशद्वादशापंचवात्रयएववा

इति विप्राः पूज्यायथाशक्तितेभ्यो दद्याच्च दक्षिणं अत्र विप्रा
रतिपुङ्गवानिर्देशाद्युमांस एव भोज्यमनुस्त्रियः॥ एवं स ह्यभो
जनादावपि॥ विरूपैकशेषस्य प्रमाणांतरं विनाऽयुक्तत्वात्॥
अतएव द्वयो र्यजमानानुस्त्रियः॥ एवं स ह्यभो जनादावपि॥
विरूपैकशेषस्य प्रमाणांतरं विनाऽयुक्तत्वात्॥ अतएव द्वयो
र्यजमानयोः प्रतिपदं कुर्यान् बह्वभ्यो यजमानेभ्य इत्यादौ वि
रूपैकशेषयोगात्पत्न्यभिप्रायंद्वित्वं बहुत्वं वानतं भवती
युक्तं आचार्यैः पार्थसारथिना च॥ एतेनैकस्य ब्राह्मणस्य
रा वस्याभोजनं पर्येत्॥ बहुत्वस्यैकपदश्रुत्या ब्राह्मणं जितले
न भोजना न्वयाभावादित्यत्र विस्तारः॥ रूद्रस्य तु प्रतिष्ठादि

च द्विप्रहारा व्याहृति होम इति वर्धमानः॥ व्रतमूर्तयो व्रत
देवता प्रतिमाः॥ प्रतिमास्वरूपं च मदनरत्ने भविष्ये॥ अनु
रक्तद्रव्यतत्संख्या देवता प्रतिमान् पणसो वषट् राजतीताम्नी
वक्षजामर्तिकी तथा॥ चित्रजगद्विष्टले वा या निजवित्तानुसू
तः॥ आमाषात्पलपर्यंतं कर्तव्या शाल्वीर्जितैः॥ तत्रैव ब्राह्मे॥
आज्यं द्रव्यमनगदेशे जुहोतिषु विधीयते॥ मंत्रस्य देवतायाश्च
प्रजापतिरिति स्थितिः॥ मंत्रानुक्तैः समस्त व्याहृतिरूपैः मंत्रः॥
प्रजापतिश्च देवतेति कल्पतरुः॥ वर्धमानधृतदेवीपुराणे॥
होमो ग्रहद्विपूजायां च तमष्टाधिकं भवेत्॥ अष्टाविंशतिरष्टौ
तामथाप्राप्तिविधीयते॥ मदनरत्ने॥ अनुक्तसंख्यायत्र स्यात्

तमहोत्तरं शतं॥ वर्धमानं च तव ह्यज्ञाता तपः॥ उपवासं द्विजः क
 स्वाततो ब्राह्मणभोजनं॥ कुर्यात्तिनास्पसगुण उपवासो भिजा
 यते॥ ब्रह्मोद्यापनानुक्तौ तु पृथ्वी चंद्रोदये नंदी प्रशणे॥ कुर्यादु
 द्यापनं तस्य समस्तो यदुदीरितं॥ एव्यापनं विनायगुतत्र ब्रह्म
 निष्फलं भवेत्॥ यदि चोद्यापनं नोक्तं ब्रह्मनुगुणतश्चरेत्॥
 वित्तानुसारं ते दद्यात् न तोद्यापने ब्रह्मते॥ गगनैव काचनंदया
 तत्र तस्य परिपूर्तये॥ अत्र नौ तु नारदीये॥ सर्वेषामप्यलाभे तु
 यथोक्तं करणं विना॥ विप्रवाक्यं स्मृतं गुह्यं ब्रह्म तस्य परिपूर्त
 ये॥ वधा विप्रवचो यस्तु गृहीति मनुजः शुभं॥ अद्वैतदक्षिणां
 पापसयातिनकं ध्रुवं॥ भारते॥ विदेशेपनिषदे चैव सर्वकर्मसिद्ध

दक्षिणा॥ सर्वत्र तु मयोद्दिष्टा भूमिर्गवो यकांचन॥ शिवने
 त्रौ चंदं वंयस्माद्रजतं पितृवल्लभं॥ अमंगलं तदपलेन देवकार्ये
 पुर्वजयेत्॥ देवी प्रराणे॥ ब्रह्मते च तीर्थे च यन्ति आध्वेपि च विरो
 धतः॥ परान्नभोजनदेवि यस्यान्नं तस्य तत्फलं॥ पृथ्वी चंद्रोदये द
 क्षिणप्रराणे॥ नित्यस्नायी मिताहो गृहदेवद्विजाचर्कः॥ क्षारं क्षौ
 द्रं चलवणं मधुमांसा निवर्जयेत्॥ क्षारास्तु तत्रैवाक्ताः॥ तिलमु
 द्गादते शिं वं सस्ये गोधूमकोद्रवौ॥ धान्यं कंदेव धान्यं च शमी धा
 न्यं तथैश्वर्यं॥ स्विन्नधान्यं तथा पण्यं मूलं क्षाणः समतः॥ गोधू
 मानां तु तत्रैव प्रतिष्ठितः॥ द्नीहिष्ठां च कर्म द्वाश्च कलापाः सति
 लंपयः॥ श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधूमाद्या ब्रह्मते हिताः॥ कूर्वां

नि.सिं.प्र. डालाबुवार्तिकफलं कीज्यो ह्नि कास्यजेत॥ चतुर्भैक्ष्यंसक्तु
 ३२ कणाः॥ शकं दधि घृतं मधु॥ श्यामाकाः शालिनी वारायावकं
 मूल तंदुलं॥ दधिविष्यं व्रतनक्तादावग्निकायदिकैर्हितं॥ मधु
 मांसं विहायान्यतः व्रते च हितमीरितमिति॥ शमी धान्यं माषा
 दि॥ पालं कीमं च देवोर्दिति प्रसिद्धा॥ ज्योत्स्नी पटीलिका॥ मि
 ताक्षरायां गौतमः॥ चरुभैक्षसक्तु कणयावकं शकपयोदधि
 घृतमूलफलोदकानि दत्त्वा वीर्योत्तरं प्रशस्तानि॥ पयोदधि घृ
 तं च गव्यमिति॥ अन्ये च विशेषा एकादशी चतुर्मास्यादिप्रकर
 णे वक्ष्यंते॥ गृहीतव्रतसागे तु मंदरलेखणाय॥ पूर्वव्रतं गृही
 त्वा यो नाचरेत्काममेहितुः॥ जीवन्मदतिचांडालो मृतः श्वा

चाभिजायते॥ तत्र प्रा॥ यश्चिद्व्रतं कृतं पृथ्वी चंद्रोदये अग्निरुद
 पुराणयोः॥ क्रोधा लमायुर्लभे॥ भाद्रपदं व्रतं भोजो भवेद्यदि॥ दिनत्रयं
 न भुंजीत मुंडनं शिरसोऽथ वेति॥ प्रायश्चित्तात्मना दत्तिकां तव्रतानु
 षानं नास्तीति गम्यते॥ यत्र प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनरेव व्रती भवेदि
 ति क्वचनता॥ अति क्रांतमपि व्रतं कायं मे वेति शूलपाणिः॥ तन्म
 ध्ये व्रतलोपे व्रतशेषसत्वे ज्ञेयं॥ एतच्च त्रः कृद्विषयः॥ अशक्तौ तका
 लहेमादौ पुराणान्तरे॥ उपवाससमर्थश्चैवेदं विप्रं तु भोजयेत्॥
 तावद्धनादिबादयान्दुक्तं श्वेद्विगुणं तथा॥ दत्तभोजनः नक्तं दधि
 घ्यानं भिसादिपयमिणविनैव॥ अथवा॥ सहस्रं संभितं देवीज
 त्रपेवाप्राणसंयमान् कुर्महि दत्ता संख्या कानयथा॥ तस्यानु

नि.सिं.प्र.
३३

रोदनरति॥ अश्वितलेमाह्वय॥ उपवासेष्वराक्तानां नक्तं भोजनं
दृश्यते॥ भदनलेवायवीये॥ द्रव्यदत्तोपवासस्य फलं प्राप्नोत्यसं
शयं॥ तथापराकैदेवलः॥ ब्रह्मचर्यं ते थाशौचं सत्यमाभिषवर्जनं॥
व्रतेष्वेतां निचलपरिवरिष्ठानीति निश्चयः॥ माह्वये॥ तस्मात्कृतोपवा
सेन स्नानमभ्यंगपूर्वकं॥ वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप॥
अन्येच नियमास्तत्र तन्त्रान्वेषणीयाः॥ अथ स्त्रीव्रतेषु विशेष उच्यते
तत्र देमादौ व्रतकांडे गाह्ये॥ गंधालंकारतां बृहत्पुष्पमालाजलेप
नं॥ उपवासेन दुष्यंति दंतधावनमंजनमिति॥ इदं च समर्तकोप
वासविषयं॥ अंजनं च सतां बृहत्कुं कुमं रक्तवाससी॥ धारयेत्सोपवा
सापि अवैधव्यकरणतः॥ विधवायतिमार्गेण कुमारी वायदृश्येते

राम

३३

यं प्रतीयते॥ तथापि रक्षाचारास्तौ भग्यायथं क्रियमाणानिवारान्
त्रिरात्रा उपवासविसर्गं
तत्रैव भविष्यति॥ तथा विष्णुधर्म॥ सर्वेषु नृपवासिषु पुमा-वा
यसु वारसिनी॥ धारयेत्कवचाणि कुसुमांतिसि तानि च॥ विधवा
कुसुमवसनमेकमेव हि धारयेत्॥ मनुष्ये॥ पुष्पांलंकारवस्त्राणि तां
धधूपानुलेपनं॥ उपवासेन दुष्यंति दंतधावनमंजनं॥ भदनले
मासः॥ दंतधावनपुष्पादि व्रतेषु स्यान् दुष्यतीति॥ अथ स्त्री
दंष्ट्रवर्षिपवसविषयं मेव॥ नलेकादस्य दिविषयं॥ असकृज्जल
पानाच्च सक्तोत्तलभक्षणात्॥ उपवासः प्रणश्येत्तदिवा वपा
द्यैमेथुनादिखपसकैदेव लेनतीन्निषेधात्॥ नचास्पृशेत्विषयत्वे
न सावकाशत्वात् स्त्रीपांतां बृहदि प्राप्नोतीति वाच्यं॥ तां बृहदा
दिप्रापकस्यैवैकादशीविषयत्वेन वैपरीत्यस्यापि सुवचत्वा

राम

306

[illegible]

नि.सि.प्र.
३५

शतदिष्टुत्वेऽथ। आरंभस्तु न भवत्येव॥ तदा ह्युपस्थितत्वे वि
ष्टु॥ बहुकालिकसंकल्पोऽस्ति तद्वपरायदि॥ सूतकेऽस्तके
चैव व्रतं तन्नैव दुष्यति॥ एतत्कुम्भपरं॥ नित्यं त्वनारंभमपि कार्य
मिति गौडाः॥ मदन्तराले॥ पूर्वसंकल्पितं यच्च व्रतं सुनियतं व्रते॥
तत्कर्तव्यं नैः॥ शुद्धदानचर्चनविवर्जितं॥ माधवीये कौर्मिकाभ्यां
पवासे प्रकृतं त्वंतरामृतसूतके॥ तत्र काम्यव्रतं कुर्यादनाचर्चनं
वर्जितमिति॥ एतेन संगेधिकाराद्भूतां गदिवपूजादिकार्यमात्रं
मानेति॥ परास्ता॥ प्रारंभपूजादिकार्यमेव॥ न वरात्रे तु तत्रैव
विशेषं वक्ष्यामः॥ एवञ्जस्वल्पपि॥ यत्तु सत्यव्रतं॥ प्रारंभे
र्घतपसां नारीणां यद्भजो भवेत्॥ न तत्रापि व्रतस्य स्यादुपरोधः॥

राम

३५

कदाचनेति॥ तत्प्रतिनिधिना कारयेदित्येतत्परं॥ तदुक्तं मदन्तर
नेमात्स्ये॥ अंतरा नृजो योगे पूजामन्येन कारयेदिति॥ प्रतिनिध
यश्च निर्णयामृतं तैपैठिनसि॥ भार्यपि सुव्रतं कुर्वन्निर्णयान्
पतिव्रतं॥ असामर्थ्ये परस्ताभ्यां व्रतभंगो न जायते॥ स्कांसेपि॥
तं पुत्रं वा विनयोर्ध्वं भगिनी भ्रातरं तथा॥ एषामभाव एवान्यन्ना
ल्लणं वानियोजयेत्॥ कात्यायनः॥ पितृमातृभ्रातृपतिगुर्व
धेचिविशेषतः॥ उपवासं प्रकुर्वन् पुण्यं शतगुणं लभेत्॥ मा
तामाहादीनुदिएकादश्यामपोषणे॥ कृते ते तु फलं प्राप्स्यति॥ वि
मयं समवाप्नुयुः॥ मदन्तराले प्रभासवन्दे॥ भर्तृपुत्रपरोधाश्च
भ्रातापत्नीसखापि च॥ यात्रायां धर्मकार्येषु जायते प्रतिदः॥ स

नि० सि० प्र०

३६

काः॥ एतन्महादेविस्वयमेव कृतं भवेत्॥ तत्रैव वायवीये॥
स्वयं कर्तुमशक्तः स्वत्कार्यात्तपो धत्ता॥ इदं च सर्ववर्णसाधार
णं॥ अतिब्रह्मपातः॥ यत्तु कश्चिन्महोत्सवः॥ इदं स्पष्टं ब्रह्म
दिरेव प्रतिनिधिर्युक्तो नरः॥ जपस्तपस्तीर्थसंवाप्रब्रज्या
मंत्रसाधनं॥ विप्रैः संपदितं यस्य संपन्नं तस्य तत्फलमिति म
रिचिवचुनादिते तनुषं॥ प्रब्रज्यादीनां नरैः संभवाद्भिजये
प्रायश्चित्तादिति न्यायेनास्य ब्रह्मणादिगोचरत्वात्॥ यद्वापि
उपवासो व्रतं होमस्तीर्थस्नानजपादिकमिति पूर्वार्थस्तदा
पि स एव दोषः॥ जपस्तपस्तीर्थयात्राप्रब्रज्यामंत्रसाधनंदि
वताराधनं चेति त्रीरूपतननिषडिति मानवीये जपनि

राम

३६

षेधात्॥ ब्रह्मणा हीनवर्णस्य यः कुर्यात्कर्म किंचन॥ स तां लो
कमवप्नोति इह लोके परचेति॥ कालहमाद्रेर्मरीचिनिषे
धाच्च॥ वस्तुतस्तु संपूर्णतावाचनमात्रमत्रोच्यत इति प्रति
निधिः कावर्तित्वं॥ अत्र विशेषमाह त्रिकंडमंडनः॥ का
म्ये प्रतिनिधिनोस्ति नित्येनैमित्तिके च सः॥ काम्येषु पक्रमा
दूर्ध्वं केचित् प्रतिनिधिं विदुः॥ न स्यात्प्रतिनिधिं विदुः॥ न स्या
त्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेव ग्निकर्मसु॥ सदेवा कालयोर्नास्ति
नारणोरग्निरिव सः॥ नापि प्रतिनिधातव्यं निषिध्यं वस्तु कुर्वचेत्
हिरण्यके शिष्येऽपि॥ न स्वामित्वस्य भावार्थाः पुत्रस्य देवास्य का
लस्याग्नेर्देवतायाः कर्मणः शब्दस्य च प्रतिनिधिर्विद्यते इति॥

नि-सिं-प्र-
३७

अथ व्रतादिसन्निपाते निर्णयः॥ तत्र तिथिद्वयसन्निपाते तत्रोक्तं
दानदोषमादि क्रमेणानुष्ठेयं॥ अविरोधात्॥ इदं पूर्वोक्तं धेवा ए
कमध्यम्यकाम्यकमहिभस्तु न भवत्येव गणफलादिते॥ यस्य यज्ञे
प्रततैतद्यज्ञस्तथा यत्ते तं यज्ञं निर्वृतिर्गृह्णातीति राणकधृतमुते॥
यज्ञः व्रतादिकर्ममात्रं॥ अनङ्गेन व्यवधानेन दोषस्य सर्वत्र साम्या
त्॥ शिष्टास्तु॥ माघकार्तिकस्नानादिसंध्ये लक्ष्मणमुलाभा
त्तश्रवणाद्याचरन्ति॥ तन्निमित्तसंध्येस्तु॥ काम्यमध्ये तु किं स्यात्॥ यत्र
गुणैकैकभक्त्यदो विरोधस्तत्र प्राथम्यादेकभक्त्यकार्यं॥ न तत्तु परेषु
तन्निमित्ते गौणकार्ये॥ समकालीन विरुद्धव्रतादौ त्वेकस्वयंक
त्वान्यद्वाप्यदिता कारयेदिति माधवः॥ यत्र तु शिवरात्र्यादौ तिथि

राम
३७

मध्ये पारणया अद्विभोजने प्राप्तं भूता एव हि दिवा भुक्त्वा रात्रौ भु
क्त्वा च पूर्वाह्णं॥ एकादश्यामद्विरात्रं भुक्त्वा चांद्रयणं चरेदिति
तन्निषेधश्च॥ तत्र पारणाय विधत्वा दिवेव भोजनं॥ निषेध
स्तुराग प्राप्त भोजनविषयः॥ एवमष्टम्यादिनक्तव्रते संक्रांसादौ
रदौ संकष्टचतुर्थ्यां च रात्रौ भोजनं॥ यत्र त्वष्टम्यादौ दिवा भोज
नं निषेधः संक्रमे च रात्रादिति निषेधद्वयं तत्रापवासा एव कार्यः॥
यद्यपि पुत्रिण उपवासोपनिषिद्धः॥ तथाप्युपवासो नैव येन भोज
नं कार्यमेव भक्ष्यं किंचित्कल्पयेदिति वचनात्सिद्धिर्दक्षयिलोप
वासा कार्यः॥ चांद्रयणमध्ये एकादश्यादौ न भोजनं कार्यमेव॥ चां
द्रयणास्पकाम्यत्वेन निसर्वाधकत्वात्॥ अबाधेन गत्यसंभवा

ने.सि.प्र.
३८

चा।एकादशमिकं तिरप बासादिपारणायांजलपारणोक्तं
पवसेत्। आपो वा अशितमनशितं चेति लतेः॥ एवं द्वादश्यां मासोपवा
सभाध्यप्रदेशादिषु द्वेयं॥ एवं काम्येनैमिक्तिकेन सुखादिकृतं बल
बलं स्वयम्। सुमितिदिक्॥ इति निर्णयसंश्लेषादिभाषासमासा॥ अ
थ प्रतिपदादिनिर्णयः॥ ३। कु। प्रतिपदपराह व्यापित्वम्वग्राया॥
युग्मवाक्यात्॥ प्रतिपदसंमुरवीकार्याया भवेदपराहिकीति क्कादि
क्तेः॥ ३। कु। स्यात्प्रतिपत्तिथिः प्रथमतश्चेत्सापराह भवेदिति दीपि
कोक्तेदिने चतुर्थे भागे॥ तदभावे सायाह व्यापिनीग्राया॥ तदभा
वे तु सायाह व्यापिनीपरिहृतान्तितामावोक्तेः॥ कछा तु परा॥
कछा नृत्तर तैरिवलेति दीपिकोक्तेः॥ कछापि पूर्वैवेत्यनंतमद्रा

राम

३८

व्यादिमा॥ पूर्वाह्णयदिसासितगुपरतः सर्वेति दीपिकोक्तेः॥ माधवानं
तमदृमतेतुसवविद्धितीय
सर्वतिथिषु वन्यन्यत्तानमुदूर्तदीपिकायां॥ कूष्मांडं बहतीफला
निलवणं वन्यं तिलाम्लंतभातैलं चामलकंदिवं प्रवसता॥ शीर्षिकपालं
त्रकं॥ निष्पावांश्चमसूरिकां नफलमयो वंताकसंज्ञं मधुसूतं स्त्रीग
मनं कृमात्प्रतिपददिक्षेवमाषोडश॥ शीर्षिकेनारिकेकुं॥ कपालं अला
बुअंत्रपरोलं॥ भूपालः॥ कूष्मांडं बहतीक्षारं मूलं॥ उपनसंफलं॥ धा
त्रीशिरः॥ कपालां नरवचर्मत्तिलानिच॥ शूरकर्मणासेत्वांप्रति
पस्यभ्यतिस्त्यजेत्॥ नारवंशिबी॥ चर्ममसूरिकाः॥ द्वितीयानुक्
छापूवञ्चिकुं जरोतहेमाद्रिः॥ कछा द्वितीया॥ तया च माधवः
पूर्वधुरसती प्रातः परे यत्त्रिमुदूर्तगा॥ सा द्वितीया परोपोष्यापू
र्वविधाततो न्यथेति॥ तृतीयानुसर्वमतेरभाष्यति॥ इति कापरेव॥

नि.सि.१
३२

तेन युग्मवाक्यं भाषत विषयं ॥ भाष्यां च जयित्वा तु तृतीयां हि
जयन्तम ॥ अन्येषु सर्वकार्येषु गणयुक्ता प्रशस्यत इति ॥ ब्रह्मैव
नात् ॥ गोब्रुवि व्रते तु विशेषमाह माधवः ॥ मुदूर्तमात्रसत्त्वोपदिने
गोविन्दव्रतपरे ॥ शुद्धाधिकायामप्ये वंगणयोगप्रशंसनादिति ॥
चतुर्थ्यपि सर्वमते गणेशव्रतं ॥ तिरितापरे वयुग्मवाक्यात् ॥
कादृशतिथाषष्टीसमावास्या चतुर्थिका ॥ उपोष्याः परसंयुक्ताः
पराः पूर्वोपसंयुक्ता इति माधवीये च ॥ वसिष्ठोक्ते ॥ नागच
तुर्थीति मध्याह्न्यापि नीपंचमीयुताग्राह्येति निर्णयान्ते ॥
माधवीये चोक्तं ॥ युगं मध्यं दिने यत्र तत्रोपोष्य फणी चरान् ॥ क्षीरे
णाप्यायपंचम्यां पूजयेत् प्रयतो नरः ॥ विजणितत्रनरपतिन

राम

३२

तान् हि संतिपन्नगा इति माधवीये देवलोकैः ॥ युगं चतुर्थी ॥ पू
र्वत्र मध्याह्न्यापि पूज्या ॥ अन्यपक्षे उपरे च ॥ पंचम्यां पूजोक्ते ॥
गणेशव्रते तु तृतीयायुते व ॥ चतुर्थी तु तृतीयायाम् ॥ पुण्यफल
प्रदं ॥ कर्तव्या व्रतिभिर्देहागणनाथसतोषिणीति देसाद्रे ॥ ब्र
ह्मैव वतात् ॥ माधवीये गणेशव्रते मध्याह्न्यापि नीपुत्र्या ॥ च
तुर्थी गणनाथस्य मातृविद्या प्रशस्यते ॥ मध्याह्न्यापि नीचे
स्यात्परब्रह्मैवोरेह नीतिबद्धस्य तिवचनात् ॥ प्रातः शुक्लति
लेः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्मपेति तत्कल्पेभिधानाच्च ॥ तेन प
रदिने तत्त्वपरा ॥ अन्यथा पूर्वयुक्तं ॥ वस्तुतस्तु यत्र भाद्रशु
चतुर्थ्यादौ गणेशव्रतविशेषे मध्याह्न्यपूजोक्ता तद्दिनमाप्ये

वप्रागुक्तवचनानि ननु सार्वत्रिकाणि ॥ संकष्टचतुर्थ्यादि ब
 दूनां कर्म कालानां वा धापते ॥ तेन सर्वत्र गणेश व्रते पूर्वसिद्धि
 क्षां ॥ संकष्टचतुर्थी तु चंद्रोदय व्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये तले
 मातृयोगस्य सत्त्वात्पूर्वैतिकेचित् ॥ अन्ये तु दिनमुदूर्तत्रयादि
 रूपस्य तृतीयायोगस्याभावात्परदिने माधवोक्तमध्याह्न्या
 तिसत्त्वात्संपूर्णत्वाच्च परे सावक्षतो दिनद्वये तदभावे तु परे वा ॥
 गोरीव्रते पूर्वैव ॥ गणेशगोरीबहुला व्यतिरिक्तः प्रकीर्तितः ॥
 चतुर्थ्यपंचमीविधादेव तांतरयोगत इति मदनल्ले ब्रह्मवेव राम
 तति ॥ पंचमीति नान्यवमते सर्वापि पूर्वा ॥ चतुर्थी संयु
 ता कार्या पंचमी पर्यान्तु ॥ देवकर्मणि च न्ये च शुक्लपक्षे तथा ४०

सितेति ह्युक्तोक्तेः ॥ हिमद्रिमते तु कश्चात्पूर्वसितापरा ॥ क
 श्चात्पूर्वपुतसितापरयुता स्यात्पंचमीति दीपिकोक्तेः ॥ वस्तुत
 प लुद्धितोक्तिरूपवासविषया ॥ प्रतिपंचमीचैव सावित्रीभूत
 पूर्णिमा ॥ नक्षत्रीदशमीचैव नोषोष्याः ॥ परसंयुता इति ब्रह्मचैव त
 न ॥ यत्पंचमी तु प्रकर्तव्याषष्ठ्यप्युक्तं तु नारदेत्यापस्तंबीये तस्कं
 दव्रतपद्यं ॥ स्कंदे पवासे स्वीकार्या पंचमी परसंयुतेति वा क्यशेषा
 दिति माधवः ॥ नागपूजाविषयमिसनंतमरुतिर्णयामतादयः ॥
 चमत्कारार्चितामणो ॥ पंचमी नागपूजायां कार्या षष्ठी समन्विता ॥
 तस्यां तु नुविता नागा इतराश्चतुर्थीकेति ॥ तेन नागपूजादौ परैव
 युतमदनल्ले दिवोदासीययोः ॥ श्रावणं पंचम्यतिरिक्तं ॥ पूर्वयुक्तं ॥

ने.सं.१

४१

ज्य
 श्रावणेपंचमीशुक्रसंश्रौक्तानागपंचमी॥तापरित्यपंचम्यश्व
 तुर्थसिद्धिदाहितेतिसंयहेत्ते॥गणेन्यस्कंदयोगाभ्यांक्रमान्ता
 गःशुभाशुभः॥अरिमित्रेऽतयोःपत्रेनागानामाबुर्बर्हिणावि
 तिघृत्रंशमताश्चाचतुर्थयुतत्वमुक्तंतदुपवासदिदिष्यं॥
 फेवाहने॥षष्ठीसर्वमतेस्कंदव्रतातिरिक्तापरेवयुग्मवाक्यात्
 नागविधानकर्तव्याषष्ठीसप्तमीपूर्वैवयुग्मवाक्यात्॥
 पश्यायुतासप्तमीचकर्तव्यातातसर्वदितिस्कांदाश्च॥निष्याम
 ते॥षष्ठीचसप्तमीचैववारश्चेदंशुमातिनः॥योगोयंपञ्चकोनाम
 सूर्यकोटिश्रद्धेःसमः॥अष्टमीतुसर्वमतेकलापूर्वाक्षितापरा॥
 व्रतमात्रेष्टमीकलापूर्वाशुक्राष्टमीपरेतिमाधवोक्तेः॥पशुकु

चैवकदाच
 नेतिस्कांदा
 च६

४१

शुक्राष्टमीपूर्वयुककलेतिदीपिकोक्तेः॥शिवरात्र्युसवेतुक
 लापुत्तरा॥पक्षद्वयेपुत्तरेवशिवरात्रिर्महोत्सवेदतिमाधवो
 क्तेः॥दिवौदशीयेभावेष्वेऽप्यदयदाहिताष्टम्याबुधवारिभवेत्क
 चित्तात्तदातदाहिसाग्रासःएकभक्ताशनेनप॥संध्याकालेतथा
 चैत्रेप्रयुतेचजन्तौ॥बुधाष्टमीनकर्तव्याहेतिपुण्यपुराकृतं॥अं
 सपयंहेमाद्रोभक्तानवमीतुसर्वमतेपूर्वायुग्मवाक्यात्॥नकु
 यन्नवमीतातदशम्यातुकदाचनेतिस्कांदाश्च॥दशमीतुपूर्वा
 परावेतिहेमाद्रिः॥कलापूर्वाक्षिताशुक्रादशम्येवव्यवस्थितेति
 माधवः॥वस्तुतस्तुमुख्यानवमीयुतैवरात्र्या॥दशमीतुप्रकर्त
 व्यासदुर्गाद्विजसप्तमेसापस्तंबोक्तेः॥यनुसंपूर्णादशमीकाया

पूर्वमापरयायनेसांगिरसोत्तं तन्नवमीयुक्तालाभेओदयि
कीप्राप्तये सर्वनेथं॥ अथैकादशी॥ तत्रैकादश्यापवासोद्वेधा॥ नि
बधपरिपालनात्सको व्रतरूपश्च॥ तत्राश्वः॥ नगंवेनपिबेत्तो
यंनखादिक्कर्मसूक्तो॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोर
पीतिकोर्मदेवलायुक्ते॥ अग्निपूजणे॥ गृहस्थो ब्रह्मचारीसमा
दितान्निस्तथैवचा॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीति॥
नचान्नपर्युदसेनव्रतविधिः॥ तत्रैतुव्रतविधिः॥ तत्रैतुव्रता
दिशब्दाभावात्॥ व्रतरूपस्तु ब्रह्मदेवदे॥ प्राप्तेद्विदिनेसम्पदि
धायनियमंनिश्चि॥ दशम्यापवासस्यप्रकुपद्विष्टवंप्रतमिति
इदंचशिवभक्तादिभिरपिकार्यं॥ वैष्णवेः वः शैवेः वाकुपदिका

राम

४२

द्विती व्रतमिति शिवधर्मेके॥ वैष्णवेः वः शैवेः वासौरोपेतस
माचरेदिति सौम्यपूजणं॥ सोपिद्वेथानित्यः काम्यश्च॥ उपोष्येका
दशीनित्यं पक्षयोरुभयोरपीतिगासङ्केते॥ पक्षेपक्षेचकर्तव्यमेका
दश्यापवाषणंरुति॥ नगदेके श्वनिसताप्यदीक्षेद्विष्टसायुज्यं
भ्रियंसंततिमात्मनः॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीति
कोर्मादिषुफलश्रुतेश्च काम्यता॥ एभ्यैकादशी व्रतंचगृहस्था
तिदितानामेवनिर्णयः॥ गृहस्थस्यनुशुक्रायमेव व्रतंनित्यंनरुह्य
यां॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपि॥ नवस्थपतिधर्मो
यंशुक्रमेवसदागृहीतिदेवलोक्तेः॥ नचानेननिषेधपालनमे
ववनस्थपतिविषयेउपसंद्ध्यतेननु व्रतमिति वाच्यं॥ अस्पप

उदसेन व्रतविधिपरत्वात्॥ अन्यथा पूर्वोक्ताग्निपुराणावचने नि
वेधपालने गृहस्थ्याधिकारोऽस्याविरोधः स्यात्॥ निवेधस्य
निवृत्तिमानफलकत्वेन विशेषानपेक्षणादुपसंहारयोगात्॥ अ
भावस्य धर्मत्वाभावाच्च॥ तस्मादनेन सर्वधर्मिकादग्नीव्रतवि
धायिनां सामान्यवाक्यानां वनस्थयतिविषये उपसंहारान्न
गृहस्थकृद्वायानित्यव्रतप्राप्तिः॥ कथं तर्हि संक्रांत्यामुपवा
संचकृत्वा कादृशवासेः॥ चंद्रसूर्यग्रहे च वनकुर्यात्पुत्रवा
नगृहीतिना गृहदिवचनेषु कृद्वा निवेधप्राप्त्यभावादिति चे
न्नूपतां॥ शयनी बोधिनीमध्ये पाकं कृत्वा कादृशी भवेत्॥ सेवे
षोष्णगृहस्थेन नान्याकृद्वा कदाचनेति पाप्मे॥ गृहस्थस्य

राम

४३

आवादीकार्तिकीमध्यस्थया कृद्वादिहितासापुत्रवतो नि
विध्यते॥ अन्यकृद्वायानुनविधिः॥ सर्वविधीनां वनस्थयति
वृषसंहारान्ननिवेधः प्राप्स्यभावात्॥ शयन्यादिवाक्येषु पुत्र
गृहीतो चरमिसुनंतभट्टदेमाद्यादिग्रंथाः॥ दीप्तिकावि॥
असितानुशयनी बोधांतरस्थाप्यभोनस्यात्सजिनोपीति॥ स
दनखले भविष्येपि॥ यथाशुक्रातया कृद्वा दद्रीमे सदा प्रिया
शुक्रगृहस्थेः कर्तव्याभोगसंतानवर्धिनी॥ उमशुभितया क
ृद्वा ततेतेनोपदर्शितेति॥ निवेधपालनं काम्यव्रतंच सर्वकृद्वा
यांसर्वगृहिणां भवसेव॥ पुत्रवांश्च सभार्यश्च बंधुयुक्तस्तथैव
च॥ अभयोः पक्षयोः काम्यव्रतंकुर्यात्तुर्वैश्वामिति नाहोके॥ ए

नि.सिं०
४४

तत्सर्वं कालादर्थं उक्तं॥ विधवायावनस्थस्य पते श्वैकादशी दू
ये उपवासो गृहस्थस्य कृत्वा यन्मिव पुत्रिणाः॥ मुजेर्न विधवाः क
लायां सिद्धिस्तस्य ततो व्रते इति॥ प्राच्यास्तु वैद्यवगदस्थानां क
लापि नित्या॥ नित्यं भक्तिं समाप्य कर्तव्यं विष्णुपरायणेः॥ पञ्चैव कपसे
तव्यमेकादश्यामुपोषणं॥ स पुत्रश्च स भार्यश्च स जनो भक्तिं संयु
क्तः॥ एकादश्यामुपवसेत्पक्षयो रभयो रफीति नारदोक्तैरित्याहुः॥
पुत्रत्राद्वैवापस्य मात्रवचनः॥ नारायणश्च तौ॥ पुमानस एव मे पु
त्रा जयेरन्नि सत्रापस्य मात्रवाचित्वोक्तैः॥ जनयद्वदुपुत्राणि
ति लिंगात्॥ यौ॥ श्रीमातामहस्तेनेति भनूक्तेः॥ पुत्र्या अपस्य मित्य
र्थे तु स्त्रीभ्यो ऽकिपौत्रेय इत्यापत्तेः॥ पुमात्पुत्रो जयत इति च॥ उ

राम

४४

पवासनिषेधे विशेषो वायवीये उक्तः॥ उपवासनिषेधे तु भक्ष्यं
किंचित्सकलपयेत्॥ न दुष्यत्युपवासेन उपवासेन उपवासफलं ल
भेत॥ भक्ष्यं च तत्रैवोक्तं॥ नक्तं विषयान्तमने दनं वा फलं तिलाः क्षी
रमथांबुचाज्यं पित्तं च गन्धयदि वापि वायुः प्रशस्तमत्रे नारमुत्तरं चै
त्यलं॥ तत्र दशमी विशेषो द्दिधा॥ अरुणोदयवेधः सूर्योदयवेधः सूर्यो
दयवेधश्चेति॥ आयोगारुडे॥ दशमी शेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणो
दयः॥ नैवोपोष्यं वैद्यवेन तद्देनेकादशी व्रतमिति॥ अरुणोदयस्व
रूपं च माधवीयेत्कांदि॥ उदयाह्ना कूचतल्लुपटिक॥ अरुणोदय
इति॥ यदपि उदयाह्ना ग्यदा विप्रमुहूर्तद्वयसंयुतः॥ संपूर्णैकादशीना
मतत्रैवोपवसेद्गृहीति गारुडसौरधर्मादिवचनं॥ यच्च भविष्यो आ

द्विषोदयवेलायाः प्रह्वनुदूर्तद्वयान्विता॥एकादशीतुसंपूर्णविधा
न्यायिकीर्तितेति॥तदुपसंहारन्यायेनदंडचतुष्टयपरमेवाहि
माद्राचप्येवं॥युनुब्रह्मवैवर्ते॥चतस्रोघटिकाः प्रातरुणोदयनि
श्वयः॥चतुष्टयविभागोत्रवेधादीनां किलोदितः॥अरुणोदयवेधः
स्यात्सार्धचतुष्टिकात्रयं॥अतिवेधोद्विष्टः प्रभासं दर्शनाद्
वे॥महवेधोपि तत्रैव दर्शयते केन दर्शयते॥तुरीयस्तत्रविहितो
योगः सूर्योदये बुधैरिति॥तदप्यवयवद्वारारुणोदयवेधविशेष
परमेवेतिमाधवीयेमदनरत्नेच॥अंत्यस्तु उदयवेधः॥तथान्येपि
वेधादेमाद्रौमाधवीयेचगारुडे॥उदयात्साकृन्निघटिकायापि
न्येकादशीयदा॥संदिधैकादशीनामवर्ज्येयधर्मकांक्षिभिः॥

राम

४५

उदयात्साकृन्मुदूर्तेन व्यापिन्येकादशीयदा॥संयुक्तैकादशीनामव
र्ज्येयधर्मवक्ष्ये॥देमाद्रौरात्रिरुणोदयमभागोप्यरुणोदयठक्त्वा॥नि
शः॥प्रान्तेनुयमासार्धेदेववादित्रवा॥दने॥सारस्वतानध्ययनेचारुणो
दयउच्यतेदत्तिसम्यक्ते॥अत्रैके एषां सार्वपिक्षाणां मुदूर्तद्वयेन क्रोडी
कारान्निशः प्रान्तेइतिवचनाच्चरात्रिमानवशात्सार्धत्रिमानवशा
त्सार्धत्रिदंडादयोनेकेरुणोदयः॥तदाहदेमाद्रिः॥सार्धघटिकात्र
योक्तिरष्टाविंशतिघटीमानरात्रिविषयान्नद्वारास्तुरात्रीपेक्ष्यच
तस्रोघटिकादसुक्तमित्यादुस्तन्ना॥अरुणोदयशब्दस्यानेकार्थत्वा
पत्तेः॥नचमुदूर्तद्वयमर्थः॥दंडद्वयैकमुदूर्तद्विवेधानांतथाप्यनुप
पत्तेः॥नहितेषांमासार्धत्वरुणोदयत्वंवास्ति॥मुदूर्तद्वयस्ययामा

धस्यचतस्रोचटिकाद्वयनेनोपसंहाराच्चनतदर्थः॥नचसाध्वंनु
 पटिकात्रयमित्यनेनापितदापत्तिः॥शंभ्यातिनचतुर्दंडस्यैववेह
 धीक्तेः॥चतुर्दंडैर्धचट्टीदशमीसत्वेदिवेधस्तदर्थः॥द्विचटिकादि
 तदयोगाच्चाप्यनुमतं॥कियतारुणोदयवेधइत्यपेक्षायांसाध्वं
 टिकात्रयनियमादरुणोदयेर्धचटिकातेन्यूनदशमीसत्वेदिनंदोष
 इतितत्तुल्यं॥द्विदंडादवपितदापत्तिः॥दशमीशेषसंयुक्तोयदिस्या
 दरुणोदयः॥तेत्रोपोष्यंवेधेनतदिनैकादशीव्रतमितिगह
 डेभविष्येचयोगमात्रनिषेधात्॥नारदीयेपि॥लववेधेपि
 प्रेन्द्रदशम्येकादशीव्रतमित्यनेनाप्युक्तं॥सुखायाविंदुनास्पृष्टं
 भद्रवनिर्मलं॥स्कादेपि॥क॥लाकाष्टादिगसेवदश्यतेदशमीवि

राम

४६

भो॥एकादश्यांनकर्तव्यंव्रतंराजन्कदाचनेति॥माधवोप्याह॥सो
 यंकरादिवेधोहः॥व्यवेधेसूर्योदयवेधेचसमानइति॥निगमेष॥
 सर्वप्रकारेवेधोयमुपवासस्यदूषकइति॥अतएवमाधवेनारुणोद
 याद्यदंडेत्पदशमीस्यत्रैसंएक्तं॥कस्तनचटिकायोगेसंदिग्धा॥मू
 र्त्तव्याप्तौसंयुक्ता॥उदयेसंकीर्णोत्प्लव्हाः॥रुणोदयवेधायोदशमी
 यदिसंयुक्ता॥संएक्तैकादशीतांतुमोदित्तवान्प्रभुरितिगोभि
 लायुक्तेः॥पूर्वेतिगारुडादिश्वसामान्यतोविशेषतश्चारुणोदयवेधो
 निषिद्धः॥यस्यमभागारुणोदयइतिदिमाद्रिणोक्तंयज्ञमदत्तारा
 श्रीरितितत्परमतस्त्वयमेवदधितं॥अंतेप्युक्तंवेधतारतम्यंचदोष
 तारतम्यादुपपद्यतइति॥दोषतारतम्यंचप्रायश्चित्ततारतम्यातव

गम्यते॥ तच्चोक्तं हि माद्रीस्य संतरे॥ अज्ञानायादिव मोहात्कुर्व
 नेकादशीन्नरः॥ दशमीशोधसंयुक्ता प्राप्य श्वित्तमिदं चरेत्॥ कचं
 पादं नरः श्रीर्लिंगं च दद्यात्सवस्त्रिकां॥ सुवर्णस्यार्धकं देयं ति
 लद्वेण समन्वितं॥ विधानांतरं तत्रैव॥ ब्राह्मणाभोजयेत्त्रिंशं क
 च दद्यात्सवस्त्रिकां॥ धरणास्यार्धकं देयं तिलद्वेण मथापि वेति॥
 अत्र वेधतां रत्नम्याह्वयस्येति हि माद्री॥ निशः प्रांतदस्य विदोषाध
 क्यार्थमिव॥ तस्माच्चतुर्परिकासक एवाहणोदय इति सिद्धं॥ तेन
 षट्षं चाशदंडानं तं दशमी प्रवेक्ष्य हणोदय वेध उक्ता भवति॥ अं
 सोपि तत्रैव कण्विनेक्तः॥ उदयोपरिविधानुदशम्यिकादशीयदि॥
 दानवेभ्यः प्रीणनार्थं दत्तवान्पाकत्राणसन इति॥ सूर्यसंतरेपि॥

राम

४७

य

राम्याः प्रांतमादाय हरेति दिवाकरः॥ तेन सूर्यं हरिदिनं दत्तं जंभा
 सुराय विनि॥ तत्राहोदयवेधो वैलवदिषयः॥ तद्वाक्येषु वैलव
 यरूपात्तत्स्वरूपं तु माधवीये स्तंति॥ परमापदमापन्नो हर्षो
 वासमुपस्थिते॥ तत्रैव हि दशमी त्रिंशं कचं दद्यात्सवस्त्रिकां
 दीक्षांति वैलवी॥ चिच्छर्पिता त्विला चारः सहि वैलव उच्यते इति॥
 अत्रान्येषामतिप्रसक्तैरवभिचारो द्वे लवदीक्षा वलमेव वैलवत्वं॥
 यद्यपि पितृदिरागमदीक्षायां तन्मात्रस्यैव वैलवत्वं ननु पुत्रादि॥ न
 यापि स्वपारंपर्यप्रसिद्धमेव वैलवत्वं स्मात्तल्लिं च मन्यंते वधाः॥ तत्र
 लसागरे भविष्ये॥ यथाहुः कृतपाकस्यायथा कृत्वा तभोत्तत्तात्तुल्ये
 ते मन्यंति यस्तु सहि वैलव उच्यते॥ केचित्तु दशम्यां नवमी वेधमापि

बेधोत्र

वे

नि.सि.१

४८

यजन्ति तत्र मूलं मयं एव धनुषि शिवास्मात्तगे चरः ॥ तद्वत्मा
धवः ॥ अरुणोदयवेधः सूर्योदयतथा ॥ छन्दो द्वौ दशमीवेधौ वैधव
स्मात्तयोः क्रमात् ॥ हेमद्रिस्तु केषांचिदर्धरात्रेपि दशमीवेधमा ॥
अर्धरात्रे तु केषांचिद्दशम्यवेध इष्यते ॥ कपालवेध इत्यादुराचा
यपि हेरिप्रियाः ॥ तैने नाम तं यस्मान्नियामारात्रि इष्यते तत्र ह
वैवत्तति ॥ अत्यर्थः ॥ अनयत्तने लडित्वातीतायाः रत्रिः पश्चि
मं यामद्वयमागमिन्याः रात्रेः पूर्वयामद्वयं दिवसश्च सकल एषोप
तनः काल इत्युक्तं माहाभाष्ये ॥ स एव वर्तमानः काल एकादश
हेरात्रे एषोपः तन्मध्ये दशमी प्रवेशे विश्वासाय ॥ ज्या ॥ अतएव
हेमाद्रौ दशम्याः संगदेवेण अर्धरात्रासरेण त ॥ चर्जयेच्च नुरोया

राम

४८

मान्संकल्पार्चनयोः ॥ सदेति तत्र दोष उक्तः ॥ च नुरोयामा ॥ न्दिवस
त्येसर्थः ॥ स्वमते तु रात्रे स्त्रियामला स्रष्टव्य एव पूर्वशेषः ॥ तेन
चतुर्ध्रिष्ट एव वेधोयुक्तः ॥ सोम्यरुणोदय एव ॥ सूर्योदयं विना
नैव ह्यातदानादिक क्रम इति मार्कंडेयपुराणात् ॥ प्रसूषोर्ध्वं
कल्प इति कोशादरुणोदयमप्यस्त्वर्गप्रवर्तते तत्रैव निषेधः ॥
तेन मतभेदा ह्येवास्थेति केचित् ॥ कैमुतिकन्यायेनारुणोदयवेध
स्येवेयं स्तुतिरिति नु भाष्यवः ॥ यस्तु दिक्पंचदशभिस्तयेति वेधः ॥ स
उपवासातिरिक्तविषय इति भाष्यवः ॥ सर्वप्रकारे वेधो यमुपवास
स्यदृष्टः ॥ सार्धसत्तमुदूर्तस्तु योगेयं बाधति तत्र तस्मिन्निगमादि
त्सं ॥ तत्रमाध्वमते वैधवैरुणोदयविश्वासाय ॥ यदुत्तेका

दश्येव शुभासतीवर्धते द्वादशी बोभयं तातदापरोपोष्य ॥ एका
दशी द्विदशी वाधिका चेत्सुभ्यतां दिनं ॥ पूर्वग्राहं तत्तरं स्यादि
तिवेष्टवन्निर्णय इति माधवेनैः ॥ स्मार्तैर्लुसूयोदयविधायाज्या ॥
यद्वत्वेकादशी शुभासतीवर्धने द्वादशी च समान्युतावातदा
दश्यैः पूर्वायातेभिरुत्तराकाया ॥ प्रथमेदुनिसंपूर्णा व्याप्यते
त्रसंयुता ॥ द्वादश्यां च तथा तात दश्यते पुनरेव च ॥ पूर्वकार्यं द्वाद
श्यैश्च यतिभिश्चोत्तराविभोदति स्कांदिकैः ॥ वर्धमानोप्येवमा
द ॥ अथ ये श्रोतु शुभाविधावास्तवे बां परोकासं पूर्णेकादशी
यत्र प्रभाते पुनरेव स ॥ सर्वे चोत्तराकायपितो द्वादशीय इति
तादृके ॥ द्वादशी मात्रैव श्रोतु श्रयां पूर्वैर्न ॥ न च देकादशी

राम

७९

तिवेष्टो द्वादशी परतस्थिता ॥ उपोष्येकादशी तत्रयद्वेष्टे सारमंपदमिति
तादृकेनैः ॥ द्वादशी मात्रैव श्रोतु शुभाविधेव्यवस्थिते ॥ शुभापूर्वतार
विधा स्मार्तनिर्णय इदं द्वादति माधवेनैः ॥ श्व ॥ मदमालेप्येवं ॥ यनुवि
धाप्यविधाविज्ञेया परतो द्वादशी न चैत् ॥ अविधापि च विधास्यास
रती द्वादशीयदीति हेमाद्रोपासु च न तदेकादश्या च श्रोत्रेयं ॥ तदु
क्तं माधवेना ॥ एकादशी द्विदशी चेत्सुभयं वर्धते यदा पूर्वदिनं स्याज्यं
स्मार्तैर्ग्राह्यं पदिनमिति ॥ वक्ष्येकादश्यां द्वादशी मात्रैव श्रोत्रसर्वे
बां परोव ॥ तत्र चैकादशी मात्रैव श्रोत्रद्विषाः पूर्वयते रुत्तरा ॥ पूर्वे
क्तं पादुकेनैः ॥ एकादशी विवधा चेत्सुके कश्चिद्विशेषतः ॥ उत्तरां न
यतिः कुर्यात्सर्वमपवसेद्द्विती प्रचेतलोक्तैः ॥ एतच्छुधाविधानु

तद

त्यनितिमात्रवः॥ त्रयोदश्यां नलभ्येतद्वादशीयदिकिंचन॥ उपो
 व्येकादशीतत्रदशमीमिश्रीतापिचेतिरक्तं॥ अविधानितिचि
 श्रैश्वनलभ्यंतेदिनानितु॥ मुदूतैः पंचभिर्विधायायावैकादशीति
 क्षितिः॥ अथश्रुतेः॥ अथ॥ मुदूतैश्चकमरुणोदयमारभ्यतेयं॥ अ
 न्योत्तरेद्विष्टकादश्यभावासंभवात्॥ अथदिहमादिणौ॥ शुद्धसमा
 शुभन्यूनावाधिकद्वादशिकाचेत्॥ सर्वेषांपरेवेत्युक्तं॥ तदपिचैष्टव
 विषयं॥ स्मार्तानांतुपूर्वेवेत्युच्यते॥ दिमादिमतेनूच्यते॥ तत्रशुद्धा
 विशाद्वयीनंदात्रेभ्यानूनसमाधिकैः॥ षट्प्रकारापुनस्त्रिधाद्व
 यूनसमाधिकैरिष्टादशैकादशीभेदाः॥ तत्रशुद्धाधिकान्यून
 द्वादशिका॥ शुद्धाधिकासमद्वादशिकाचसकामेः पूर्वानिःकामे

राम

५०

रुत्तराकार्या॥ प्रथमेद्वनिसंपूर्णतिपूर्वोक्तं॥ त्कादातुर्द्वद्वादश
 कार्यांतुविशुद्धीतिकर्मैरुपवासद्वयंकार्या॥ संपूर्णैकादशीयत्रप्र
 भतेपुनरेवसा॥ लुप्येतद्वादशीतस्मिन्नुपवासः॥ एकथंभवेत्॥ अपो
 व्येद्धितिधीतत्रविशुद्धीणनतसरेरितिचक्षवसिद्धेतिः॥ शुभन्यू
 नाशुद्धाधिकाशुद्धाधिकशुद्धसमाविशुभन्यूनाधिकशुद्धसमा
 वाधिकद्वादशिकाचेत्सर्वेषांपरेवेतिदेमादि॥ मदनालेतुशुद्धा
 धिकापरासंपूर्णैकादशीयत्रेतिपूर्वेति॥ अन्यापूर्वा॥ शुद्धायदा
 समादीनासमादीनाधिकैरुत्तरा॥ एकादशीमुपवसेन्नशुद्धांवे
 च्छवीमपीतिर्त्कादन्तु॥ शुद्धाएकादशी॥ नचेदेकादशीविष्टे
 तिनारदोक्तैश्च॥ यत्तुअविधापिचविधास्यादितिपाशंतदुद्धाधि

कापरां यत्संपूर्णैकादशीत्याज्यापरतोद्गादशीयदि॥ उपोष्याद्गाद
शीं शुद्धाद्गादश्यामेव पाणामित्यादितद्वैल्लवपरां स्मृतं नानां तु पूर्व
वैद्युक्तं॥ विधाय न्यूनासमद्गादशिकां नुमुक्षुणां पुत्रवतं च परा॥
अन्येषां पूर्वा॥ पुत्रवतोऽपि पूर्वेति मधुरले॥ विधाय न्यूनाद्गादशि
काचसैव सर्वैः कार्यं तिहेमादि॥ नुमुक्षुणां परान्येषां पूर्वेति म
दुरले॥ विधाय न्यूनासमद्गादशिको नद्गादशिकाचमु
मुक्षुभिः परान्यैः पूर्वकार्यं॥ दशमी निश्रिता पूर्वाद्गादशीय
दिलुप्यते॥ शुद्धेवद्गादशीराजन्तुपोष्यामोक्षकां क्षिप्ति॥ रिति
व्यासोक्तेः॥ मोक्षकां क्षिप्रहृणादन्येषां पूर्वैव॥ सर्वत्रैकादशी
कार्याद्गादशी निश्रिताने॥ प्रातर्भवतु वामावायतो नित्यमु

राम

५१

पोषणमिति पात्रोक्तेः॥ विधाधिकासमद्गादशिका सर्वेषां पूर्वैव॥
रपाणां देनलभ्येतद्गादशी कलयापि चेत्॥ तदानीं दशमी विधाप्य
पोष्येकादशीति धिरिति ऋष्यश्रुतीति॥ माधवमते तु अत्रा
दिषां पूर्वयितेरुत्तरा॥ विधाधिका न्यूनाद्गादशिका मोक्षपापक्ष
यविशुद्धीतिकामैः पराकार्या॥ गृहस्थेन तु नक्तं कार्यं॥ एकादशी
द्गादशी चरात्रिषेत्रयो दशी॥ उपवासं न कुर्वत् पुत्रपोत्रसमन्वित
इति कोमेन क्षये उपवासनिषेधात्॥ दशम्येकादशी विधाद्गादशी
चक्षयंगता॥ क्षीणासाद्गादशी ज्ञेयानक्तं तु गृहस्थैः स्मृतमिति वक्ष
शातातपोक्तेः॥ गृहस्थैः पूर्वत्रोपवासः॥ एकादश्याः शुद्धन्यूना
लेवाद्गादश्याः न्यूनासमस्योरेकादश्यामुपवासः॥ यानि तु दशम्य

नुगाताहंतिद्वादशद्वादशिकलं॥धर्मपत्यधनायुंवित्रयोदश्यानु
 पारणमिति कोर्मदीनिदशमीवेधत्रयोदश्यापारणयेनिषेधका
 नितातिविहितुभिन्नपराणि॥अत्रमूलवचनानितद्वाइवस्थाचाक
 रेज्ञेया॥अनुकालदेमाद्रे॥बहुवाक्यविरोधेनसंदेहो जायतेयद
 द्वादशीनुतदग्राह्यात्रयोदश्यानुपारणमिति मार्कंडेयोक्तेः॥संदिषे
 पुचवाक्यपुद्वादशीसमुपपद्येत॥तथा॥विवादेषुचसर्वेषुद्वादश्यां
 समुपपद्यते॥पारणं चत्रयोदश्यामाज्ञेयंमामकीमुनेइतिपाश्र्वेते
 श्ववेधसंदेहो ज्योतिर्विदंविप्रतिपत्तौवापराकार्यसुक्तंनद्वैष्टव
 विषयमित्यलंबदुना॥अथान्नोपयुक्तंकिंचिदुच्यते॥तत्रदशम्यामि
 कादशीयोगेदशमीमध्येएवभोजनंकार्यं॥एकादश्यांनमुंजति

राम

५२

तस्याएवनिमित्तत्वात्॥निषेधस्तुनिवृत्त्यात्॥कालमात्रमपेक्षत
 इतिदेवलोक्तेः॥श्व॥केचित्तु॥एकादशीव्रतांगत्वेनपूर्वेयुरेकभक्तवि
 धानाद्विधिस्पृष्टेचनिषेधानवकाशान्नकाम्यव्रतांगेभोजननि
 षेधप्रवर्तते॥तेनैकादशीमध्येपिपूर्वदिनेभोजनमित्याह॥अत्रा
 धिकातीमाधवीयेकालायनेनैः॥अष्टवर्षाधिकोमर्त्योऽप्यु
 तिन्यूनवत्सखः॥एकादश्यामुपवसेत्यक्षयोहभयोरपीतिभविष्ये॥
 ब्रह्मचारीचनारीचक्षुकुमेवसदागृहीति॥यत्तुविष्णुः॥पत्न्यो जीवति
 यानारीउपोष्यव्रतमाचरेत्॥आयुष्यंहरतेभर्तुर्नरकंचैवापुती
 तितद्दर्शनंनुज्ञाविषयमितिप्रायुक्तं॥उपवासासामर्थ्येनुमार्कंडेय
 कोर्मयोः॥एकभक्तेननकेनतथैवाप्याचि तेनच॥उपवासेनशनेन

तनिद्विदिशिको भवेत्॥ अत्र एकमक्तेन योमस्य उपवासव्रतं चरेदित्ये
 कभक्तदिष्णुपवासश्च स्तथमिति देशार्थः॥ तेन तत्प्रयुक्तः सर्वेषु
 मतिस्थानापन्ने विभवति॥ संकल्पमन्त्रैश्चैकभक्तदिष्टेनोक्तका
 र्यं प्रतिमदनरले॥ तथाऽसामर्थ्ये प्रतिनिधिना कारयेदिति प्रागुक्तं॥
 व्रताकरणे प्रायश्चित्तमाह साधवीये कल्यायनः॥ अर्के पर्वद्वये रा
 त्री चतुर्दश्यष्टमीति दिवा॥ एकादश्यामहोरात्रं भुक्ता चांद्रायणं च
 रेत्यति॥ अथ काम्यव्रतविधिः॥ लघुना रक्षयेत्॥ दशम्यादिमहीपाल
 त्रिदिनं पर्विवर्जयेत्॥ गंधतां बृहस्पतिस्त्रीसंभोगो महापराः॥
 तत्र दशम्यां विधिः कैमे॥ कांक्षं मांसं मसूरांश्च चणकां कोरदूषका
 न॥ शाकं मधुपानं च सजेदुपवसन् स्त्रिये॥ तथा॥ शाकं मांसं मसू

43

रांश्च पुनर्भोजनं मैथुने॥ द्यूतमस्यं बुपानं च दशम्यां वैष्णवस्य जेता॥
 मदनरलेन रक्षयेत्॥ अक्षारलवलचणः सर्वद्विष्यान्तनिषेविणः॥
 अवनीतस्य रापनाः प्रियासंगमवर्जिताः॥ व्रतप्राप्त्या हृदये मद्भिदेव
 ल॥ असकृज्जलपानाच्च सकृतां बृहत्चर्वणात्॥ उपवासः प्रणश्येत्
 दिवा त्वापाञ्चैमैथुनात्॥ अशक्तौ तु मदनरले देवलः॥ अस्ये चांबुपा
 नेन नोपवासः प्रणश्यति॥ अस्ये कष्टे॥ विष्णुहस्यो गान्त्राभ्यां गंशि
 रोभ्यां गंतां बृहत् चानुलेपनं॥ व्रतस्यो वज्रिये सर्वभोजयेत्सर्वयज्ञान्यत्र
 निराकृतं॥ एष प्रायश्चित्तमुक्तं निर्णयाम्भितसंयते॥ स्तेनदिसकयोः स
 र्व्येकत्वास्तैर्न्यं च द्विसनं॥ प्रायश्चित्तं व्रती कुर्याज्जिपेन्नामरातत्रये॥
 मिथ्यावादिदिवा त्वापि बहु शौं बुनिवेवणे॥ अष्टाक्षरं व्रती जस्रस

मद्योत्तरं शुचिः॥ प्रणवं पूर्वमध्यायनिमोनारायणः परं॥ चतुर्थं वेदस्य
 श्वान्मनुरष्टाक्षरो मतः॥ तत्रैव पेठिनसिः॥ तां बह्वृचर्षणिह्रीसंभोगे
 मांसनिषेवणे॥ व्रतलोपो न चेत्कुप्यत्सु सुवन्दुजिबर्जनमिति॥ स
 भोगोऽनुकालादन्यत्रैतः सेकात्मकसंभोगमृतेन्यत्रक्षयः स्मृत
 इति तत्रैव कात्यायनोक्तेः॥ हिमाद्रौ वसिष्ठः॥ उपवासोऽतथाश्राद्धेन
 कुर्यादितथावनं॥ दंतानां काष्ठसंयोगो दहस्यसप्तमं कुलं॥ काष्ठ
 ग्रहणान्तरलोष्ठाय निषेध इति हेमाद्रिः॥ विष्णुहस्ये॥ श्राद्धोपवा
 सदि वसेत्वादि त्वादंतधावनं॥ गायत्र्या शतसंपूतमंबुप्राश्य विरु
 ध्यति॥ निर्णयामृते व्यासः॥ वर्जयेत्सारणे मांसं व्रतदेष्येषधंसदे
 ति॥ एकादश्यां श्राद्धं प्राप्नोमाधवीयेकासायन आह॥ उपवायदा

राम

५४

नित्यः श्राद्धं नैमित्तिकं भवेत्॥ उपवासं तदा कुर्यादप्रायपितृसे
 वितं॥ मातापित्रोः क्षये प्राप्ते भवेदेकादशी यदि अभ्यर्चयितृसे
 वितमिति हेमाद्रादिसर्वनिर्बन्धेष्वप्येवं॥ एतेनैकादशीनिमित्त
 कं श्राद्धं द्वादश्यां कार्यामिति वदंतः परास्ताः॥ किंच॥ मद्रोऽन्ये॥ स
 पक्षः सकलः पूज्यः श्राद्धबोद्धशकं प्रतीतिभुतं बोद्धशकं॥ पोषैका
 दश्यां च मन्वादि श्राद्धं क्षयाद्वापरितुने च तस्यैकादश्यां विदि
 तं श्राद्धं बाधितमेव स्यात्॥ यदपि स्मृतिचंद्रिकास्थं पठंति॥ अन्ना
 भित्तानि पापानि तन्मोक्षार्थं नुरेव च॥ मज्जंति पितरस्तस्य नरेका
 श्वस्त्रीः समादति॥ तस्यापि रागप्राप्तभुजिगोचरस्य वैधं श्राद्धं गोच
 र्यतो मद्रसाहसमित्यलं॥ योऽप्येकतश्राद्धनिचयाजलपिंडचिनाक

ताइतिलगुनस्दीयेएकादश्यांभ्राष्ट्रादिनिषेधः समातापितृभिन
 विषयः॥ पूर्ववाक्येनतद्वृणत्॥ अथभ्राष्ट्रनिषेधः॥ भ्राष्ट्रेप्रतिग्रहः॥
 अव्रतप्रान्याहमदनरत्नेदेवलः॥ सर्वभूतभयं व्याधिः प्रमादो
 रुद्रासनः॥ अव्रतप्रानिपठ्यंतेसकदेतानिशास्त्रतः॥ स्कांदेपिअ
 होतान्यव्रतप्रानिआपोमूलंफलंपयः॥ हवि ब्रह्मिण काम्याचग
 येर्वक्तमौषधं॥ नारक्षियेअनुक ल्योनृपांमोक्तः क्षीणानां वरव
 र्णिनि॥ मूलंफलंपयस्तोयस्तोयमुपभोग्यंभवेद्युमे॥ नखेभोज
 नं कैश्चिदेकादश्यांबुधैः स्मृतं॥ अस्यापवादः॥ त्रायनेचमुशानेम
 त्याश्वपरिवर्तने॥ नरोमूलफलद्वारिहृदिश ल्यंममार्पयेत्॥ इदंचा
 तिसंकष्टविषयं॥ एतेचाविरोधिनेनिर्णयाः सवर्तिष्ठयेयाः॥ तत्रै

राम

५५

कादश्यांसंकल्पः॥ गृहीत्वोदुंबरं पान्नं वारिपूर्णमुदङ्मुखः॥
 उपवासंतु गृहीयाद्यद्वावर्येवधारयेदिति माधवीये वाराहकैः॥
 मंत्रस्तु विष्णुतः॥ एकादश्यां निराहृष्टत्वाहमपोहनि॥ भोक्ष्यामिपुं
 दुरीकाक्षरारणं मे भवाच्यते॥ शैवादीनां तु हेमाद्रैः सौरपुराणे॥ सावि
 त्त्र्याप्यथ वानाम्नासंकल्पं तु समाचरेत्॥ शिवादिगायत्र्यो यजुर्वे
 दे प्रसिद्धाः॥ वराहे॥ इत्युच्चार्य ततो विद्वान्युष्यां जलमथार्पयेत्तत
 तस्तदं पिबेत्॥ अष्टाक्षरेण मंत्रेण त्रिजनेनाभि मंत्रितं॥ उपवासफलं
 त्रेषुः पिबेत्सत्रगतं जलमिति कासायनाकैः॥ मध्यरात्रे उदये वार
 शमीवेधे रात्रौ संकल्प इति माधवः॥ दशम्याः सगदवेण अर्धरित्रौ
 सरेण तु॥ वर्जयेच्चतुरोयामासंकल्पार्चनयोः सदा॥ विधोपवासः

नि.सिं.१
५६

नमस्तुदिनसत्कासमादितः॥रात्रौसंपूजयेद्विष्णुं संकल्पं चतदाच
रेदिति॥नारदीयोक्तः॥तत्रैवपूजामभिधायादेवस्यपुनःकुर्वा
ज्जागरंनियतोव्रती॥द्वादश्यांनिवेदनमंत्रउक्तःकात्यायनेन॥
अज्ञानतिमिरंधस्यस्यव्रतेननेकेशव॥प्रसीदसुमुखोनाथज्ञानर
प्रदोभवेति॥नारदीये॥ब्राह्मणाभोजयेच्चत्त्यादयद्विदक्षिणांततः॥
स्कंदि॥कृत्वाचैवोपवासंतुयोश्चातिद्वादशीदिने॥नैवेद्यंतुलसीमि
श्रंष्टत्पाके॥दिविश्रान्॥द्वादश्यांचवज्र्यान्याहबहस्पतिः॥दिवानि
द्रांपरान्नंचपुनर्भोजितमैथुने॥क्षौद्रंकांस्यामिषंतैलंद्वादश्यामष्टव
र्जयेत्॥हेमाद्रौब्रह्मांडपुराणे॥पुनर्भोजनमध्यायोभावायासमै
थुने॥उपवासफलंहन्युर्दिवा॥निद्राचपंचमी॥स्कंदे॥परान्नंकां

राम

५६

स्यतांबूलेलोभंवितथभाषणं॥वर्जयेदितिशेषः॥विष्णुधर्मे॥असं
भाष्यान्धिसंभाष्यतुलस्यतसिकादलं॥आमलक्याःफलंचापिपारणे
प्राश्यशुध्यति॥बहून्नारदीये॥रजस्वलंचचंडालंमहोपातकिंनरथा
सूक्तिंकांपतितंचैकउड्डिष्टंरजकादिकं॥व्रतादिमध्येश्णुयाद्यद्येषां
ध्वनिमुत्तमः॥अष्टोत्तरसहस्रंतुजपेद्देवेदमातरा॥एतन्व्रतंसूतकेपि
कार्यं॥सूतकेष्टतकेचापिनस्याज्यंद्वादशीव्रतमितिचिष्टुक्तेः॥तत्र
सक्तंदानदिस्तूतकांतेकार्यं॥सूतकांतेनरःस्नात्वापूजयित्वाजना
देनं॥दानंदत्वाविधानेनव्रतस्यफलमश्नुतेइतिमहर्ष्योक्तः॥रजोद
शनेपिकार्यं॥एकादश्यांनभुंजीतनारीदृष्टेरजस्यपीतिपुलस्त्योक्तेः॥य
दाद्वादश्यांअवणक्षंतिदाशुधामप्येकादशीसत्कातत्रैवोपवासःका

यः॥ मुक्ता वायदिवाहः ॥ द्वादशीश्रवणां चिता ॥ तयोरे वोपवासश्च
 त्रयोदश्यां च पारणमिति ॥ नारदीयोक्तेः ॥ अथ ते च नियमाः ॥ काम्यव्रते नि
 यताः ॥ नित्यव्रते सति संभवे कार्याः ॥ शक्तिमंस्तु पुनः कुर्यान्नित्यमं स
 विशेषणमिति कात्यायनोक्तेः ॥ अशक्तौ तु माधवीये ब्रह्मवैवर्ते ॥
 तिविज्ञाय कुर्वीतावश्यमेकादशीव्रतं ॥ विशेषज्ञैर्माशक्तौ द्वेष्टात्रं य
 भजि वर्जित इति ॥ अथाद्यौ महाद्वादश्यः ॥ तत्र शुद्धिर्धैकेकादशीयु
 ताद्वादशी दुर्गमीलनी संज्ञा ॥ द्वादश्ये च शुद्धिर्धैकावर्धनै चैसावंजु
 ली ॥ वासरत्रयस्य त्रिनिर्गस्य च ॥ अत्रे पर्वणः संपूर्णधिवत्त्वे प
 क्षवर्धनी ॥ पुष्यक्षयताजय ॥ श्रवणयुता विजया ॥ पुनर्वसुयुता ज
 यंती ॥ रोहिणीयुता पापनाशिनी ॥ एताः पापक्षयमुक्तिका म उपवसेत् ॥

अत्रमूलं हेमाद्रौ ज्ञेयं ॥ एकादशीद्वादश्येरेकत्वे तत्रेणोपवासः ॥ पा
 र्थक्येनुराक्तस्य उपवासद्वयं ॥ एकादशीमुपोष्ये वद्वादशीं समुपोष
 येदिति विश्वरहस्यात् ॥ अशक्तौ तु द्वादश्यामेवै ॥ एवमेकादशी भुक्ता
 द्वादशीं समुपोषयेत् ॥ पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वप्राप्नोत्यसंशयमिति तत्रै
 वोक्तेः ॥ यदा स्वत्याद्वादशीतदेतं मास्ये ॥ यदा भवति अत्यापि द्वाद
 शीपारणादिने ॥ उषःकाले द्वयं कुर्यात्प्रातर्मध्याह्निकंतदा ॥ नारदी
 ये ॥ अत्याशामथ विप्रैर्द्वादश्यामहोदये ॥ स्नानार्चनाक्रियाः का
 यदानहोमादिसंयुक्ता इति ॥ संकटे तु माधवीये देवदत्तः ॥ संकटे विष
 मे प्राप्तिर्द्वादश्यां पार्येत्कथं ॥ अग्निस्तु पारणं कुर्यात्पुनर्भुक्तं न दो
 षरुदिति ॥ संकटे त्रयोदशी श्राद्धप्रदेवादेः ॥ अन्नकचिदहः ॥ अप

नि.सिं.१
५८

कर्मवाक्यान्पनाहिताग्निविषयाणि॥अग्निहोत्रादीनां श्रोतत्वेना
पकर्षायोगादिति॥द्वादश्यां च प्रथमपादमतिक्रम्य पाणं कार्यं॥द्वाद
श्याः प्रथमः पादे दृष्टिवासा संसितः॥तमतिक्रम्य कुर्वीत पाणं विष्णु
तत्पाद इति निर्णयाम्ते मदनरले च विष्णु धर्मैः॥अत्र केचित्संशि
रंते॥पदभूषसीद्वादशीतदपि प्रकृता तर्मुदूतत्रये पाणं कार्यं॥स
र्वेषामुपवासानां प्राप्ते च दृष्टिपाणोति वचनादिति॥अस्मद्गुरुव
स्तु बहूनां कर्मकाला नां विना कारणां बाधपक्षः प्रागुक्तवचनैश्च वा
त्पद्वादश्यामिवापव कर्षविधानादपराद् एव कार्यं॥प्रातः शब्दस्तु
सायं प्रातर्द्विजातीनामग्रानंशुतिचोदतमिति वदपराद्वा चिह्ने
प्युपपन्नः॥न चैवा क्यै वैप्यर्थः पुनर्भेदेनै जेसः यं पारपानि वस्य

राम
५८

र्थत्वात्तस्य स्याद्॥प्रमादेनैकादश्युपवासातिक्रमेऽपरा केवरा
दे॥एकादशीतिपुनः चेद्वादशीपरतः स्थिता॥उपोष्याद्वादशीतत्र
यदीदृशेत्यसंपदमिति॥कैश्चिनुविष्णुना चेदिति पठितं॥अत्रावि
रोधिने नियमाः सर्वत्र तेषु बोध्यव्याः॥अन्ये च न वरात्रे वक्ष्यंते इ
ति दिक्॥इति श्रीकमलाकरभट्टकते निर्णयसिंघौ एकादशी
निर्णयः॥द्वादशीनुपूर्वे वयाम वाक्यात्॥द्वादशीनु प्रकर्तव्या ए
कादश्युता प्रभो इति स्कांदाच्च॥त्रयोदशीनु सर्वमते शुक्ला पू
र्वार्कलोत्तरा॥त्रयोदशीतिथिः पूर्वः सितोत्थासितपश्चादिति द्विप
कोक्तेः॥शुक्लत्रयोदशी पूर्वः परादृक्॥त्रयोदशीतिमाधवाच्च॥च
तुर्दशीनु सर्वमते रुक्ला पूर्वः शक्लौत्तरा॥उपवासे तु द्रव्यपि परोति म

नरहने॥पौष्णमासा वास्येनुसावित्री व्रतं विना परे ग्राह्ये॥भू-
तविधेन कर्तव्येदृष्टिर्लोकदाचन॥वर्जयित्वा मुनिः सुसावित्री
व्रतमुत्तममिति प्रोक्तं वैवर्तति॥अमायं ज्येष्ठा विजोषमाहृषादे-
शगता तपः॥अमा वास्यः भवेद्वारे यद्भूमिसुतस्य वै॥जातू वीर्या
नमात्रेण ग्राह्यं सुफलं लभेत॥अमा वासोमवारोण विचारेण सप्त-
मी॥चतुर्थी भौमवारोण विषुवत्सदृशं फलं॥तत्रैव च्यासः॥सिनी वा-
ली कुतूहो विषदि सोमदिने भवेत्॥गोसहस्रफलं दद्यात्स्नानं च
नौ निना कृतं॥हिमाद्रौ बहून्मनु॥श्रवणांश्चिधति छाद्रिना गदे
वतमस्तके॥ययमार विचारेण व्यतीपाद्यतः स उच्यते॥नागदे-
वतमाश्लेषा॥मस्तको मृगाग्रिः॥प्रथमपादस्तन्ये॥सच सर्वेषां॥

राम

५९

अथेष्टिकालः॥गोभिलः॥पक्षान्त उपवस्तव्याः पक्षादयो न्यिष्ट-
व्या इति उपवासोन्वाधानं॥तत्र मध्याह्ने तस्य पूर्ववापर्व प्रतिपत्सं-
धौ तदिने यागः॥पूर्वाह्णे वाथ मध्याह्ने यदि पर्वसमाप्यते॥उपोष्य तत्र
पूर्वयुगादह्यगि दृष्यत इति लोकाक्षिवचनात्॥अत्र च देधा विभागः॥आ-
वर्तनानुपूर्वाह्णे सपराहस्ततः परः॥मध्याह्ने स्तुतयोः संधिर्यदवर्त-
नमच्यते इति मदनराले वचनात्॥मध्याह्ने दूर्ध्वसंधौ माधवम-
ने पराह्न्यागः॥अपराह्न्ये वारात्रोयत्रिपर्वसमाप्यते॥उपोष्य तस्मि-
न्नहनि चोभूते यागदृष्यते लोकाक्षिणोक्तेः॥हिमाद्रिस्त्वपराह्णसंध्या
वपि परदिने प्रतिपच्चतुर्थी चंद्रोदये च सति द्वितीयादि ध्वंसं तक्षये-
सति पूर्वयुगागः॥पर्वणोश्च द्वितीये तु यद्येवमुज्जतिभिः॥द्वितीया

सि. ११

सहितं यस्मात्तदुपयंसा चलायनादिति॥ द्वितीयेति त्रिकैमुक्तिकन्या
येन तु यं शिष्यं॥ तृतीयेति त्रुलपाणिपाठस्पष्टार्थ एव॥ तथा॥ भू-
तापंचदरूपिणा द्वितीयाक्षयगामिनी॥ चतुर्हरिहरममायां स्यात्
ते कन्यादिकी॥ क्रयेते बोधापनवचना चैस्य चिवान॥ मदनलेपि॥
चतुर्दशी चतुर्यामा अमावास्या न दृश्यते॥ भौभूते प्रतिपद्ये स्यात्
वंति त्रैवकारयेदिति॥ यत्तु माधवः॥ यत्तु वाजसनेयी स्यात्तस्य संधि
दिता सुरा॥ न काप्यन्यदिति किंतु यदसंधिदिने हि से साह॥ यच्च का
लादरेष्युक्तं॥ आवर्तनादयः संधिर्यद्यन्ताधाय तद्दिने॥ परे सुरि
रिषि रिसाह विप्रा वाजसनेपिन इति॥ प्यच्च मदनले॥ मध्यदिना स्या
दहनी ह्यस्मिन् प्राक् पर्वणः संधिरियं तृतीया॥ सारवर्तिका वा

राम
६६

जसनेयिमत्या तस्यामुष्याथ परे सुरि रिरिति॥ एतल्लोणमासी पर
मिति॥ तत्रैवा आवर्तनोर्ध्वमवर्णस्तादत्रौ वासमासे द्वे॥ मध्याह्ना
दवर्कसमासे द्वे॥ मध्याह्नादवर्कसमात्ता तृतीयेत्यर्थः॥ तत्कर्मभाष्य
देवजानी॥ अथ नंतभाष्यादिसकलत पुण्यविषयं यविरोधानादत्तत्रो
वेक्ष्यं॥ पौर्णमास्यां विशेषमाह कात्यायनः॥ संधिश्चेत्संगवाद् पूर्व प्रा
कूपयवर्तनाद्भवे॥ स पौर्णमासी विज्ञेयः सद्यस्काळलिधौ नरे॥
अमायां विशेषमाह बोधयनः॥ द्वितीयान्निमुदूतस्मितिपद्यापरा
हिके अन्ताधानं चतुर्दश्यां परतः सोम दृशनात्॥ कात्यायनश्च॥
यजनीये द्विसोम श्वेदस्स्यादिरिदृश्यते॥ तत्र यादृतिभिर्दुसादं
उदयादिजातयेदति॥ एतच्च बोधापनवजसनेपि विषयं॥ तैजिरी

नि.सिं.प्र. मधुनेन च दद निविपाग उक्तः ॥ एषा वै सुमना तमिदियमिजात
 पश्वाच्चंद्रमाभ्युदेत्यस्मिन्नेवास्मै नो कर्णकं भवतीति ॥ सुसंतेरे ॥
 यदहः पश्वाच्चंद्रमाभ्युदेतदेते हर्वजन्ति मात्मेकानभ्युदेतीति
 इदं बह्वचापस्तं बादिपतं ॥ महस्नेपेवं आपस्तं बभाष्यार्थे संप्रदे
 प्येवं अतः पक्षद्वयस्य स्वसृजः ॥ वस्येतत्त्वं ॥ दृष्टुं यस्याश्च लायना
 इति उपूर्वाहृत्संधिविषयनिमाधवः ॥ शेषपदणीष्टो विशेषमाह ॥
 माधवीये गार्ग्यः ॥ प्रतिपदप्रविष्टां यदि चेष्टिः समाप्येते पुनः प्र
 णीपवस्तेष्टिः कर्तव्यायागावत्तमे ॥ गृह्याग्नेन यो नयमइति
 महमपादिजातः ॥ एवं पर्वत्यां राः प्रतिपदश्च त्रयो राः ॥ अयाग
 दिग्मेः काल उक्तः ॥ ॥ चेत्यतिपत्तुयं शिपियागः ॥ संधिर्यद्यपराह

राम

६

स्याद्यागं प्रातः परे हति ॥ कुर्वाणः प्रतिपदं गेचतुथेपिन उष्यती
 ति कथ्यतां तपोक्तेः ॥ एतत्पूणिमिपारमिति मदनलो ॥ पर्वणि प्रात
 पदः क्षयस्य च धेश्वाधं प्रक्षिप्य संधिज्ञेयः ॥ तदाह माधवः ॥ वक्षि
 प्रतिपदयास्ति तदधं पर्वणि क्षिपेत् ॥ क्षयस्यार्थतया ॥ सिद्धासंधि
 निर्णीयतां सदेति ॥ कात्यायनोपि ॥ परे हियटिका न्यूनास्तथे वाभ्य
 धिका ॥ श्वया ॥ तदधं कुं स्यात्पूर्वस्मिन् नूनासवधी प्रकल्पयेदिति ॥
 एवं स्मार्तस्थातीपाकेपि ज्ञेयं ॥ तत्रेष्टिः स्थातीपाका वाधान गृह
 प्रवेशनीय होमानंतरं भाविन्यां पौर्णमास्यां प्रातः भणीये ॥ ननु द
 शैय्यां भेमलमासयोधमासशक्रास्तादि भवति तथाप्यारं
 भः कार्यः ॥ यत्किनु ॥ उपरागेधिमासश्च यदि प्रथमपर्वणि ॥ त

नि. सि. प्र.

धामलिङ्गुचेपोधेनान्वारभणमिष्यते। गृहभागविपानोन्निचद्रसू
र्यप्रहेतयेतिवचनानितनिअलस्य। दिनातिक्रावकुथकालप्रारंभ
विषयाणि॥ नामकर्मचद्रेदियथाकालं समाचरे॥ अतिपातेस
नितयोः प्रशस्तेमासिपुण्यमैत्यपसर्गेगविचनानादिति प्रयोगकारि
जाते। एतं चैतल्योगहलेभेद्वै॥ कालाद्रेणि॥ नामकर्मचजतिश्चिभ
तिपाठः॥ याज्ञिकानुआधानानंतरापोर्णमासीमलमासगा॥ तस्या
मारंभणीयादीन्तकुवस्तकराचनेतित्रिकांडमंडनवचनाच्छुस
कालएवविभ्रहेष्टिकुलारंभंकुर्यादिसाहुः॥ कालाद्रेस्मृति
संग्रहेपि॥ आरंभंदशपूर्णेद्यौरग्निहोत्रस्यचादिमं॥ प्रतिष्ठाप
चकूर्मायाः मलमासेविचर्जयेदिति॥ अथावकंतीहिः॥ तन्नापस्तं

राम

६

वः॥ यदीक्ष्यादिपशुनायदिपशुनायादिसोमेतयजेतसोमावा
स्यायांपोर्णमास्यं चेते। अत्रप्रकृतितः कालेसिधेपिसयत्कालता
विधेया॥ तृतीययासांगतोक्ते॥ पोर्णमास्यमावास्यात्रब्दाभ्यांत
दस्यक्षणागस्यते। तेनतद्वसद्विरात्रेदस्यर्थाद्विरामाहारः॥ मध्य
वेमपि॥ इत्यादिविकृतिः सवपिर्वण्येवेतिनिर्णयइति॥ अत्रविशेषमा
द्वित्रिकांडमंडनः॥ कात्यायनश्चावावर्तनात्प्राग्यादिपर्वसंधिः क
लातुतस्मिन्प्रकृतिविकल्पाः॥ तदेवयागः परतोयदिस्यातस्मिन्वि
कल्पाः प्रकृतेपेर्युरिति॥ धृतस्वाभ्याद्योप्येवमाहुः॥ यद्विद्येति
संग्रहायाविकृतेः पर्वकालत्वादावर्तनात्माकृसंधौसंधिमभितोय
जेतोतिप्रकृतेः प्रतिपदिसमाप्तिनियमासकसंतरप्रतिपदिविकस

मि.लि.प्र.
६६

योगसूत्रेषुर्विकृतिरियुक्तं तत्र लेपाय सारयिना ॥ यद्यपि प्रकृतेः
पूर्वलादपूर्वमन्ते स्यादित्यापस्तंबेनोक्तं ॥ तथापि हेतुवादेन श्रुतिम
लत्वाभावादंगवादंगं वासं मभि व्याहारादिति वद प्रामाण्यमिति तदा
शयः ॥ आश्रयणेन विशेषं वक्ष्यामः ॥ अन्वारं भणीयानुचतुर्दश्यां
कर्प्येति हारण्यकेशिदत्तीमात्तदतीये ॥ अन्येषां पर्वण्येव ॥ पशो
लोमे च काष्ठान्तरं मण्णाह बौधायनः ॥ अमावास्यायनवाह विषे स्वा
नक्षत्रे वेति ॥ कुपक्षे कृतिकादिविशारवं तिष्ठेद्वनक्षत्रे धिति
केशव स्वामी व्याचरेवो ॥ चानुमस्ये धपि द्वादशाह्यथा प्रयोग
पक्षैर्यो नैक्षत्रे धप्याह रंभः ॥ यावज्जीवसां वसरप्रयोगस्तु फार
न्यां चैत्र्यां वारंभः ॥ पशो नु विशेषमाह कात्यायनः ॥ अर्धादहेभ

राम

६६

वतिनियतं पर्वसंधिः परस्तात्कृत्वा तस्मिन् न्यूनितु पशुं सयए
व अहं च ॥ आरभ्याथ प्रकृतिरथ चैत्यवर्षसंधिः परस्तात्कृत्वा
तस्मिन् प्रकृतिमथनु स्यात्सु सयएव ॥ अधिकारपशुत्वं यदीषामी
येण सवनीयेन वासमानतंत्रः कार्यद्वेति त्रिकांडमंडनः ॥ लोमेत्वाह
पस्तंबः ॥ अमावास्यायां दीक्षायजनीयेव ॥ मावास्यायां यजनी
ये वासुसमहः ॥ पौर्णमास्यां दीक्षायजनीयेव ॥ पूर्णमास्यां यजनी
ये वासुसमहः ॥ इति ॥ लक्ष्यायनसूत्रेपि ॥ पूर्वपक्षस्य प्रथमे द्वाते
दीक्षेत्तदष्टावनक्षत्रयोगमिति ॥ पूर्वपक्षस्तु कुपक्षः ॥ तक्षत्रयो
गे चैत्ययमर्थः ॥ चैत्र्यादि पूर्णिमायाः चित्रादि नक्षत्रयोगे दीक्षेते
ति ॥ आश्वाने तु पर्वणि नक्षत्रेषु चोक्तं ॥ तत्र च वीरान्तं गार्हपत्या

नि.सि.प्र.
६६

मादधातिइत्यादिकर्मकालव्यापिग्राह्यं॥दिनद्वयेतत्त्रिपदं॥
संकल्पस्यपर्वणिताभात्॥पूर्वक्षत्रयोगेनदेवग्राह्यं॥यत्रत्री
णिसन्निपतितानिऋतुर्नक्षत्रपर्वचतसमृद्धां॥विप्रतिषेधेऋ
तुर्नक्षत्रं च बलीयदतिद्विरण्यकेशिसूत्रात्॥ऋतुर्वसंतेब्राह्म
णोऽस्मिमादधीतेत्यादि॥रेणुककारिकीयांतुमापादिपंचमसे
पुश्रावणे च॥ध्विने तथा॥मार्गशिविशुद्धपक्षे आधानमथका
रयेदित्युक्तं॥अत्रमूलं मध्यं॥आधाननक्षत्राणि त्वापस्तंब
सूत्रे॥कतिकारोदिति मृगशीर्षपुनर्वसुपुष्यपूर्वोत्तराफा
लुनीपूर्वाषाढोत्तराषाढाद्विस्तृतित्राचित्राश्रवा॥उराधाश्रव
णोत्तराभाद्रपदादति॥सोमपूर्वाधाने विशेषमादापस्तंब॥

राम

६६

सोमेनयक्ष्यमाणआधानोनहर्तृन्सूक्ष्मेन्नक्षत्रमिति॥अत्र
प्रकरणादाधानकालबाधः॥तेनसोमस्यवसंतकालतानबा
ध्यतेइतिरुद्रदत्तवृत्तौनारायणवृत्तौचोक्तं॥तत्ररह्नेवार्तिकेच॥
तेवाएतेऽभयेऽपहृतपाप्मानोऋतवःएषवपुष्यनादित्यएषां
पाप्मनोपहृतपदेवैनंकदाचनयस्युपनमेदधादधीतेत्यत्रोत्तरा
यणारूपदेवदक्षिणायनरूपंचापिचौमित्युभयमनुक्तं॥सोमा
धानिशतपथेविशिष्यविहितो॥तदेकवाक्यतयाज्ञारवांतस्मिन्नर्तु
न्सूक्ष्मेदिसत्रसोमकालबाधएव॥आधानकालबाधस्यपदेवैनं
भक्षोपनमेतदादधीतेतितस्याज्ञारवायांवाक्यातरेणसिद्धत्वा
सोमकालबाधार्थमेवेदमित्युक्तं॥धूर्तस्वामीनुसोमस्यापि

नि. नि. प्र.
६५

ऋतुस्तस्यापिनसूक्ष्मेदिति लिखनादुभयकालबाधं मन्यते॥
 श्रीतमंडारलु कालान्तरविधानं वा सर्वकालानादरेवेति पक्षद्व
 यमुक्तवान्। तत्रायेकतिकादि कालान्तरस्य पथाधनिवसंता
 यबाधेन विधानं। अथासोमेप्युदगयनपूर्वपक्षपुण्याहस
 निपतियज्ञकालो नादिशति छंदोगसूत्रोक्तोदगयनाबाधे
 न सोमाभि संधिं स्तु कालान्तरविधानादुदगयनं लपेक्ष्यत
 इत्युक्तं द्वितीयपक्षे तु यदैवैनं यज्ञ उपनमेदिति सर्वकालाना
 दल्लुक्त इति भरद्वाजसूत्रात्सर्वशब्दस्य च विश्वजित्सर्वपृष्ठ
 इति वत्तद्व्योमप्रयोगात्सर्वकालबाध इति। तेन दक्षिणायने
 पि भवतीत्युक्तं षट्गुरुभाष्ये देवत्रातभाष्ये तत्र लेचषट्त्वपि

राम
६५

ऋतुषु भवतीत्युक्तमिति दिक्॥ आश्वेत्तमावास्या त्रिधा विभ
 क्तिनत्तृतीयांशो यो पराह भागस्तस्यापि नीसाग्निर्केर्ग्रासापि
 उन्वाह्यार्थकं आश्वं क्षीणराज्जनिशस्यति॥ वासरस्य तृतीयांशेना
 तिसंध्यासमीपत इति कात्यायनोक्तेः॥ दशश्राश्वं तु यज्ञोक्तं पार्व
 णंतत्सकीर्तितं॥ अपराह्वेपितृणां च तत्र दानं प्रशस्यत इति श्रमा
 तपोक्तेः श्व॥ दिनद्वये तत्र सले सर्वापराह्व्यापीदश्याह्नः॥ ययु
 भयेद्युरेष विहितः सर्वापराह्व्यस्थित इति दीपिकोक्तेः॥ यजुकाश्वी
 जिनिः॥ भूतविधाममावास्या मोहादज्ञानतोपि वा॥ आश्वक
 र्मणि येकुर्युतेषामगुः प्रह्वीयत इति तदपराह्व्यचतुर्दशीवेधप
 रमिति आश्वदेसादिः॥ अपराह्व्यात्तिपरमिति माधवः॥ दिन

मि.सिं.प्र.
६६

इयेपराह्व्याश्रभावेरतोव्यासोचतिथिक्षयेपूर्वेतिदेमादि॥यस
चतुर्दशीयामंतुरीयमनुपूर्व्येत॥अमावास्याक्षीयमाण॥तदेवश्रा
धमिष्यतेइति कात्यायनोक्ते॥चतुर्दशीअत्रार्थयामदरःपूर्व्येत॥
चतुर्दशीयामनयस्यादित्यर्थः॥क्षीयमाणपरदिनेपराह्व्यापिनी
नेत्यर्थः॥अतरेकमद॥वर्धमानाममावास्यालक्षयेदपरद्वितीया
मांस्त्रीनधिकान्चापिपितृयज्ञस्ततोभवेत्ततःश्राद्धं॥क्षि
द्वयेपराह्व्यासरेतिथिवर्धोचरतीत॥त्रिमुदूर्तचकर्नव्या
पूर्वार्त्तवर्त्तचबद्धवेः॥कुदूर्ध्वयुभिः कार्यायद्येष्टसामगितिभिः॥ राम
त्रिमुदूर्तभावेतुपूर्वनेत्यर्थः॥पिंडपितृयज्ञस्तु कात्यायनेर्पाग
दिनात्पूर्वैर्युः कार्यः॥पूर्वावांगत्वात्पिंडपितृयज्ञइतित्सूत्रात्॥

राम
६६

व्याख्यातंचैतत्कर्त्तव्यैः॥पूर्वएवदर्शितं पिंडपितृयज्ञेनपश्चा
त्॥कुतःअंगलात्तयाचक्षुतिः॥तस्मात्पूर्वैर्युःपितृभ्यःक्रिय
तेउत्तरमहर्देवान्यजतइति॥पूर्वैर्युःपितृभ्योयज्ञंनिष्पत्तीयप्रा
तर्देवभ्यःप्रातनुतइतिच॥नेनतन्मतंगमेवासौ॥तदुक्तं॥अंगंवा
समभिवाहारादिति॥तैत्तिरीयस्मृतौचतुर्दशीयक्तद्वौपिंडपितृ
यज्ञइति॥श्रीअनंतभाष्येनुपरेयुरित्युक्तं॥अत्रदेवाप्याचाराद
श्यते॥आपस्तंबानुपरादिनेमुदूर्तमपिद्वौमल्लतत्रैवपितृयज्ञः॥
तद्व्यापस्तंबः॥अमावास्यायांयदहश्चंद्रमसंनपरयतितदहः
पिंडपितृयज्ञकुरुतइति॥अस्यहर्द्वौयामावा॥विद्वैर्युक्तं॥पि
तृयज्ञःपिंडपितृयज्ञःसचकर्मांतरननुदर्शोचः॥यथावक्ष्यति॥

नि.सि.प्र.
६७

पितृयज्ञः स्वकालविधानादनंगस्यादिति॥ तंचयदहश्चंद्रम
संनपश्यतिपंचदश्यांप्रतिपदिवाहृतदहः कुरुते॥ यदहस्तयोः
संधिस्तदहुरित्यर्थ इति॥ श्रीरामादरोप्याह॥ पिंडपितृयज्ञस्तु
पर्वसंधिमदहेरात्रापराहृति॥ अतः पर्वसंधिदिनेपितृयज्ञः॥
इत्तपथस्तुतिरपि॥ यदि वैषनपुरस्तान्नपश्चात्तदहृत्त्रेयपितृ
भ्योददातीति॥ पर्वसंधिदिनेहपूर्वतः पश्चाद्वा चंद्रो न दृश्ये
तएवेत्यर्थः॥ सस्यावाधोपिपितृयज्ञं प्रक्रम्य दृश्यमानेतूषोप
श्वोभूतेयजतइत्याह॥ हेमद्विस्तु॥ अमावास्यात्राब्यस्तिथि
वचनएव॥ पूर्वोक्तापस्तंबसूत्रेपटुक्तंनपश्यंतीतितत्रक्षयो
भिप्रेतः॥ अतश्चतुर्दश्यां चंद्रस्यक्षीणत्वान्नयुक्तं दृष्टेपितृ

६७

यज्ञः॥ पितृयज्ञं तु निर्वस्य विप्रश्चंद्रक्षयेग्निमानिति मनुते॥
यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चंद्रमाः॥ तक्षयापेक्षयाज्ञेयं क्षीणे
राजनिचेसपीति॥ यदुक्तं दृश्यमानेपितृयज्ञे तदृश्यपेक्षयोः तच्च
कल्प्यायनोक्तेः॥ दृश्यमानेप्येकइति जेभिलोक्तेः॥ अथस्यासंध्या
गतः सोमो मृणालमिव दृश्यते॥ अपराहृत्क्षयस्तस्यांपिंडानां क
रणं ध्रुवमिति ह्यहोक्तेः॥ चंद्रक्षयकालश्चोक्तः कात्याय
नेन॥ अष्टमे चोचतुर्दश्याः क्षीणो भवति चंद्रमाः॥ अमावास्या
ष्टमे चोत्पुनः किल भवेदणुरिति॥ तेन पूर्वयुरेव पितृयज्ञ इत्युचि
वान्॥ ककाचयैरपि अपराहृत्पिंडपितृयज्ञः चंद्रादर्शनमावा
स्याय॥ मति कात्यायनसूत्रेऽदर्शनैर्न क्षय एवोक्तः॥ तस्मिन् क्षी

नि.सं.प्र.
६

जेददातीतिश्रुतेः॥अतस्तन्मतेचतुर्दशीयुक्तद्वयोपितृयज्ञेति
परदिनेयागोर्थासिद्धः॥तदेतत्सर्वंलिख्यमपिदेमादिकर्कादि
व्याख्यानामापस्तंबैरनभ्युपायमा॥कृतातीयचोधायनादिविषयः॥
अन्वयतयनानामपित्रेषपर्वणिपिंडपितृयज्ञः॥तथाचसूत्रः॥
अमावास्यायामपराह्णपिंडपितृयज्ञइति॥अन्ननारायणव्रतिः॥
मा. अवास्याशब्दःप्रतिपत्यंचद्वयोःसंधिवचनोप्यन्नापराह्ण
व्रतमन्वयात्॥तद्वत्सहोत्रात्रवर्तते॥तस्यापराह्णश्रुत्ये
भागोपिंडपितृयज्ञःकार्यः॥ओषवसथ्येयजनीयेवाह्वनिः॥
यद्यत्सहोत्रात्रसंजोतिधिसंधिःस्यात्तदोषवसथ्यएवाह्वनिःक
यतइति॥अतएवमहूर्तमप्यमावास्याप्रतिपद्यपिचेन्दबेत्

राम
६

तदक्षमक्षयंपर्वज्ञेयंशंजुपर्ववदिति वत्तनंहेमाद्रौपिंडपितृ
यज्ञपरमिश्रुक्तं॥प्रयोगपारिजाते॥अयंचस्मात्तोग्निमतासंपू
व्योर्दशैश्राध्वनित्वंगेणकार्यः॥व्यातधंगोनामोभयोःसहानुष्ठा
नं॥एतच्चध्यालीपाकैःनसहपिंडार्थमुद्धृत्येति सूत्रेवक्तिकतो
क्तं॥एवंडपर्वणिपुकेचिदाहुः॥पूर्वैरूपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेण
श्राध्वं कत्वापराह्णकेवलःपिंडपितृयज्ञः॥कार्यः॥वक्तिकता
न्वयक्यंचपूर्वेषुःसाक्षिभास्यथपार्वणं॥काम्यमभ्युदयेषु
म्यामिकोदिष्टमयाष्टममिश्रुदाहृत्यपूर्वेषुचतुर्ध्यालीपा
कादुद्धृत्याग्नौकणमिश्रुक्तेर्दशैश्राध्वैध्यालीपाका॥नियत
इतिगम्यते॥ध्यालीपाकश्चापितृयज्ञएवेतिपूर्वार्दनेव्यतिष

नि.हिं.प्र.

६२

गः सिध्यः॥ प्रयोगपरिजाते तु वार्षिक आध्यादेऽपि व्यतिषाग उक्तः॥
किमुत दृष्ट्वा आध्यास्य॥ न्यायविदः स्वयं॥ सूत्रस्य वृत्ते श्वसंपूर्ण
दृष्ट्वा विषयं तत्त्वं उपनिषद् पूर्वदिने केवलं आध्याप्य दिने च केव
लः पितृयज्ञः कार्यः॥ अतएवोक्तं वृत्ति कृता॥ नानापूर्वस्थाली
पाक श्रौतयेते सर्व आध्याप्य प्रसंगादिति॥ प्रयोगपरिजाते किर
पि एतद्विषये वा॥ पूर्वदिने च आध्याप्येनोक्तं नैव न पाणिनिः॥
चतुर्धा येषु साग्रीनां वद्वेदे मो विधीयते॥ पितृयज्ञाद
स्ते स्यादुत्तरे चतुर्धा पीतिपरिनिश्चितियमात्॥ न च लोके का
ग्रीपक्षे स्पकः थंगः स्याद्वेदे मो॥ नान्याग्रीपक्षे म न्याग्री जुहु
यादिति वृत्तौ निवेधात्॥ नैव॥ आध्यास्यस्य॥ त्वेन स्मार्तगो

६२

पचने वा कर्तव्यत्वात्॥ तस्मात्सुर्वेद्यः केवलं आध्याप्य व्यतिषागः॥ इत्य
नैव युक्तं॥ अद्वितामिनां तु सर्वाधानिनः॥ अध्यापिना वा संपूर्णरित
डे वा दृष्ट्वा श्रौतग्रीपक्षे नैव पितृयज्ञः कार्यः न तु दृष्ट्वा आध्याप्य व्यतिष
गेपेति विस्तारभीतो विरामः॥ संपूर्णदृष्ट्वा च विरोधः॥ हलोगादिः॥
पक्षान्तं कर्त्तुं निर्वर्त्य वैश्वदेवं च तस्मिन् कः॥ पितृयज्ञं ततः कुर्यान्ने
न्वाह्यं कं बुधदति॥ पक्षान्तं कर्त्तुं न्वाधानं॥ अन्वः ह्ययं कं दृष्ट्वा
आध्याप्यमेव॥ सप्ते जलवितकस्य पितृयज्ञं कालोद्देयः॥
तस्यपि कात्यायनेन हेमांतमनां भो वेत्याम्नात्॥ पितृयज्ञं
यज्ञाकरणे प्रायश्चित्तमाह पराशरमाधवीये कात्यायनः॥ पितृ
यज्ञाख्ये चैव वैश्वदेवः सम्येपि च॥ अनेष्टुन वयं नैव नवान्

प्राप्ताने तथा॥ भोजने पतितान् तस्य च र्वे चानरो भवेदित्यद॥
 प्रकृतमनुसामः॥ निश्चितं कर्हि भित्त्वमावास्या पराह व्याप्य
 लाभे कुतप व्यापिनी ग्राह्या॥ भूतविधाप्यमावास्या प्रतिपत्ति
 म्रितापि वा॥ विन्ये कर्मणि विद्वन्दिग्राह्या कुतप कर्त्तकीति
 द्वापतेति॥ इदं चानिग्निका॥ दिविषयं॥ सिनीवाली द्विजैः कार्य
 साग्निकैः पितृ कर्मणि॥ एतानिः रूढेः कुदः कार्यतिथा चानमि
 कै द्विजैरिति लौगाक्षि वचनात्॥ अत्र साग्निरौपासनाग्निरपीति
 मदन परिजने उक्तं॥ कुतपश्चापराह व्याप्य लाभेन कल्पः॥
 अपराह द्वाप्यपियदिदं र्गतिथि क्षये॥ आदित्यग्नैः सिनीवा
 लीनिरन्यादेः कुदूर्मतेति जा बातिनाऽभावे विधानात् एतेन स

ग्नीनां निरग्नीनां चापराह व्यापिन्येव मुख्या॥ तिथि साम्ये च
 शिक्षयेऽसमव्याप्तौ र्वर्चा देना निर्णयः॥ वैषम्ये धिका॥ दिनद्वये
 पराह तस्य र्शे कुतप व्यापिनीति माधवः॥ इदमेव युक्तं॥ हेमाद्रिम
 ते कुतप व्यापिन्येव तत्पर्यादेर्मुख्या॥ सिनीवाली दृष्टं द्वा॥ त
 था च व्यासः॥ दृष्टं द्वा सिनीवाली नष्टं द्वा कुदः स्मृतेति॥ पूर्वदि
 ने परदिने एव तत्तद् व्यापित्वे संव्याह्या॥ असं व्यापित्वे वैषम्ये धि
 ककाल व्यापिनी ग्राह्या॥ दिनद्वये शतः समव्याप्तिरिति शिक्षये पूर्व
 व ध्यौ साम्ये च परा॥ तिथिक्षये सिनीवाली तिथि व ध्यौ कुदः स्मृता॥
 साम्ये पितृ कुदूर्हेयावेदिभरिति प्रचेते वचनात्॥ दिनद्वये संपूर्ण
 तप व्याप्तिस्तु र्वतिथि व ध्यावेव भवतीत्यनंतर वचनात् परे वेति कु

तपसु। अहो मुदूती विज्ञेया दशापंचच सर्वदा॥ तत्राष्टमो मुदू
 तेषः संकालः कुतपसु तद्वृत्तिमाह्वोक्तः॥ उल्लादानपितृदेव
 प्रीत्यर्थे पिवासादौ तु पाया शैत्यन्यत्र विस्तरः॥ दर्शचमासिकवा
 र्षिकदिश्राध्वप्राप्तौ कालादर्शविशेष उक्तः॥ दर्शस्य चोदकुंभ
 स्पदर्शमासिकयोः पितृ॥ नित्यस्य चाब्दिकस्यापि दार्शिकिबि
 कयोः पीतुं सुखा॥ संपत्ते देवताभेदाद्वाध्वयुग्मं समाचरेत्॥ नि
 निता नियतिश्चान्नपूर्वजानकारणमिति॥ निष्पत्तिपेक्षेयः॥
 नष्टचंद्रेयदाकातुक्षयादुदिवसे भवेत्॥ वैश्वदेवं क्षयश्राध्वं
 कुर्यात्प्रादरं कर्मणा॥ अमाश्राध्वं चानुपनीतोपि कुर्यात्॥ श्रा
 ध्वश्च लक्षणो॥ अमावास्याष्टकाकलपक्षपंचदशीषु चैव

क्रम्य॥ एतच्चानुपनीतोपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु॥ श्राध्वं साधारणं ना
 मसर्वकामफलप्रदं॥ भाग्यं विरहितोऽप्येतत्समासरोऽपि नित्यश्रा
 द्वाद्दोष्यमंत्रबलकुर्यादनेन विधिना नुधृतिमाह्वोक्तैः॥ अमाश्रा
 ध्वातिक्रमे प्रायाश्चैतद्युक्तं रूग्णविधानं॥ न्युधुवाचं जपेन्मंत्रं
 त्रतवारं दिने दिने॥ अमाश्राध्वं यदानास्तितदासंपूर्णमिति तत्
 अन्नपूर्वे क्तिसाग्निकपदेनाहितान्निःस्मान्निग्नितं श्रवणं ह्यते
 विचित्रान्निःकादिश्वनिग्निकः॥ तथा च ह्येवमग्निरोक्तो कर्त्तव्यः
 करणे॥ साग्निरतावनग्निस्तु द्विजपाणावयासुवा॥ कुर्यादग्नि
 क्रियां नित्यं लौकिकेनैवाश्वतमिति स्मरति वाक्यमुदाहृतस्य
 स्वस्वीकृतोपासनतया समुच्चिन्नाग्नितया भाग्यं विदुरतया

वाग्निहोतास्तास्यह्निजपाणो जलोदो वाहो मइति व्यावृचक्षे॥
 मदधो जिह्वेतेष्वेवं॥ इदमेव साग्निकानग्नि कश्चरूपं संपन्न
 है॥ अथ ग्रहणं निष्पद्यते॥ तत्र चंद्रग्रहणे यस्मिन्प्रातर्ग्रहणं
 तस्मात्पूर्वप्रहृत्त्रयं भुंजीत॥ सूर्यग्रहे तु प्रहृत्त्रयं भुं
 जेति॥ सूर्यग्रहे तु नाभ्यां सूर्ययामचतुष्टयं॥ चंद्रग्रहे तु यामं
 स्त्री॥ बालवधातुरेवैनेति माधवीये वधो गौतमोक्तेः॥ ग्रहणं तु
 भेदे द्विदोः प्रथमादधियामतः॥ भुंजीतावर्तनात्पूर्वप्रथमे प्रथमा
 दधः इति मार्कंडेयोक्तेः॥ अथ अधिर्ध्वं॥ ननु चंद्रग्रहे यामचतुष्ट
 यनिषेधश्चिंतो न सूर्यग्रहे॥ सूर्ये द्याः सा भोजना प्राप्तेः॥ मेवं
 वचनस्य प्रथमयामे सूर्यग्रहे सति पूर्वेषु पूर्वरात्रे भोजननिषेधः

राम

७२

धपरत्वात्॥ चंद्रग्रहे विशेषमाह माधवीये वधवसिष्ठः॥ ग्रहो
 दयो विषोः पूर्वनाह भोजनमाचरेदिति॥ इदयोर्ग्रहास्ते तु माधवी
 व्यासः॥ अमुक्तयोरस्तमयोरद्यात्तदृष्ट्वा परे हनीति॥ विष्णुधर्मपि॥
 अहोरात्रं न भोक्तव्यं चंद्रसूर्यग्रहे यदा॥ सुकिं दृष्ट्वा तु भोक्तव्यं ना
 नं कृत्वा ततः परं॥ अहोरात्रनिषेधः सूर्यग्रहस्तः॥ मदनगले
 गादयः॥ संध्याकाले यदा राहुग्रहस्तः तदा भोक्तव्यं॥ तदहो नैव
 भोक्तव्यं रात्रावपि कदाचन॥ सांयं संध्यायां सूर्यग्रहस्तः स्ते पूर्व
 द्विरात्रे च न भोक्तव्यं॥ प्रातः संध्यायां चंद्रग्रहस्तः स्ते पूर्वरात्रा
 वतरे द्विचन भोक्तव्यमित्यर्थः॥ चंद्रग्रहस्तः स्ते उत्तरदिने संध्या
 होमादो न दोषः॥ तदाश्नना॥ ग्रहस्तैश्चास्तंगतं त्विंदो जालासक्तं

निर्दिष्टं प्र०

७३

वधारणं॥ स्नानदेमदिकं कार्यं भुंजीतं दूतपेपुनः॥ एतदनाद
 तग्निविषयं॥ अपराहे त्रतोपायनीयमाभनः॥ तदति कात्यायनेने
 त्रतस्य च भ्रौतत्वेन विहितत्वेन च प्रबलत्वात्॥ अग्निव्रतं कुर्यादि
 ति निर्णयदीपः॥ रागः प्राप्त भोजने काल नियमोयं॥ तेन ज्वरादा विव
 न भोजनमिति कर्कानुसारिणः॥ बालवक्ष्यात्तु राणां तु ग्रह्यामात्स्य
 र्वमेकपा मो नि विध्यः॥ सायान् ग्रहणं चेह्यादपराहेन भोजनं॥ अ
 पराहेन मध्याह्ने मध्याह्ने न संगवे॥ भुंजीत संगवे चेह्यान्नपूर्वं
 भोजनान् क्रियेति माकंडीयोक्तेः॥ इदं च बालादिष्वप्यं॥ बालवक्ष्यात्तु
 रोर्वनेति पूर्वोक्तेः॥ वैधकाले ग्रहणे वाप्येकमन्नं साज्यं॥ सर्वेषां
 भिव वणानां सूतकैरादुदर्शने॥ स्नात्वा कर्मणि कुर्वत्तु श्रुतमन्नं

राम

७३

विकर्जयेदति देमाद्वेष्टात्रिंशन्मतात्॥ श्रुतमिति तदंतरितस्यो
 पलक्षणं॥ न च श्राधेययद्विष्टग्रहपूर्यवितं च यदि तिमितः॥ श्रा
 यां वचनात्॥ भार्गवार्चनदीपिकायां ज्योतिर्निबंधमेधातिथिः॥
 आरनालपयस्तक्रं दधित्नेह्यज्यपाचितं॥ मणिकस्थोदकं चैव न दु
 व्यद्राहू सृत्तकं॥ मन्वर्थसुक्ता वत्यां॥ अन्नं पक्वमिह स्याज्यं स्नानं
 सवनं गृहे॥ वारितक्रान्तात्मादितिलदर्भैर्न ध्याति॥ जले लोदोषो गं
 गाविषयः॥ गृहेष्वितजलं पीत्वा पादकृच्छ्रं समाचरेदिति तत्रैव चतु
 विंशतिमतेन्यजलस्य दोषोक्तेः॥ वैधकाले ग्रहणे भोजने प्रायश्चित्त
 तमुक्तमाध्वीये कात्यायनेन॥ चंद्रसूर्यगृहे भुक्ता प्राजापत्येन
 रुध्यति॥ तस्मिन्नेव दिने भुक्ता त्रिरात्रिणे च रुध्यतीति॥ ग्रह

मि.सि.प्र.

७५

णोचन्निरन्त्रमेकरन्त्रकोपवासः त्रयोर्धिताकार्यः॥ एकरान्त्रमुपो
 व्येवंस्नात्वा दत्त्वा च शक्तिः॥ कंचुकादि वसर्पस्य निवर्तिः पापको
 रतः॥ त्रिरान्त्रसमुपो व्येवं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥ स्नात्वा दत्त्वा च वि
 धिवन्मोक्षे ब्रह्मणा संहतिहेमाद्रेल्लोकोक्तेः॥ इदं च पुत्र्यतिरि
 क्तविषयं॥ आदित्ये ह्यनिसंक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥ परंपंच
 पवासंचनकुर्यात्पुत्रवान्नाहितिजैर्भतिवचनात्॥ यद्वा वैर्य
 स्नात्वास्तदपुत्रिणः प्रहृष्टयं हित्वा बालादिवन्द्यो जननतूप
 वासः॥ सायाद्रेग्रहणं चेत्स्यादिति पूर्वोक्तमाकंडे वचनात्॥
 साद्रेपोसांवेस्तीयाच्छादसंगवाधः॥ मध्याद्रेपरतोस्तीयाः
 नोपवासो रविग्रहे इति स्मृतेः श्वेतदेमादिः॥ शार्दूलपराहः॥

राम

७५

माधवमते तु पुत्रिणोऽपि तत्रोपवास एव॥ अहोरात्रं न भोक्तव्य
 मिति पूर्वोक्तनिषेधस्य तेनापिपालनीयत्वात् उपवासनिषेध
 सुप्रतस्त्वोपवासपरः॥ कल्लेकादशीनिषेधवदिति॥ मदनल्लो
 प्येवं॥ इदमेव च युक्तं॥ वर्धमानस्तु अहोरात्रं न भोक्तव्यमिति
 शातानपीयाग्रे सूर्या चंद्रमसो लोकानक्षयान्यातिमानवदिति
 फलश्रुतेर्मुत्पद्यने उपवासः काम्या न त्वयं निषेध इत्याह तन्म
 अत्र वतस्त्रैपि प्रागुक्तविलुब्धधर्मेतिषेधावश्यं भावात्॥ तथा
 व्यासः॥ रविग्रहसूर्यवारे सोमसोमग्रहस्तथा॥ चूडामणिरिति
 व्याख्यातः तत्र दत्तमनेतकं॥ वारेष्वन्येषु यमुपयंग्रहणे चंद्रस
 र्ययोः॥ तमुपयं कौटिलिगुणितयोगे चूडामणौ स्मृतं॥ अत्र चार्यं त

यो स्नानं कुर्यात् ॥ प्रस्यमानि भवेत् स्नानं गच्छेद्दोमो विधीयते ॥
 मुच्यमानि भवेद् स्नानं मके स्नानं विधीयते ॥ इति हेमाद्रौ वचनात् ॥
 स्नानं स्यादुपरागादो मध्ये दोमसु रार्चनमिति ब्रह्मवैवर्तम् ॥
 सर्वेषामेव वर्णानां स्नानं कुर्याद्दुर्दानं ॥ संचैतं च भवेत् स्नानं सु-
 तकान्तं च वर्जयेदिति ब्रह्मवैवर्तम् ॥ संचैतं त्वं मुक्तिं स्नानं
 परमिति मदन एवेत्युक्तं ॥ भार्गवार्चनदीपिकायां चतुर्विंशतिमते ॥
 मुक्तौ यस्तन कुर्वति स्नानं यत् स्नानं के ॥ स स्नानं की भवेत्तावदा-
 वस्थादपरो मरुः ॥ इदं च स्नानं ममंत्रकं कार्पमिति स्लावत्पं ॥ त-
 र जनीयं विशेषः भवति ॥ गंगा रत्नं प्रकुर्वति तत्प्रदं चंद्रसूर्ययोः ॥ म-
 हानदीषु चान्यः स्नानं कुर्याद्यथावाच्यं ॥ महानदी च विमास

राम

७५

विशेषे काश्चिद्देहाः ॥ प्रयागां देविकारं वासन्ति ह्युवाच वारणं ॥ सर-
 स्वती चंद्रभागा कोशिकी तापिका तथा ॥ सिधुगंडुकि कांचे वसरायू-
 कार्तिकादितः ॥ मूलं हेमाद्रौ स्पष्टं ॥ व्यसः इंदोर्लक्षगुणं पुण्यं वेद-
 गगुणं ततः ॥ गंगातिथे तु संप्राप्ते इंदोः कोटिं वेदं गंगां कोटिस-
 हस्रं स्पष्टं ललभते नरः ॥ तत्कलं लभते मयि ह्येव चंद्रसूर्ययोः ॥
 असंभवे तु माधवीये तत्र ॥ वापीकूपं तडागेषु गिरिप्रसवणे पच-
 नद्यां नंदे वरुणा ॥ ते सरसीषु भूतं बुनि ॥ पुष्पादकेन वास्नायात् ॥
 ह्येव चंद्रसूर्ययोः ॥ अत्र तारतम्यमाह मार्कंडेयः ॥ शीतं मुहोदका-
 युण्यं मपारं कप्यं परोदकात् ॥ भूमिषु मुह्यतां युण्यत ततः प्रसवणे दक-
 ततो पिसारं पुण्यं ततः पुण्यं नदी जलं ॥ तीर्थं तोयं ततः पुण्यं महान-

नि.हिं.प्र

७६

यलुपावने॥ततस्तत्तेपिगांगुपुण्यस्तत्तोत्तियति॥उक्तं
 दकनाशुरविषयं॥तथा॥गोदावतीमहापुण्याचंद्रोदसमन्विते॥
 सूर्यचंद्रोदुणाप्रत्तेतमोभूतमहामुने॥नर्मदातीर्थसंस्पृक्तक
 त्याभवाते॥एथीचंद्रोदयेप्रभासखंडे॥गावोनागास्तितापा
 न्यालानिकनकमंदे॥संप्रदायकुरुक्षेत्रेयस्सुलंभतेनदे॥
 तादेदग्रहणेभोघोस्नानाभ्यवतिष्ठदुपा॥तत्रैषसौरपुण्यंनुधि
 स्नानमुपक्रम्य॥दानानियानि लोकैर्भुविख्यातानिमनीषिभिः॥
 तेषाफलमवाप्नोतिग्रहणेचंद्रसूर्ययोः॥देवीपुण्ये॥गांगकन
 खलंपुण्यंप्रयागंपुष्करंतथा॥कुरुक्षेत्रंमहापुण्यंरादुग्रस्तं
 दिवाकरे॥स्नानासंभवेस्मरणं कार्यं॥स्मृतान्तकनगुफलं

७६

ते

ध्यासवर्चनान्ननं॥स्पर्शगोप्तेधपुण्यंनुपीजामोत्रामणोर्लभे
 त॥स्नानावाजिमखंपुण्यंप्राप्तुयादविचारतः॥एविचंद्रोपरा
 गेचअयनेचोत्तरेतपेतिमाकीडेयोक्ते॥अथआधुमाहकष
 ॥गोः॥चंद्रसूर्यग्रहेत्यस्तुआश्वविधिवदचरेत्॥तेनैवसकलाएथी
 दत्ताविप्रस्यवैकते॥भारै॥सर्वस्वेनापिकर्तव्यंआश्वचैरादुदर्शने॥अ
 कुर्वाणस्तुना॥स्ति कयात्यंकेगोरेवसीदति॥विष्णु॥रादुदर्शनदत्तं
 हिआधुमाचंद्रताकं॥इदं चामान्तेनहेस्नावाकार्यं॥नलन्तेन॥आ
 पयनग्नौतीर्थेचचंद्रसूर्यग्रहेतथा॥आमत्राश्वप्रकुर्वतेहमआश्व
 अथापिबतिष्ठातातपोक्तेरितिहेमाद्रिमाधवादयः॥अपारकंस्तुए
 तत्तद्भिजनांपाकस्याभावेद्रष्टव्यं॥तीर्थआश्ववत्पाकाभावेद्विज

नि.सिं. प्र.

७७

तीनामाम्नाध्वंविधि यत इति सुमंतुके ॥ सैदि केयोपदास्यप्रस
 तपर्वसंधिषु ॥ गजछायातुसाप्रोक्ततस्यां ॥ आध्वं प्रकल्पयेत् ॥ अतः
 भोजयेद्दिप्रान्द्यतं भूमौ समुत्थजेदित बाववीथोक्ते ॥ अवेसाह ॥ वि
 स्तनेश्वरोप्याह ॥ ग्रहण आध्वेभोक्तुर्दोषोदानुस्त्वपुदयदति ॥ सू
 तकेमृतके मुंक्ते गृहिते रश्मिभास्करे ॥ अथ यथा हस्तिन भवे वनभू
 यः पुरुषो भवेदित्यापस्तवेन भोजननिषेधाच्च ॥ अयं च निषेध आ
 ध्वभोक्तुः ॥ हस्तिछायासाहचर्यात् ॥ अत्र ग्रहण ॥ निमित्तक आध्वे
 नेवामासं क्रांत्यादि निमित्तकानां सिद्धिः ॥ दार्शिकालभ्ययोः पीतिः
 कालादर्शोक्तेः ॥ अत्र श्लोचमध्ये पित्तान आध्वादि कार्यमेव ॥ सूत
 केमृतके चै वनदोषो गदुदर्शने ॥ तावदेव भवे छुक्षियविमुक्ति

राम

७७

न इत्यते इति माधवीये वधवसिष्ठोक्ते ॥ स्मार्तकर्मपरित्यागेन
 ह्यन्यत्र सूतके इति व्या प्रोक्ते ॥ अथ ॥ कालादर्शे ॥ शिराः ॥ सर्ववर्णः
 तकेपि मृतके रादुदर्शन ॥ त्नाला आध्वं प्रकुर्वीत ॥ नन्दानं राक्षसं
 वर्जितं ॥ मदनपारिजातेप्येवं ॥ तेन स्नानमार्गं प्रकुर्वीत दान आध्व
 विवर्जितमिति नमूतं वदन्ते गोडाः परास्ताः ॥ इयं च उधिरविशेषा
 नं नदीक्षापुष्करणादिसर्वस्मार्तकर्मविषया ॥ मदनरत्नेप्येवं ॥
 रजस्वलायास्तु मार्गवार्चनदीपिकायां सूत्रोदपनिबंधे ॥ न सूत
 कादिदोषो हस्तिग्रहे होमजपादिषु ॥ अस्ते स्नानपादुदक्यापि तीर्थो
 दुधैत्यवादिणेति ॥ अत्र स्नानेनैव निमित्तके प्राप्तेनारीयदिरजस्वला
 पात्रांतरिततोयेन स्नानं कृत्वा प्रतंचरेदिति मित ॥ क्षरो कौविधि

नि.लि.प्र.

७६

इति॥ तथाग्रहणे सत्रावपि आश्विनं कर्म॥ अग्रहणे दहसं कानियं नार्ति
प्रसवेषु च॥ दानं नैमिति कं॥ इत्येरात्रावपि तद्विध्यते इत्यपरा के व्यासो
क्तैः॥ चंद्रग्रहे तथा रात्रौ स्नानं दानं प्रशस्यते इति देवोक्तेः॥ अथ द
नुज्योतिशास्त्रगम्येदिने चंद्रग्रहणत्रौ सूर्यग्रहस्तदा स्नानं दिनक
र्ये॥ सूर्यग्रहे यदारात्रौ दिवा चंद्रग्रहस्तथा रात्रौ स्नानं न कुर्वत इ
या दानं न च क्वचिदिति षडंत्रिंशन्मतान्॥ अग्रहणदिने वार्षिकं प्राप्नो
तु प्रयोगपाटिजाते गेगोलः॥ दक्षे रविग्रहे पित्रोः प्रसादिकं नृपस्य
तं॥ अन्तेना संभवेद्देना दुर्पादमिना वा सुतरति॥ अत्र दर्शय विपितुषु
तत्र ह्यः प्रदर्शनार्थः॥ न्यायसाध्यात् एतेन चंद्रग्रहणे पितृपितृणां दि
वार्षिकमन्त्रादिना तद्दिने एव कार्यमिति मदनपाटिजाते व्याख्यातः॥

राम

७७

एभ्यो चंद्रोदये प्येवं॥ तेन यानि आम आश्विनं कुर्वत मासं च स ए
दते॥ अन्ते नैवादि कं कुर्याथे म्ना वामेन क्वचिदिति मरीचि लोका
द्वयादिव च नानि तानि अग्रहणदिनातिरिक्त विषयानि॥ निष्णयाम् ते
प्येवं॥ यानि नृग्रहणानुद्धितीये दिजो दोषानुपचमे॥ अस्तोदये य
दा चंद्रे प्रत्यब्दं नृपस्येत॥ दतद्दिने चोपवासस्यात्मस्य ह्यनुप
हनि॥ तथा॥ यस्तं विवास्तमानं गुरवीदुमाप्रतो यदि॥ प्रसादं नृपत
कार्यपरे हन्ये वसवेत्॥ चंद्रसूये पिरागि च तथा आश्विपरे हनीत्या
दि वचनानि तानि महानि बंधेषु काप्यनुपलंभानि मूलानि॥ प्रस
तपूर्वैरिति बंधेषु तद्दिने एव आश्विनं कर्म॥ अग्रहणदिसप्तदिनं स
पर्यंतं राम गोपालायागमदीक्षोक्ता॥ शिवाचर्त चंद्रिकाया इत्यनपि॥

नि.सिं.प्र.

७२

मंत्राद्याभरणं कुर्याद्ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥ग्रहणाद्वापि देवेष्टिका
लः सप्तदिनावधीति॥रत्नसंगरे॥सतीर्थे कविधुयासेतं नृदामन
पर्वणि॥मंत्रदीक्षांप्रकुर्वणो मासश्चादिनत्रो॥धयेत्॥अत्र सूर्यग्र
हणमेव मुख्यं॥सूर्यग्रहणकाळे तु नान्यदन्ये च विभवेत्॥सूर्य
ग्रहणकाळेन समो नान्यः कदाचन॥न मासतिथि वारादिशोध
ने सूर्यपर्वणीति॥तत्रैव कालोक्तवचनम्॥चंद्रग्रहणे तु यादीक्षा
यादीक्षा व्रतचारिणा॥वनस्थस्य जयादीक्षादपरि श्रंसत जन्मस्ति
ति तत्रैव योगिनी तत्रेति धेयाच्च॥ग्रहणं जन्मराखादौ तिथिधुं॥
तदुक्तं ज्योतिषे॥त्रिषट्दशा योपातं नराणां शुभप्रदं स्यात्ग्रहणं
रवीदौ॥द्विसप्तनं देषु शुभमं स्यात्प्रेषेषतिष्ठं कथितं मुनीन्द्रैः

७३

ति॥आय एकादशा॥नंदानवः॥दुष्टः पंचामदनर लेगर्गः॥जन्मस
प्ताष्टदिपांकदशमस्थे निराकरे॥दशो रिष्टप्रदेश दुर्जन्मक्षीने ध
ने पिच॥रिः फद्वादशा॥अंकनव॥निधनं सप्तमता॥शुक्ली चंद्रोदयेति
कुभेर्मायन्तक्षत्रं गतिराहुर्ग्रहे तेश्चि भास्वरौ॥तज्जातानो भवे
त्सिद्धये नराः शान्तिवर्जिताः॥तत्रैव पुराणां तरे॥सूर्यस्य संक्रमो वा
ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः॥यस्य जन्मनक्षत्रे तस्य रोगो धवाग्निः॥त
स्य दानं च दामं च देवार्चनं जपो तथा॥उपरागाभिषेकं च कुर्याच्छ्रुति
मविष्यति॥स्वर्णेन वाथ पिष्टेन कृत्वा सर्पस्य च कृतिं॥ब्राह्मणाय
देदे तस्य न रोगादि श्रुतं कृतं॥जन्मनक्षत्रं तस्योर्ध्वे च त्रिजन्मन
क्षत्रं निमुच्यते॥जन्मदशमे कौन विंशति तारादुत्तरे क्वेति॥सर्प

नि.हिं.प्र.
८०

स्यतदाकारस्यराहोऽरित्यर्थः॥अथानुसन्धानेनार्थः॥यस्यराज्यस्यनक्षत्रे
स्वभक्तिरुपरज्यते॥राज्यभंगंमुदन्नाशंभरणंचान्त्रिर्दशैतन्नाराज्यस्य
नक्षत्राभिषेकनक्षत्रमिति॥व्याख्यातंभार्गवदीपिकायां॥ज्येष्ठःसा
भरे॥सौवर्णकारयेन्नागंपलेनाथपलार्धतः॥तदर्थेनतद्विदधेन
फणायांमौक्तिकंन्यसेत्॥ताम्रपान्त्रेनिधायायधत्तपूर्णविशेष
तः॥कांस्येवाकांक्षितिलोहेवान्यस्यदयाहसदक्षिणं॥चंद्रग्रहेतुगै
प्यस्यबिंबदयाहसदक्षिणं॥नागंरुक्नमयंसूर्यग्रहेविंबंवेदमजं
तुरंगरथगोभूमितिउत्सर्पिश्चकांचनं॥कालविवेकेषांसुवर्णनिर्म
तंनागंसलिलंकास्यभाजनं॥सदक्षिणंसवत्संचब्राह्मणायनिवेद
येत्॥सौवर्णराजतंवाविबिंबंरुक्त्वास्वशक्तितः॥उपरागभवकुं

राम
८०

का

छिदेविप्रायकल्पयेत्॥मंत्रस्तु॥तमोमयमदभीमसोमसूर्यविम
दन॥हेमताराप्रदानेनममशांतिप्रदेभव॥५विधुंनुदनमस्तुभयंदि
कानंदनाच्युत॥दानेनानेनागस्परक्षमांवेधजाह्नयादिति॥अथ
शान्तिरूपुर्देमद्रोमाह्ये॥प्यस्यराशिंसमासाद्यभवेत्ग्रहणसं
भवः॥ज्ञानं तस्य प्रावक्ष्य॥निमंत्रो॥वधिसमन्वितं॥चंद्रोपराग
संप्राप्य रुक्ता ब्राह्मणवाचनं॥संपूज्य चतुगैविप्रान्छुकुमात्यान
पलेपने॥पूर्वनेवोपरागस्यसमानीयोवधादिकं॥स्थापयेच्चतुर
कुंभान ब्राह्मणान्सलिलां न्वितान्॥गजाश्चरथावल्मीकसंगमा
श्चद्वेगकुलात्॥राजद्वारप्रवेशाच्चमदमानीयतिक्षिपेत्॥पंचग
व्यपंचरत्नपंचलकूपंचपल्लवं॥रोचनंपरमकरंशरवकुंकुमोरक्तच

दनं॥शुक्रिस्फटिकतीर्थांशितसर्वपगुगुत्तान्॥मधुकंदेवरुं
चविष्णुक्रांताशतावरी॥बलांचसहदेवीचनिशाद्वितयमेवच॥
गजदंतकुंभचतर्थेवोशीर॥चंद्रन॥एतत्सर्वंविनिक्षिप्यकुं
भेषावाह्येत्सुरान्॥सर्वसमुद्रः॥सरितस्तीर्थानिजलदानदाः॥
आयांजुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः॥यिसौवज्रधरोदेवआ
दिसानं॥प्रभुर्भजे॥सहस्रनयनश्चंद्रोयहपीडां व्यपोहनु॥सह
यःसर्वदेवानांसप्तार्चितमित्युतिः॥चंद्रोपरागसंभूतमग्निपी
डां व्यपोहनु॥यःकर्मसाक्षीलोकानांधमेमिहिस्रवाह्मनः॥य
मचंद्रोपरागोऽष्टांगहपीडां व्यपोहनु॥रक्षोगणाधिपःसाक्षीन्नी
लांजनसमप्रभः॥वद्धुहतेतिभीष्मश्चग्रहपीडां व्यपोहनु॥न

राम

८९

गपान्धरोदेवःसदामकरवाहनः॥सजलाधिपतिर्देवोग्रहपीडां
व्यपोहनु॥प्राणरूपोहिलोकानांसदाकल्लगप्रियः॥वयुश्चंद्रो
परागोऽष्टांगहपीडां व्यपोहनु॥योसोनिधिपतिर्देवःरवदुर्गलग
दाधरः॥चंद्रोपरागकुलध्वजतदनव्यपोहनु॥योसाविंदुचरोदेव
पिनाकीरुपवाहनः॥चंद्रोपरागपापानिसनाशयनुशंकरः॥त्रै
लोक्येयानिभूतानिस्थावरणिचराणिच॥ब्रह्मविष्णुःकर्तृश्व
दहनुममपातकं॥एवमावाहयेदेवान्संत्रैरेभिश्चाहणेः॥एत
नेवतथामंत्रान्स्वर्णपट्टेविलेखयेत्॥ताम्रपट्टेधवालिब्यनववले
तथैवच॥मस्तकेयजमानस्यनिदयुक्तेद्विजोत्तमाः॥कलशान्द्र
व्यसंयुक्तान्नाहारूपसमन्वितान्॥गृहीत्वात्नापयेत्तूरुंभद्रपी

मि.सि.प्र. ६२

ठापरिस्थितं॥पूर्वैरेव नमस्त्रैश्वर्यजमानद्विजोत्तमाः॥अभिषेकं ततः
कुर्यान्मंत्रैर्वीहणसूक्तैः॥आचार्यमर्चयेत्पश्चात्स्वर्णपटुं निवेदये
त्॥आचार्येदक्षिणां दद्याद्दोदानं च स्वशक्तितः॥हिमं चापि प्रकुर्व
त तिलैर्व्यहितिभिस्तथा॥दानं च शक्तितो दद्याद्यदीदृशस्तनो हि
तं॥सूर्यग्रहे सूर्यनामयुक्तान्संत्रां कीर्तयेत्॥अनेन विधिना यस्तु
ग्रहेण हस्तानमाचरेत्॥न तस्य ग्रहणे दोषः कदाचिदपि जायते॥इ
ति ब्रह्मसंहिता॥भार्गवाचनदीपिकायां ब्रह्मसिद्धान्ते॥सर्वेऽपट
स्थितंश्च वीक्ष्यं रवधं तैलं बुद्धये॥ग्रहणं गृहिणी जातु न पश्येत्
शे रं चिन्ता॥तथा मंगलकालेषु चैव विषोऽहे मद्रौ॥त्रयोदश्यादितो व
ज्र्यदि नानां नवकं ध्रुवं॥मंगल्येषु समस्तेषु ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥

राम
६२

प्रकीर्तयन्तरं तत्रैवोक्तं॥द्वादश्यादिस्तृतीयां तो वेधं द्वादश्यादि स्मृतः॥
एकादश्यादिकः सौरिचतुर्थ्यंतः प्रकीर्तितः॥इदं च पूर्णग्रासे॥अहं वं
उग्रदेजयेरितित्तत्रैवोक्तेः॥इदं च ग्रस्तौ स्तेत्रिदिनं पूर्णमिति नारदेन ग्र
स्तास्ते त्रिंशोक्तेः॥यस्तास्तभिन्नग्रहणपरं॥ज्योतिर्निबधे च्यवनः॥ग्र
हणो ह्यातभं स्याज्यमंगलेषु न तु त्रयं॥~~उग्रदेजये~~ यावच्च विष्णुभुक्ता मु
क्तं भंदश्च काष्ठवतः॥अन्यानि चाग्नेयादिमंडलानि तत्फलं चर्णविकारा
दिफलं चैव देवज्ञेभ्यो ज्ञेयं॥पुश्चरणैश्चैद्विकार्याः॥चंद्रसूर्यपिरागि च स्ता
त्वा प्रयतमानसः॥स्पृशादिमोक्षपर्यंतं जपेन्मंत्रं समाहितः॥जपादंश
शतो हिमस्तथा होमगुत्तर्पणं॥तर्पणं स्पृशंश्चेन्नमार्जनं कथितं वि
लातश्चैव देवता रूपं ध्यात्वा त्मानं प्रपूज्य च॥नमो तं मंत्रं श्रुत्वा र्यतं दं

तदेवताभिर्धा॥ द्वितीयांतामहं पश्चादभिधिं चाभ्यनेन तु गतोये रज
 त्तिनाशु श्वैरभिधिं वेत्स्वमूर्धनि। मार्जनस्पदगारेण ब्राह्मणानपि
 भोजयेत्। जपोऽर्चिपूर्व कीदृमस्तर्पणं चाभिधेयम्॥ भूदेवपूजनं
 पंचप्रकारोक्तैः पुरस्त्रियाः॥ तथा। देमाश्च कौजपंकुर्याधोमसंख्या
 चतुर्गुणं॥ एवमुक्ते तु मंत्रस्य जायते सीधिरुत्तमा॥ ग्रहणप्रसंगात्कु
 रुक्षेत्रप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमुच्यते॥ तत्रारुणस्मृतौ॥ प्रतिग्राही
 कुरुक्षेत्रेन भूयः पुरुषो भवेत्॥ तथा विमनसश्चुश्यै प्रायश्चित्तं स
 माचरे। तत्तत्कृष्टं यंकुर्याद्वेदेन समन्वितं॥ सत्रेण वायजेता
 यजपेक्षालक्षसत्कं॥ वापी कूपतडागादिवननैर्विस्तृजे धनमि
 ति॥ एतच्च यदुद्धितेनार्जयंतिकर्मणा ब्राह्मणाधनात्तस्योत्तमो

राम

७३

पूर्वसंकल्पितस्य२

पाशुध्यातिदानेन रपसेवचेति मनूक्तेरुत्तमोत्तरं ज्ञेयं इति दिक्
 ग्रहणांतरितस्यैद्रव्यस्यैद्रव्यगुणं भवतीति शिष्टाः॥ पठंति च ब्रह्म
 चैवते॥ इतव्यभित्तिनोकाश्यां वक्तव्यं कुत्रचित्। चित्। अदोरात्र
 मातृक्रम्यतदानं द्विगुणं भवेत्॥ दशोत्तरं पर्वसु स्यात्तत्तं चंद्रगैदे
 भवेत्॥ सूर्यग्रेहे सत्त्वांतं मरणंतं कं स्मृतं इति॥ अत्र मूलं चित्॥
 अत्र केचिद्गैधुत्वा आदुः॥ ग्रहणस्य निमित्तत्वेन तान्निष्ठ्यस्य
 प्रयोजकत्वात् ज्योतिःरात्रौ। दिना जातस्य ज्ञानस्य निमित्तत्वे प्रती
 तिः॥ स्नानं दानं ततः श्राद्धं मनंतरा दुर्दृष्टिः॥ चंद्रसूर्योपरागे च या
 वदुर्दृष्टिर्न गोचरादिति जाबाल्यादि वचनेषु दशप्रयोगांतः॥ चाक्षुषद
 नं ह्येवोपसंहारन्यायेन निमित्तत्वं॥ अन्यथा दशौ लक्षणास्मात्। ति

मि.सिं.प्र.

८५

नमेधाप्रादनेंधादीनां जन्म सत्तायेत्यादिति विधुदर्शनानां च स्तान्
आधादेनाधिकार इति॥ कल्पतरुस्थम्॥ अद्वैतेश्वरेण चाक्षु
षज्ञानं गृह्यते न ज्ञानमात्रं॥ अतएव तस्य निमित्तत्वात् संभवान्निमित्तम
हिन्ने वज्ञानतामे दर्शनपदवैष्य ध्यापिते॥ तेन चाक्षुषधीयोग्यः
कालः पुण्यः॥ योग्यत्वं च प्रयत्नानयने यच्चाक्षुषज्ञानप्रतिबंधक
रादित्यं॥ तेन मेघपञ्चने योग्यता भावान्न स्ताना दीति निर्णयाम्
तेष्वेवा तदेतमुच्छं॥ यदि चाक्षुषज्ञानं निमित्तं स्यात्तदा सूर्यग्रहे
यद्दृश्यान्त्रौ देवचंद्रग्रहस्तथा॥ तत्र सन्नं न कुर्वत दद्याद्दानं न च क
चिदिति वाक्यं व्यर्थं स्यात्॥ चाक्षुषज्ञानाभावेन प्राप्यभावात्॥ तस्य
वैकल्याच्च निषेधस्य॥ न चैवं ग्रस्तास्तपरां॥ रविश्च चंद्रयोरस्तानंतरं

एम

८५

रात्रिदिवाग्रहणत्वादिति वाच्यं॥ तत्र पदस्य ग्रहपरलोधिकरणत्वा
यो गान्निमित्तपरलोचनं न्यग्रहनिमित्तकज्ञानदानदेरत्तात्पा
ग्यभावापत्तेः॥ अथ तत्रेति रात्रिदिने उच्यते॥ सावैश्वदेवीति बहु
णभूते अपि॥ तस्मात्तादृशमंत्रलिङ्गाभावात्॥ तयोर्नीमत्तत्वे धिक
रणत्वे वा न्यप्रयुक्तज्ञानाद्यभावापत्तेः॥ किंच॥ नेष्टेतो द्यंत
मादित्यं नास्तं यो तं कदाचन॥ नोपरत्तं न वारिधेनैभसो गतमि
ति मनुवचनं वाच्यं॥ दृष्टेः रिष्टप्रदेरादु रित्यादि च॥ न चान्विदि
ते दर्शने निषेधाप्रवृत्तिवत्पुंसनीयतापिनमुक्तेति वाच्यं॥ अ
नूनि स्यैमि नैत्वा न्वदिन विधेयत्वाभावात्॥ एतच्च ग्रिवक्ष्यामः॥
तत्वे वा दर्शनस्य विधौ तत्र स्ताना विधौ च विरुद्धात्रिकद्रव्यपत्तेः॥

नमध्य

निमित्तं प्र०

८५

अस्तु सकल दर्शन विधानेन तस्य कोच इति चेन्न ॥ मुक्तिं दद्यात् ततः स्नानाया
दिति मुक्तिस्तानेपि चाक्षुषज्ञानस्य निमित्तत्वापत्तेः ॥ अस्तु किं नः किं
न निमित्तं चेन्न ॥ यत्तास्ते तयोः परे शुद्धये दृष्ट्वा भवद्वेष्टु चिरिति
दर्शनेनोत्तरं भोजनविधानादधस्य पूर्ववेधकाल इव यावदर्शनं
भोजननिषेधापत्तिः ॥ मध्ये धीभूतस्य सुराम् ॥ यत्र चक्षुः प्राप्नु
पचासप्रसंगश्च ॥ अथान्तर्लोलुपतया तत्रज्ञानमात्रं विवक्ष्यते तत्
पूर्वमपि निर्वृज्जेन स्वीक्रियतां ॥ एतेन यत्केनचिदकं स्पर्शस्तानं
मुक्तिस्तानं च यस्य दर्शनं तेनैव कार्यं नान्येन ॥ स्नापययेन समा
नकर्तृत्वावगतेरिति तन्निरस्तं ॥ कानर्हितस्यापत्तिः ॥ इदं शुद्धये वि
शेषणत्वाद्देहकत्ववदविवक्षयार्थतः सिद्धज्ञानमात्रानुवादत्वे

राम

८५

सर्वमुत्थं अंगव्यायनादेव यग्रुद्ध्या वत्यावादर्शनस्यार्थवत्त्वं ॥
न चोक्तयोग्यतापिसाध्वी ॥ दर्शनेनोत्तरमेधस्य नैव योग्यताभावापत्त्या
दानाय भावापत्तेः ॥ तेन तत्तद्वैराग्ये देन ज्योतिःशास्त्रावेयत्वं मे
व योग्यता ॥ किंच ॥ राजसो दर्शनेन रीतिरात्रमनुचिर्भवेदस्य द्वाप्यं ध
स्त्रीणां माशौचाभावप्रसंगः ॥ यजुर्वधमानेनोक्तं ॥ ज्ञानोत्तरं ह्यधिकारो
न ज्ञानकाले ॥ स्नानकाले ज्ञानाभावात् ॥ एव दर्शनोत्तरं मुक्तिपर्यंतं म
स्यैव योग्यतेति ॥ तद्विप्रप्रतिज्ञा मात्रं ॥ किंच यत्तास्ते तयोः परे शुद्धये
दृष्ट्वा भवद्वेष्टु चिरित्यादि वाक्यवैयर्थ्यापत्तिः ॥ चाक्षुषज्ञानेन
धानुपपत्त्यैवार्थादुदये स्नानसिद्धे ॥ ननु मुक्तिस्तानेन स्त्रीयमेव ज्ञा
नं निमित्तं न चाक्षुषं ॥ चंद्रसूर्यमदेनाया तस्मिन् हनि पूर्वतः ॥ रादौ

नि.सि.प्र.
८६

विभक्तिर्विज्ञाप्यस्वाबाकुर्वीतभोजनमिति वक्ष्येतेमेनावज्ञायति
ज्ञानमात्रेण॥ अस्तुमुक्तिरष्टानुभोक्तव्यंज्ञानंरुखाततपरममिति
तदपिज्ञानमात्रपरं॥ मेघमालादिदोषेपायदिमुक्तिर्नदृश्यते॥ आ
कलय्यतुतं कालंस्वात्माभुंजीतवाग्यतद्वृत्तिर्गोष्ठिनिबंधवचनात
मेवं॥ अज्ञानस्य निमित्तत्वाभावेन निमित्तमद्विज्ञेवज्ञानलाभे वाक्य
वैयर्थ्यात्॥ अस्तास्तेपितदापतेश्चाकिंच॥ दर्शनं पुंसो विशेषण
मुपलक्षणं वा॥ नाद्यः॥ दर्शनानवच्छिन्ने काले स्नानतुलादानादे
वर्ध्यात्॥ दर्शनविच्छेदे कृतमपि स्नानादिनगदृष्टानिमित्तं स्यात्॥
नात्य॥ यावदर्शनगोचरदृश्यावयवदेवैयर्थ्यात्॥ तदृष्टग्रहण
तरमपि स्नानाद्यपतेश्च॥ ज्ञानपक्षेऽप्येव दोषस्तुल्यदृतिचेन्मूर्खे

राम

८६

सि॥ यदि ज्ञानवाचकंपदं भूयेत ततस्तस्यान्वयो विचार्येत॥ दर्श
नभूयतद्वृत्तिवैषम्यं॥ कथं तर्हि ज्ञानं लभ्यते॥ संक्रांतौ स्नाया
दिति वदर्थीदित्येवेति॥ अश्रुतत्वादेवनोद्देश्यविशेषणः चिचक्षा
कृतो वाक्यभेदोऽपि॥ अस्तु तर्हि दृष्टग्रहणानि निमित्तमिति चेत्॥
अस्तास्ते न तस्नानापत्तेः॥ विशिष्टोद्देशे वाक्यभेदाच्च॥ तवाप्येतत्
त्यमिति चेत्॥ यावदर्शनगोचरदृशित्वेन तन्निषेधात्॥ तबल
न्यग्रहद्वयस्तास्तेपि स्यात्॥ किंच॥ दर्शनस्य विधिरनुवादो वा॥ अ
थेग्रहणोद्देशेन दर्शनविधिरुत दर्शनविशिष्टज्ञानविधिस्तस्मा
नोद्देशेन दर्शनविधिः॥ नाद्यः॥ अहोद्देशेन स्नानविधाने दर्शनाविधा
ने च वाक्यभेदात्॥ एतेन द्वितीयोऽपि पराक्तः॥ न तृतीयः॥ स्नानस्या

प्राप्तिः॥ दर्शनस्य निमित्तत्वेनाविधेयत्वञ्च॥ अन्यथा सोमवमना
 दोषप्रसंजनविधिः केन वार्येत॥ अथ नानावाक्येषु क्वचिदर्शनवि
 शिष्टस्नानविधिः॥ क्वचिच्च प्राप्तदर्शनं निमित्तीकृत्य स्नानमात्र
 विधिः॥ तन्न॥ स्नानस्य प्रधानस्य प्राप्तौ तदंगदर्शनप्राप्तिः॥ तस्यां
 च निमित्तसति स्नानमित्यन्योन्याश्रयात्॥ एवं दर्शनविधौ स
 तितन्निमित्तकस्नानविधिः॥ सति च प्रधानस्नानविधौ तदंग
 दर्शनविधिः॥ एतन्माधिकारिप्रयोजकत्वेन योज्यं॥ स्वार्थपूर्व
 कालत्वविधौ वास्त्येव॥ वाक्यभेदः॥ अन्यथा स्नानोत्तरमपि दर्शन
 मंगलप्राप्त्यनिवृत्तिः॥ तत्रापि दर्शनग्रहणोर्निमित्तत्वे स्नानद्वयाप
 न्ने दर्शनावतौ नैमित्तिकावृत्तिप्रसंगात्॥ दर्शनविशिष्टग्रहणा

राम

८७

स्य विशिष्टस्यानुवादे वाक्यभेदापत्तेः॥ न च हविरार्तिवद्विशिष्टं
 निमित्तमिति वाच्यं॥ आर्तिमात्रस्य हि निमित्तत्वे निमेषाद्यार्ते
 रपितत्वापत्तेः॥ नैमित्तिकत्वमंगद्युक्तं विशिष्टे देश्यत्वं॥ द्रष्टुं प्र
 कृष्टमात्रस्य निमित्तत्वेन काविक्षतिः॥ तस्मादर्शनवाक्यानां ग्र
 स्तास्तविषयत्वादनदेश्यग्रहणपरत्वाद्वाज्ञानस्य चार्थतः प्राप्तेस्त
 देवनिमित्तं॥ तेन मेघाच्छादने धादेश्वस्नानादिभवत्येवेत्यलं वे
 दबाह्यैः संलपेन॥ इति ग्रहणानिर्णयः॥ अथ समुद्रस्नानं॥ आश्वि
 यनः॥ समुद्रपर्वसु स्नानादमायां च विशेषतः॥ पापैर्विमुच्यते सर्वे
 रमायां स्नानमाचरेत्॥ भृगुभौमदिने स्नानं नित्यमेव विवर्जयेत्॥
 भास्ते॥ अश्वत्थसागरोसेव्यौ न स्पृष्टव्यौ कदाचन॥ अश्वत्थं मेदकोतु

नि.सिं.प्र०

८८

सागरे पर्वणि स्पृशेत् ॥ एतन्मन्त्रं दद्यात् ॥ पुनः पर्वणि स्नानं
पर्वणि सरितां पश्यति ॥ कदाचिदपि नैवात्र स्नानं कुर्यादपर्वणि अस्य
वा दस्तत्रैकमभासत्वं ॥ पर्वकाले च संप्राप्तेन दीनां च समागमे ॥ से-
तु बंधे तथा सिंधौ तीर्थे अन्येषु संयुतः ॥ एवमादिषु सर्वेषु सर्वेषु मेघो-
न्यत्र तु पर्वणि ॥ तथा ॥ विना मंत्रं विना पर्वक्षुरकर्म विना नरे ॥ कुत्र
स्पृशेत् ॥ पिदेवेति नैषद्यो महेदधिः ॥ तथा न कालनियमः सेतो समु-
द्रस्नानं कर्मणि ॥ तद्धि विष्णु तत्रैव ॥ पिप्पलादसमुत्पन्ने कसेलो
कभयं करे ॥ पाषाणं ते मया दत्तमाह्वरार्थं प्रिकल्प्यतामिति पाषाणं
प्रक्षिप्य ॥ विश्वाची च घृताची च विश्वयेनि विश्रां पते ॥ सान्निध्यं
कुरु मे देव सागरे लवणं भक्षि ॥ नमस्ते विश्वगुप्ताय नमो विष्णे अर्पा-

राम

८८

वि

पते ॥ नमो जलधिस्तपाय नदीनां पतये नमः ॥ समस्तजगद्दधा-
रं रवचक्रगदधर ॥ देहि देव ममानुज्ञां तव तीर्थनिषेवणे ॥ त्रि-
तलाकमीशानं नमो विष्णुमुमापति ॥ सान्निध्यं कुरु देव सागरे
लवणं भक्षि ॥ अग्निश्च ये ॥ निरनिलस्य देहेरेते धाविष्णु रमतस्य
नाभिः ॥ एतत्तु ब्रुवन्पांडवस्तत्राक्षयं ततो वगाहेतपतिं नदीनां मि-
ति भारतोक्तं मंत्रान्पठित्वा धि वत्स्नात्वा ॥ सर्वलोभवान्दुःखमा-
सर्वलोकरोमतः ॥ सर्वलप्रधानस्त्वाग्ण्याध्यमहेदधे ॥ इत्य-
र्थं देवा तर्पयेत् ॥ यथोक्तं पृथ्वी चंद्रोदये स्कां दे ॥ पिप्पलादं विकण्वं
च कृतांतं जीवकेश्वरं ॥ वसिष्ठं वामदेवं च पराशरमुमापतिं ॥ वांसी-
किं नारदं चैव वालरिव त्पांस्तथैव च ॥ नलं नीलं गवाक्षं च गवक्षं

नि.सि.प्र. गंधमादन॥जीवतंतदनुमंतुग्रीवंचांगदतथा॥नैदचर्हि विदचैव
 ८२ ऋषभंशरभंतथा॥रामंचलक्ष्मणंचैवसीतांचैवयशस्विनी॥एतांस्तु
 तर्पयौद्विद्वाजलमध्येविशेषतः॥आब्रह्मस्तंवपर्यंतयत्किंचित्स
 चराचरं॥मयादत्तेनतोयेनवृत्तिमेवाभिगच्छति॥इतिश्रीमीमां
 सकनारायणभट्टसूरिसूनु रामकृष्णमहात्मजदिनकरभट्टानुजक
 मलाकरभट्टकृतोनिषिद्धिस्तोत्रप्रथमपरिच्छेदसमाप्तः॥ श्रीः॥

राम

८२

प
श्रीगणेशायनमः॥ अथ संवत्सर प्रातिद्वंद्व्यभ्यां तिथिकल्पे च कल
दित्रते शुक्लदिने वचः॥ विवाहदौ च सौरादिमासं कल्पे विनिर्दिशोति दि
ब्रह्मप्रायश्चेत्तस्य तिथिनिर्णयस्तत्कसंचेत्स्यते॥ तत्र मीनसंक्रांतिः
तोपश्चात्सोऽत्राधिका पुण्यकालः॥ रात्रौ तु निशीथास्यम्परत
च संक्रमे पूर्वोत्तरदिनाध्यापुण्यं निशीथे तु दिनद्वयं पुण्यमिति सा
मान्यनिर्णयादवसेयं॥ अथ तिथिनिर्णयः॥ तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदि
वत्सरारंभः॥ तत्रोदये कीर्त्याद्य॥ चैत्रे मासि जगद्ग्राससर्जप्रथ
मेदनिः॥ शुक्लपक्षे समग्रं तु तदा सूर्योदये सतीति हेमाद्रौ ब्राह्मेतेः॥
दिनद्वयेन ग्राहावयवसौ वा पूर्वैव॥ तदुक्तं ज्योतिर्निबन्धे॥ चैत्रसितप्रति
पद्विषाचाराकोदये स वर्षेन॥ उदयद्वितये पूर्वैर्नादययुगलेषि पूर्वः

राम

१

स्यात्॥ यस्माच्चैत्रसितदिह दद्याद्भुनिः प्रवृत्तिरब्दोदरिति॥ वत्सरदौ
वसंतादौ बलि राज्येतथैव च॥ पूर्वविधौ वकर्तव्या प्रतिपत्सर्वदा बुधे
रिति वक्ष्यवसिष्ठेतिः॥ चैत्रमासस्य या शुक्लप्रथमा प्रतिपद्देवत॥ त
दङ्घ्रिब्रह्मणः कल्पासोपवासः सुपूजनं॥ संवत्सरमदाप्रेतिसौरव्या
निभगुनंदनेति हेमाद्रौ विबुधैर्नोक्तेः॥ यदा तु चैत्रौ मलमासो भ
वति तदा देवकार्यस्य तत्र निषिध्यत्वा शुभे मासि संवत्सरारंभः का
र्यद्वैतके चिदाहुः॥ निष्कर्षस्तु॥ शुक्लदिर्मलमासस्य सोमवति चै
त्रादित्यदि वचनादग्निमवधेतिः पातान्मलमासैरेवैव वर्षप्र
वृत्तेः शुक्रास्तादा विवमलमास एव कार्यद्वैतक्यं प्रतीमः॥ ननु शु
क्रास्तादौ चैत्रशुक्लप्रतिपदतरस्याभावाद्युक्तं तन्माश्वयानुष्ठानं॥

वि.सि.२

२

भ

मलमासेतुशुक्रप्रतिपदंतरस्य संवत्सरां भोयुक्तइति चेत् ॥
 भक्तोति ॥ नदिप्रतिपदंतरसर्वप्रयोजकं हि करणापत्तेर्वर्षे श्रद्धयापत्ते
 श्रव ॥ अश्विनवत्सरं भः सनुमलमासे पीयुक्तं प्राक् ॥ नदिचैत्रशुक्रादि
 मलमासः पूर्ववर्षेति भवतीति ब्रह्मणा पितृवचं ॥ अत्र तैत्तिरीयभ्योगो नित्यः
 वत्सरादौ वसतादौ बलिराज्ये तथैव च ॥ तैत्तिरीयभ्यां गमकुर्वीणो नरकं प्रति
 पद्यते इति वक्ष्यवसिष्ठोक्तेः ॥ अस्याभिवनः वरात्रं भः ॥ तदुक्तं मार्कंडे
 यपुराणे ॥ शरत्काले महे पूजा क्रियते या च वार्षिकी ॥ तत्र पर्युते वशा
 ह्या ॥ अमायुक्तानकर्तव्या प्रतिपत्तिर्द्वि कार्त्तव्ये ॥ मुदूर्तमात्रा कर्तव्या द्वि
 तीयादिगुणां चित्तेति देवीपु राणात् ॥ तिस्रो ह्येताः परमोक्तः ॥ स्थि
 यः कुरुनंदन ॥ कार्तिकां च युजोमसि ॥ वैत्रमासे च भारतेति देवा

राम

२

द्वौ ब्राह्मणे तैः ॥ परापरयुक्ताः ॥ अत्र विशेषः पारणानि
 र्णयश्च शारदं न वरात्रे वक्ष्यते ॥ अत्र प्रपादनमुक्तमपरां
 भविष्ये ॥ अतीते फाल्गुने मासि प्राप्ते चैत्रमहोत्सवे ॥ पुण्ये हि विप्रकथिते प्रपा
 दाने समारभेदितुं प्रक्रम्यत तत्रोत्सर्जयेद्द्वान्मंत्रेणानेन मानवः ॥ प्रपेयं
 सर्वसामान्या रूतेभ्यः प्रतिपादिता ॥ अस्याः प्रदानास्तितस्तुष्टिपिता
 महा ॥ अनिवार्यं ततो देयं जलमासचतुष्टयमिति ॥ तथा ॥ प्रपादतुमश्नते
 न विशेषः धर्ममीशुना ॥ प्रत्यहं धर्मघट को वत्स संवेदिताननः ॥ ब्राह्म
 णस्य गृहे देयः शीतमलजलः शुचिः ॥ तत्र मंत्रः ॥ एष धर्मघटो देतो ब्रह्म
 विद्युश्चिवात्सकः ॥ अस्य प्रदानात्सकलाममसंनुमनोरथः ॥ अनेन विधि
 नायस्तु धर्मकुं भं प्रयच्छति ॥ प्रपादानफलं सोऽपि प्राप्नोतीह न संशयः ॥

ति॥ चैनशुक्लतीयायां गोतीमीन्द्रासंयुतां संपूज्य देवलोकावकु र्या
त॥ ननु क्तं निर्णयाम तदे जीपुण्ये॥ तृतीयायां यजेदे वींशं करणस
मन्वितं॥ कुंकुमागहकपूर्वमपि वद्युगंधैः॥ लग्नांधपूपदीपै
श्वदमनेन विशेषतः॥ आंदोलयेत्ततो वत्सशिबोमा तुष्टये सदेति॥ अ
त्रचतुर्थश्रुताग्राह्या॥ मुद्गर्जमात्रसत्वेपि दिने गोतीव्रतं परेदतिमाध
वोक्तेः॥ अत्रसोभाग्यशयनव्रतमुक्तं मास्य॥ वसंतमासमासाद्यत
तीयायां जनप्रिय॥ सोभाग्याय सदा ह्रीभिः कार्यं पुत्रसुखसुभि
रिति॥ तत्रापि परयुतेव॥ इयंचमन्वादि रपि॥ अत्रैव प्रसंगात्सर्व
मन्वादि निर्णय उच्यते॥ तत्रोक्तादिपिकायां॥ तिथ्याग्दीनतिथि
स्तिथ्याश्चे कहेभोऽनलोग्रह॥ तिथ्येकैर्निशि वोऽत्रोऽमातिथी

राम

मन्वाद्योमधोदिति॥ तिथिः पूर्णिमा॥ अग्निस्तृतीया॥ नेतिवैशाखे
नास्तीत्यर्थः॥ आश्विदशमी॥ कहेभः कहाष्टमी॥ अनलस्तृतीया॥
ग्रहेनवमी॥ अर्कद्विदशी॥ नेतिमार्गनित्यर्थः॥ शिवएकादशी॥ अश्वः
सप्तमी॥ मधोश्चैत्रादारभ्येतामन्वादय इत्यर्थः॥ अत्राभूत्तत्वनानि
हेमाद्रादेर्हयनि॥ एताश्चमन्वादयो हेमाद्रिमते शुक्लपक्षस्थाः पो
र्वहिकाः॥ कृष्णपक्षस्थाः अपराहिकाग्राह्याः॥ पूर्वाह्निनु सदाग्रा
ह्याः शुक्लामनुपुण्णदयः॥ तेरेवेकर्मणिपित्र्येच कहेचैवापराहिकाद
तिमाह डवचनात्॥ अथोमन्वादि युग॥ दिक्कर्मतिथयः पूर्वाह्निकाः
स्युः सिते विज्ञेया अपराह्निकाश्च बुद्धलेइति दीपिकोक्तेः॥ कालादर्श
त्वपराह्ण्यपित्वंमन्वादिषूक्तं तल्लयुक्तं मिति युग॥ दिनिर्णये वक्ष्य

नि० सि० २
४

विधानेन मन्वादिषु युगादिषु द्वायनानि द्विसाहस्रं विदुर्गातः सिद्धं भ
वेदिति मन्वादिश्राद्धं
मन्वादिश्राद्धं कृतं मास्यं कृतं श्राद्धं मन्वादिश्राद्धं सति मास्यं द्वयेपि कर्त्तव्यं
मन्वादिश्राद्धं कृतं तैथि कच कुर्यान्मास्यं द्वयेपि च तैथि कच कुर्यात्
वर्षं स र्वाश्राद्धं समाचरेदिति मन्वादिश्राद्धं च नित्यं अकरणे प्रायाश्च
तदर्शनात् तदुक्तं ऋग्विधानि त्वं भवः प्रतिमं च शतवा एतले जपेत् ताम
न्वाद्यो यदानीनाः कुरुते नैव चापि यदिति एव यत्र प्रायाश्च तवीसा
दिदर्शनं तानिषण्णवतिश्राद्धानि नित्यानि ता नित्यं अमा मनुयुगं कं
ति यत्तिपातमदालयः आन्वष्ट क्यं च पूर्वेषु षण्णवत्यः प्रकीर्तिता इ
युक्तानि च कारादष्टकाय द्युष्टं द्वा सप्तति पुत्रकाम्यानि श्राद्धानि पि
त्रोः क्षये त्वमावास्या ऋतुसंक्रांत्यनंत्यका अपरपक्षेन वान्ने द्वे मन्वा
दिषु युगादिषु दति ७२ आषाढी कार्ति कीमाधी वैशाखी चैत्यनंत्यका
रहितं श्राद्धं कुर्यात् तदुक्तं कालादये विषुवायन संक्रांति मन्वादिषु युगं

विषुवायनसंक्रांति

२१२२ दी१२ मा१ दी२ मा१ ४॥ मिलित्वा द्वा सप्तति चैत्र शुक्ल तीथे वमा
स्पृजयंती अत्रैव प्रसंगाद् द्वा स्वतारज्यं त्यो निष्पद्यंते तत्रैव पुराणसम
ज्ये मन्वादिश्राद्धं तत्रैव पुनः सिते कूर्म विधौ माधवे वारहो रिजा मुते
न भसि यद्दृते सिते माधवे सिंहो भाद्रपदे सिते दृष्टि यो श्री वामनो मा
धवो रामो रि३ ति यावतः परमभू रमो न वस्यं मध्ये ॥ कलोष्टम्यां न भ
सि सितपरे चाश्विने यद्दृष्टम्यां बुधः कल्की न भसि समभू यु कुषस्थो क्रम
ण ॥ अहो मध्ये वामनो रामो न वस्यः क्रौडश्वापरा
हो विभागे ॥ कूर्म सिंहो बौधकल्की च सायं कलोष्टम्यो कालसायं च पूर्वति
केचित् ॥ सूरान्नो कान्यठंति चैत्र शुक्ल पंचम्यां भवामी न रूपधक

मि

नि.सिं.२
५

नरसिंहश्चतुर्दश्यां वैशाखे शुक्लपक्षे के॥ मासि भाद्रपदे शुक्लदश्यां वा
मनोद
ज्येष्ठे शुक्लदश्यां कूर्मरूपधरोदरि॥ चैत्रकृत्तनवम्यां तुदरिवर्गादरूपधरू॥
रि॥ राधशुक्लतृतीयायां रामो भार्गव रूपधरू॥ चैत्रशुक्लनवम्यां तु रा
मोदशरथात्मज॥ नभस्ये तु द्वितीयायां बलभद्रो भवधरि॥ श्रावणे बहुले
श्रम्यां कछो मूलो करस्तकः॥ ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां बोधः कस्की भावघ
तीति॥ कौंक ५णां तु वाराहपुत्राणस्थलेन वाक्यानि पठति॥ आषाढे शुक्ल
पक्षे तु एकादश्यां महति धौ॥ जयंतीमह्यनाम्नी तितस्य॥ कार्यभूतोष
णं॥ नभोमासि तृतीयायां हरिः कमठरूपधरू॥ नभस्यशुक्लपंचम्यां व
राहस्यजयंतिका॥ वैशाखे तु चतुर्दश्यां वामनोदरि॥ चैत्रे नवम्यां रामो भू
ल्लोसत्यंयां परपुमान्॥ श्रावणे बहुले श्रम्यां वासुदेवो जनार्दनः॥ पौषशु
क्ले तु सप्तम्यां कुर्याद्विषस्य पूजनं॥ माघशुक्लतृतीयायां कल्किनः पूजनं
३ नरसिंहः सप्तम्यां वा॥ वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां भगवद्वि॥ मासि भाद्रप
दे शुक्ले कादश्यां

दरे॥ प्रातः प्रातस्तु मध्यह्निसाये सायंतथानिश्चि॥ मध्यह्नि मध्यरात्रे च
सायंप्रातस्तु क्रमादिति॥ तत्र समूलं त्वनिर्णये सति कल्पमेदेन च बस्था
श्रम्या॥ एताश्च तत्तदुपासकानां नित्याभ्युपेक्षां तु काम्याः॥ जन्माश्रम्यां रो
तुविशेषं वक्ष्यामः॥ चैत्रशुक्लपंचमीकल्पादि॥ तदुक्तं हि माद्रोमाह्ये॥ ब्र
ह्मणो यादिनस्यादि॥ साप्रकीर्तना॥ वैशाखस्य तृतीयायै हलायाफालाया
नस्य च पंचमी चैत्रमासस्य तथैवां त्यातिथिः परा॥ शुक्लत्र
स मोदशमीमाचैकार्तिरूपतुलसी॥ नवमीमार्गशीर्षस्य सत्तैताः संसाराय

ने० सि० २
६

हं॥ कल्याणामादयो हे तारुतस्याक्षयकारकाः॥ अत्र सर्वे पानिर्जिते
नृदि वज्रैः॥ हेमाद्रौ ब्रह्म॥ शुक्रायामथ पंचम्यां चैत्रे मासि शुभानना
भी ब्रह्मलोकानामनुष्ठानं प्राप्तिकेशवाद्याः॥ ततस्तान् पूजयेत्तत्र यस्तल
क्ष्मीर्नमिचति॥ चैत्रशुक्राष्टम्यां भवत्याड्यति॥ तत्र नवमीयुताग्राह्या
अष्टमी नवमीयुक्तानवमीचाष्टमीयुतेति॥ ब्रह्मदेवतार्त्ता॥ अत्र भवा
नीयात्रोक्ताकाशीस्त्वडे॥ भवानीयस्तु पश्येत् शुक्राष्टम्यां मघी न॥ न
जातु शोकेन मते सदानंदमयो भवेदिति॥ अत्रैवाशोककलिका प्राश
नमुक्तं हेमाद्रौ तु गो॥ अशोककलिका श्वाष्टेयिपि वंति पुनर्वसौ चैत्रे
म॥ सिसिताष्टम्यां न तेशोकमवाप्नुयुः॥ प्राशनं तत्र तु॥ तामशोकहृत्तम
ए० म० शुभासमुद्भव॥ पिबामिशोक संतप्तो मामशोकं स एव कुर्विति॥ अत्र वि

राम

६

शेषः॥ ए० श्री चंद्रोदये विष्णुः॥ पुनर्वसुवधे पितृ चैत्रे मासि सितार्त्ताष्टमी॥ प्रा
तस्तु विधिवत् पूजा वाजपेयफलं लभेदिति॥ तिथितत्वे कालिकापुत्रेण॥
चैत्रे मासि॥ ताष्टम्यां योनो नियते द्रिय॥ स्नायाद्बुद्धिस्तं॥ येषु सयाति तो
ब्रह्मणाः पदा॥ चैत्रं तु सकलमासं शुचिः प्रयतमानसः॥ लोहिततौ यः स्ना ये
यासकैवल्यमवाप्नुयात्॥ लोहितो ब्रह्मपुत्रः॥ मंत्रस्तु॥ ब्रह्मपुत्रम
ह्यभाग्यं ततोः कुलसंभवा॥ अमोघागमसंभूतपापं लोहितमिह॥
चैत्रशुक्रनवमीरामनवमी॥ तदुक्तं अगस्त्यसंहितायां॥ चैत्रे नवम्यां
प्राकूपसेदिवा पुण्ये पुनर्वसौ॥ उदये गुरुगौरांश्च॥ त्वोन्नये गुरुपंच
के॥ नैषं पूषणिसंप्राप्ते लभे कर्कटकाद्वयो॥ आविरासीत् सकाद्वयो कोस
त्यायां पत्न्युमान्॥ तस्मिन् दिने तु कर्तव्यमुपवासत्रतं स॥ तत्र जाग

तो ३

ये

नि० सि० ३७

रणं कुर्यात् पुनश्च परे भूतिः ॥ इह वमध्याह्नयोगिनी ग्राह्या ॥ चैत्र शुद्धे
तुनवमी च नवम्युताय दिसे वमध्याह्नयोगिनमस्तु पुण्यतमा भवेदिति
तत्रैकेके ॥ तथा चैत्रमासेन वम्या तु जातो रामः स्वयं हरिः ॥ पुनर्वसुश्च
संयुक्ता सा तिथिः सर्वकामदा ॥ श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटि सूर्यग्रहाधि
का ॥ तथा केवलापि सद्यो पोष्या नवमी ग्रहसंग्रहात् ॥ तस्मात्सर्व
समासं वै कार्यं नैव नवमी व्रतं ॥ पूर्वधुरे वमध्याह्नयोगि कर्म कालो
यैः सेवमा ह्य ॥ दिनद्वये मध्याह्न्यासौ तदभावे वा पूर्वदिने पुनर्वसु
क्षय्युक्ता मपि सत्कृपरे वकार्यो ॥ तदुक्तं माधवीये ॥ अस्ति संहिता
यां नवमी चाष्टमी विधास्याज्या विष्णु परायणे ॥ एषोषणं नवम्यां च
दशम्यां चैव पारणमिति ॥ अष्टमी विधासकृक्षापि नो पोष्येति माध

राम

७

वः ॥ सामार्चनचंद्रिकायामपि ॥ विश्वेव चैव शयुक्ता व्रतं तत्र कथं भवे
त् ॥ विश्वानिषेधश्रवणं नवमी चेति वाक्यतः ॥ वैष्णवानां विश्वानुत
त्रविष्णुपरे रपि ॥ दशम्यादिषु वक्ष्ये ॥ द्विधा साज्ये व वैष्णवे ॥ तदन्य
ेषां च सर्वेषां व्रतं तत्रैव निश्चितमिति ॥ अत्र दशम्यादिषु वक्ष्ये ॥ श्वेदित तद
न्येषां भित्तिवचनात् ॥ यद्यपि तस्मिन् दशम्यादिषु वक्ष्ये ॥ श्वेदित तद
योदियासागे वसमाप्यत तदास्मात्तानां तत्रैवैकादशी निमित्तोपवासात्
नवमी व्रतांग पारणा लोपः स्यात् ॥ अतो अष्टमी विश्वेव समातिः कार्या ॥ वैष्
णवानां ब्रह्मणोदयविश्वेकादश्यादियत्नान्न पारणा लोपसंग्रहात् ॥ तद्वती
येवैतैः कार्यैः तस्मै च यति ॥ दशमी वक्ष्यभावे ॥ अष्टमी विश्वाय एव मध्या
ह्न्यापि लेशये च वैष्णवे ॥ विश्वेवैवोपोष्येत्यर्थः ॥ इदं च व्रतं संयोग

नि.सिं.०२
६

एथ ह्यन्यथेन कल्पं नित्यं च ॥ तदुक्तं हि माद्रवागतिरसंहितायां ॥ उवा
च ॥ जगत्पितृनुद्धिपतर्पणं ॥ तस्मिन् दिने तु कर्तव्यं ब्रह्मप्राप्तिम
भीषुभिः ॥ सर्वेषामप्ययं धर्मो भुक्तिं मुक्तये कसाधिनः ॥ अथ विवर्णिषादि
ष्टः कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं ॥ पूज्यः स्यात्सर्वभूतानां यथा रामस्तथैव सः ॥ यस्तु
रामनवम्यां तु भुंक्तिं मोहादिमूढधीः ॥ कुं ॥ कुं ॥ भूपकेषु चोरेषु च
तेनान्नसंशयः ॥ तथा अकलारामनवमीव्रतं सर्वव्रतान्तमं ॥ व्रतान्यप्या
निकुरुतेन तेषां फलमाभवेत् ॥ प्राप्ते श्रीरामनवमीदिने मर्त्या विमूढधीः ॥
उपोषणं न कुरुते कुं भूपकेषु पच्यते ॥ अत्र केचित् ॥ तदुपासकानामेव राम
दं व्रतं नित्यं न लभ्येद्यमिच्छाद् ॥ अन्ये तु अकरो दोषश्रवणानुत्तमात्स
र्वसिनासर्वैः कार्यं वै नवमीव्रतमिति पूर्वोक्तवचनाच्च जन्माष्टम्या

राम
८

दिवदिदमपि सर्वेषां नित्यं ॥ अन्यथा जन्माष्टम्यादावपितदुपासका
नमेव नित्यं ब्रतुः ॥ को वारयितेत्याहुः ॥ अत्र विवर्णिषो हि माद्रवागस्य सं
हितायां ॥ आचर्यं चैव ॥ संपूज्य वृणयात्प्रार्थयन्ति ॥ श्रीराम
प्रतिमादानं करिष्ये हृदि जन्तम ॥ भक्त्या चाद्ये भिदप्रीतिः श्रीरामो मे
हमेव च ॥ तथा ॥ त्वग्रे देवो नरे देवदानस्यो ज्वलमनुपं ॥ शंखचक्रहनु
मन्दिः प्राग्द्वारे समलंकृतं गुरुत्सखर्दु बणेश्वरक्षिणे समलंकृतं ॥ ग
दावद्गुंगे देवैर्वपश्चिमे सुविभूषितं ॥ पल्लवस्ति कनीले श्रुको बिरेस
मलंकृतं ॥ मध्ये हस्तचतुष्काराव्यवेदिका युतमायतं ॥ ततः संकल्पयेद्दे
वं राममेव स्मरन्मुने ॥ अस्यां रामनवम्यां च रामा राधन तस्य ॥ उपोष्या
ष्टम्यामेव पूजयित्वा यथाविधि ॥ इतो हवर्णमयी रामप्रतिमां च प्रप

नि० सि० २

९

व

लतः॥ श्रीरामप्रीतयेदास्यैरामभक्ताय धीमते॥ प्रतिरोमोद्दालागु
पापानि सुबद्धनिमे॥ अने कजन्मसंसिद्धान्यभ्यस्ता निमहंति च॥ ततः
स्वर्णमयीरामप्रतिमां फलमात्रतः॥ निर्मितां द्विजां दिवां वामां कस्थि
नजानकी॥ बिभ्रती दक्षिणकरे द्वाभ्यमुद्रां महामुने॥ वामेनाधः करे
णारदितीमां लिंग्यसंस्थिता॥ संहारसने राजते त्रफलद्वयनिर्मिति॥
तथा॥ अत्र कौयेमहामासनुचितानुसारतः॥ पलेनाथतदर्थे न तद
धार्धेन वामुने॥ सौंरिजतं वापिकारयेद्रघुनंदनं॥ पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ
धृतछत्रकरावुभौ॥ चापद्वयसमायुक्तं लक्ष्मणं चापिकारयेत्पुण्ड्रदक्षि
पांगोद्वारधं पुत्रावेक्षणतत्परं॥ मातुरं कातरं ममिंद्रनीलसमप्रभं
पंचाभरतज्ञानपूर्वं संपूज्यविधिं वततः॥ कौशल्यामंत्रस्तु॥ रामस्य त

राम

९

ननीचापिरामरूपमिदं जगत्॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि लोकमाते नमो
स्तुतो नमोदशरथायेति पूजयेत्सितरं ततः॥ अत्र दशवरणपंचावरणा
दिपूजान्यत्रज्ञेया॥ अशोककुसुमैर्युक्तमर्घ्यं दद्याद्विचक्षणा॥ दश
ननवधार्थाय धर्मसंस्थापनाय च॥ राक्षसानां विनाशाय देत्यानां नि
धनाय च॥ परित्राणाय साधूनां जातो रामः स्वयं हरिः॥ गृहाणां धर्मं
मया दत्तं भ्रातृभिः सहितो न च॥ पुष्पांजलिं पुनर्दत्वा यामेयामे प्र
पूजयेत्॥ दिवैवं विधिवत्कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः॥ ततः प्रातः सप्त
धाय स्नानसंध्यादिकाः क्रियाः॥ समाप्य विधिवद्ग्रामं पूजयेद्द्वि
वन्मुने॥ ततो ह्येवं प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण मंत्रवित्॥ पूर्वोक्तप्रभकुंडे
वाथ दिने वा समाहितः॥ लौकिकार्थो विधानेन रातमष्टौ चारं ततः॥

साज्येनपायसेनैवस्मल्लराममन्यधीः॥ततोभक्तपायुसंतोष्यजा
चार्यपूजयेन्मुने॥ततो रामस्मान्दद्यादिवमंत्रमुदीरयन्॥इमांस्वर्ण
मयीरामप्रतिमां समलं कृता॥चित्रवस्त्रयुगाढनामोदराग्रवा
यते॥श्रीरामप्रीतयेदास्येतुष्टोभवतुराग्रवः॥इतिरत्नाविधानिनदद्या
द्देवक्षिणांभुवां॥ब्रह्मदस्यादिपपेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयइति॥इयं
मल्लमसिनकार्या॥सुजतमप्यजतंस्यान्नोपवासःकतोभवेदितान
कुपान्मलमासेतुमहादानं प्रतानिचेतिमाधवीयेसंग्रहवचनात्॥
नुरामनवमीव्रतस्यनित्यत्वादेकादशीवन्मलमासेपिकर्तव्यतास्य राम
नित्यत्वादेकादशीवन्मलमासेपिकर्तव्यतास्यादितिचेत्॥अत्र
ब्रह्मः॥नैकादशुपवासस्यत्रैतत्त्वेनप्राप्तिः॥किंतुएकादश्यांनभुंजी १०

तपश्चयोरुभयोरपीत्यादिनिषेधस्यामलमासेपिपासनीयत्वान्॥
कल्लेकादश्यांपुत्रवद्धृष्टिणाद्वार्धादुपवासःप्रसज्येष्टा॥नलिह
येतिव्रतत्वेनप्राप्तिर्वाध्यासाच्चनिषेधेत्यप्रसंगः॥स्पष्टमासविज्ञेया
ख्या॥विहितं वर्जयेन्मल्लेइतिनिषेधाच्च॥एवंजम्माष्टम्यादवपिबो
धव्या॥इतिमनवमी॥चैत्रशुक्लेकादश्यादोलोत्सवउक्तेः॥ब्रह्मः॥
चैत्रमासस्यशुक्रायामेकादश्यांतुवैष्णवैः॥आंदोलनीयोदेवेशःसल
क्ष्मीकोमहिसंवेरिति॥चैत्रशुक्लादश्यांदमनोत्सवः॥द्वादश्यांचैत्र
मासस्यशुक्रायामेकादश्यांतुवैष्णवैः॥बौधायनदिभिःप्रोक्तःकर्तव्यःप्रति
वत्सरमितिरामचरित्रचंदिःकोक्तेः॥उर्जैर्व्रतमघोदेलाश्रावणेतंतु
पूजनं॥चैत्रेवांदमनोत्सवमकुवणो ब्रजल्यधदित्तत्रैवपासैव

च नाच्चा॥ विष्णुभक्तादिभिस्तु चतुर्दश्यादौ यै॥ तत्र स्यात्स्वीयतिथिषु
 वद्भ्यादेर्दमनापणमिति तत्रोक्तं वेत्ते॥ तै० ब० सु०॥ क० वि० रि० चो० गि० रि०
 जा० गि० रि०॥ फणी वि० गि० रि० बो० दि० न० क० न० दे० रा०॥ लु० गं० ति० को० वि० स्व० द० रि०
 स्मर० श्रव० व० रा० शी० चे० ति० ति० यै० षु० पू० ज्या० इ० तु० क०॥ अथागमोक्तं
 शास्त्रेण दमनारोपणविधिः रामार्चनचंद्रिकोक्तः॥ तत्रैकादश्यां॥
 क्रिया० लोपविधानार्थं यज्ञया० विहितं प्रभो॥ नमे विप्रो भवेदत्र
 कुरुनाथ दयां मयि॥ सर्वथा सर्वदा विहोम मत्तं परमागतिः॥ पु
 पवासेन त्वां देवतोषयामि जगत्पते॥ कामक्रोधादयेयेते न मे
 लुब्धमिच्छातका॥ अयप्रभतिदेव शयावद्वैरोषिकदिने॥ तावद्
 शालयाकायसिर्वस्यास्य जगत्पते॥ इति देवं संप्रार्थ्य दमनमाह।

राम

११

यपंचगव्येन प्रोक्ष्य वारिणा प्रक्षाल्या शो क मूले देवाग्नेता॥ अशोका
 यनमस्तुभ्यं कामल्लीशो कनाशन॥ शोकातिहरणे नित्यमानंदं
 जनयस्त्वमे॥ इत्यशोकं॥ त्रुट्यादिकालपर्यंतः कालरूपो मद्ब
 लः॥ फलते चैव यः सर्वतस्मै कालस्तु नेनमः॥ इति कालं॥ वसंताय नमः
 स्तुभ्यं वक्षुर्ललाताश्रयाः॥ सदृशमुखसंवासकामरूपनमोस्तुते॥
 इति वसंतं॥ कामभस्मसमुद्भूततिबाष्पपरिपुत॥ ऋषिगंधर्वदेवा
 दिविनो ह कनमोस्तुतै इति दमनचसंपूज्य॥ नमोस्तु पंचबाणाय जग
 द्दहकाशिणे॥ मनमथाय जगन्नेत्रे रतिप्रीतिप्रियाय ते इति मदनमु
 पस्थाय॥ ५०॥ कामाय नम इति संपूज्य निशायां देवाग्ने पंचवणे श्वंदने
 नवाष्टदलं कृत्वा बहिः चतुर्लोकं तद्बहिर्वजुलत्रयंतद्बहिर्वत्तं चतुर्

सचकलातत्रकुंभं संस्थाप्योपरिवष्टेष्टदमनं पूजयित्वा ॥ पूजार्थं दे-
 वेदेवस्पतिहोलेक्षीपते प्रभो ॥ दमनत्वमिहागच्छ हान्निधं कुहेतेन
 मः ॥ ॐ क्लीं कामदेवाय नमः ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं नमः ॥ इत्यावाह्यदिक्षु पूर्वादि-
 तः क्लीं कामाय नमः वीजादिनमो तसर्वत्र ॥ भस्मशरीराय ॥ अनंगाय ॥
 मन्मथाय ॥ वसंतसरवाय ॥ सराय ॥ इक्षुचापाय ॥ पुष्पास्त्राय ॥ इति पू-
 जयित्वा ॥ ॐ तत्सर्वस्त्राय विद्महे कामदेवाय धीमहि ॥ तन्नो नंगाः प्र-
 चोदयादिति ॥ अष्टोत्तरेत्यंतं संमंत्र्य पूजयित्वा ह्रीं नमः ॥ इति पुष्पांजलिं
 दत्वा ॥ नमोस्तु पुष्पबाणाय जगदादौ कृष्णकारिणे ॥ मन्मथाय जगन्नेत्रे
 रतिप्रीतिप्रियाय ते दत्तिनत्वा ॥ आमंत्रितोसि देवेश पुराणपुष्पोत्तम ॥
 प्रातः स्त्वां पूजयिष्यामि सान्निध्यं कुरु केशव ॥ क्षीतेदधि मदनग-

राम

१२

शय्यावस्थितविग्रह ॥ प्रातः स्त्वां पूजयिष्यामि सान्निध्यो भवते नमः ॥ नि-
 वेद्याम्यहं नुभ्यं प्रातर्दमनकं शुभं ॥ सर्वथा सर्वदविहो नमस्ते स्तु प्र-
 सीद मे ॥ इति देवं संप्रार्थ्य पुष्पांजलिं दत्वा ॥ स्त्रेण चक्रमंत्रेण वा शं कु-
 र्यात् ॥ ततः प्रातर्नित्यं पूजां कृत्वा पुनर्देवं संपूज्य दूर्वागंधाक्षतमुत्तर-
 मनमादाय मूलं मंत्रं पठित्वा ॥ देवेदेव जगन्नाथ वाञ्छितार्थप्रदायक ॥
 उदिस्थान्पूज्यैः कामान्मम कामे भवति प्रिया ॥ इदं दमनकं देवगृहाण म-
 दनुग्रहात् ॥ इमां सांवत्सरीं पूजां भगवन्परिपूरया ॥ इति मंत्रांते पुन-
 र्मूलं मंत्रेण देवे समर्प्य ॥ ततो गेदेवताभ्यः स्वत्वमंत्रेण दत्त्वा प्रार्थये-
 त ॥ मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः ॥ इयं सांवत्सरी पूजा तव
 सुगह उध्वज ॥ वनमादाय यावच्छौ कौस्तुभं सततं रुदि ॥ तद्वदमन-

कींमालापूजांचहृदयेवद॥ जानताजानतावापिन कृतंयत्नवार्चनं॥
 तत्सर्वपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाद्रमापते॥ जितंतेपुंडरीकाक्षनमस्तोवि
 श्वभावता॥ नमस्तोस्तुहृषीकेशमहापुरुषपूर्वजाभित्रहीनमितिचसं
 प्रार्थयेचोपचारेः पुनःसंपूज्यनीराज्यपारयेदिति॥ दीक्षादितानां
 गुणान्तेवसमर्पणं॥ अत्रचद्वादशीमंतस्वीकृत्यपारणाहोग्राह्यं॥ पा
 रणाहेनलभ्येतद्वादशीघटिकाविचेत॥ तत्रयोदशीग्राह्यापवित्रर
 मनार्पणेरुतितत्रैवोक्तेः॥ गौणोपिकालउक्तस्तत्रैव॥ हरेनदमना
 रोपस्यान्मद्यौविप्रतोयदि॥ रवेःशरवेःश्रावणेवापिनतिथोऽस्यात्त
 दर्पणं॥ श्रावणावधिसुक्रास्तेकर्तव्यमितिनादैरेदतिपाठान्तरं॥ इ
 दंचमलमासेनकार्यउपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणमिति

८

राम

१३

कासादरेभिलभासर्वेर्ज्येषुपरिगणनात्॥ उपाकर्मचहृदयंचकव्यं
 पर्वोत्सवंतथा॥ उत्तरेनियतंकुर्यात्पूर्वेतन्निःफलंभवेदितिमाध
 वीयेप्रजापतिवचनाच्च॥ शुक्रास्तदोक्तकार्यमेवपूर्वेतिवचनात्॥
 उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्पणं॥ दशानस्य बलिंवेलेः शय
 नंपरिवर्तनं॥ कुर्यात्शुक्रस्यचगुहोर्मुखेपीतिविनिश्चयपदतिज्योति
 र्निर्बन्धेवधगार्ग्यवचनात्॥ इतिमदनल्लेखः॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां
 अन्नगन्धतं॥ हिमाद्रौभविष्ये॥ चैत्रोत्सवेसकललोकाकमने॥ विनोदेकाम
 त्रयोदशतिथौचवसंतयुक्तं॥ पत्न्यासहार्च्यपुरुषप्रवरोधयोषिसौ
 भाग्यरूपसुतसौख्ययुतःसदास्यादिति॥ तत्रसापूर्वाग्राह्या॥ त्रयो
 दशतिथिःपूर्वसितइतिदीपिकोक्तेः॥ चैत्रशुक्लचतुर्दशीपूर्वाग्राह्या॥

मजोः श्रावणमासस्य याचमुकुचतुर्दशी॥ सारात्रिव्यापिनीया ह्यानान्या
मुकुचकराचनेति हेमाद्रौ बोधयन्ती केः परापूर्वाह्णगामिनीति वा पाठः॥ अत्र
केचित्ताऽप्यथाश्रुतमेवार्थवर्णयन्ति निश्चिन्नामिति भूतानि शक्यः
लभ्यन्ते॥ अवस्तत्रचतुर्दश्यां सस्यांतसृजनं भवेदिति ब्रह्मवैवर्तते॥
हेमाद्रिमाधवादिहिरवृतमप्येव॥ संप्रदायविदस्तु॥ चतुर्दशी तु
कर्तव्या त्रयोदश्यायुताविभोदतिस्कांदमुत्सर्गः॥ तद्वत्पवादश्च॥ तृती
येकादशी क्वहीमुकुपक्षे चतुर्दशी॥ पूर्वविधानकर्तव्या कर्तव्या परसं
युतेति नारदीये वचनं॥ तदपवादश्च॥ मजोः श्रावणमासस्येति॥ तत्रा
पवादो भावे पुनरुत्सर्गस्थिति रिति न्यायेन पूर्वविधौ वग्राह्येति ह्य
भ्यति॥ ब्रह्मवैवर्तनुसामान्यस्त्वमन्यत्र सावकारा मिति च॥ तेन पूर्व

दिने मुहूर्तत्रयवेधे पूर्वान्पियोत्तरेति॥ चैत्रपूर्णिमा सामान्यनिर्णया
त्यरेव॥ अत्र विशेषो निर्णयाम्नेति विबुधमतौ॥ चैत्री चित्रायुता चेह्या
तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोतीति॥ तथा ब्राह्मे॥ मंदे वा
केगुरौ वापि वारेष्वेतेषु चैत्रिका॥ तत्राश्वमेधजं पुण्यं तान् आध्यादि
भिर्भवेदिति॥ अत्र सर्वदेवानां दमनपूजोक्ता तत्रैव वाप्यव्यये॥ संवत्स
रकृताचर्याः साफल्यपापा विघ्नान्शुगान् दमनेनार्चयेच्चैत्र्यां विशेषे
ण सदाशिवमिति॥ अत्र स्वीयतिथ्या समुच्चय इति केचित्॥ स्वीयति
थावकरणे अत्र दमनपूजनमित्यन्ये॥ दीक्षिततत्तदतरविषयत्वेन वा
वस्थेत्यपरे॥ इयं मन्वादिदिपि॥ सा च पूर्वमुक्ता॥ चैत्रकलत्रयोदश्या
महावाहणी संज्ञाः के गो गोडे प्रसिद्धाः॥ तदुक्तं वाचस्पतिरत्नौ शूल

पाजोचस्कादो॥ वाहणेनसमायुक्तमधौकस्तत्रयोदशी॥ गंगायायदि
 लभ्येतकोटिसूर्यग्रहेः सम॥ शुभयोगसमायुक्तान्नोरातभिषाय
 दि॥ मसामहेतिविद्यातात्रिकोदिकुलमुद्धरेत्॥ तत्रैवज्योतिषे॥
 चेत्राष्टतेवाहणकस्ययुक्तान्नयोदशीसूर्यसुतस्यवो॥ योगेशुभे
 सामहतीमहस्यागाजतेर्कग्रहकोटितुल्येति॥ त्रिस्थलीसेतोब्रह्म
 उपुराणे॥ वाहणेनसमायुक्तमधौकस्तत्रयोदशी॥ गंगायायदि
 लभ्येतशतसूर्यग्रहेः समेति॥ चेत्रकस्तुचतुर्दश्यांविशेषः एधीच
 द्रोदयेपुलस्त्यः॥ चेत्रेकस्तुचतुर्दश्यांयः स्नाया॥ चिवसन्निचौ॥ नमे
 नलमवाप्नोतिगंगायांविशेषतरति॥ गौडैस्त्वेतदेवशुक्लचर्दश्या
 नित्येवदेवकीयत्वेनपठेति॥ ॥ इतिरामकस्तुचतुर्दश्याकर्म

रात

७ १५

दृक्तेजिर्णयिष्ठधौचेत्रमासः॥ मेघसंक्रमेप्रागपरादशचटिका॥ पुण्यका
 लः॥ अन्यधर्मविदादिदानमुक्त एधीचद्रोदयेपान्ने॥ तीर्थेवानुदिनंस्ना
 नंतिलेश्वरपितृतर्पणं॥ दानं धर्मपरादीनामधुसूदनपूजनं॥ माघवेमा
 सिकुर्वीतमधुसूदनतुल्यं॥ अथवैश्रवत्तानं॥ तत्रएधीचंद्रोदयेति
 कस्तुतिपात्रयोः॥ तुलामकरमेधेतुप्रातः स्नानंविधीयते॥ रुविष्यं
 ब्रह्मचर्यचमदपातकनाशनमिति सौरमाहुक्तः॥ अन्यत्पक्षद्वयमु
 क्तं तत्रैवपालि॥ मधुमासस्यशुक्लायामिकादश्यामुपोषितः॥ पंचद
 श्यांचभोवीरमेघसंक्रमणेनुवा॥ वैशाखवत्ताननियमं ब्राह्मणाना
 मनुज्या॥ मधुसूदनमभ्यर्चकुर्यात्संकल्पपूर्वकं॥ तत्रमंत्रः॥ वैशा
 खं कलं मासं मेघसंक्रमणैरवौ॥ प्रातः सतियमः स्नात्येप्रीयतां प्र

क्रि.सि. २
१६

धुसूदनः॥मधुदंजुप्रसादेन ब्राह्मणानामनुग्रहान्॥निर्विघ्नमस्तु मे पुण्यं
वैशाखवत्स्रान्तमन्वहं॥माधवे मे षष्ठे भागे मुरारे मधुसूदनः॥प्रातःस्नानेन
मेनायफलदो भवपापहन्ति॥तीर्थविशेषोपितत्रैवोक्तः॥तेषां संक्रम
णे भाने माधवे मासि यत्नतः॥महानद्यां नदीतीर्थे न देसास्ति न ब्रह्मरे
वत्स्वते यथा स्नाया यथा प्राप्तेऽज्जला ज्वयोऽदिपिका कूपका पुनियता
सा ह रिं स्मरन्ति॥संकल्पे च ततीर्थनामग्राह्यं॥अत्र ते तु विष्णु ती
र्थे भित्तिवदेत्॥यदान्नायतेनामतस्य तीर्थस्य मोक्षिजाः॥तत्रैषु च्छा
स्य णं कार्यं विष्णु तीर्थं मिदं त्विति॥तीर्थदेवता विष्णु सर्वत्रापि न संशयः
ति तत्रैवोक्तः॥तथान्योपविशेत्तत्रैव पादौ॥तुलसी कल्लो गोरारव्य
तयाभ्यर्च्य मधुपद्विषं॥विशेषेण तु वैशाखेन रोनायणे भवेत्॥

राम
१६

माधवं सकलमासं तुलस्यायोर्चयेन्नाह॥असंध्यं मधुदं तारं नस्ति
तस्य पुनर्भवः॥तथा॥प्रातःस्नात्वा विधानेन माधवे माधकप्रियाख्या
श्चक्षुमूलमासि वेत्तोयेन बहुना सदा॥कुर्यात्त्रिदक्षिणं तं तु सर्वदेवम
यंततः॥पितृदेवभगव्यां श्वतर्पयेत्स चराचरं॥योश्चक्षुमर्चयेदेवमुद
केन समंततः॥कुलानामयुतं तेन तारितं स्यान्न संशयः॥कंदूयश्छतो गां
तुल्लाखा पिप्पलतर्पणं॥कल्लो गोविंदमभ्यर्च्य निदुर्गतिमवाप्नुयात्॥त
था एकमक्तमयो नक्तमया चित्तमतंद्रितः॥माधवे मासि यः कुर्यात्तु
भते सर्वभीक्षितां वैशाखे वा धनस्तानं देवनद्यादिके बद्धिः॥हविष्य
ब्रह्मचर्यचभूराय्या नियमस्थितिः॥व्रतदानं दमो देवि मधुसूदन पूजने
अपि जन्म सहस्रोऽप्यप्यं दहति दाहणं॥महन्लोकं हि प्रपाकाया

चतुर्वेदावेदेवेदेयागलंतिका॥ उपानयनजननव्रतसूक्ष्मवासंस्तिचंदन॥
 जलपात्राणिदेयानितथापुष्पगन्धानिच॥ पातकानिचचित्राणिद्राक्षा
 रंभाफलान्यपि॥ तिष्ठितले॥ ददाति यो हि मे षादो सक्तूनं बुधरा न्विता
 न॥ पितृनुदिश्य विप्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ तथा॥ वैश्यास्त्रियोघ्र
 टं पूर्णसंभोज्यं वैद्विजन्मने॥ ददाति मुराजेन्द्रसयातिपरमंगतिं॥ एवं
 संपूर्णस्नानाश्च कौच्यं वस्त्रायात॥ तदुक्तं तत्रैव पात्रे॥ त्रयोदश्यां
 चतुदश्यां वैश्वर्यां च दिनत्रयं॥ अपिसम्यग्बिधानेन नारी वा पुत्रो
 विवा॥ प्रातःस्नातः सनियमः सर्वपापैः प्रमुच्यते इति॥ यदा वैश्वर्या
 मलमासो भवति तदा काम्यानां तत्र समाप्तिनिषेधान्मासद्वयं स्ना
 नं तन्नियमाश्च कर्तव्याः॥ मासोपवासचंद्रायणादितुमलमासे

राम

१७

एव समापयेत्॥ तदुक्तं दीपिकायां॥ नियतत्रिंशदिनत्वाद्युभेमास्या
 रभ्य समापयेत्तमदिने मासोपवासव्रतमिति॥ अत्र हनविशेष उ
 क्तोऽपरा के वामनपुराणे॥ गंधाश्चमाल्यानि तथा वैशाखे सुरभी
 णिचादेयानि द्विजमुख्येभ्यो मधुसूदनतुष्टये॥ एवं स्नाने कृते त
 स्मैश्चाप्यनं कार्यं॥ तदुक्तं तत्रैव॥ मासमेवं बहिः स्नात्वा नयादौ
 विमले जले॥ एकादश्यां च द्वादश्यां चोपमास्यामथापि वा॥ उपो
 ष्य नियतो मूला कुर्यादुद्यापनं बुधः॥ मंडपं काये दौ दौ कलशं त
 त्रविन्यसेत्॥ निष्केण वा तदधेन तदधार्धेनैव न॥ भूषणैश्च दनैः पु
 ष्यैः दीपैर्नैवेद्यसंचये॥ एवं संपूज्य विधिबद्धा त्रैजगाणां चरेत्
 शोभूते कर्तव्ये त्राय गृहवेद्याग्रहानयजेत्॥ होमकुर्यात्पुनरे

वा

नपायसेनवचक्षणा॥ तिलाज्येनयवेवापि सर्वे वापित्वशक्तितः॥ अ
द्योत्तरसदृशं वाशतमष्टानं तु वा॥ प्रतद्विष्णुनेनेवददविष्णुने
नवा॥ व्रतसंपूर्तिसिध्यर्थं धेनुमेकापयस्विनी॥ पादुकापांनद्वेष्ट
त्रंगुदवेव्यजनंतथा॥ शंखांसोपस्करांदयादिपिकांदर्पणंतथा॥
ब्राह्मणभोजयोत्रं रत्नेभ्योदद्याच्चदक्षिणां॥ कलशमध्नालसं
पूर्णं स्तोभ्योदद्याद्यवांतथा॥ एवं कतेमाधवस्य उद्यापनविधौ मु
भे॥ फलमाग्रेतिसकलं विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥ एवावस्य कौ
तर्त्रे वाक्त्तं॥ वैशाख्यां विधिवत्स्नात्वा भोजयेत् ब्राह्मणान्दश॥ क
सं सर्वपिभ्यो मुच्यते नान्नसंशय इति॥ वैशाख्यशुक्लतीयां
क्षय्यतृतीयोच्यते॥ सापूर्वाह्णव्यापिनीया ह्य॥ दिनद्वयेपि न व्या

राम

१८

नोपेहेव॥ तदुक्तं निर्णयान्तेनारक्ष्यो॥ वैशाख्ये शुक्लपक्षे तु तृतीया ती
रोहिणीयुता॥ दुर्लभा बुधवारोणसोमेनाविद्यता तथा॥ रोहिणी बुधयुक्ता
पिपूर्वविष्णाविवर्जिता मत्स्या कृत्तापिमां धातः पुण्यं हतिपुराकृतं॥ गो
विनायकेपितरोहिणी बुधसंयुता॥ विना पितरोहिणीयोगात्पुण्यं के
दिप्रदासदेति॥ इयं युगादिरपि॥ सा चोक्तास्लमालायां॥ माचपंचद
शीकृष्णभस्मचक्रयोदशी॥ तृतीयामाधवे शुक्लानवम्यूर्जयुगाद
यइति॥ यत्तु गेड॥ माघस्य पूर्णिमायां तु चोदकलियुगं समाप्तं तैमिति॥
ब्राह्मेके॥ वैशाखमासस्य च या तृतीयानवम्यसौ कार्तिक शुक्लपक्षे
नवमस्य मासस्य तमिस्त्रपक्षे त्रयोदशी पंचदशी च मघिइति वक्ष्यते
यो॥ चकारेण तमिस्त्रपक्षानुषंगे॥ पिपूर्वजरोधास्योणमास्ये वक्ष्यते॥

द्वेष्टुं कुल्यादिकं तु निमूलमिच्छादुः॥ तन्मन्त्रादर्थे तु माधमास्यप्रवृत्तं द्वाप
 द्युगमिति भविष्यति धातुः॥ एतेन ब्राह्मणसारासूत्रिमायामेव युगा
 दिश्राष्ट्रं वदन्मूलपाणिः प्रवृत्तः॥ तेन कल्पभेदाद्व्यवस्थेति तत्त्वं॥ एते
 न कार्तिकेन वमीशु कुमाधमासे च पूर्णिमेति नारदीयव्याख्यातः॥ नि
 मूलोक्तिर्नारदीयाज्ञानकृतः॥ अथ ध्योयुक्तं मास्ये॥ कर्तव्या ध्योवि
 नेन मन्वादिषु युगादिषु॥ द्वायनातिद्विसाहस्रं पितृणां तृप्तिर्भवति
 ति॥ भारते पि॥ यामन्वाद्योयुगाद्यश्चतिथयस्तु सुमानवः॥ स्ना
 ताहुताचदत्तावाजस्वानंतफलं भवेदिति॥ अथैषिपूर्वह व्यापिनीया
 त्वा॥ पूर्वाह्णे तु सदाकायभिक्षुमनुयुगादयः॥ देवैकर्मोणपिन्ने च
 कृष्णे चैवापराह्णिके॥ इति पञ्चांगे॥ द्वेष्टुं कुं देतयारुह्य युगादिकं

राम
 वा
 १९

वयोविदुः॥ शुक्ले पौर्वाह्निके ग्राह्ये कृष्णे चैवापराह्णिके इति हेमा
 द्र्ये नारदीयवचनाच्च॥ दीकापि॥ अथोमन्वाद्युगादिकमिति ययः पू
 र्वाह्निकास्युः सिते विज्ञेय अपराह्निकाश्च बहुले इति॥ स्मृत्यर्थसं
 वि॥ युगादिमन्वादिश्राष्ट्रेषु कुपक्षे तु उदयव्यापिनीति ग्रह्या॥ क
 ल्पक्षेऽप्यह्णव्यापिनीति॥ द्विबोदासीये गोभिलः॥ वैशारवस्य तत्ती
 यां योः पूर्वविधां करोति वै॥ ह्यं देवान् गृह्णति कथं च पितास्तथेति॥
 तेनेयं पूर्वह्णव्यापिनी॥ दिनद्वये तत्त्वे पेटे वेति धर्मतत्त्वविदो हेमा
 द्रादयः॥ अनंत भट्टसुखे वैधति व्यतीपातो युगमन्वादयस्तथा॥
 सन्मुखा उपवासस्युदीनादावति मासस्तदाह्याह्णानादावि
 ति श्राद्धसंग्रहः॥ उपवासस्त्वग्रेवक्ष्यते॥ यजुर्माकंडेयः॥ शुक्ल

पक्षस्य पूर्वार्द्धे आक्षं कुर्याद्विचक्षणः॥ इह पक्षपरा हेतिरोहिणं न
नक्षत्रे पयैतरोहिणेन वने मुदते॥ अत्र यु कूपक्षयुगादि आक्षं पूर्वार्द्धे का
र्यामिति श्रुत्वा पाणि॥ तिर्णयाम्तादयस्तु॥ कालादरोहिणमाश्रमापरा
हिकमुक्ता एषमन्वतरादीनां युगादीनां विनिर्णय इत्युक्तं द्विमुक्ता इत्या
दिवचनं विष्णुपूजनादिवषयं आश्रमे लापराहिके वेति व्यवस्था ज्ञेयः॥
संक्षेपं पूर्वाह्निकं कवचो वल्लभात्पूर्वार्द्धे वैकं॥ कुर्याद्विषादिवचनं दिवा स
हैवैवर्चनं वैष्णव्यां च स्वार्धं यविलसितमात्रमिच्छेत्क्षणीयाः किंच॥
कालादरोहिणित्तिर्णयाम्तावचो मूलावा॥ नक्षत्राः युगादि आक्षस्यामाश्रा
श्रविक तिलेन न्यायतोपराह प्राप्तावपि वचनेन तस्यैवार्धं यत्॥ नक्षत्राः॥
अतिदेशादिवापराह प्राप्ते वर्चनं वैष्णव्यां त्वाप्रतिज्ञात्वा मर्धं विदि

राम

२०

तिन्यायात्॥ तेन यदि कालादरोहिणैः कथां चि पूजा जाड्येन समाधि
सातर्हि न्याय प्राप्तकूपक्षयुगादिविषयत्वेन सा व्यवस्थापनीयेति
दिक्॥ अत्र विष्णोर्देहादौ भाविष्ये॥ वैशाखे वरु कूपक्षे तु तृतीयायां
तथैव च॥ गंगान्तयेनाः स्नात्वा मुच्यते सर्व किं चि वै॥ तस्यां कार्येण
वेदेति यवैर्विहुं समर्चयेत्॥ यवान्दयातद्विजातिभ्यः प्रायश्चेत् प्रयतः
वा निति॥ अत्र दानविशेषस्तत्रैव॥ भविष्योद्गमां प्रक्रम्य॥ एदकुं भान्स
कनकान्सान्नान्सर्वसैः सदायवगे॥ धूमचणकान्सजुदध्यादनंत
था॥ ग्नेषिकं सर्वमेवात्र सैस्यं दाने प्रशस्यते इति॥ देवीपुराणे॥
तृतीयायां तु वैशाखे रोहिण्यक्षे प्रपूज्यतु॥ एदकुं भद्रदानेन नक्षत्र
लोके मलियते॥ मंत्रस्तु॥ एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः॥

मि-सि-०२
२६

अस्यप्रदानान्नप्यनुपितरोविपितामहः॥गंधोदकतिलोर्मिश्रसान्नं
कुम्भफलान्वितं॥पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यमुपतिष्ठतुरति॥अ
त्रचबुधरहितंश्राद्धंकुर्यात्॥अयनद्वितयेश्राद्धंविषुवद्वितयेत
था॥युगादिषुचसर्वसुपिंडनिर्वपणादतेरहेमाद्रेषुलस्यवचना
त्पात्ररात्रिभोजनप्रयश्चित्तमुक्तं॥अग्निविधाने॥रात्रौभुंक्तेव
त्सरेतुमन्वादिव्युगादिषु॥अभिस्त्वदष्टिंमंत्रंचजपेदग्नपातके
दति॥अपराकेयमः॥कनोपकासाःसतिलयेयुगादिदिनेषुचारास्य
त्यन्नादिसहितंतेषांलोकामहेदयादती॥वेद्यवेमलमासे॥सति
तत्रैवयुगादिःकाया॥तथाचहेमाद्रेःकुम्भंभृङ्गः॥दशहारासुनेके
र्षश्चतुर्ध्वियुगादिषु॥प्राकर्मणिचोत्तर्ग्येतद्विष्टवषादितदति॥

ति

राम

२७

एतदश्वत्थदिकं वषादिसंक्रूरुष्टं॥कन्याचंद्रे॥दृषेत्वावित्यादिनसि
रमासोक्तेरित्यर्थः॥कन्यादरेवि॥अब्दोऽकुम्भमन्वादिमहालययु
गादिष्वितिमलमासकर्तव्येषुपरिगणनाच्च॥महालयवेनमया
त्रयोदश्युच्यते॥इतिमध्यवः॥स्मृतित्वंद्रिकायांमसद्वयेकर्तव्य
मित्युक्तं॥योगादिकंमासिकचश्राद्धंचापरपाक्षिकं॥मन्वादिकंनै
र्धिकंचकुर्यान्मासद्वयेववेति॥अपरपक्षःकलुषक्षःनतुमहाल
यः॥तस्यतत्रनिषेधात्॥मदनरहोमदीचिः॥प्रतिमासंमृताद्विषा
क्षंयस्यतिवत्सरे॥मन्वादिचयुगादिचतन्मासोरुभयोऽपीतिप्रति
वत्सरेक्रियमाणंकन्यादिश्राद्धमितिसएवव्याचरेयो॥अत्रश्रा
द्धाकरणेप्रयश्चित्तमग्निविधाने॥नयस्यस्यावामंत्रंचरातवारंतद

नि० लि०

जपेत्॥ युगादयो यदा न्यूनः॥ कुरुते नैव चापि यदति॥ अत्रैतान्नं प्र
 स्तं॥ तदुक्तं॥ ~~वैश्वदेव~~ वैश्वदेवे सौम्ये॥ युगादेतु न ह स्तः॥ त्वाति पि लू व
 णो र ज्योतिषो ह स्त प्रदानस्य कुरुक्षेत्रे फलं द्रियत्॥ तत्फलं लभते
 मर्त्यैर्भूमिदानस्य च पुनरिति॥ अयं निर्णयः सर्वयुगादिषु बोधवः॥
 इति युगादिनिर्णयः॥ अस्य मेव तृतीया परात्सुरा मलयंती सा प्रहृष्टे च
 व्यापिनी ग्राह्या॥ तदुक्तं॥ भार्गवार्चनदीपिकायां स्कांदे भविष्ययोः॥ वै
 शारवस्यासिते पक्षे तृतीयायां पुनर्वसो॥ निशायाः प्रथमे ~~पक्षे~~ पक्षे
 यामेरा माख्यः समपेक्षरि॥ त्वेच्च गौर्यद्वन्द्वे युक्ते मिथुने राहु संयुते
 रेणुकायास्तयोर्भादिवती णोदिरि॥ स्वयंदति॥ दिनद्वये तद्वा ताव
 शतः समव्याप्तौ च परा॥ अन्यथा पूर्वैव॥ तदुक्तं तत्रैव भविष्ये॥ शुक्रा

वी

तृतीया वैशाखे शुद्धो पोष्यादि नैद्वये॥ निशायां पूर्वयामे चेदत्तरात्र्य
 त्रपूर्विकेति॥ वैशाख शुक्ल सप्तम्यां गंगोत्पत्तिः॥ तदुक्तं॥ पृथ्वी चंद्रोद
 ये ब्रह्मि॥ वैशाख शुक्ल सप्तम्यां जहनु॥ जाह्नपरा॥ क्रोधात्सीतापठ
 स्य कृष्ण कर्णरिभ्रातृदक्षिणैर्वा॥ तां तत्र पूजयेद्देवीं गंगामग्नौ मेव
 लाभेति॥ अत्र शिवा चरान्मध्याह्न्या व्यापिनी ग्राह्या॥ दिनद्वये तद्वा
 सावेक देना यातौ वा पूर्वाशुभवा कथ्यन्ते॥ वैशाखे शुक्ल द्वादश्यां
 योगविज्ञेयो देवाद्रौ ज्योतिः॥ यावत्त्रै॥ पंचानवस्यो गुरुभूमिपुत्रो
 मेघरवि स्याद्यदि शुक्लपक्षे॥ पाशाभिधाना करैर्भुक्तातिथि र्यती मे
 पातयोगः॥ अस्मिंस्तु गोभूदिरण्य वस्त्र दानेन सर्वपरिहाय प
 णः॥ सारलमिद्रत्वमनामपलं मत्स्याधिपत्वं लभते मृगषादतिपंचा

ननः सिंदः ॥ पात्राभिधानातिथिर्दृश्यः ॥ करैर्भोदस्तः ॥ वैश
स्वकुचुचनुदर्शिनः सिंदजयंती ॥ साप्रदोषव्यापिनीग्राह्यातंतु
तद्विनाशेन सिंदप्राणे ॥ वैशारवेयुकुपैस्तेजुचनुदर्शयंगिरा
● मुखे ॥ मज्जनमसंभवं पुण्यं व्रतं पापप्रणाशनं ॥ वर्षे वर्षे तु कर्त
यममसंनुष्टेकाणं इति ॥ दिनद्वये पितृभ्यां सवंत्रातः समव्यस्तौ
तपरा ॥ विषमव्याप्तिस्तथा ॥ व्याप्तिमतीति दिनद्वयेप्यव्याप्तिपरा ॥
गोणकालव्यप्तेः सत्त्वात् ॥ पूर्वदिने च तदभावात् ॥ यत्तु ततो मध्या
ह्ने विलायां नद्यादौ विमले जले इत्युपक्रमपरिष्कारे वा सो वत
कर्मसमारभेदिति तत्रैवोक्तं ॥ तत्संकल्पस्तु व्रतोपक्रमविषयः ॥
नल्लेखावतमध्याह्ने व्यापिनीग्राह्येति भ्रमितव्यं ॥ पूर्वोक्तवच

यत

२३

नविरोधात् ॥ वैशारवस्य चनुदर्शयां सोमवारे निलक्षिके ॥ अवतारो
नसिंदस्य प्रदोषसमये दिजा इति टोडारानंदे स्कांदात् ॥ कूर्मः सिंदो
बोधकः ॥ कीचसायमिति पूर्वोक्तिप्राप्तेः समुच्चयस्यैतिकेचित् ॥
तत्तनुपूर्ववचसामनाकारत्वेन मूलत्वाद्येमाद्वेन सिंदप्राणे ॥ मज्ज
नमसंभवं पुण्यं व्रतं पापप्रणाशनं मित्युपक्रम्यत्वातीनक्षत्रयोगे
च शनिवारे तु तद्वत् ॥ सिद्धियोगस्य संयोगे वणिजे करणे तथा ॥ ए
ल स्यो भ्राग्ययोगे नैत्यते देवयोगतः ॥ सर्वैरैतैस्तु संयुक्तं दृष्ट्या के
टि विनाशनं ॥ एतदन्यतरेऽप्येति मदिनं पापनाशनं ॥ किं वलिपिका प्र
तव्यं मदिने व्रतमुत्तमं ॥ अन्वधानरकं यातिया वचं द्रविषाकर
वित्युक्ता ॥ ततो मध्याह्ने विलायां नद्यादौ विमले जले ॥ इत्यादिना

नि०सि०२

२४

मध्याह्ने एव प्रतविधानाच्चतुर्दशयुत्तरार्धे विणिजे करणे मध्याह्ने च
स्पष्टं जन्म प्रतीयते ॥ संध्यायां जन्मतु क्वाप्युक्ते मोर्त्ये कृतं तद्
शान्तिं प्रियश्च ह्येवेति ॥ इत्यनेन योगविशेषेणातिप्रशस्ता ॥
तदुक्तं तत्रैव ॥ स्वात्तीनक्षत्रयोगि च शनिच्छाये तु तद्भूतं ॥ सिद्धियोग
स्य संयोगे विणिजे करणे तथा ॥ पुंसं सो भाग्ययोगे न लभ्यते देवयो
गतः ॥ तथा ॥ अभियोगि विनापि स्यान्न हि न पापनाशनां तथा ॥ सर्वे
वामे स पानि मध्ये कारोस्ति मद्भूते ॥ मद्भूते स विज्ञेयेण कर्तव्यं मया
यणे ॥ तथा ॥ सिद्धः स्वर्णमयो देवो मम संतोषकारकः ॥ तथा ॥ विज्ञा
यमादेनं यत्तुल्यं ये सापहन्तः ॥ सयाति नरकं चोरां याच चंद्रदि
वाकरो ॥ इदं च संयोग एव कूलन्यायेनानित्यं काव्यं च ॥ अथात्र

राम

२४

विशेषः ॥ मध्याह्ने मद्भूतमयति लामलकस्तानं कला ॥ नृसिंहदेवे
देवेश तव जन्म दिने शुभे ॥ उपवासं करिष्यामि सर्वभोगवि वर्जित
इति मंत्रेण संकल्पं कृत्वा चार्च्यं कृत्वा सायंकाले तद्देवी तु तत्र नमूनिः स्याम
प्यालक्ष्म्यास्तथैव च ॥ पलेन वातरधेन तदधेन वा पुनः ॥ यथाशक्ति
साध्या कुर्याद्विज्ञास्य विवर्जित इत्युक्तं ॥ नृसिंहमूर्तिं शक्त्या कृतं सु
वर्णं सिंहं च कलशोपरि संपूज्य रात्रौ जगत्प्राप्तं पुनः संपू
ज्य नृसिंहाच्युतदेवेश लक्ष्मीकान्तजगत्पते ॥ अनेना च प्रियं नित्यं
फलाः स्युर्मे नो राधाः इत्याचार्या यदत्वा ॥ मद्भूतं शेषेन राजनिष्पत्तिं चाप
रे ॥ तां स्वसुहृदेवेश दुःसहान्दवसागरात् ॥ पातकार्णवमग्नस्य
व्याधिदुःखां बुवारिभिः ॥ तीव्रैश्च परिभूतस्य महादुःखगतस्य

मे॥ करावतं वनं देहि श्रेष्ठाय निःसजगत्सुते॥ श्रीनृसिंहदूरमाकांतभक्त
नां भयनाशना॥ क्षीरां वाधिनिवासस्तुं चक्रपाणे जनादेन॥ व्रतेनाने
नदेवेशभुक्तिमुक्तिप्रदो भवेति प्रार्थयेदिति संक्षेपः॥ देवस्त्वेषा
मास्यां विशेषः॥ अपरके जगत्पतिः॥ श्रुतान्तमुदकं भंचवैशारव्यं।
च विशेषतः॥ निर्दिश्य धर्मराजाय मोदानफलमाप्नुयात्॥ सुर्वर्णति
लयुक्तेस्तु ब्राह्मणः॥ सप्तपंचवा॥ तर्पयेदुदपात्रैश्च ब्रह्महत्यां व्यपे
क्षतीति॥ कुंभदानमंत्रस्तु क्षय्यत्तीयाप्रकरणे उक्तः॥ भविष्येति॥
वैशारकी कार्तिकीमापीतिथेयोतीव पूजिताः॥ स्नानदानवाहीना
स्तान्निपाः॥ पांडुतंदना॥ अत्र कृष्णजिनदानं कार्यं तथा च विष्णुः॥
कृष्णजिनेतिलान्कृष्णान्द्विरण्यं मधुसर्पिणीददाति यस्तु विप्राय

राम

२५

सर्वतरतिदुःखमिति॥ इति कमलाकरभट्टकृते निर्णयसिंघो वैशा
खमासः॥ वृषसंक्रांतौ पूर्वाषाढाष्टमिः पुण्यकालः॥ रात्रौ सं
क्रमे सति प्रागेवोक्तं॥ ज्येष्ठशुक्लतीयायारंभा व्रतमुक्तं माधवी
ये भविष्ये॥ भद्रे कुरुष्वयत्नेनारंभाय व्रतमुत्तमं॥ ज्येष्ठशुक्लती
यायां स्नाननियमस्तुतेति॥ सा पूर्वविधा ग्राह्या॥ ब्रह्मजपात्तयारं
भासा वित्री व्रतपैतकी॥ कृष्णशमी च भूताचकर्तव्या सत्पुत्री
तिथेरिति स्कांदेनै॥॥ ज्येष्ठशुक्लदशमी दशाह्वातदुक्तं देमाद्रे
ब्रह्मे॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता॥ हस्ते दशापापा
नितस्मादशाह्वासरतेति॥ वाराहे पि॥ दशमी शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठमा
सि कुजे हनि॥ अवतीर्णयितः स्वर्गाक्षस्तर्क्षे च सरिद्व्याहसो दशापा

नि.सि. २
२६

फनितस्मादराहारास्मरतेति॥स्कन्देनुदरायोगएताः॥ज्येष्ठेमासि
सितेपक्षेदशम्यां बुधस्तयोः॥अतीपातेगरानंदेकन्याचंद्रे च
वेवो॥दशयोगेनरत्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥इति॥अत्र बुध
भौमयोः कल्पभेदेन व्यवस्था॥इत्यत्रैवयोग बाहुल्यं सैन्या
स्यायोगाधि व्यफलाधि क्यात॥ज्येष्ठे मन्मथे सतितत्रैव दशहारा
कार्यनितुं शो॥दशहारा सुनोर्लुप्यं च नृषियुगादि श्रितदेमंदौ क
व्यशङ्गे क्तैः॥तथा स्कंदे॥यां कांचिस्सरितं प्राप्य दद्यादर्थं ततो द
कं॥मुच्यते दशभिः पापैः समहृपातकोपनैः॥अत्र विशेषः कारुण्यं राम
खंडे॥ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे प्राप्य प्रतिपदं तिथिं दशमं स्वमेधिके
स्नात्वा मुच्यते सर्वपातकैः॥एवं सर्वसुधतिथिषु क्रमात्स्नायी न

राम
२६

रित्तमः॥अत्र कुपक्षदसौ प्रतिजन्माद्यमुत्सृजेत्॥तथा॥विंशदश
श्वमेधं दद्यादराहारा तिथौ॥दशजन्मार्जितैः पापैस्त्यज्यते नात्र संशयः॥
तथा भविष्येत्तरकाशिरवदेयोः॥निशायानागरंकत्वा समुपोष्य च भ
क्तितः॥पुष्येर्गर्ग्यैश्च नैवेद्यैः फलैश्च दशसंख्याया॥तथा दीपैश्च तान् बू
तिः पूजयेत्पूज्यां चितः॥स्नात्वा भक्त्या तु जाह्नवां दशकलौ विधा
नतः॥दशप्रसक्तिकलां श्वतिजान् सर्पिश्चैवेजते॥सत्तु पिंडान् गड
पिंडान् दद्याच्च दशसंख्याया॥ततो गंगा तटे मेघदे स्नात्स्वपि पावातया॥
गंगायाः प्रतिमां कत्वा वक्ष्यमाणस्त्वस्तु पिण्डी॥संस्थाप्य पूजयेद्देवी
तदलाभे मृदापि वा॥अथ तत्राप्यशक्तश्चेद्द्विरे सिद्धे न वै भविष्य
माप्तेन मंत्रेण कुर्यात्पूज्यं विशेषतः॥नारायणं महेशं च ब्रह्माणं भा

२७

राम

219

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मि.सि.२
२८

हाल्ये॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुधस्तयोः॥ गगनदेवती प्रा-
तेक न्याचंद्रे वषेरवौ॥ दशयोगे सेतुम ज्येष्ठे लिंगस्तु धरं हरा॥ रामो वै ध्या-
पयामास त्रिवलिं गमनुत्तममिति॥ दूतिश्च दूरा॥ ज्येष्ठे शुक्ले कादशी शु-
निर्जला॥ तत्र निर्जलमुपोष्या विधेभ्योजलकुं भान्दयादिति निर्जलाम्
तेतुक्तं॥ मदनरले स्कांदे पि॥ ज्येष्ठे मासि न पश्येष्ट॥ ध्यातुं कै कादशी शु-
भा॥ निर्जलं समुपोष्या त्रजलकुं भान्दशर्करान्॥ प्रदाय विप्रभ्यो विभ्यो
मोदते विष्णुसन्निधौ॥ ज्येष्ठे पोषमास्यां सवित्री व्रतं॥ तदुक्तं स्कांदभ-
विष्ययोः॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां राजनीमवेदस्युपक्रम्य॥
व्रतं त्रिघ्नमुदिरयदि वारात्रं स्थिरा भवदिति॥ अंते पुपसं दृतं॥
ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे पूर्णिमायां नथा व्रतं॥ चीर्णं पुरा मलभक्त्या

राम

२८

कथितं ते मया नृपेति॥ हस्तिनायाश्चैतदेवाद्रियंते॥ एतच्चामासा
स्यामामप्युक्तं निर्जलाम् ते भविष्ये॥ अमायां च तथा ज्येष्ठे वटमू-
ले मलसती॥ त्रियत्रोपोषिताः नारी विधिनानेन पूजयेत्॥ मदनर-
ले लिदं वाक्यं पंचदश्यां तथा ज्येष्ठे इति पठित्वा ज्येष्ठे पोषमास्यां
प्युक्तं॥ अशक्तौ तु त्रयोदश्यां नक्तं कुर्वाजितेन्द्रिया॥ अयां चितं
चतुर्दश्यां ममायां समुपोषया मिति॥ तनुपवासा आद्रियंते॥ दि-
मस्त्रिंशत्तयोतादिषु तु भाद्रपदपुर्णिमायामुक्तं॥ तनुनेदानीं
प्रचरति गोष्ठसु॥ नैवेदादृषभे वा विसावित्री तां विनर्दयति॥ ज्ये-
ष्ठे शुक्ले चतुर्दश्यां सावित्रीमर्चयंति याः॥ वटमूले होपवा-
सानता वै पयमाप्नुयुरिति प्रसन्नोक्तं॥ चतुर्दश्यां प्रहोषे व्रतं॥ दि-

नदयेत आसोपरे केसादः नज्जिह्वः॥ अत्र पूर्णिमा मन्वास्पपूर्व
 विधे ग्राह्ये॥ भूतविधानकर्तव्या अमा वास्या च पूर्णिमा॥ वर्जयि
 त्वा नर श्रेष्ठ सावित्री व्रतमुत्तममिति ब्रह्मसूत्रे वार्तात्॥ स्वामिनि॥ भू
 तविधासिनी वाली न तु तत्र व्रतं चरेत्॥ वर्जयेत्तु सावित्री व्रतं
 तु शिवं वाहनेति॥ मन्वास्पपूर्व प्रह्वये वर्तेपि॥ प्रतिपद्य च मी भूत
 सावित्री वर पूर्णिमा॥ न वमीद गमी चैव नोपे व्याः परसंयुता इति॥
 यद्वत्त्वशदशचरि काचतुर्दशी तदाप्यमस्या॥ पूर्वविधौ वसा
 वित्री व्रते पंचदशी तिथिः॥ नाड्योष्टादश भूतस्य मन्वास्प
 श्वेतत्रपरेदनीतिमाश्ववः॥ वस्तुतस्तु भूतोष्टादश नाडीभिर्दृष्ट
 यस्तुत्तरं तिथिभित्तस्य व्रतांतरे सावकाशं तादृशि रोषतः प्रवृत्तपू

राम

र्वविधाविधायकवचनेन तस्य बाधादष्टादश नाडीवेषे विपूर्व
 वेस्यसंख्याः साधुः॥ अत्र पूर्णिमानुरोपेनैव यथा त्रिरात्रसंपत्ति
 भवति तथा त्रयोदश्या ग्राह्यं॥ तस्याः प्रधानत्वात्॥ अष्टमिर्नियोऽमा
 यामपि ज्ञेयः॥ मन्वास्पपूर्णिमांते कार्यं॥ अत्र ह्यी व्रतेषु विशेषः प
 रिभाषाया उक्तः॥ अत्र विशेषो भविष्ये॥ गृहीत्वा कुं कापात्रे प्र
 स्थमात्रं युधिष्ठिरा॥ ततोर्वशमये पात्रे वरुणमुमितवेष्टिते॥ सावि
 त्रीप्रतिमां कुर्यात्सीवणं च पापि मन्मयी॥ सार्धं सत्यवता साध्वी
 फलनैवेयदीपकैः॥ राजन्या कंठसूत्रे श्वश्रुभैः कुंकुमकेशरैः॥
 पूजयेदिति शेषः॥ राजनीदृष्टिद्रा॥ कंठसूत्रं सौभाग्यतंतुः॥ सा
 विद्याख्यानकंचापि वाचयी तद्विजोत्तमं॥ रात्रौ जागणं कृत्वा प्र

वा

भातेविमलेततः॥तामपि ब्राह्मणेदत्ताप्रणिपत्यक्षमापयेत्तामं
स्तु॥सावित्रीयमयादत्तासहिरण्यामहसती॥ब्रह्मणःप्रीणनार्था
यब्राह्मणप्रतिगृह्यतां॥ब्र० तेनानेराजेन्द्रवैधव्यनामुया॥छुचि
रिति॥ज्येष्ठपौर्णमास्यांविशेषआदिसपुराणे॥ज्येष्ठमासितेनान
दद्यात्पौर्णमास्यांविशेषतः॥अथैवेधस्ययजुष्यंतस्याप्रोतिन
संशयः॥बिभृश्वि॥ज्येष्ठीज्येष्ठाद्युताचेस्यातस्यांछत्रोपानस्यद
नेननरोनराक्षपस्यमाप्रोतीति॥हेमाद्रौज्येष्ठेतिवे॥ऐंद्रगुरुःशशी
चैवप्राजापत्येरविस्तथा॥पूणिभाज्येष्ठमास्यमहज्येष्ठीप्रकी
र्तिता॥इयंमन्वादिरपि॥सापौर्वीहिकीग्राह्या॥विशेषस्तुचैत्रे
उक्तः॥तथाश्वराकैवामनपुराणे॥उदकुंभांबुदानंचतालवंतं

राम

३०

चंदनं॥त्रिवक्रमस्यप्रीत्यर्थंदातव्यंज्येष्ठमासितुइति॥इतिकमला
करभट्टकतेनिर्णयसिंधौज्येष्ठमासः॥मिथुनसंक्रांतोपराःषोड
शपटिकाःपुण्याः॥सत्रौतुप्रागेवोक्तं॥अनषाठशुक्रुद्धितीयायांरथो
सवः॥तदुक्तंनिश्चितत्वेत्कांदे॥आषाढस्यतेपक्षेद्वितीयापुष्यसंयु
ता॥तस्यांरथेसमारोप्यरामंमांभद्रयासह॥यात्रोसवंप्रवर्त्य
अप्रीणवेतद्विजान्बद्धू॥तथा॥ऋक्षाभावेतिभौकार्यायात्रा
साप्रीतयेमम॥आषाढशुक्रुद्धरभीपौर्णमासीचमन्वादि॥साच
पूर्वाह्णव्यापिनीतिप्रागुक्तं॥आषाढशुक्रुद्धरस्यांअनुराधायोगर
दितायांपारणंकुर्यात्॥तदुक्तंभविष्ये॥आभाकासतपक्षेषुमैत्रश
वणरेवती॥संगैमेनहिभोक्तं॥यद्वादश्रद्धादशीदरेत्॥आषाढभाद्रप

दकार्तिकं शुक्रादशीषाभनुराधाश्रवणरेवतीयेगिपारणानकु
 यदिति॥अग्रमयप्येतावेदवीकृतं तथाप्यनुसंधाप्रथमपादएव
 वर्ज्यः॥तदुक्तं विष्णुधर्मे॥मेत्रायपादेस्त्वपितीह विष्णुः पौष्टां स
 पादे प्रतिबोधमेति॥श्रुतेभ्रमयेपारवर्तमेति सुसिप्रबोधपरि
 वर्तनमेव वर्ज्यमिति॥वस्तुतस्तु पूर्ववचनाभेदं च निर्भूलं नैव॥अ
 त्रेव विष्णुना नोत्सवउक्तोऽस्मिन्नेव ब्रह्मे॥एकादश्यां तु शुक्रायामा
 वादे भगवान्दरिः॥भुजंगशयने शोते क्षीरार्णवजले सदेति॥क
 ल्पतरो यमः॥क्षीराब्धौ शेषपर्यं के आषाढ्यां संविशे श्वरिः॥नि
 द्रांस्यजतिकर्तृक्यां तयोस्तं पूजयेत्सदा॥ब्रह्महत्यादि कृपापक्षि
 प्रमेव व्ययोहति॥हिंसासंकेतु किंतस्य यज्ञैः कार्यमहसतः॥

राम

३१

प्रस्वापे च प्रबोधे च पूजितो येन के शवः॥शेडुरानंदे स्तुतिः॥आषा
 ढशुक्लेकादश्यां कुर्यात्स्वन्ममहेत्सवं॥अयं द्वादश्यामप्युक्तैः॥
 आभाकसितपक्षे पुनैत्रश्रवणरेवती॥आदिमध्यावसानेषु प्र
 स्वापवर्तनोत्सवाः॥निशि स्वापे दिवेशानं संध्यायां परिवर्तनं
 अन्यत्र पादयोगे पि द्वादश्यामेव कारयेत्॥आभाकायेषु मासेषु
 मिथुने माधवस्य च॥द्वादश्यां शुक्रपक्षे च प्रस्वापावर्तनोत्सवा
 इति भवेद्योक्तेः॥द्वादश्यां संधि समयेन क्षत्राणामसंभवे॥आ
 भाकासितपक्षे पुनरायनावर्तनादिकमिति॥वराहोक्तैश्च॥द्वाद
 श्याभित्यत्रापि पारणाहोमात्रं विवक्षितं॥पारणाहे पूर्वरात्रे च
 रादीन्वा दयेन्मुदुरिते लमार्चनचंद्रिकोक्तेः॥अत्रैकादशी द्वाद

श्रोत्रोद्देशेन न च तथा ॥ इदं च मलमासेन कार्यं ॥ इदं न स्पष्ट
 लिखितं ॥ अथ न पठितं न मितिकमादौ न चैवात् ॥ यद्विधिः ॥ ए
 कादश्यां तु गृह्या संक्रांतौ कर्करस्य वा ॥ आषाढ्यां वानरोभ
 त्या चानुमस्य व्रतक्रियां दत्तिहेमाद्रौ ब्रह्मचैवर्तः ॥ तदपि मलमा
 से सति द्रष्टव्यं ॥ मिथुनं धोयदा भानुरभावात् ॥ अथ सूर्योत्तरं ॥ द्वि
 षाढः सविज्ञेयो विष्णुः स्वपितिकः ॥ कर्करस्य तत्प्रेवमेव ॥ लोत्तरो
 क्तः ॥ अत्रैव चानुमस्य व्रतारं भुङ्क्ते भास्ते ॥ आषाढे तु सिते पक्षे
 एकादश्यामुपोषितः ॥ चानुमस्य व्रतं कुर्याद्यत्किंचिन्नियतो न
 रदति ॥ अस्य नित्यत्वं तत्रैवोक्तं ॥ वार्षिकं चतुरोमासान्वाहयेत्के
 नचिन्नरः ॥ व्रतेन नोचेदाप्रोतिकिन्निषं वसरोद्भवं ॥ असंभवे

राम

३२

तुला कौपिकर्तव्यं तत्प्रयत्नतः ॥ तेन आषाढशुक्ले कादश्यां पोषा
 मास्यां वारंभः ॥ समाप्तिस्तु कार्तिकशुक्लादश्यामेव ॥
 तदुक्तं हेमाद्रौ भास्ते ॥ चतुर्थ्यां सवैचीर्णं चानुमस्य व्रतं नरः ॥
 कान्तिके शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां तत्समापयेत् ॥ अस्यां भवश्चक्र
 स्तदावधिकार्यः ॥ न श्रोत्रावं न मोक्षं च श्रुतं गुर्वर्नवातिथेः ॥ रवं
 डत्वं चैतये स्यादौ चानुमस्य विधीनरदति हेमाद्रौ वध्वागम्यो
 क्तः ॥ अत्रैव च मध्ये पद्धितीयां भोभवति ॥ अशुचिर्वाशुचिर्वापि
 यदि स्त्री यदि वा पुमान् ॥ व्रतमेतन्नरः कलामुच्यते सर्वपातकैरि
 ति भार्गवार्चनक्षिपिकायां स्कादौ क्तः ॥ आरब्धे सूतकं न स्यादना
 रब्धे च सूतकमिति विष्णुवचनाच्च ॥ यत्तु असंक्रांतं तथा मासं देवे

पि त्रेचकर्मणि॥ मलमासमशौचवर्जयेन्मतिमान्तरदतिहे॥
 चानुमस्यप्रकरणेभविष्येवचनंतसूचानुमंत्रवदसंबधंमयेपदि
 तमितिद्वयं॥ अन्यथापि त्रयस्यपूर्वोक्तस्यविवाहदिश्वचानुमस्य
 प्रतिकःप्रसंगः॥ प्रकरणातिवेशेपिवाप्रथमार्भविष्यंज्ञेयं॥ केव
 प्र गुंतिवर्धचचानुमस्यप्रतप्रयोगाणांभिन्नत्वाद्दशौचदिपाते
 द्वितीयादिप्रयोगेनभवत्येवैत्यादुस्तन्ना॥ प्रतिवर्धचयःकुर्यादे
 ति वंवेसंसारन्दरिं॥ देहांतैप्र दीप्तेनाविमानेनार्कवर्चसा॥ मोदते
 विष्णुलोकेसौयावदाभूतसंपुवभिदिहेनद्रौभविष्येवचनदि
 सास्तांविस्तरः॥ इदंचशिवभक्तादिभिरपिकार्यं॥ शिवेवाभक्ति
 संयुक्तैर्भक्तौवागणानायके॥ कलाव्रतस्यनियमंयथोक्तफलभा

राम

३३

भवेदिति ब्रह्मचैवर्तति॥ व्रतग्रहणप्रकारस्तुहेमद्रौभविष्ये॥
 मरुपूजांततःकुर्यादेवदेवस्यचक्रिणः॥ जातीकुसुममाताभि
 र्मन्त्रेणानेनपूजयेत्॥ सुषेत्वपिजगन्नाथेजगत्सुप्तंभवेदिदं॥ वि
 बुध्येचविबुध्येतप्रसन्नोमेभवाच्युत॥ एवतांप्रतिमांविहोःपूजये
 त्वास्वयंनरः॥ प्रभाषेताग्रतोविहोःकृतांजलिपुरस्ताथा॥ चतुरोवा
 र्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधि॥ द्दमंकटिष्येनियमंतिर्वर्धंकु
 रुमेच्युत॥ इदंव्रतंमयादेवगृहीतंपुरतस्तव॥ निर्विघ्नंशिष्टिमाया
 नुप्रासादतवकेशव॥ गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवपंचत्वंयदिमेभवेत्तत्त
 दाभवतुसंपूर्णत्वत्प्रासादाज्जनादन॥ तत्रभार्गवार्चनदीपिकाया
 नृसिंहपरिचर्यायांचमविष्ये॥ श्रावणेवर्जयेद्भक्तदधिमा

नि.सिं.२

३४

द्रपदे तथा ॥ दुःश्रमाश्च युजे मासिकाति कै द्विदलं सजेदिति ॥ स्कंदे
विचतुर्मास्यकल्पे ॥ चतुर्थ्येता नित्यानि चतुराश्रमवर्णनां ॥ प्र
थमे मासिकर्तव्यं नित्यं शाकव्रतं नरे ॥ द्वितीये मासिकर्तव्यं दधि व्र
तमनुत्तमं ॥ पयो व्रतं तृतीये तु चतुर्थ्ये पानि शाकमय ॥ द्विदलं बहु बी
जं च दंताकं च विवर्जयेत् ॥ नित्यान्येता न विप्रेन्द्रव्रतान्यादुर्मनीषि
णः ॥ जंबीर राजमाषांश्च मूलकरं न मूलकं ॥ कूष्मांडं चैशुदंडं च च
तुर्मास्ये सजेद्दुःप ॥ अत्र मूलं चेंस्यं ॥ तथा ॥ विशेषाब्ददरीधान्त्री
कूष्मांडं तितिणी सजेत् ॥ जीर्णधान्त्री फलं ग्राह्यं कथं चित्काप्यशे
धनमिति ॥ तीर्थसौख्ये स्कंदे ॥ वार्षिकं श्वतुरो यामा न्यसुते वैज
नार्दने ॥ मंचरवद्वादि शयनं वर्जयेद्दक्षिणान्तर ॥ अन्तौ वर्ज

राष्ट्र

३४

येन्द्रायं निंसां समधुपरोदनं ॥ पटोलं मूलकं चैव दंताकं च न भक्ष
येत् ॥ अभक्ष्यं वर्जयेद्दूरान्मसूरं सितसर्षपं ॥ राजमाषां कुलशो
श्च आशुधान्यं च संसर्जयेत् ॥ शाकं दधिपयो माषान् श्रावणोदि
षु वर्जयेत् ॥ अत्र त्यजेदिति वर्जनसंकल्परूपः पर्युदिसो ज्ञेयः ॥
व्रतोपक्रमात् ॥ अत्र केचित् ॥ शाकारव्यं पत्रपुष्पादी समारकोश
स्य शाक्यते ॥ शिनुमनेनेति शाक इति क्षीरस्वमिना व्याख्याना ह्यं
जनमात्रस्य निषेधमाचक्षते ॥ अन्ये तु शाकराब्दस्य पत्रादिदूरा
विधं शाके योगरूढत्वा योगाच्चरूढेर्बलीयस्त्वात्सूपादीनाम
पि सागापत्तेः श्वतः सत्याचक्षते ॥ तेन मूलपत्रकरीशग्रफलकांडाधि
रूढकाः ॥ लक्ष्मणकवचं चैति शाकं दशविधं स्मृतमिति क्षीरस्वा

मिनोक्तस्पर्शाकस्यनिषेधइति॥अधिरूढकंअंकुरः॥वस्तुतस्तु
तत्तत्कालोद्भवप्राकावर्जनीयाःप्रयत्नतः॥बहुबीजमबीजं
विकारिविवर्जयेदितिभविष्यवचनातत्कालोत्पन्नानांद्वा
विधश्रुतानांनिषेधः॥अत्रतत्कालोद्भवजातीयलेमात्रंवि
क्षितं॥ननुतन्माकालोद्भवत्वंगौरवात्॥तेनातपदिशोषितानां
वर्षतिरोद्भवानामपिनिषेधः॥अत्रतत्कालोद्भवइतिवीक्षाव
शास्त्वकालोद्भवानांसर्वेषांनिषेधइतिनिष्कर्षः॥बहुबीज
मनेकबीजमितिकैचित्॥इतरावयवापेक्षयाबीजावयवायप्र
बहवस्तदित्यन्ये॥अबीजंकदलदि॥वस्तुतस्त्विदमहानिबं
धेषभावान्निर्मूलमेव॥आचारप्रदीपे॥इतार्कचकलिंगचबि

रुचोदनः

त्वौदुम्बरमैस्सयाः॥उदरेयस्यजीर्यतेतस्यदूरतरोद्धतिः॥तथा
पराकेदेवलः॥ब्रह्मचर्यतथाज्ञोचंसत्यमभिषवर्जनं॥व्रतेषेता
निचत्वारिवरिष्ठानीतिनिश्चयः॥आमिषाणिचोक्तानिरामार्चन
चंद्रिकायांपास्ते॥प्राण्याचूर्णचमंबिजंबीरंबीजपूरकं॥अयद्वा
यशिष्टमाषादिद्विद्वेदनिवेदितं॥दधामन्तंमसूरंचमांसचेत्यष्ट
धामिषं॥रुच्यंततद्देशालभ्यंमुत्तेदेवेविवर्जयेत्पास्तेकार्तिक
माहृत्ये॥गोशामीमहिषीदुग्धादन्यदुग्धादिचामिषं॥धान्ये
मसूरिकाप्रोक्तान्नंपर्युषितंतथा॥द्विजक्रीतारसाःसर्वैलवणं
भूमिजंतथा॥ताम्रपात्रस्थितंगव्यंजलंपत्थलसंस्थितं॥आत्मा
र्थंपाचितंचान्नमभिषंतस्मृतंबुधैः॥तथा॥निष्पावान्राजमा

नि-सिं-२

३६

रुफरेवडी

वांभ्रमसूँसंधितातिच॥ वंताकंचकलिं॥ चसुमेदेवेववर्जयेत्॥
 संधितानि लवणशकादीनां तत्रैव विष्णुधर्म॥ चतुर्षपीदमासि
 ळविष्णुश्रीनपापभाकु॥ ळविष्णुश्रीनपापभाकु॥ ळविष्णुश्रीनपापभाकु॥
 हेमंतिकं सितस्विन्नं धान्यं सरूपवास्तितः॥ कलायकं गुनीव
 रावास्तूकं हिलमोचिक॥ षष्टिकाकालशाकं चमूलकं केमुके
 तरत॥ कंदः सेंधवसमुद्रगयेचदधिसर्पिषी॥ पयोडशतसा
 रं चपनसाम्नहरीतकी॥ विष्णुलीजीरकं चैव नागरां च तेंति
 णी॥ कदलीलैवलीधान्रीफलान्पगुडमैशवं॥ अतैलपकं मुन
 योऽविष्णुप्रचक्षते॥ इति॥ मंदरलेपे च॥ सितमस्विन्नम
 नूषमपक्कं धान्यं तंदुलाः॥ किमुकं केमुजा इति प्राच्येषु प्रसिद्धः क

राम

३६

दः॥ कलायत्तुसतीनकदल्यमदः॥ मंदरीतिप्रसिद्धं धान्यं॥ अगस्त्य
 व संहितायां हेमंतायुक्तानां रिक्तेफलं चैकदलीलवलीतथा॥ आ
 लभ्यमानं कंचैवपनसंचहरीतकी॥ व्रतांतरप्रशस्तं च हृष्यं मन्व
 ते बुधाः॥ आन्यान्पि व्रतान्पुक्तानि हेमद्वेभविष्ये॥ स्त्रीवा
 नरोवा मन्दक्तो धर्मार्थसुदृढव्रतः॥ गृह्णीयान्नियमाने तानंदं तधाव
 नपूर्वकान्॥ तेषां फलानि वक्ष्यामि तत्कृत्वां पृथक् पृथक्॥ मधु
 रस्वरो भवेद्राजा पुरुषो गुडवर्जनात्॥ तैलस्य वर्जनाद्वाजन्तुं दरंगः॥
 प्रजायते॥ कटुतैलपरित्यागाद्बुधुनाम्॥ प्रजायते॥ योगाभ्यासीभ
 वेयस्तु स ब्रह्मपदमाप्नोति॥ तां बृहवर्जनाच्चैर्द्वीगीरुक्तकंठश्च जाय
 ते॥ घृतसागान्नेलावण्यं सर्वस्निग्धतनुर्भवेत्॥ शाकपक्काशन

यात्

बि.सिं.२
३७

रुद्रिगीअपक्वदिहमलोभवेत्॥भूमोप्रस्तारग्रायीचविप्रोमुनिवरो
भवेत्॥एकंतिरोपवासिनब्रह्मलोकेमहियते॥धारणान्नखरोम्या
चगंगास्नानफलंलभेत्॥मौनव्रतीभवेद्यत्तुतस्याज्ञासवाडता
भवेत्॥भूमोभुंक्तेसदायत्तुस एथिव्याःपतिर्भवेत्॥प्रदक्षिण
रातंयत्तुकरोतिस्तुतिपाठकः॥हंसयुक्तविमानेनसचविष्णुपुर
व्रजेत्॥अयाचितेनप्राप्नोतिपुत्राधर्मीनरोषतः॥षष्ठान्नका
लमोक्तायःकल्पस्थायीभवेद्वि॥पणेषुयोनरोभुंक्तेकुठक्षे
त्रफलंलभेत्॥ण्डवज्जिनरोदयात्तद्भुतंताम्रभाजनं॥सहिरण्यं
नरश्रेष्ठलवणस्याप्यपंविधिः॥सुनेदेवेनुपेविष्टोःशिवस्यंगाण
मर्चयेत्॥पंचवर्णैस्तुयोनित्यंस्वास्तिर्वैःपद्मैस्तभः॥सयातिस

राम

३७

गो

द्रलोकेदिगाणपत्पमवाप्नुयात्॥अथैषांसमाप्तौकर्तव्यादाना
निर्निर्णयः॥एकीतिरोपवासिगोः॥त्राय्याभूः॥यने॥ष
ष्ठकालभोजनेगोः॥द्वीदिगेधूमादिसर्गिहिसत्रीहादि॥रुद्धे
गेयुगं॥शाकाशनेगोः॥पयोव्रतेचमधुदधिपूतव्रतेषुवासो
गोश्च॥ब्रह्मचर्येस्वर्णमूर्तिः॥तांबूलव्रतवासोयुगं॥मौनेष्टतकुं
भोवह्युगंघरांचादेवाग्रेरंगमालिकाकरणेधेनुदिमपद्मं॥
दीपव्रतेदीपिकावासोयुगंच॥भूमिभोजनेपर्णभोजनेचकांस्य
पान्नं॥चतुष्टयदीपेगोयसिचगोवधो॥प्रदक्षिणाशनेवस्त्रं॥
अनुक्तेषुस्वर्णगोश्चत्यदिहिसर्गिहिसत्रीहादि॥तथा॥भार्गवार्चनदी
पिकायांपात्रोत्रायनीबोधनीमध्येशमीदूर्वापिमर्गकैः॥भू

नि.सिं.२

५

गराजिनदेवांलुनार्चयितकदाचना॥ह्रिमद्वैषामे॥आषाढादिच
तुमसिग्नानम्यगंचर्जयेन्तरः॥समाप्तिचपुनर्दयातिरुतैलयुतंघ
घटं॥आषाढादिचतुमसिंवर्जयेन्तरवक्तनं॥वृत्ताकंगृजनंचैव
मधुसर्पिर्घटान्वितं॥कार्तिक्यांतयुनर्हमंब्राह्मणायतिवेदये
त॥अन्यान्यधिवर्जनसंकल्पस्तुपाणि॥एध्वीचंद्रोदयेद्वेमानि॥
दोदशनंदेस्कंदे॥एकांतंरुद्रंरंवाकुर्यान्मासोपवासकं॥अ
नोदनंफलाह्वनंनक्तव्रतमथापिवा॥अत्रैवतत्तमुद्राधारण
मुक्तंरामार्चनचंद्रिकायांभविष्य॥अथन्याचैवबोधिण्यां
कृतीर्थेतिथैवच॥शंखचक्रविधानेनवद्विपूतोभवेन्नरइति॥
अतस्तत्तनूर्नदामेह्रअश्रुतइतिरुग्वेदात्॥सहैवाचयाज्ञव
त

राम

५

त्वयस्तस्मात्पुमानात्महितायहृदिभजेसुलोकमोलेर्वमाण्यं
गेष्वग्निनासंदधतइतिरुतपथश्रुते॥प्रतिविलोअब्जाचक्रे
सुतसेजन्मांभोधिंतर्तवेचर्षणीद्रा॥मूलेबह्निर्दधतेयेपुरा
णालिंगान्यंगेताचकान्यर्षयंतिइतिसामवेदान्॥अग्निहोत्रंय
थानिसंवैदस्याभ्ययनंयथा॥ब्राह्मणस्यतथैवेदंतत्तमुद्रादि
धारणभितिपम्पुसणाच्चेति॥ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवाय
दिवेत॥शंखचक्रांकिततनुस्तुलसीमंजरीधरः॥गोपीचंदन
लिप्तंगोदधश्चैदंपंकुतइतिकान्शीखंडात्॥तत्सकारस्तुराम॥च
नचंद्रिकायांज्ञेयः॥एध्वीचंद्रोदयस्तु॥यस्तुसंतत्तशंखादिलिंग
विहृतमुनी॥ससर्वयातनाभोगीचंडालोजन्मकोटिषु॥द्विज

त

張

रास

天

स्तरे॥ वैष्णवत्रिचराभारं मुद्रायादि ववर्णा॥ मन्दरलेप्येवां द
 कं प्रदोषव्यापिनी॥ अत्रैव नमो सपूजोक्तान्तत्रिमुद्रावै स
 रेवेति सन्यासपद्यतौ॥ त्रिमुद्राधिकं ग्राह्यं सर्वेश्वरप्रणाम
 योरिति वचनात्॥ इति निर्णयसंयोगे द्वितीयपरिच्छेदे आषाढमा
 रा सः॥ ॥ कर्कसंक्रोपूर्वर्तदंडः पुण्यकालः॥ सूर्योदयोत्तरं सं
 क्रमेणुपरतएव पुण्यं॥ रात्रौ तु निशीथाह्नाक्षपरतश्च संक्रमे
 पहाकर्कसंक्रान्तं नमोदिमते पूर्वोत्तरदिनयोः पंचनाड्यः पुण्य
 कालः॥ धनुर्मासादतिक्रम्य कन्याचमिथुनंतथा॥ पूर्वपरति
 भागेन रात्रौ संक्रमते रविः॥ दिनांते पंचनाड्यस्तु तदा पुण्यतमाः
 स्मृताः॥ एतेष्वपि तथा पंचदेवेष्वेव कर्मणीति स्कंदेनैः॥ पू

राम

५

वर्षि रात्रिभागेनेति मकरकर्कभित्तसंक्रांतिपरं॥ वक्ष्यमाणव
 ज्रो विरोधादि सुक्तं मन्दरले॥ तेनायमर्थः॥ रात्रौ पूर्वभागे मकरे उ
 दये पंचनाड्यः पुण्याः रात्रावपरभागे कर्कसंक्रमेदिनंते पंचनाड्यः
 पुण्याः॥ विषुवज्जोत्सु पूर्वदिने पूंचापरादने पंचेति॥ वाक्यांतरानुरो
 धात्॥ तेन देसाद्रिमाध्यावयोः सर्वजनानां चाविरोधः॥ माधवम
 तेनुअर्धरात्रितदूर्ध्वं वा संक्रांतौ दक्षिणायने॥ पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं
 यावन्नोदयते रविर्हतिरश्वगाग्येनैः॥ मिथुनाकर्कसंक्रांतिय
 दिस्पादं शुभाहिनः॥ प्रभाते वा निशीथे वा तदा पुण्यं तु पूर्वतदाति
 मविद्योक्तैश्च पूर्वदिन एव पुण्यं॥ दक्षिणायास्ते तदेवाद्रियते॥
 अत्र रात्रावपि स्नानादिमवती सुक्तं प्राक्॥ अत्र दानेन पवासादि

नि.सिं.२
४१

पूर्वमुक्तं॥ तथा कर्कटकेशादिकर्तनं विधुं॥ कुंभे कर्कटकै वा पिक-
न्यायां कार्मुकै रवौ॥ रोमवदं गृहस्थस्यपि तन्प्राशयते यमदूति॥
सुमंतुवचनादियुक्तं॥ जीवसिद्धकर्मिण्येगुरुभिः अत्र नदीनां
जोदेवः॥ हिम्राश्रवत्रिः॥ सिंहकर्कटयोर्मध्ये सर्वानयोरजस्त-
लाः॥ नत्नानादीनि कर्मणितासु कुर्वीत मानवः॥ दूदं च शुद्र-
नदीषु॥ सिंहकर्कटयोर्मध्ये सर्वानयोरजस्वलाः॥ तासु त्ना-
नकुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगच्छति वा॥ प्रोक्तेः॥ मास्येत्तु गह्वरोद-
यावधितुमुक्तं॥ यावन्तोदेति भगवान्दक्षिणांशं॥ विभूषिणं॥
तावद्रजो वहानयैः॥ करतोया॥ प्रकीर्तिताः॥ करतोया अल्पतो-
याः॥ तथा॥ कात्यायनः॥ याः शेषमुपगच्छन्ति ग्रीष्मे कुसरितो भ-

राम

४१

वि॥ तासु प्रावृत्तिनस्तायाद पूर्णदिश वासरे॥ दूदं चापदि॥ स्मरति
संग्रहे॥ धनुः सहस्राण्यष्टौ तु गतियासां न विद्यते॥ नतानदीनां
वदवहागतस्तेपरि कीर्तिताः॥ महानदीषु भविष्येत्तु॥ आदेतु
कर्कटे देवि महानयोरजस्वलाः॥ त्रिदिनं चतुर्थे हि शुभासु
जहि वीयथा॥ महानयश्च ब्राह्मे॥ गोदावरी भीमरथी च तंग-
भद्रा च वेणिका॥ तापी पयोक्षी विंध्यस्य दक्षिणे तु प्रकीर्तिताः॥ मा-
गिरधीनर्मदा च यमुना च सरस्वती॥ विंशोक्तस्वविहस्ता च विंध्य-
स्योत्तरतः स्थिताः॥ द्वादशैतामहानयो देवर्षि क्षेत्रसंभवाः॥ मरु-
तस्ते प्रसंगांतरे॥ महानयो देविका च कविरी वंजरा तथा॥ खर-
सतु प्रदुष्टाः सुः कर्कटादित्र्यहं रूप॥ कात्यायनः॥ कर्कटादीन् ज-

र
 दुष्टगोम दतीवासत्रयं चंद्रभागासतीसिंधुः सरयूर्नर्मदा तथा ॥ इह
 गंगाप्रतिरिक्तविषयो गंगान्वयमुनचैव यशस्वजाता सरस्वती ॥ राज
 सानाभिभूयते ये चान्पेन दसं स्रकाः ॥ त्र्योणसिंधुद्विगुण्याख्याः को
 कलोदितपुष्पराः ॥ अतद्रश्चनदः सप्तपावनाः परि कीर्तिता इति
 वलोक्यते ॥ त्वनुप्रथमं कर्कटदेवि त्र्यहं गंगारजस्वला इत्यादिवच
 नंतज्जाह्नवीमिन्नगोदावर्यादिगंगांतरपरमिति मन्त्रलो ॥ अन्य
 त्तर्गतजो विषयं ॥ गंगाधर्मद्रवः पुण्याय मुना च सरस्वती ॥ अ
 तर्गतजो दोषाः सर्वा वस्थासु चामला इति निगमोक्तेः ॥ तीरवा
 नां तु रजो दोषो नास्तेव ॥ ननु तत्तीरवासिनामिति निगमोक्तेः ॥ रजो
 दुष्टमपि जलं गंगजलयोगे पावतं ॥ गंगामसा समायोगा दुष्टम

प्यं बुपावनमिति माह्व्योक्तेः ॥ नूतनकूपादेतु योग्याज्ञवत्स्वयः ॥
 अजागावो महिषश्च ब्राह्मणी च प्रसूतिका ॥ भूमेर्नद्वोदकं
 चैव दत्तारात्रेण मुच्यतीति ॥ क्वचिदोषमाह व्याघ्रपादः ॥ अभा
 वे कूपवापीनामनपायिपयो भ्रतां ॥ रजोदुष्टे पिपयसि ग्रामभो
 गो न दुष्पति ॥ गोदुहते ॥ अन्येनापि समुद्रते इति द्वितीयपादे पा
 दः ॥ तेनोद्भूतेन देवः ॥ तथा च ॥ तासु स्नानं नेति प्रागुक्तमित्या
 दः ॥ वसिष्ठोपि ॥ उपाकर्माणि चोत्सो प्रेतैस्तनने तथैव च ॥ चंद्रसू
 र्यग्रहे चैव रजो दोषो नाविद्यते इत्यलं विस्तरेण ॥ श्रावणमुकूत
 तीमधुमवारव्याघ्रजरेषु प्रसिद्धा सा परयुता ग्राहेति दिवोदसः ॥
 श्रावणमुकूचतुर्थो पूर्वयुता ॥ मातृविश्लेषापोश्वर इति वचना

नि.सि.०२
४३

त॥ श्रावणशुक्लपंचमीनागपूजादौ परे वेतिसामान्यनिर्णयउक्तं॥
चमत्कारचिंतामणौ॥ पंचमीनागपूजायां कार्यविधीसमन्विता
॥ तस्यानुनुवितानागादृतरासचतुर्थिकेति॥ श्रावणेपंचमीशुक्लसं
प्रोक्तानागपंचमी॥ तांपरित्यज्यपंचमपञ्चतुर्थसंहितादितादिता
इतिमदनरत्नेभिधानाद्वा॥ तेनपरेवेति॥ अत्रविशेषेहेमाद्रौभविष्य॥
श्रावणमासिपंचम्याशुक्लपक्षेनरोधिप॥ द्वारकेस्योभयतोलेखा
गोमयेनविषोत्खणाः॥ पूजयेद्विधिद्वितीयादधिद्वितीयादधिद्वितीयादधिद्वितीया॥ राम
गंधपुष्पपटारेश्च ब्राह्मणानां चतुर्थीः॥ प्येतस्यां पूजयंतीहनागा
नभक्तिपुरःसराः॥ नतेषांसर्वतोदीरभयंभवति॥ कुत्रचिदिति॥ ४३
श्रावणशुक्लदश्यादधिव्रतंप्रागुक्तं॥ तक्रादीनां लुनिषेधः॥

तत्रदधिव्यवहाराभावादिनिवक्ष्यते॥ अत्रैवविष्णोःपवित्रा
रोपणमुक्तं॥ हेमाद्रौविष्णुरहस्ये॥ श्रावणस्यसितेपक्षेकर्कटधौ
दिवाकरो॥ द्वादश्यांवासुदेवायपवित्रारोपणंस्मृतं॥ द्वादश्यां
श्रावणमासिपंचम्यामथवाद्विजा॥ आनुकूल्येषुकर्तव्यंपंचद
श्यामथापि वेति॥ शिवेनतत्रैवकालोत्तरे॥ आषाढांतचतुर्दश्यां
नभस्यानभसोस्तथा॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांपक्षयोहभयोःस
ममिति॥ अन्यदेवातानांनुवक्ष्यते॥ अधिवासनंदीपिकायां॥ गोदे
हांतशितेकालेपूर्वचुर्वाधिवासनमिति॥ गौणकालो रामार्चन
चंद्रिकायां॥ पवित्रारोपणंविष्णोःश्रावणेनभवेद्यदि॥ कार्तिक्य
वधिशुक्रास्तेकर्तव्यमितिना॥ रदः॥ हेमरौप्यस्ताम्रसौमैःसूत्रैः

कोशियपद्मजैः कुत्रैः काशैश्चकाः पसिः ब्राह्मण्याकाः तितैः शुभैः॥
 कलात्रिगणितं मूलं त्रिगणिं कलत्रां धयेत्॥ तत्रोत्तमं प्रवित्रं त्रि
 वष्यासदृशं तैस्त्रिभिः॥ सप्तस्यासदितं द्वाभ्यां शताभ्यां मध्यमं सप्त
 तं॥ स्यात्शीतिनाश्रुतिनैव कनिष्ठं तत्समाचरेत्॥ साधारणपवित्राणि
 त्रिभिः सूत्रैः समाचरेत्॥ एतत्तमं तु शतग्रंथि पंचाशद्ग्रंथि मध्यमं॥
 कनिष्ठं तु पवित्रं स्यात्सदृशं शतग्रंथि त्रिंशद्ग्रंथि शोभनं॥ षट्त्रिंशच्च
 तु विंशत्तद्वादशैति च केचन॥ चतुर्विंशत्तद्वादशाष्टावित्येके मुनयो राम
 विदुः॥ हेमद्रौ विष्णुदृश्ये त्वन्यथोक्तं॥ अष्टोत्तरे शतं कुर्याच्चतुःपंचा
 शदेव वा॥ सप्तविंशतिरेवायज्येष्टमध्यमं कर्त्तव्यं॥ अधमं नाभि
 मात्रं स्याद्दस्य मात्रं द्वितीयकं॥ प्रत्नं बतोजानुमात्रं प्रतिमायां निग

राम

४४

यते॥ शिवपवित्रं तु तत्रैव त्रैवागमे॥ एकाशी साधवास्तैस्त्रिंश
 तावाधयुक्तया॥ पंचाशतावाकर्तव्यं तु त्वग्रंभातरालं॥ द्वाद
 शांगुलमानानि व्यासादष्टांगुलानि वा॥ लिङ्गविस्तारमानानि च तु
 रंगुलानि चेति॥ हेमद्रौ कालोत्तरेयुगधर्मे॥ कर्तव्यमणिमयं का
 र्यं त्रैतायं हेमसंभवं॥ षट्त्रिंशद्वापरे प्रोक्तं॥ कार्पासं तु कलौ स्मृतं॥ अ
 धिकांशं पितत्रैव विष्णुदृश्ये॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्तथा
 स्त्री शूद्र एव च॥ स्वधर्मे विस्थिताः सर्वे भक्त्या कुर्युः पवित्रकं॥ त
 वे था॥ अतएदिति मंत्रेण द्विजो विष्णो निवेदयेत्॥ शूद्रस्य मूलमं
 त्रोवायेन वा पूजयेद्धरिं॥ एतच्च नित्यं॥ न करोति विधानेन पवि
 त्रारोपणं तु यः॥ तस्य सांवसरीपूजा निष्फला मुनिसत्तम॥ त

नि.सिं-२
४५ हि

स्माच्छक्तिः समायुक्तैर्नरोर्विभुः परायणोः॥ वर्षे वर्षे प्रकर्तव्यं पतित्रा
तोपणं हरेति तत्रैव जने॥ देवताविशेषेतिथयोपितत्रैव॥ धनदश्च
रमागौरीगणेशः सोमराट् गुरुः॥ भास्करश्चंडिकां बाचवासुकिं च
तथर्षयः॥ चक्रपाणिं सूर्यं गंधर्वशिवो ब्रह्मा तथैव च॥ प्रतिपत्त्यभ्युदय
क्षिताः पूज्यास्तिथिषु देवताः॥ यथोक्ताः॥ शुक्लपक्षे तु तिथयः श्रावणे
स्याचेति॥ तथा हि माघे कालोत्तरे॥ चतुर्दश्यामथाष्टम्यां सर्वसाधार
णं तु तदिति॥ तस्य कस्तिरामा चर्चनचंद्रिकायां॥ ततस्तानि पतित्रा
णि वै पावे परलेख्ये॥ संस्थाप्य शुचि वस्त्रेण पिधाय पुरतो न्यसे
त्॥ अरलिसंमितं वेणीकुर्यात्स्वर्द्रुमां कुत्रैः॥ क्रियालोपविधाना
र्थं यत्नया विहितं प्रभो॥ मयैतत्क्रियते देवतवत्तुल्यैः पवित्रकैः॥ नमो

राम

४५

ना

विप्रो भवेद्देवकुलं यद्दयां मयि॥ सर्वथा सर्वदा विद्धो भवत्वं प
रमागतिः॥ उपवासेन देवत्वां तोषयामि जगत्पति॥ कामक्रोधादयो
प्येते न मे स्युर्न तद्घातकाः॥ अद्य प्रभृतिदेवश्रया वंदे श्रेष्ठिकुंदिनं॥
तावद्रक्षात्तया कार्यसिर्वस्यास्य न मोक्षते॥ इति देवं संप्रार्थ्य कुंभं
संस्थाप्य तत्र वंद्यमाने॥ ३४ संवत्सरस्य यागस्य पवित्रीकरणाय
भो॥ विशुद्धो कासवित्राय आगच्छेद्भनमोक्षुते॥ अनेन मूलेन चा
वाह्योत्तममध्यमकनिष्ठेषु विभु ब्रह्मरुद्रान्सत्त्वरजस्तमोऽसि वै
दत्रयं वनमालायां प्रकर्तितं वा वासुनि सूर्यां ब्रह्मविभु हृद्रनृग्रंथि
षु क्रियाः पौरुषीः वीराः विजयाः दृशाः अपराजिताः मनोन्मयीः ज
याः भद्रा मुक्तिश्चैत्यावाह्यसंपूज्यः संवत्सरकर्तार्ययाः संपूर्ण

बि.सि.२

७६

फलदोषयत्पवित्रारोपणयितकुरुकंघरतेनमः॥विष्णुतेजोद्भव
रम्यसर्वपातकनाशनं॥सर्वकामप्रदं देवतांगे धारयाम्यहं॥इति
देवकरे संगलसूत्रं बध्नादेवंसंपूज्यनिमंत्रयेत्॥आमंत्रितोऽ
देवैरुपराणपुरुषोत्तम॥प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सान्निध्यं कुरुते
राव॥क्षीरोदधि महीनाग्राय्यावस्थितविग्रह॥प्रातस्त्वां पूज
यिष्यामि सान्निध्यं कुरुते नमः॥निवेदयाम्यहं नुभ्यं प्रातरे बतस्य
वित्रकं॥सर्वथा सर्वदा विज्ञेयमस्तेषु प्रसीद मे॥ततः पुष्पांजलिं
दत्त्वा रात्रौ जागणं कुर्यादित्यधिवासनं॥प्रातर्नित्यं पूजां कृत्वा गंध
दूर्वाक्षतयुतं पवित्रमादाय॥देवदेवनमस्तु नुभ्यं गृह्णाणेदं पवित्रकं
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं॥पवित्रकं कुरुष्वायय

राम

७६

नमया दुष्कृतं कृतं॥नु शोभवाम्यहं देवत्वसादा सुरेश्वर॥भूल
संपुटितेनानेन दत्त्वांगे देवताभ्यो नाम्ना समर्प्य महीने वैद्यं दत्त्वा
नीराज्यमणि विद्रुममालाभिरित्यादिभिर्दमनारोपे कृतमंत्रैः प्रा
र्थयित्वा गुरवे ब्राह्मणेभ्योऽश्वदत्तास्त्वयं धारयेत्॥तथा॥मासं पक्ष
महोरात्रं त्रिरात्रं धारयेत्तथा॥देवेभ्यस्तं सूत्रं संदर्भं देशकालविश
या॥अकरणे नु तत्रैवापवित्रारोपणं कलितं करोति कथंचन॥
तदा युतं तजपेन मंत्रं स्तोत्रं वापि समाहितरयुक्तं॥इति पवित्रारोपणं॥
श्रावणं कुचतुर्दशपूर्वयुता ग्राह्या॥अत्र वक्तव्यं विशेषश्चै
त्रचतुर्दश्यामुक्तः॥अथोपाकर्म॥तत्र बहूनां प्रयोगपारिजाते
ज्ञेयं न क॥अथातः श्रावणेनासे श्रावणं क्षयिते दिने॥श्रावणं श्राव

ध्या

वि.सिं. २

५७

गमासिपचम्यादस्तसंयुते॥दिवसेविदधीतैतदुपाकर्मयथोदित॥
अथोपाकृतिंकुर्यात्तत्रोपासनवद्भिनेति॥अत्रोपास्युपसद्वार
न्यायेनयजुर्वेदिपठेतिहेमाद्रिः॥अत्रदस्तयुतापंचमुक्ता॥काश्चि
यि॥तन्मासेदस्तयुक्तायापंचम्यांवातदिष्यति॥इति॥केवलपंचम्या
रुस्तयुतेन्यस्मिन्दिनशतितुदेमाद्रिः॥उपासनवद्भिनेतिनु॥कर्म
द्वयमिदंकेचिद्वैकिकान्नोप्रकुर्वते॥इतिकारिकोक्तलौकिकाधि
किनाकेत्यते॥तत्राप्यध्यायोरन्वारध्वरतिसूत्रासशिष्यस्यकर्त
त्वेतदधिकारिकस्याचार्यस्याग्नौनान्यस्याग्नौवन्न्योजुदयादि
तिनिषेधाहैकिकएव॥तदभावेनुस्मार्तइतिनिर्गवः॥यद्यपि
कायांवेदोपाकृतिरोषधिप्रजननेपक्षेसितेश्रावणेइतिमुकूपसी

राम

५७

पिसर्वेषामुपकाराल्लेनोक्तः॥वश्यमापागार्ग्यवचनेनखंदोग
नप्रतिविहितस्याविरोधिनःसर्वान्प्रतिप्रदन्निश्व॥तथापिश्राव
णमाससंबंधस्यसूत्रोक्तत्वात्कृष्णपक्षेपिकार्यमितिदक्षा॥त
थावसूत्रं॥अथातोध्यायेत्पाकणमाषधीनांप्रादुर्भावेप्रवणेनश्राव
णस्यपंचम्यादस्तेनवा॥अबश्रावणोमुख्योऽन्येगौणाः॥तस्यप्राथम्या
त्ततस्याद्विषयेगौहेमाद्रौव्यासः॥धनिष्ठासंयुतंकुर्याद्रावणंकर्म
यन्दवेत्॥तत्कर्मसफलंज्ञेयमुपाकरणसंज्ञितं॥श्रावणेनतुयत्कर्म
सुत्तराघाठसंयुतं॥संवत्सरकृतोऽध्यायस्तक्षणादेवनश्यतीति॥प्र
योगपारिजतेगाय्येपि॥उदययापिनिहैवाविष्णावर्षेघटिकाद्वयं
तत्कर्मसफलंज्ञेयंतस्यपुण्यंत्वनंतकमिति॥पूर्वसुत्तराघाठये

नि.सिं. २
५८

गिपरेयुः श्रावणाभवेचटिकाद्वयन्यूने वापंचम्यादौ कार्यं॥ न तु प
र्वविधीयांसंगवमात्रेऽपवादभावात्॥ किंच॥ परेयुः संगवास्पृ
व निविध्यपूर्वग्रहणे किं मानं॥ संगं वाक्यं श्रवणवाक्यं चेति चेत्तर्हि॥
त्रीदिवाक्यादश्वशफवाक्याञ्चमाषमिश्राणामणुपादानस्यादिति
महस्यांडिसं॥ निषेधानुप्रवेशान्नेप्येक्ष्यवाधान्नेति चेति द्रष्टु
तुल्यं॥ एतेन पर्वव्योदयिकं व्याख्यातं॥ निषेधानुप्रवेशयोः भयत्र
तुल्यं॥ त्वात्॥ श्रवणयुतदिने संक्रांतिदिने॥ उपार्कनकुर्वतिक्रमा
सामर्थ्यजुर्विदः॥ ग्रहसंक्रांतियुक्तेषु ग्रहस्तश्रवणपर्वस्त्विति हेमा
द्रौ निषेधात्॥ पंचम्यादयो ग्राह्याः॥ मदनरत्नेऽपि॥ यदि स्याद्ग्राव
पांपर्वग्रहसंक्रांतिदूषितं॥ स्यादुपाकरणं शुक्रपंचम्यां श्रावण

राम
५८

स्य तु॥ सस्ति महर्णवे॥ संक्रांतिग्रहणं वापि यदि पर्वणि जायते॥
तन्मासे दस्तपुक्तायां पंचम्यां वा तदिष्यते॥ तत्रापि प्रयोगपाहि
जाते कथमनुकासाय नौ॥ अर्धरात्रादपस्ताच्चैसंक्रांतिग्रहण
यदा॥ उपाकर्मन कुर्वित परतश्चेन्न दोषकदिति॥ अह्नल्लेगाग्यो
वि॥ यद्यर्धरात्रादवांक्तुग्रहसंक्रमएव वा॥ नोपाकर्मतदा कुर्या
श्रावण्यां श्रवणेऽपि वा॥ एतेन ग्रहसंक्रांतिकाले श्रवणसत्वे एव
निषेधो नावगिति मूर्खरांकापसक्ता॥ ग्रहविशिष्टानां दस्तश्रवण
पर्वणां प्रत्येकं निषेधेत्युक्तोपाकर्मनिषेधे च विशिष्टो देशवाक्य
भेदान्॥ पंचम्यां संक्रांतौ निषेधाभावापत्तेः श्व॥ तेनार्धरात्रात्पू
र्वग्रहसंक्रमसत्वे एवोपाकर्मनिषेधो न तद्योगे एव॥ हेमाद्रौ निम

मः॥ अहयोगे गुह्यं तिसंश्रुतिः शिष्यपातिनी नयोदं युत्तराषाठ उपाक
मो जावै छवे॥ अतु प्रप्तिपन्नि श्रिते नैव नोत्तराषाठ संयुति॥ अवणे आव
णं कुर्युर्गृह संक्रांतिवर्जिते॥ इति प्रदिपन्मिश्रनिवेधकं वचनं तन्निर्मले॥
अत्र च वेदोपाकरणे प्राप्ते कुलीरे संस्थिते वो॥ उपाकर्मन कर्तव्यं कर्त
व्यं सिद्धयुक्तके॥ इति वचनं देवां तत्र विषयां॥ नर्मदोत्तरभागे तु कर्तव्यं
सिद्धयुक्तके॥ कर्कटे संस्थिते भानावुपाकुर्युर्गृहक्षिणे इति वदुःस्पति
वचनादिति प्रयोगपाटिजति नोक्तं॥ परम्परामाधुवीयेष्वेवं॥ सामान्या
नां सिद्धस्थरवापुक्तेस्तद्विषय इदं पुरोडाशचतुर्धा करणवदुपसंक्षिप्य
ते॥ तेषामिदं देवावस्थानं तु बद्धुचादिपरं॥ तेषां सूत्रे चोद्भवणे
तेः सौरेपंचम्ययोगात्॥ इति तु वयं पश्यामः॥ सामान्येन सौत्रविशेष

राम

स्य वाधायोगाच्च॥ यत्तु कालादृशे॥ अध्यायानामुपाकर्मश्रावणं
तेतिरियका॥ बद्धुचाः श्रावणे कुर्युर्गृहस्थो को भवेद्यदि॥ सद्यस्तु कु
पंचम्यां वाततत्पूरणसंक्रमे॥ असिद्धां के प्रौढपद्यां श्रावणेन व्यवस्थमे
ति॥ तन्मूलालिखनाच्चिंत्यं॥ सूत्रे हि श्रावणेन श्रावणस्येति चोद्भवा
स एवोक्तेन सौरे॥ तस्य पंचम्यभावात्॥ श्रुतिलक्षणाभ्यामुभयपरत्वे
वदुःक्षिद्यविरोधाच्च॥ तेन सिद्धस्थो को भावीयदि॥ तदा कर्कपिग्रह
संक्रमे सति असिद्धां के कुपंचम्यां श्रावणे वा बद्धुचाः प्रौढपद्यां तैति
रियादतिरव्याख्येयं॥ तेषां सौरेमासाभावात्॥ श्रावणे सस्यानुद्भवादेतु
बद्धुचपदिनिष्ठे॥ अवल्लेयावधयस्तस्मिन्नासितु न भवति चेत्॥ तदा भाद्र
पदे मासि श्रावणेन तद्विष्यते॥ तत्राप्यनुद्भवे तु कुर्यादेव॥ तद्वार्षिकमिसा

चक्षते इति सूत्रात् ॥ वर्षतो भवं वार्षिकं ॥ इति च त्रुक्रास्तादावपि कार्यं ॥
उपाकर्मोत्सर्जनं च पावित्र्यदमनार्पणमिति दमनारोपेति खितकवना
त् ॥ नित्येनैमिति केजयेजपदेमक्रियासु च ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे
हवेधोन विद्यते ॥ इति प्रयोगपारिजाते ॥ संश्रद्धे के ॥ ॥ पर्वणि ग्रह
णिसति पूर्वात्रात्रादिवेधा ॥ भावं वक्तुमिदं ॥ तेन पर्वणि ग्रहणेपि
चतुर्दश्यां श्रवणे कार्यमिति हेमाद्रिः ॥ अस्ते प्रथमं भक्तुन भवति ॥
गृहभागावयोमेष्टिवात्ये वा वार्षिके पिवा ॥ तथा ॥ चिमास संसर्पम
मासादिषु द्विजे ॥ प्रथमोपाकृते न स्यात्कृतं कर्म विनाशक इति त
त्रैवोक्तेः ॥ अथ प्रथमं भवेत्स्थिराश्वंकुर्यादिति नारायणचर्तौ ॥ ए
तच्चाधिमासेन कार्यं ॥ उपाकर्म तथोत्सर्गः प्रसवादे सवाष्टकाः ॥

राम

५०

कमादि २

मासव श्योपरे कार्यं वर्जयित्वा तु पौर्णमासमिति ज्योतिः पराशरोक्तेः ॥
उत्कर्षः कालव श्योस्यादुपाकर्मणि ॥ आभवे कादि च श्योनां न तूत्कर्षो
युगादिष्विति कात्यायने ॥ के ॥ ॥ यत्तु उपाकर्मणि चोत्सर्गे ह्येतद्व
षादित इति त्रुष्यं गवचस्तसामगविषयं ॥ तेषां सिद्धां के ॥ एवोक्तेः ॥
एतच्चापराहे कार्यं ॥ उपाकर्म पराहे स्यादुत्सर्गः प्रातरे वल्लिति ॥ अध्या
यानामुपाकर्म कुर्यात्काले पराहे के ॥ ॥ पूर्वाहे तु विमर्गः स्यादिति वेद
विदेविदुरिति हेमाद्रोगोभिलोक्तेः ॥ वस्तुतस्तु भवेदुपाकृतिः पौर्णमा
स्यां पूर्वाहे एव वल्लिति प्रचेतसो वचनात्पूर्ववाक्यं सामगविषयं ॥ तेषां
प्रपराहे एवोक्ते रित्युत्पदं वक्ष्यते ॥ दीपिकापि ॥ अस्पृष्टविधेः पूर्वा
हे कालः स्मरत इति ॥ यज्ञषास्तु पर्वणि कुर्युः ॥ तच्चापस्तं वैरौ द्यिकं ग

स्य॥ अन्वेत्तु पूर्वा॥ पर्वण्योदयिके कुयुः श्रावणं ते भित्तीयकाः॥ बह्वचः
श्रवणे कुयुः र्हि संक्रांतिवर्जितः दृतिगर्भो ज्ञेः॥ संप्राप्तवान्पु ती ज्ञे
स्य पर्वण्योदयिके पुनः॥ अतो भूतदिने तस्मिन् नोपाकरणमिच्छति
ति कर्मणि कर्मपुराणात्॥ अथ चेद्दोषसंयुक्ते पर्वणि स्यादुपाक्रिया॥
दुरवशां कामयग्रस्तारचै तस्मिन्निजातयदतिमहान् लेहमाद्रौ चम
येण दोषो ज्ञेः श्रुः॥ अत्र संगमश्रीये विशेषः॥ श्रवणः श्रावणं पर्वसं
गवत्स्य पदा भवेत्॥ तदेवौदयिकं कार्यं नान्यदौदयिकं भवेत्॥ प
रमरम्यं च वीये पि गार्ग्यः॥ श्रावणीपौर्णमासी तु संगवात्परतोयदि
तदेवौदयिकीया ह्या नान्यदौदयिकी भवेत्॥ कर्मकालमाह काश
द्वे निगमः॥ श्रावण्याप्रोष्ठपद्या वा प्रतिपत्तयामुदूर्तकैः॥ विशाखा

राम

५१

सुंद संत नोपाकर्मोत्सर्जनं भवेत्॥ अत्र पौर्णमासी श्रवणदस्त
यो रूपलक्षणा॥ तेन तावपि संगवत्स्य श्रौः॥ उदये संगवत्स्य श्रु
तो पर्वणि चार्कभे॥ कुयुर्निभस्युपाकर्मस्य ज्ञः सामगाः क्रमात्॥
एथ्वीचंद्रः॥ तेनोदयसंगतो भय व्यापिनी मुख्या॥ परे युः संगवा
भावे पूर्वयुद्धया भावे चैकैक सत्वे पूर्वयुः श्रवतुर्दशी वैधनिवेध
सामान्य वाक्यादौदयिकी कर्मपर्याप्ता ग्राह्या॥ न पूर्व॥ संगवनि
मित्त पूर्वविधापवादाभावात्॥ नान्यदौदयिकी सस्य पूर्वविधाप
रत्वाभावात्॥ तेन भाद्रादौ कालांतरस्यान्तर्गुनिषिद्धे॥ न हि त्रीह्य
भो निषिद्धमाष्यदृणयुक्तं॥ अत एव परे युः संगव व्याप्तो पूर्वविधा
निषेधः॥ तदभावे तु नेति मूर्खव्यवस्थाप्युक्ता॥ विधि वैषम्यात्॥

माषनिवेद्येवितथापन्तिश्च॥ पूर्वविधावचनसखेहि सायुज्यते॥ ए
वंश्रवणेपि न्यु॥ विष्णवर्धेघटिकाद्वयमिति पूर्वोक्तविरोधाच्च॥ ति
नेप्राक्स्वमात्रपरं॥ तत्तंतु एतद्युधाधिकपरं॥ तेनयथाग्निहोत्रादि
सायंप्रातःकालवाधेसामान्यजीवनावधिन्नकालेदर्शदोवा॥ अनु
ष्ठानं॥ यथावात्रीस्यश्वशफाद्यभविद्यागाक्षिसनिविधवर्जद्रव्येण
तथात्रसंगवाभावेनिविधवर्जकर्मपर्यत्तिदयिके कालांतरेवानुष्
नंननुकरापिनिविद्ये॥ अपावादाभावेऽसर्गस्येवप्राप्तेः॥ कात्यायन
दीनंतुदिनद्वयेपूर्वह्याप्तौ एकदेशस्यर्चवापूर्वैवेतिहेमाद्रिः॥
यदपिश्रावणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवदुताशनी॥ पूर्वविधाप्रकर्तव्या
शिवरात्रिर्बलेदिनमिति ब्रह्मवैवर्ततद्गुलपवित्रश्रवणाकर्मादिदे

राम

५२

वकर्मपरमितिहेमा॥ हे॥ अतएववचनाकुलधर्मव्रतादावपिपूर्वैव॥ मदन
नलेष्येवं॥ मदनपारिजातेपूर्वविधायंश्रावण्यांवाजसनेयिनौमुपाक
र्मयुक्ते॥ मदनरत्नेनपर्वण्येवयिकेकुर्युः श्रावणंतौत्तिरीयकादित बह्वच
परिशिष्टे॥ प्रातःकर्मविधानार्थप्रदत्ततत्रतैत्तिरीयकर्मविध्ययोगाख्ये
क्तकालिकापुराणदोसामान्यातओदयिकषर्वप्रातस्तनिषेधेन ब
ह्वचानांश्रवणाविधानंतौत्तिरीयकपदंअनुवादत्वात्तस्यचप्रास्यपी
नत्वात्प्राप्तिश्चेयजुर्वेदिमात्रपरत्वात्सर्वयजुर्वेद्युपलक्षणार्थंअवय
स्यानुवादोवानुविधायकं॥ म्येनचिषेधविधिनाउपसंहरात्स्यात्॥
अनुवादत्वात्क्षणादपेक्षः॥ अन्यथाओदयिकंपर्वविशिष्टपाकर्म
द्वेष्टेनकर्तव्यौकतविशिष्टेवाओदयिकंपर्वविधौवाक्यभेदात्

तिः॥तस्मात्तेतिरीयकपदाविवक्षयासर्वयज्ञवेदिनामौदधिकमेवपवे
युक्तं॥तत्रनतावसाविशिष्टेबद्धचान्त्रस्यैकविधिः॥धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तं
लक्ष्मैःक्षसमन्वितमिसादितदुदात्तेएवपविशिष्टेवेदांतरधर्मेवि
धीनांदर्शनात्॥नाप्यनुवादेयं॥कालिकापुराणात्बद्धवादीनामपि
तरुपत्तेः॥कुर्यादित्यस्याविधित्वेनतस्यैवार्थवादत्वेनतस्याप्तानुवादि
त्वाम्ब॥नतेतिरीयकाणांग्रह्येतद्विधिरस्ति॥येनानुवादः स्यात्॥नच
वाक्यभेदः॥तेतिरीयकमान्त्रस्यकर्ममान्त्रस्यवाउद्देश्यत्वायोगेन
हविरातिवदष्टवर्षास्तणुपनयीतेतिवच्चागत्याविशिष्टस्योद्देश्य
त्वात्॥अन्यथोत्तरार्धेबद्धचपदस्याप्यविवक्षापस्याश्रवणस्यसर्व
साधारण्यापत्तेः॥तस्मात्तेमाद्रिमतमेवयुक्तमितिदिक्॥इदंचशि

राम

५३

ष्यानध्यापयतआवसथ्येत्तो॥अनध्यापयतोनाधिकारइतिकर्कः॥
श्रावण्यांअपियदृणादिदुष्ट्यांकातीयभिन्नेःप्रोक्षपण्यांकार्ये॥ते
स्तुश्रावणपंचम्यां॥संक्रातिग्रहणंवापिषोणमास्यांयदाभवेत्॥
उपाकृतिस्तुपंचम्यांकार्यवाजसनेयिभिरितिसमृतिमहार्णवेवाजस
नेयिग्रहणादितिहेमाद्रिः॥यत्तुबोधायनः॥श्रावण्यांपिषोणमास्यामा
षाढ्यांवोपाकृत्यसूचि॥तत्प्रोक्षपण्यामपिदेवेआषाढ्यांकार्यमित्येव
मर्थः॥तच्छ्रावीयविषयंवा॥सामागस्तुश्रावणेहस्तोकुर्युः॥बद्धचा
श्रावणेचेवदस्तर्क्षेसामवेदिनइतिनिर्णयामतेगोभिलोक्तेः॥सोप्य
तरः॥धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तंलक्ष्मैःक्षसमन्वितं॥श्रावणंकर्मकुवड
नक्रयजुःसामपाठकाइतिमदनरत्नेपरिशिष्टोक्तेः॥गार्ग्योपि॥सिंह

नि.सिं०२

५४

स्थ

वेतुपुष्पसंपूर्वादि॥ विवरे बहिः॥ छंदोगामिलिताः कुर्युः स्वस्वव
 दसा॥ शुक्रपक्षे तु हस्तेन उपाकर्मापराहिकमिति॥ अविवरे ग्रहादिदे
 वदीने॥ विवरे विति पाठोः॥ स्नानकृतः उपाकरणानामपक्षद्वयेपित्वा
 ध्यायपाठस्य स्वीकारः॥ तथा च मूला॥ षण्मासानधीयीतेति॥ एवं च य
 थागृह्यमुपाकर्माकृतासाधोश्चतुरःषचषड्मासानुसर्जनकालवशा
 द्यवर्षास्मृतिविधानध्यायपरिहारेण शुक्रकलपक्षयोः त्वाध्याय
 मधीयीत अनध्याये घंगानि॥ उत्सर्जनं च यथा पूर्वपक्षद्वयेपित्वा
 ध्यायपाठस्य सागः॥ उत्सर्जनात्तरं शुक्रपक्षे चैव वेदाध्ययनविधानात्
 तथा च मनः॥ यथा ग्राह्यं तु कलैव मुसगं छंदसां बहिः॥ विमेषसिं
 रविं यद्वाप्येकमहर्निशं॥ अतर्ध्वं तु छंदं सिंघुं कुपुनियतः पठेत्॥

राम

५५

वेदांगानिरुहस्य च कलपक्षेषु संपठेदिति॥ अन्यस्तु विशेषः पूर्वमेवो
 क्तः॥ प्रयोगपाटिजतिगोभिलः॥ उपाकर्मात्सर्जनं च वनस्थानां मपी
 ष्यते॥ धारणाध्ययनांगलाद्गृहिणां ब्रह्मचारिणां॥ उत्सर्जनं च वेदा
 नुमुपाकरणकर्मच॥ अकृता वेदजप्येन फलं नाप्नोति मानवः॥ सर्व
 योलोपेतु कलः उपवासश्च॥ वेदोदितानां नित्यानामिति मननां
 जनोक्तेः एवमुत्सर्गोपि॥ अथ ब्रह्मसंगादत्रैवोत्सर्जनमुच्यते॥ तच्च पौष
 मासे रोहिण्यां तत्कलाष्टम्यां वा कार्यं पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकाया
 मथापि वा॥ जलं तिष्ठंदसां कुर्यादुत्सर्गविधिवद्बहिरिति याज्ञवल्क्योक्तेः॥
 भ्रातृपण्यं प्रौष्ठपयां वै पाकतोक्रमेण पौषशुक्रं प्रतिपादिमाषशुक्रं प्रति
 पादिवा कार्यं अर्धपंचमात्मासानधीयीतेति नेवोक्तेः॥ अर्धपंचमोयेषु स

ध्वजुदस्यार्थः॥यत्तुहारीतः॥अर्धपिचमान्मासानधीतोर्ध्वमुत्थितः॥पि
चार्धपिष्ठान्वेति॥तदषाढपुष्यकर्मविषयं॥बौधायनस्तुषोष्माप्या
वाकुर्युः॥ज्योष्माप्यावाहृत्तेजदितिसूत्रात्॥तैत्तिरीयेस्तुतेषांकार्यं॥
तेषांज्योष्माप्याहोहिण्यांवाविमेदितितसूत्रात्॥बद्धचैस्तुमाप्याका
र्यं॥अध्यायोत्सर्जनमाप्यापोष्माप्याविधीयतइतिकारिकोक्तेः॥का
तीयास्तुभाद्रपदेकुर्युः॥उत्सर्गश्चेत्तददिष्यतिथ्यांप्रोष्ठपदेवेति कात्यायनो
क्तेः॥सामगास्तुसिंहाकर्मप्येकुर्युः॥तथाचसिंहैर्बौल्लितिगार्ग्यवचनं
वर्मुक्तं॥सर्वैरुपाकर्मदिनेवाकार्यं॥पुष्येत्सर्जनंतकुर्यादुपाकर्मदिनेय
वेतिहेमाद्रेश्चादिरश्वेति॥यदसिंहेष्वेष्टयेसतितन्मध्यस्थद्वस्तन
श्चत्रास्माकूपष्यःकर्षस्थोभवतितदातस्मिन्पुष्येऽसर्गं कृत्वातदुत्तरद्वस्ते

राम

५५

उपाकर्मसामगाः कुर्युः॥मासेप्रोष्ठपदेहस्तापुष्यपूर्वोभवेयदा॥तद
वश्रावणेकुर्यादुत्सर्गं द्वादशद्विजइति तत्रैवपरिशिष्टोक्तेः॥अत्रद्वापि
सैतेतेमासे ज्ञेयो॥तेषांसौरस्येवोक्तेः॥अत्रविशेषमाह काश्वजिनिः॥उपा
कर्मणिचोत्सर्गेयथाकालं समेयच॥कधीन्दर्भमयान्कृत्वापूजयेत्तर्पये
त्तदइति॥उपाकर्मण्युत्सर्गंचात्रिरात्रंपक्षिणीमहोरात्रंवा नध्यापइतिमिता
क्षरायामुक्तं॥अत्रनदीनारजोदेपोनास्ति॥उपाकर्मणिचोत्सर्गेजोदेपो
नविद्यतइतिगाग्येति॥रिति॥अत्रैवरक्षाबंधनमुक्तं हेमाद्रैर्भावोऽप्युपा
कर्मणिकर्तव्यमृषीणांचैवपूजनांततोपराहसमयेरक्षापोरलिकांशुभं॥
कारयेदक्षतैःशस्तेःसिद्धार्थं हेमभूषितैरिति॥अत्रोपाकर्मनंतर्त्यस्यपू
र्णतिथ्यावार्थिकस्यानुतविधिः॥गौरवात्॥प्रयोगविधिभेदेनक्रमाये

नि० सि० २
५६

मा शुद्धा दोत दयगा ॥ तेन परे पुरुषा कर्णव पूर्व पुरुषा हवत करणसिद्धे ॥
 रदम दयान कार्य ॥ अद्रायं द्वेन कतये श्रावणी काल नीतया ॥ श्रावणी न
 पतिं दंति ग्राम दहति मा लुनीति सयत्ने ॥ तस्य लेतुरात्रा वपित दंतकु
 याति तिनि निधामते ॥ मंत्रस्तु ॥ येन वसो बली राजा दान वेंद्रे म द्वा बकः ॥
 नलामापव प्राप्तिरक्षे मा च तमा चर ॥ ब्राह्मणेः क्षत्रिये वैश्येः शूरे रये
 श्रमान सैः कर्तव्ये रक्षिका च णे द्विजा नं पूज्य म क्तित इति ॥ अत्रैव ह्य
 ग्रीवो सति ॥ तदुक्तं कृत्यतरे ॥ श्रावणी श्रावणे जात पूर्व द्यश्चिरादहः
 जगाद सामवेदं तु सर्वक लष नाग्रन ॥ स्नात्वा संपूज्य तंतु मां वब क
 गद्य धरं ॥ अश्वा लायनेन श्रवणोक्तं अपयित्वा इति तसूत्रात् ॥ अत्र च न
 शीघ्रो दर्श प्रयोगां तनियमा नैर्द्वौ प्रसंगा सधिरुक्त इदमे ॥ अन्यथा परे
 कर्मोक्तं श्रावण्यां षोणमस्यां श्रवणा कर्मेति ॥ तत्रास्तमयोगिनी ग्राह्या ॥
 अस्तमि ते स्थालीपाकं अपयित्वा इति तसूत्रात्

राम
५६

युः प्राप्नोक्तः प्रसंगः प्रसंगस्य ॥ लयाश्च कास्तु पूर्णिमा दर्शम च योः सर्वा
 सक्षणवरद्वे रात्र वा विलान त्रैव कर्म काल व्याप्ति ग्राह्ये त्रिव कते ला
 छेष पर्वे छंति ॥ श्रावणादि मास चतुष्टयं क लष क्षुद्धि तीया सुअरूप्य म
 यतंत्रतं ॥ तत्र चंद्रोदय व्यापिनी ॥ दिन दूये तले पौर्णिनिर्णयामते ॥ इति
 कर्मदा कल्मष कते निणयि सिं धौ द्वितीय फल वेदे श्रावण मासः ॥ ॥
 सिंदे पूर्वः चोडरा पटिकाः पुण्य कालः ॥ अन्य सूक्ष्म अत्र गो प्रसवे
 न्दुत सागरे नाहदः ॥ मा गौ सिंदु गते चैव यस्प गो सं प्रसूयते ॥ मरणं त
 स्पनि दिहं षट् भिम सैन संशयः ॥ तत्र रांति प्रवक्ष्यामिये न संपद्यते ॥
 नं ॥ प्रसूतां त क्षेण दे वतां गं विप्रा यदापयेत् ॥ ततो द्रोमं प्रकुर्वीत घृता
 के राज सर्व वै ॥ आदुती नां घृता काना मयुतं जुहुयात्ततः ॥ व्याहृति कि

श्रुयद्देम॥ सोपवासः प्रयत्नेन ह पादुप्रायदक्षिणाप्रितातथा॥ सि
हारात्रो॥ तेसूर्येगोप्रसूतिर्यदा भवेत्॥ पोषेचमदिषीसूतेरिवेवाश्च
तरी॥ तदा निष्टं भवेत्किंचित्तुं सेशांति कचरेत्॥ अस्पवामि
तिसूक्तेन तद्विज्ञां रिति मंत्रतः॥ जुहुयाच्च तिलाज्येन मन्त्रमष्टोत्तराधि
कं॥ मयुंजयविधानेन जुहुयाच्च तथायुत॥ श्रीसूक्तेन ततः स्नाया
च्छांति सूक्तेन वापुनः॥ मध्यात्रेति नृपिथे वायदागोः कं हतेतदा॥ प्रा
मेवास्वगृहे वापि मांति कं पूर्ववदिहोत॥ एवमश्रावणे वडवाप्रसवोदि
वानि विध्यः॥ तन्मुक्तं मथर्ववेदिनां॥ अथपरिशिष्टे॥ माघे बुधे च मदिषी
श्रावणे वडवादिवा॥ सिंहो वः प्रसूयंते त्वा॥ मिनो मयुदाय काशति
अत्र तदुक्ता मता व्याश्रंतिः कार्या॥ भाद्रकृष्णतृतीया कज्जली संज्ञा

राम
५७

सापराग्राह्येति द्विचोदासीये उक्तं॥ भाद्रकृष्णचतुर्थी बटुला व्याम
ध्यरेऽग्रे प्रसिद्धा॥ सापराह व्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये तले पूर्वा॥ गोयश्चि
तुर्ध्वरेऽग्रे पूजादुर्गा च नंदुर्भरदिहिलिके च॥ वत्सस्य पूजा घरात्रे तः
परांचिता प्रतिन्यं सराष्ट्रमिति द्विचोदासीये वचनात्॥ अत्र वत्सपूजा
याः एतद्युपादानाद्येन पूजाय देवबटुला व्याम ह्यते इति स एव व्या
न चरव्यो॥ मदनरलेप्येवं॥ अग्रे पूजाय वान्नामनंतरे चोक्तं॥ भाद्रकृष्ण
षष्ठी ह्युषासा सप्तमी युतेति द्विचोदासः॥ भाद्रकृष्णसप्तम्यां शीतहा
व्रतं तत्र पूर्वा ग्राह्येति द्विचोदासः॥ अथ जन्माष्टमी सा च कृष्णादिमासेन
भाद्रपदकृष्णाष्टमी॥ तथा भाद्रपदिमासिकृष्णाष्टम्योक्तोयुगे॥ अष्ट
विंशतिमेजातः कृष्णसोद्वकीमुत इति कल्पतरौ ब्राह्मणे॥ अत्रेदं

नि.सि. २

दा

मन्त्रव्रतं ॥ अष्टमिहो ॥ जन्माष्टमी जयती चेति ॥ तन्मया केवलं
मीयन्तु र्वीति जानंतः कृच्छ्रजन्माष्टमी व्रतं ॥ ते भवन्ति नराः प्राज्ञव्यास
व्याप्राश्निकाननेन स्मृतं ॥ दिवा वापि दिवा रात्रौ नास्ति चेद्रोहिणी क
ला ॥ रात्रियुक्ता प्रकुचं न विरेषेणेदु संयुता ॥ मिति पुष्पांतरात् ॥ आ
वणे बहु लेपक्षे कृच्छ्रजन्माष्टमी व्रतं ॥ न करोति नरो युष्मभ बति क्रूर
राक्षसदतिमविष्येत्ते श्व ॥ केवलं अष्टम्या एव पोष्यता वगते ॥ सेवे
रोहिणी युक्ता जयती ॥ कृच्छ्राष्टम्या भवेद्यत्र कलं करोति रोहिणी यदि
जयंती नाम सा प्रोक्ता उपोष्या सा प्रयत्नतरोत वद्विपुष्पांतरात् ॥ अ
ष्टमी कृच्छ्रपक्षस्य रोहिणी ॥ क्षसंयुता ॥ मेवे सोष्टपदे मासि ज
यंती नाम सा स्मरतेति विष्णुस्मृत्या दिव वनाच्च ॥ ज्योतिरा दिव संज्ञा

५८

या कर्मभेदः ॥ रोहिणी योगश्चाहोरात्रं मुख्यः ॥ निशेधे सत्वे मध्यमः ॥
दिवसादावधमः ॥ अहोरात्रं तयोर्योगो ह्यसंपूर्णं भवेद्यदि ॥ अद्वैतम
षहोरात्रयोगश्चेत्तामुपोषयेदिति वा सिद्धसंहितोक्तेः ॥ अधोरात्रे न योगो
यं तारापयुदयेति ॥ नियता सा रात्रिः स्नातः पूजां तत्र प्रवर्तयेदिति वि
श्वधर्मोक्तेः ॥ वासरे वा निशायां वा यत्र स्वत्पापि रोहिणी ॥ विरेषेणान
मो मासे सैवोपोष्या मनीषिभिः ॥ रात्रिपराणां तराच्च ॥ विरेषेणोति श्रुते
भद्रिपदे पीदे ॥ आवणे वा नभस्येवेति वक्ष्यमाणं ॥ तत्रोदसु ॥ निशी
थ एव रोहिणी योगे जयंती नात्ययेत्सा हस्तस्त ॥ वासरे वा निशायां चेति
विरोधात् ॥ योगविरोधात् ॥ गुणात्कलमसूच्य ॥ तेष्वकले दोषश्च
ते स्पेक्षः ॥ तत्र जन्माष्टमी व्रतं नित्यं ॥ पूर्वोक्तवचनेषु अकरणेति

नि. ५२

श्रुतिः॥वर्षेवर्षेनुयानारीक छजन्माष्टमीव्रतं॥न करोति महाप्राज्ञव्या
लीभवति काननेद्रतिस्कांदेवीसाश्रुतेश्च॥न करोति नरोयत्नितिपूर्व
मुक्तेरब्रह्मीलिंगमतं॥त्रं॥मदनल्लेस्कांदेवत्रफलमप्युक्तं॥जन्माष्ट
मीव्रतंयेवैप्रकुर्वन्तिनरोजमाः॥कारयं सथवालो कान्तलक्ष्मीस्तेवांसरा
स्थिरा॥सिध्यन्तिसर्वकार्याणि कृतेजन्माष्टमीव्रतेइति॥जयंतीव्रतं
नुनित्यकाम्यं॥महाजयार्थं कुरुतीजयंतीमृत्युनेनघा॥धममर्थचका
मंचमोक्षंचमृजिपुंगवाइइतिवांतिष्ठतानथन्येचान्येष्यति दुर्लभाः॥
तिस्कांदेदोफलश्रुतेः॥शुद्रान्तेननुयसापंचावदस्त॥स्थभोजनो॥तसा
पंचभतेकुंतिजयंतीविमुखोन्नतः॥न करोति यदाविलो जयंतीसंभवं
व्रतं॥यमस्पवग्रमापन्नः स ह तेनारकी व्यथामित्युक्ताणेनंदाश्रुते

राम
५२

..

श्रु॥यदाचपूर्वपुःपस्थिबरोहिणीयोगःतदाजन्माष्टमीजयंत्यामंत
भूतायेया॥ननुजन्माष्टमीव्रतएथक् कायो॥विद्युश्चरवलवत्॥तदुक्तं
नन्माधवेनैव॥यस्मिन्वर्षेजयंत्याद्योगो जन्माष्टमीतदा॥अंतर्भूताजयं
त्यास्यादक्षयोगप्रशस्तिरइति॥मदनल्लेनिर्णयामृतेगोडमेधिलमतेपे
वा॥केचित्॥रोहिणीसंयुतोपोष्यासर्वाधौघविनाशिनी॥अर्धरात्रादघ
श्वोर्ध्वंकलयावायदाभवेत्॥जयंतीनामसाप्रोक्तासर्वपापप्रणाशिनी
णीयुक्तिप्राणादर्थत्रि एवरोहिण्योगस्यप्राशस्त्यात्॥मुहूर्तमपिलभ्येते
सादीनांचार्थत्रैयोगेपुपपत्तेर्नजयंतीव्रतंभिन्नमित्याहुः॥तत्तु
हेमाद्रस्तजयंतीव्रतंभिन्नेवाउद्येवाष्टमीत्यस्यतेनजयंतीपल्लि
तेः॥किंच॥रोहिण्यामर्धरात्रेचयदाकल्लाष्टमीभवैत्॥तस्यामभ्युद

तस्मिन् दिने पापत्रिजन्मजमिति विमुक्तये ॥ स मा योगेन रोदि
 ण्यानि शीघ्रेण जसन्तम ॥ समजायत गोविन्दे बालस्त्री चतुर्भुजः ॥
 तस्मात्तं पूजयेत्तत्र यथावित्तानुरूपत इति वदितुं प्राणान्धर्मात्र
 स्पृकर्म कालस्त्वमवसीयते ॥ अतः कर्मणो यस्य यः काल इत्यादि वच
 नात्पूर्वत्रैव प्राप्तेः पारदिने स तोषिते हि णी योगास्पन प्रयोजकस्य
 अत्र न्याय्यं यथा वा स एव पितृत्वापत्तेः ॥ किंचित् ॥ जयंती राक्षसात्रवि
 शेषवचनः ॥ अभिजिन्नामनक्षत्रजयंती नाम राक्षसी ॥ मुहूर्तो विज
 यो नाम यत्र जातो जनार्दन इति ब्रह्मण्डपुराणनाम्नेन तयो गिरो दि
 ण्यां गौणत्वात् न व्रतभेदः ॥ यत्तु वासरे वा नक्षीयां वेतितत्वे मुक्ति क
 म्यायेन निश्चीययोगस्यैव सुखार्थपूर्वदिने धर्मात्रयोगाभावे प्राप्ता स्या

यं इत्याहुः ॥ अन्ये तु यद्यपि दिवा वा यदिवारात्रो नास्ति चेद्देहिणी कला ॥
 रात्रियुक्तां प्रकुर्वन्त विशेषेणेंदुसंयुता ॥ मिलनेन रोहिणी योगाभावे धर्मात्र
 व्याप्तिर्ग्रह्यतोक्ता ॥ तथापि यस्मिन् वर्षे जयंती योगिनास्ति तत्र जयंती ॥ व्रत
 लोके प्राप्तेऽष्टमीमात्रे पि जयंती व्रतं कार्यं इत्येवंपरमिति तदाशयः ॥ अ
 त्रहि मन्त्राया गृह्यविश्वजियजत ॥ एषामसंभवे कु यद्विद्वि वैश्वानरी
 द्विज इति वद्देहिणी योगाभावे विधानात् तत्कार्यपत्तिः स्पष्टे वा ॥ अत एवो
 क्तं जयंती नाम राक्षसीति ॥ यत्तु त्वां दे ॥ इत्येवाष्टमी किंचिन्नवमीसक
 लायदि ॥ भवेत्तु बुधसंयुक्ता प्राजापत्यक्षसंयुता ॥ अपि च पश्चात्तेना
 पितृभ्यते वायव्यं वदन्ति ॥ यच्च पश्चात्प्रेतयोगिगता नानुप्रेतत्वं
 नास्ति तन्नुतेः ॥ यैः कृताश्रावणेमासि अष्टमी रोहिणीयता ॥ किं पुनर्बुधवा

मि. नि. २
६९

रेण सिमेना विविशेवतः ॥ किंपुनर्न वमीयु नाकुल कोर्या सुमुक्ति
रेतितदा नादिविषयः उपजासा श्रवणादिसनंतं भूजयंती परमि
विहंसादिः ॥ एतदेव चंद्रोदये इति केचित् ॥ तन्न ॥ चंद्रोदयसत्ते असंदे
हान्न वमीसकले सयोगान्माना भावाच्च ॥ तिस्रः पूर्वयुः सप्तमी विश्वे
पयदिने सूर्योदये पारिकापि ग्राह्या ॥ पूर्वविशाष्टमीति पाद्योक्तेः ॥ अ
तो न व्रतमेदोनाप्यंत भविदस्युचुः ॥ गिहंस्तु न वमीक्ष्य परमिदं वच
नं ॥ न वमीसकलाय दीति विरोधोक्तेः ॥ एतस्यूर्दिने जयंत्य भावपर
मित्यहः ॥ जयंत्यादिसर्वापवादेयमित्याचर्च्य च ॥ भण्यादयः ॥
वयं नु सद्य व्रतमेदः ॥ लोकोस्तु जन्माष्टमीमेवानुतिष्ठति ॥ नदिश्राव
णेवानभस्ये वारोहिणीसहिताष्टमी ॥ यदा कलानरे उद्भासजयंती

राम

६९

ति कीर्तिता ॥ श्रावणेन भवेद्योगिनभस्ये नु भवेत्पुनर्मिति माधवी
ये वसिष्ठसंहितोक्तापि भाद्रपदजयंती केनापि न क्रियते ॥ यद्वा गुणा ल
लं ॥ सप्तमे ब्रह्मचर्चस काममुपनयेदिति वदिस्यन्ते ॥ तन्न ॥ निसत्ता
नुपपत्तेः ॥ अत्रोणमुख्यं वाद्रा ॥ यमि कएवमास इत्यन्वि ॥ तन्न ॥ एक
वाक्ये उभयानंदे वाद्रा इदं यायोगात् ॥ अतो जयंती व्रतस्यापि नि
सत्तादुपवास इयं कार्यमिति ब्रूमः ॥ अत्रोणवद्विमाद्रि मदनरलोद्दि
जन्माष्टमी व्रतं जयंती व्रतं च भिन्नमुक्तं ॥ भिन्नकालत्वात् सर्वथा
तद्वदंत भविनेति सिध्यं ॥ अत्रापि पूर्वापरावा ॥ त्यापरा ॥ द्वितीयते
वकार्येति अंथानां तत्प्रतीयते तदपि जयंती परमेव ॥ वदं च काम्यमे
वे सनंतं भूः ॥ तदप्युक्तं हेमाद्रौ ज्ञेयं ॥ निसकाम्यमिति नु बहवः ॥ नन

नि. नि. २
६६

यथाविष्णुश्चरत्तलयोगेन श्रवणद्वादशी वामनजयस्यादि सवेसिधि
मार्थाविकादशा विन्याविपरतथा ॥ कला काष्ठा मुदूतवियदा कक्षा
हमीतिथिः ॥ नवग्र्यांसे वग्रा ह्यास्या सप्तमी सपुतानदी सादिवच
नाद घोद्व्यादिव योगा विधि क्वेफलाधिक्या खरे वज्रमाहमी
युक्तितिवेद्वार्तमाथ ॥ नदितत्र व्रतमे दोह्योर्जित्यलं द्योयोरकरणे
दोषो वाश्रुतः ॥ इह चैतैस्त्रिभिर्द्वे तुभिः संचाभेदा धर्मभेदा फलभे
दा चोपवासभेदः स्पष्ट एव ॥ एकदेवतत्वा श्रवणद्वादशी वन्नपा
रणा लोपदोषोपि ॥ तेन व्रतद्वयमेव युक्तं ॥ द्योयोरपि नित्यत्वात् ॥ के
चित्तु ॥ त्रैतायां द्वापरे चैव राजन्कृत्युगतया ॥ रोहिणी सद्वि ता चैव
विद्वद्भिः समुपोषिता ॥ अतः परं मदीया लसंप्राप्तेतामसे कलो ॥ जन्म

राम

६६

नो वासुदेवस्य भविता व्रतमुत्तममिह माद्वेव हि पुराण ॥ त्वलौज
न्माहमी व्रतमेव ॥ नजयती व्रतमि सा दुस्तन्न ॥ तामसे कला विद्युक्तेः ॥
परमश्रेयोदितो यस्य कलोपाविनां दुर्लभतुमुच्यते ॥ तेन कलो नाम हा
नकरिष्यति किं तु धन्या एव सार्थः ॥ अन्पथा रूद्रा श्वब्राह्मणवरा
भविष्यतिकलो युगेदस्यादौ विधिविकल्पनापत्तेः ॥ अथ निरूपय वेध
एव ग्राह्यः ॥ पूर्वोक्तवचनेषु तस्येव भुरव्यका लोक्तेः ॥ अहमीश्वरात्रि
श्वस्य परात्रादधो यदि ॥ दृश्यते घटिकायासां पूर्वविधा प्रकीर्तितेति मा
धवीये पुराणांतरात् ॥ अर्धरात्रे तु रोहिण्यां यदा कक्षाहमी भवेत् ॥
तस्यामभ्यर्चनं रोहिर्द्वेति पापं त्रिजन्म जन्मिति भाविष्योक्तेः ॥ अहमी
रोहिणी युक्तानि श्वर्धे दृश्यते यदि ॥ मुरत्य कालरतिव्यातस्तत्र जाते

नि. सि. २
६३ वि

हरिः स्वयमिति वसिष्ठसंहितोक्तेः ॥ तन्माष्टमीद्विपारोहिणीरहित
तद्युताच ॥ आयापि चतुर्था ॥ पूर्वयुरेव निशीथयोगिनीपरेयुरेवो
भयेयुरनुभयेयुश्चेति ॥ तत्राययोरसंदेह एव कर्मकालव्याप्तेः ॥ ज
न्माष्टमीरोहिणीचशिवरात्रिस्तथैव च ॥ पूर्वविद्येव कर्तव्यातिथि
भांते च पारणंदितभूषे ॥ अस्मात्केवलरोहिण्युपवासोपि सि
द्धः ॥ अंशुश्रीः परैव प्रातः संकल्पकालव्याप्तेराधिक्यात् ॥ वर्जनीया
प्रयत्नेन सप्तमीसंहिताष्टमीति ब्रह्मवैवर्तचिं ॥ एवमंशुतः समव्यासा राम
वपि ॥ विषमव्याप्तौ ह्यधिक्येन निर्णयः ॥ रोहिणीयुतापि चतुर्था ॥ पू
र्वयुरेव निशीथे रोहिणीयुता ॥ परेयुरेवोभयेयुरनुभयेयुश्चेति ॥
तत्राययोरसंदेहः कार्योविधायिसप्तम्यारोहिणीसंहिताष्टमीति

राम

६३

पात्रोक्तेः ॥ जयंत्यां पूर्वविधायामुपवासं समाचरेदिति गार्हडात्
सप्तमीसंयुताष्टम्यां निशीथे रोहिणीयदि ॥ भवितासाष्टमीपुण्याया
वर्द्धद्रदिवाकराविति वदित्पराणाञ्च ॥ द्वितीयेत्यसंदेह एव ॥ तृतीयप
रेपरेव ॥ वर्जनीयाप्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी ॥ सत्रक्षापिन कर्तव्या
सप्तमीसंयुताष्टमीति ब्रह्मवैवर्तचिं ॥ चतुर्थविज्ञेया ॥ पूर्वयुर्निशी
थेष्टमीपरेद्विरोहिणीपरे ॥ अष्टमीपूर्वद्विरोहिणीउभयेयुरनुभयस्य
निशीथासंबंधोवेति ॥ आद्योपरेयुर्जयंतीयोगास्यसत्त्वात्परैवेति म
धवः ॥ तदुक्तं तेनैव ॥ यस्मिन्वर्षे जयंत्यारव्योयोगो जन्माष्टमीनदा
अंतर्भूता जयंत्यां स्यादक्षययोगैः प्रशस्तितं नृति ॥ पूर्वविधाष्टमीया
नुदयेन च मीदिने ॥ मुहूर्तमापे संयुक्तासंपूर्णा साष्टमी भवेत् ॥ कल

काष्ठमुदृतपियदा कलाष्टमीतिथिः॥नवम्यांसेवग्राह्यास्यासप्त
मीसंयुतानहितिपञ्चोक्तेः॥केचित्तुहिनद्वेअष्टम्याःप्राधान्या
त्तस्याश्वपूर्वयुःकर्मकालव्यापित्वात्पूर्वैव॥पञ्चतुपूर्वेद्विनिग्री
धेष्टम्यभावेत्तेयं॥अंतर्भवोक्तिस्तुमूर्खदंघ्रणमात्रमित्याहुः॥अ
थैतुपूर्वविधाष्टमीतिवाक्येजन्माष्टम्यांसूत्रेदियेसप्तमीविधानेन
धाक्तमपटिकामात्राव्योदयिकीयाह्य॥कार्याविधापिसप्तम्ये
तिजयंतीपरा॥जयंस्यांपूर्वविधायामुपवासंसमाचरेदित्येकवा
क्यत्वात्तत्राविद्वयोर्नित्यत्वात्कालभेदश्चेत्तत्पवासद्वयमवत्येव॥
यदानुकेवडाष्टमीमुद्वाधिकातद्यस्यागद्वेतोःसप्तमीवेधस्याभा
वात्पूर्वैव॥यदिवाविधेन्यूनातदापरदिनेयाह्यतिथेरभावात्पूर्वै

राम

६६

व॥एवंसर्वणिषोदयिकवाक्यानि सप्तमीवेधपराणि॥येतुजन्माष्टमी
पूर्वविधांसक्तुःक्षंसकलाभवि॥विद्वत्पनकमीमुद्वामुपोष्यव्रतमाच
रेदिति व्यसोक्तेर्विधायाःक्षयेमुद्वाहनवम्यामुपवासः॥दशमीवेधेद्वय
मुपवासवदिसाहुः॥तेनिर्मूलत्वादुपेक्ष्याः॥मुदूर्तमपिसंयुक्तेतिरोहिणी
योगेत्याज्यत्वेन॥तिथ्यंतोपारणवाक्यानांनिर्विषयत्वापत्तिः॥नचजयंती
पराणिमुद्वाधिकापराणिवातानि॥भगवायैःपूर्वविधाष्टम्यामपितिथ्यं
तोपारणोक्तेः॥तिनकलाकषेतिवाक्यांतरवशाज्जयंतोपरमेतत्तत्तलंतु॥
अष्टम्याःकर्मकालव्यातोर्दवावायदिवारात्रौनास्तिचेद्वेद्विणीकला॥प्राग्नि
युक्तंअकुर्वतेनिपूर्वोक्तवाक्येःतोहिणीयोगाभावेयाह्यत्वेनोक्तेर्वचनात्कर्म
कालव्यापिनीत्यह्यपूर्वपरावाअव्यापितोहिणीयुताग्राह्या॥माध्वमय

नि-स-२ नरत्ननिर्णयामन्तानन्तभट्टगोडभैयितग्रंथादिष्वप्येवमिति युक्तं तु
 उपवासद्वयं कार्यद्वयोर्नित्यत्वादिति कथं अंत्ययोः परे व॥ सप्तमीसं
 स्मृतौ च म्याभूत्वाऋक्षं द्विजोत्तम॥ प्राजापत्यं द्विष्टी द्विमुदूर्ताथं नवे
 यदि॥ तदाष्टयामिकं पुण्यप्रोक्तं व्यासादिभिः प्रोक्तं स्कायस्व॥ मुदूर्तेना
 पिसंयुक्तसंपूर्णसाष्टमी भवेत्॥ किं पुनर्नवमी युक्तं कुलकोट्यासु
 मुक्ते देतिपासाश्चेति दिक्॥ निंबादियोपासकास्तु जन्माष्टमी रामनव
 मी चरन्त्यादौ पूर्वद्विकर्मकांतां तथैतत्काद्विजमुदूर्तापरे वतिथिर्ग
 र्वा॥ एतै व्यापिनीयात्याकुलेतिथिरुपोषणे॥ निंबाको भगवान्येवां
 देमवां चतार्थफलमददाते नमस्तेन मुक्तिसुतमी व्रते भव्यो नैरेत्सा दुद्वै
 स्तन्ना॥ यदि द्वितीये दिवसे तु ऋक्षतिथौ युजिः स्यान्न तदोपवासः॥ पू

राम

भ ऋ

वैप्रकुर्यादिवसे द्वितीये दिने शक्ते यतश्च व्रताद्यमिति माह्व्यद्वा क्से
 नतत्रैवोपसंहरासु वार्थलेभानाभावात्॥ सति चोद्वेष्टस्तसत्तम्योः
 अन्यथाऋषिपंचम्यादेतदायसिः॥ शिष्याचाराभ्येति चेन्नातस्य न्या
 यवत्तावितोषेदेत्यत्वात्॥ इदानीं कापि निंबाकोपासनाभावाच्चेति
 संक्षेपः॥ प्राजापत्यं तु तिथिरष्टगुणं दत्तं नक्षत्रं चतुर्गुणं॥ तस्मात्प्रय
 त्ततः कुर्यात्तिथिभांते च पाठं दत्तं ब्रह्मवैवर्तात्॥ तिथ्यक्षयोर्यदा
 ह्ये दोनक्षत्रांतमथापि वा॥ अर्धरात्रे यदा कुर्यात्पाठं त्वपरैह नीति
 हेमाद्रौ वचनाच्चाधरात्रेण भयंति अन्यतरांते वेति मुत्स्यः पक्षः॥ स
 वैष्णवोपवासेषु दिवा पाठं भिष्यत इति ब्रह्मवैवर्तं त्वन्यविषयं॥ दि

नि.सिं-२

६६

नेमुख्यकालात्तामेऽन्यतरंतेवाज्ञेयं॥गौडस्तु॥नरात्रौपारणकु
र्यादितेवैरोहिणीव्रतात्॥तत्रनिश्यपितकुर्वाद्भिर्जित्वामहानि
शाभितिब्रह्मांडपुराणोद्गात्रोसार्धप्रहरमध्यकार्यं॥महानिशा
नुविज्ञेयामध्यमंमध्ययामयोः॥तथा॥मध्यमप्रहरमन्त्रेविज्ञे
यातुमहानिशातिसप्तस्यंतरात्॥कृष्णतरोमदनहर्षिवैवं॥कामधेने
गार्गस्तु॥महानिशानुविज्ञेयामध्यमंप्रहरद्वयमित्याह॥उधृष्टता
पस्तु॥महानिशाद्विपरिकेरात्रोमध्यमयोर्मैयेशित्याह॥वेदपाठपरमे
तदिसन्ये॥महानिशायमन्यैतरांतैत्ततीयदिनेपारणं॥अपरेह्नीति
पारणोत्तरदिनत्वात्॥उभयांतापेक्षणादिसाह॥तत्संतुमाहानिशा
तोवर्गान्यतरांतलाभेमहानिशगनिबेध॥महानिशायमिवलाभेत

६६

त्रैवपारणमिति॥अत्राक्तौनुवद्विपुराणे॥भांतेकुर्यान्तिथेर्वापिशस्तं
भारतपारणमिति॥गार्गदेविष्णुधर्मेच॥जयंसांपूर्वविधायमुपवासं
समाचरेत्॥तिथ्यंतेवोत्सवांतेमेत्सवांतेकेत्सवस्मिवाव्रतीकुर्वतुपारणं
अत्राक्तौनुवद्विपुराणे॥भांतेवापराण्यत्रचोदितं॥यामत्रयोऽध्यामि
न्यांप्रातरेवहिपारणं॥सएवोत्सवांतः॥तिथ्यंतेवोत्सवांतेवाव्रतीकुर्वत
पारणमिति॥कात्यायनोक्तेऽप्येतिसंक्षेपः॥अष्टम्याविशेषोदिमाद्रौभवि
ष्ये॥ततोष्टम्यांतिलैःस्नानोद्यदौविमलेजले॥सुदेवेकोभनंकुयदि
वक्याःसूतिकागृहे॥तन्मध्येप्रतिमाःस्थाप्यासावाच्या॥विधास्य
ता॥कंचनीराजतीताम्रीपैतलोष्टनमयीतथा॥वाक्ष्यंमणिमयीत्रैव
वर्णकैर्लिखिताथहवा॥सर्वलक्षणसंपूर्णपर्यंकेचमरादिते॥देवकी

मि. सि. २
६७

तत्र चैकस्मिन् प्रदेशे सूतिका गृहे ॥ प्रसूतां च प्रसूतां च स्थापयेत् न च को
परि ॥ मां तत्र बालकं सु संपर्यं के स्तनपायिनं ॥ यशोदां तत्र चैकस्मिन् प्रदेशे
सूतिका गृहे ॥ तद्वत्तु कल्पयेत् सायं प्रसूतघर कन्यकां ॥ कुर्यात् पोष
सुदेवो यमदिति श्वेदेव की ॥ शेषे चै बलभद्रे यं यशोदा क्षिति रन्व
भूत ॥ नंदः प्रजापतिर्दक्षो गभश्चापि चतुर्भुजः ॥ गो धेनुं कुंजरश्चै
व दानवाः शत्रुपापायः ॥ लि वस्विनी यश्च तत्रैव कालि यो यमुना दृष्टे ॥ इ
त्येवमादियत्किंचिच्छ क्यते चरितं मम ॥ तैस्त्वयि त्वा प्रयत्नेन पूजयेन्मदः
कित्तत्परः ॥ मंत्रेणानेन को ते यदेव की पूजयेन्नरः ॥ गायन्दिः किन्नराद्यैः
सततपरिचरतवेणुवीणा निनादेः शृंगारादन्तुं भप्रचरवत्त कौटैः किं
कौटैः सेव्यमान ॥ पर्यं के स्वास्तु ते या मुदिततर मुरवी पुत्रिणी समगास्ते

राम
६७

सा देवी देवमाता जयति सुतं नया देवं की कांत रूपा ॥ पादौ संवाहयं
ती श्रीदेव कया श्राणां तिके ॥ निषण्णा पंचक जे पूज्या न मे देव्यो भिये
इति ॥ त्रैलोक्यं समादाय सपुष्प कुत्र चंदनं ॥ जानुभ्यां धरणां गत्वा
चंद्रायार्घ्यं निवेदयेत् ॥ अधोरात्रे वसो धरिं पातयेदुडु सर्पिषा ॥ ना
डीवर्धार्पणं घृहीनामदिः करणं मम ॥ ततो मंत्रेण वैद द्या चंद्रायार्घ्यं
समाहितः ॥ शृंगोदार्णवसंभूत अत्रिगोत्र समुन्दव ॥ गृहाणां ध्यं
शत्रूणां केदरो दृष्ट्या सहितो मम ॥ ज्योत्स्नापत्तेन मस्तुभ्यं नमस्ते ज्यो
तिषां पत्ते ॥ नमस्ते रोहिणी कांत अर्घ्यं नः प्रतिगृह्यतां ॥ यथा पुनं ह
रिं लब्ध्वा प्राप्ता ते निर्हृतिः परा ॥ तामिवाति र्दतिं देहि सुपुत्रं दत्तं
यस्त्वमे ॥ इति देव क्यार्घ्यः ॥ ततः पुष्पांजलिं दत्वा यामेयामे प्रपूजये

नि.सिं. २
६६

तु॥ प्रभाते ब्राह्मणान्भुज्यते भोजयेन्दाक्षिण्यमाप्नुयान्॥ ३०॥ नमो वासुदे
वाय गो ब्राह्मणादिताय च॥ रा॥ ति॥ सु॥ शिवं वास्तुद्वयं कामां विसर्ज
येत्॥ इदं प्रतिमासकं संप्रदायं कुरु॥ मदनरत्ने वदति पुस्तके॥ प्रति
मासं च ते पूजां भवत्यायः कुरिष्यति॥ मम चैवाखिलां कामां स
प्राप्स्यस्य संशयः॥ तथा॥ अनेन विधिना यस्तु प्रतिमासं नरे श्वराक
रोति वत्सं पूर्णया वरागमनं देहे॥ इदं द्रव्यं संपूर्णं गोमती
लेखकता॥ रातजन्माष्टमी व्रतं॥ मा॥ द्रा॥ मा॥ वा॥ स्या॥ यं कुशग्रहणमुक्तं
हेमद्रोहादि तेन॥ मा॥ सेन॥ भ॥ स्ये॥ मा॥ वा॥ स्या॥ द॥ भो॥ च॥ यो॥ मतः॥ अ॥ या॥ न॥ यो॥
मा॥ त्ते॥ र॥ भो॥ वि॥ नि॥ यो॥ ज्यो॥ पु॥ न॥ पु॥ न॥॥ न॥ भ॥ श्रा॥ व॥ ण॥॥ ते॥ न॥ द॥ र्श॥ न॥ मा॥ से॥ ज॥ न॥
६६

या

यो भवति मरीचि वाक्पमुक्तं॥ न भव्यो भाद्रपदः॥ तेन महालयां तांतिदशी
लभ्यते गोपानुरव्यचां द्राभ्यामि कएव दर्शयन्ति॥ भाद्रपदश्च कुत तीयायां
हरितालिका व्रतं तत्र परायासा॥ छद्मं मानसं लोपादिने गोरी व्रतं पौ॥ शु॥ श्रा
धिकार्यां भ॥ ये वं गपायोगप्रचंसनादिति मा॥ भवे॥ क्ते॥ आ॥ द्या॥ म॥ पु॥ श्रा॥ व॥ णि
का॥ क॥ ज्ज॥ ती॥ हरिता॥ लि॥ का॥ ष्च॥ तु॥ थ॥ इ॥ मि॥ श्रि॥ ता॥ स्त्री॥ भि॥ र्द॥ वान॥ तं॥ वि॥ धं॥ यते॥
तृतीये भसः शुक्रामपुश्रावणिका सता॥ भाद्रस्पकज्जलीकं छाशुक्रा
चरुहरितालिका इति देवोदासवचनाच्च॥ भाद्रशुक्रवर्ग्योऽसिद्धिं वि
विनायकव्रतं तत्र मम्या द्रव्या विनीयासा॥ प्रातः शुक्रतिलैः स्नात्वा म
ध्याद्वै पूजयेन्त्येति हेमद्रोभावेत्येतन्नैव पूजोक्तं॥ मदनलेखे वं॥ नर
परादने एवां नैसाकल्येन वामध्याद्व्याध्याभावे सर्वपक्षेषु पूर्वा

नि-सि-२ ग्राह्यात्तथाच ब्रह्मस्यतिः॥चतुर्थीश्रुता नायस्यमानविधाप्रश
 ६६ स्यति॥मध्याह्न्यापिनीचेह्यास्येतश्चेष्टेह्येतीति॥मातवधा
 स्ता प्रशस्याचतुर्थीश्रुतनायके॥मध्याह्नेपरतश्चेह्यान्मागविधा
 प्रशस्यतेद्रुतिमाधवीयेस्मृत्यतराच्च॥तत्रगणेशस्यसंस्कृदि॥ए
 कदंतंशर्षकण्ठनागयज्ञोपवीतिता॥पार्श्वं कुशधरं देवध्या
 येत्सिद्धिं विनायकमिति॥इयं एविभोमयोरातपश्रुतिः॥भाद्र
 शु॥कुचतुर्थीयाभौमेनाकेषावायुता॥महतीसत्रविधेशमर्च
 वेष्टंतमेन्नरयतिनिर्णयतेवाराहोक्तैः॥अत्रचंद्रशरानंतिषष्ठं
 तथाचापराकेनाकंडेयः॥सिंहदिस्यशकुपक्षेचतुर्थ्यांचंद्रशरी
 न॥मिथ्याभिदूषणंकुर्यात्तस्मात्संयेन्नतंतरेति॥चतुर्थ्यानिप

राम
 ६६

श्येदित्यन्वयः॥प्रधानक्रियान्वयलाभान्तेनचतुर्थ्यामिदि
 तस्यपंचम्यांननिषेधः॥गौडाअप्येवमाहुः॥पराशरोपि॥कन्या
 दित्येवंतुयंतिचुक्तेचंद्रस्पष्टनिर्णयः॥मिथ्याभिदूषणंकुर्यात्त
 स्मात्संयेन्नतंतरे॥तदोपश्रुतयोसिंहः प्रसेनामतिवैपठेदिति
 श्लोकस्तुविदुःपराणि॥सिंहः प्रसेनमदधीसिंहो जंबवताहतः
 सुकुमारकमारोदीक्षवलेषस्यमंतकरति॥भाद्रशुक्लपंचमीशुद्धी
 पंचमी॥सामध्याह्न्यापिनीग्राह्या॥पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्याह्न्या
 पिनीतिथिरितिमाधवीयेह्येतीतोक्तैः॥दिनद्वयेतलेह्येमाद्रिमते
 परा॥सितापरयुतास्यासंचमीतिदीपिकोक्तैः॥माधवमतेपूर्वी

युवा कपान्निर्णयस्तु युक्तः ॥ ऋषिपंचमीषष्टीयुजेतिदिक्कैदा
सः ॥ अत्र ऋषीन्प्रतिमासु पूजयित्वा रुद्र एभूमिजराकेनवर्त
नं ॥ एवं सप्तवर्षाणिकत्वासप्तकुम्भेषु प्रतिमाः संपूज्य परेष्टु
मंत्रेणाष्टोत्तरशतं तिलान्दत्त्वा सप्तब्राह्मणाभोजयेदिति
निर्णयामते ॥ भाद्रपदसु षष्ठीसूर्यषष्ठीसासप्तमीयुतेतिदिक्कै
दासः ॥ शुक्ले भाद्रपदे षष्ठां स्नानं भास्करपूजनं प्राशनं पं
चगव्यस्पृशश्च मेघफलधिकमिति वचनात् ॥ कल्पतरो
भक्तिव्योपयेयं भाद्रपदे मासि षष्ठीस्यान्दरतर्षभ ॥ योऽस्यां पश्य
ति गंगेयं दक्षिणापथं वासिनं ॥ ब्रह्महत्यादिपापैः सुमुच्यते न
त्र संशयः ॥ गंगीयः स्वामिकातिकेयः ॥ भाद्रपदसु कुम्भे मीदूर्वा

एमीसापूर्वाग्राह्या ॥ श्रावणीदुर्गनिवमीदूर्वाचैव दूतशंणी
पूर्वविशानुकर्तव्या ॥ शिवरात्रौ त्रैलोक्ये दिनमिति हेमाद्रौ ब्रह्म
मोक्तैः ॥ शुक्ला एमी ॥ तिथिर्यतिमासि भाद्रपदे भवेत् ॥ दूर्वा एमी तु
साहित्ये नोत्तरासा ॥ विधीयत इति पुराणसमञ्जसा ॥ यत्नमदत्ते ते दूरे
एम्पां पूर्वावायदिवापरा ॥ दूर्वा एमी तु साकार्या ज्येष्ठा मूलं च वर्जयेदिति
तत्रैवापरा के उक्तं तत्पूर्वदिने ज्येष्ठादि योगे द्रष्टव्यं ॥ दूर्वा एमी सदा सा
ज्या ज्येष्ठा मूलं क्षतं युता ॥ तथैव ॥ ऐन्द्रक्षे प्रजिता दूर्वा हंसपसानिना
न्यया ॥ भर्तुरायुर्द्वैरा मूले तस्मात्तां परि वर्जयेदिति तत्रैव धत्तन्निषेधा
त् ॥ इदमगस्त्योदये कन्या केचन कार्यं ॥ शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वा सं
ज्ञातया एमी ॥ सिंहार्क एव कर्तव्यान कन्या के कदाचन ॥ सिंहस्ये सोत

नि.सि.२ मासूर्येऽनुदिते मुनिसत्तमे दत्ति मदनरले स्कंदिके ॥ अगस्त्य उदिते ता
 ७१ तपूजयेदम तो नन्दवं ॥ वैधव्यं पुत्रशोकं च दशवर्षाणि पंच चेति तत्रैव दे
 वीकैश्च ॥ भाद्रपद शुक्लपक्षा मागस्त्योदये भावि निष्ठति पूर्वमष्टम्यामेव
 कुर्यादिति स्मृतिः ॥ दीपिकाये च ॥ इदं च व्रतं स्त्रीणां नित्यं ॥ यानपूजय
 ते दूर्वां मोहादिद्वयया विधिः ॥ त्रीणि जन्मानि वै धर्मां लभते नात्र संशयः ॥
 यः ॥ तस्मात्सं पूज्यनीया सा प्रतिवर्षं वधूजने रिति पुराणसमुच्चयात् ॥
 यद्यज्येष्ठादिकं विना ह्यमीन लभ्यते तदा तत्रैवोक्तं ॥ कर्तव्यं चैकभक्तेन
 ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् ॥ दूर्वाभिर्भ्यर्चयेद्भक्त्या नवंध्यां दिवसं न्येदिति ॥ राम
 अत्र विधिर्न दनरले भविष्य ॥ शुचौ देशे प्रजातायां दूर्वायां ब्राह्मणोत्तमं ॥
 स्थाप्य लिङ्गं ततो गंधैः पुष्पैः धूपैः समर्चयेत् ॥ दध्यक्षेत्तौर्द्विजश्रेष्ठ अर्घ्यं ७१

दद्यात्तिलैश्चने ॥ दूर्वाभिर्भ्यर्चा विधिवत् पूजयेत् ॥ ध्यानं चितः ॥ मंत्रं
 त्रस्तु ॥ त्वं दूर्वा रितजन्मा ॥ सिद्धं दिता सि सुख सुखे ॥ स्तोभाय संततिं
 देहि सर्वकार्यं करि भवा ॥ यथाश्राव प्रश्रव भावैस्त्वा सि मही त
 ले ॥ तथा ममापि संतानं देहि त्वमजरामरमिति ॥ अत्रानाग्नेपक्वं भक्ष
 येत् ॥ अनग्निपक्वमग्नीयादन्नं दधिफलं तथा ॥ अक्षारल वणं ब्रह्म
 न्नभीयान्मधुना ॥ ज्वितमिति तत्रैव भविष्योक्तेः ॥ भाद्रपदे षिमासे
 सति निर्णयं दीपे स्कंदे ॥ अधिमासे नृसंप्रति न भस्य उदये मुनेः ॥ अ
 वाग्निदूर्वा व्रतं कार्यं परतो नैव कुः ॥ अत्रैव ज्येष्ठा पूजोक्तमाध
 वीये स्कंदे ॥ मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठशुक्लसंपुता ॥ रात्रि र्यस्मिन्
 ने कुर्याज्ज्येष्ठायाम्परि पूजनमिति ॥ इयं ज्येष्ठा योगाचरो नैव पूजयित

नि.सिं.२

७२

वाग्राह्या॥दिनद्वययोगेपरापूर्वेद्विरात्रियोगेपूर्वेवि॥नवम्यस
हकार्यास्यादृष्टमीनात्रसंशयः॥मासिभाद्रपदेसुक्तेपक्षेज्येष्ठ
संयुता॥रात्रिर्यस्मिन्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठयाःपरिपूजनमिति तत्रै
वोक्तेः॥अस्यापवादः॥यस्मिन्दिनेभवेज्येष्ठामध्याह्नदूर्ध्वमप्य
णः॥तस्मिन्नुविष्यं पूज्याचन्यूनचेत्पूर्ववासरे॥दृष्टकेवलतिथौ
नक्षत्रे चोक्तं तत्रायं केवलतिथौ कार्यं॥अंत्यं केवलक्षीं तदुक्तं मा
स्ये॥प्रत्याहिकं तिथौ उक्तं यज्ज्येष्ठे देवतं व्रतं॥प्रतिज्येष्ठा व्र
तं यच्च विहितं केवलं दुर्नि॥तिथिविवान्धरे दायं द्वितीयं केवलं क्षे
द्राति॥अतएवमदनखे भविष्ये नक्षत्रमत्रैव उक्तं॥मासिभाद्रपदे प
क्षे सुक्ते ज्येष्ठायदा भवेत्॥रात्रौ जागृतां कृत्वा एभिर्मंत्रैश्च पूज

राम

७२

येदति॥दाक्षिणां सास्त्वक्ष एव कुर्वति॥दिमाद्रौ त्कंदिपि॥मासि
भाद्रपदे ज्येष्ठं संयुते॥यस्मिन्कस्मिन्दिने कुर्याज्ज्येष्ठयाः प
रिपूजनमिति॥तथा भैत्रेणावाहये देवीं ज्येष्ठायानुप्रपूजयेत्
मूलविसर्जयेद्देवीं त्रिदिनं व्रतमुत्तममिति॥मंत्रस्तु॥एहो हितं म
ह्यभगो सुप्रसन्नमस्तु॥ज्येष्ठं सर्वदेवानां महत्समीपगता भवे
त्यावाह्यतामभिवर्णनमिति संपूज्या॥ज्येष्ठायैतेन मस्तु॥यं ज्येष्ठायै
तेन मोनमः॥शर्वयैतेन मस्तु॥भ्यं शं कर्यैतेन मोनमः॥ज्येष्ठे ज्येष्ठे
तपो निष्ठे ब्रह्मिष्ठे सत्यवादिने॥एहो हितं मह्यभगो अर्चयिषु
सरस्वती त्वर्चः॥भाद्रपदस्य कुद्वादस्यो श्रवणयोगरहितायां पाणी
कुर्यात्॥आभाकासि न पक्षे विहितं दिवौ द्युतो द्युतवचनात्॥उपे

नि.सिं-२

७३

व्येकादशीमोक्षसाधनं श्रवणं यदि। कैतेति हंति तस्युप्यद्वादशी
द्वादशीभवमिति तत्रैव स्कांदाच्च। अस्य तत्रैव प्रतिप्रसवः॥ मार्क
डेयः॥ विशेषेण महीपालश्रवणं वर्धयति। तिथिक्षयेन भोक्त
व्यद्वादशीलं च येन नदीति। केचित्तु। यद्यत्पारिहृत्य योगस्तदा
श्रवणं न क्षत्रित्रेधा विभक्ते मध्यमविंशतिपरिकायोगं सक्ता
पाठं कार्यः। तदुक्तं विष्णुधर्मो॥ शुक्लेश्वरमप्येपरिवर्तमेति। सुसि
प्रबोधपरिवर्तनमेव वर्ज्यमिति॥ केचित्तु धर्मा विभज्य मध्यमा
द्वयं चर्ज्यमाहः॥ अत्र मूलं चित्तं॥ अत्रैव विष्णुपरिवर्तनोत्सवं कु
र्यात्॥ संभ्यायां चित्तं संपूज्य प्रार्थयेत्॥ मंत्रस्तुतिथितत्वे उक्तः॥ ७३
वासुदेवजगन्नाथप्रतिपदं द्वादशीतिव॥ पार्श्वेन परिवर्तस्व सुखं सु

राम

७३

पिदिमाधवेति॥ अत्रैव शक्रध्वजोत्थापनमुक्तं मपरार्कगोपा॥
द्वादशपातुसितेपक्षे मासि प्रोष्ठपदे तथा॥ शक्रमुत्थापयेद्राजा विश्व
श्रवणवासवोदयमेव श्रवणं द्वादशीति तत्रैकादश्याद्वादशीश्रवण
योगे सैवोपोष्या॥ एकादशीद्वादशीच वैष्णव्यमपि तत्रैव त॥ तद्विष्णु
खलं नाम विष्णुसख्यज्यकरदेव इति विष्णुधर्मोक्तेः॥ नारदयोः॥ संपरत्रेये
कादशीराजद्वादशीयदिसंस्पृशेत्॥ श्रवणं ज्योतिषां श्रेष्ठं ब्रह्महत्या
व्यपोहति॥ द्वादशीश्रवणस्य सास्पृशेदिकादशीयदि॥ स एव वैष्णवो
योगो विष्णुखलसंज्ञित इति हेमाद्रिमास्योक्तेः॥ दिनद्वये द्वादशी
श्रवणयोगिष्वपूर्वा॥ निर्णयान्ते तस्य पूर्वाधर्मन्यथापठितं॥ द्वादशी
श्रवणं च स्पृशेदेकादशीयदीति॥ तेन हेमाद्रिमासि मते एकादश्याः॥

निर्णय ०२
७४

श्रवणयोगाभविषितयुतद्वादशीयोगान्नेणविष्णुर्ध्वलंभवति
निर्णयामतेतुश्रवणस्यैकादशीद्वादशीभ्यांयोगएवविष्णुर्ध्वलंन
त्ययेति।प्यदनिशीथानंतरंसूयदियावधिद्विकलामात्रमपिश्रवण
क्षंभवतिनदापूर्वैव।तदुक्तं तत्रैव नारदये।इमां प्रकृत्यतिथि
नक्षत्रयोगैर्गोयोगाश्चैव नराधिप॥द्विकलोयादलभ्येतसज्ञेयो
ह्ययानिकरुतायोगःशिवरात्र्यादौश्रवणयोगादिः॥द्वादशीश्रवण
स्पष्टाकल्पापुण्यतमातिथिः॥नतुसतिनसंयुक्तातावत्प्रशस्त
तदतिमदनह्नेमस्त्वस्मि॥दिवोदासीयितु॥अत्रेप्रथमपरिचेष
वर्णद्विवासे।तदापूर्वमुपवसेत्प्रतभांतिचपाणमित्तउक्तं॥द
हनिमूलत्वात्पूर्ववचोविरोधाच्चोपेक्ष्य॥इयंबुधवरेतिप्रशस्ता॥ब

राम

७४

पो
द

धवरेतिप्रशस्ता॥बुधश्रवणसंयुक्तसैवचेद्वादशीभवतु।अलं
तमदृतीसास्पादत्तंभवतिचाक्षयमितिहेमाद्रौष्कादात्।यानितु
पठंति।उत्तराषाढसंमिश्राश्रोणमध्याह्नापिवा।आसुरीहैवत
रास्याक्षंतिपुण्यपुराकतं।उदयव्यापिनीयाह्वाश्रोणाद्वादशसंयु
ता॥विश्वक्षंसंयुतासाचेन्नेहवोष्णामेसुभारिसादीनिवचनानि
तानिनिर्मूलानि।यौपस्मत्यर्थसारे।उदयव्यापिनीयाह्वेयुक्तं।य
ज्वदन्नारदये।उदयव्यापिनीयाह्वाश्रवणद्वादशीव्रतदतिप्र
यदात्रधाधिकद्वादशीपरदनेएवोदयेश्रवणयोगःपूर्वैह्वतानि
नेकालेयोगस्तसरा॥दिनद्वयेउदययोगेपूर्वैवसंपूर्णत्वात्।यदाह्व
कादश्येवश्रवणयुतानद्वादशीतदापूर्वैव।श्रवणद्वादशीव्रतंतु

अत्रोदाः॥२७॥ राजन्यांका म्यश्रवणद्वादशीव्रतमिति स्थूलश्रीर्षेन
चनात्काम्यमेवेदं॥

मि.सिं-२

७५

द्वादश्याः श्रवणयुक्ताया अलाभे एकादश्याः श्रवणयुक्तायाः लाभे त
त्रैव कार्यं। यदानप्राप्यते नक्षत्रद्वादश्यां वैश्वं क्वचित्। एकादशी
तदोपोष्यापापघ्नी श्रवणा न्वितेति मदनलिनारदीयोक्तेः। यादृश
परेव श्रुता तदापरा। तत्र श्रुतेनोपवासद्वयं। एकादशीमुपोष्ये
वद्वादशीसमुपमेत। न चान्विधिरेपः स्यादुभयोर्देवतं दृष्टित
भविष्योक्तेः। यजुर्विधुधमे। पारणां तं व्रतं द्वेयं व्रतंति विप्रभो
जनां। असमाप्ते व्रते पूर्वैर्नैव कुर्याद्भूतान्तरमिति। तदेतन्दिनपरं
तेनाश्रुतस्य नित्यैकादशीव्रतमेवेति मन्यते। द्वादश्यामुपवासि
नशुभान्तरपसर्वशः। चक्रवर्त्तिसमस्तुलं संप्राप्नोत्यनुलांश्रियमि
ति गोठनिबन्धेमाकंडेयोक्तं। अत्रोदाक्षिणा स्यात्। एकादश्यां नरो

मंका

राम

७५

भुक्ताद्वादश्यां समुपोषणात्। व्रतद्वयकृतं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंश
यमिति बभूवामनपुराणोक्तेः। श्रवणद्वादशीव्रतमेवेत्याहुः। भुक्तेति
फलाहारपरं न लघ्नपक्वं। अन्नाश्रितानि पापानि दृष्टिनिषेधात्। उपवास
द्वयं कर्तुं शक्नोति नरो यदि। प्रथमे हि फलादृष्टिनिराहणे परेदानीति
वादासीयमविच्छोक्तेः। अत्र श्रुतौ जुगृह्यते कादशीव्रतं यस्तं प्रत्युक्तं
मातृस्य। द्वादश्यां कुपश्चेत्तु नक्षत्रश्रवणं यदि। उपोष्ये कादशीं तत्र
द्वादश्यां पूजयेत्सति मिति। पूजयेन्न तूपवसेदित्यर्थः। अगृह्यते काद
शीव्रतं श्रुते कादश्यां भुक्ताद्वादश्यामुपवसेत्। एवमेकादशीभुक्ता
द्वादश्यां समुपोषयेत्। पूर्ववासत्वं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयमिति ना
रदीयोक्तेः। पारणां तं भयंति न्यतरां ते वा कुर्यान्। तिथि नक्षत्रनियमो

निगहं-२
७६

तियेभंतेचपाणमितिस्कादत॥तिथिनक्षत्रसंयोगेउपवासेय
दाभवेत्॥पाणं तुनकर्तव्ययावन्नेकस्यसंक्षयइतिनमदीयदिति
हेमाद्रिः॥यद्यप्यत्रनक्षत्रमात्रंतेविपाणंप्रतिभातितथापितिथि
मात्रंतेज्ञेयं॥नल्लक्षंतेतिथिमध्येपिभ्याःकाश्चित्तिथयःप्रोक्ताःपु
ण्यानक्षत्रयोगातः॥ऋक्षांतेपाणंकुर्वाद्भिनाश्रवणरोहिणीमिति वि
शुधमेश्रवणांतमात्रेपाणनिषेधात्तारोहिण्यांतुभांतेकुर्वात्तिथे
वापिइतिक्लिपुटाणात्तदंतेप्यस्तु॥नल्लत्रैवमस्तीति॥नऋक्षांते
नकस्यइतिमदनल्ले॥असंभवेत्तुतिथ्यांतेतिथिमांतेवापाणंयत्र
चोदितं॥यामत्रयोर्ध्वान्निन्यांमातरेवहिपाणोत्तेज्ञेयं॥युग्म
दल्ले॥द्वादशीवक्षौश्रवणवक्षौवाश्रवणांतएवपाणंकुर्वात्॥

राम

७६

पाणंतिथिवक्षौतद्वादस्यांसुदुसंक्षयात्॥वक्षौकुर्वात्रयोदश्यां
तत्रदोषोनविद्यतइतिवह्निपुराणादित्युक्तं॥तस्यैकरणादेतस्या
मेवश्रवणयुक्तैकादश्यांविहितविजयेकादशीव्रतपटनतुश्रवण
द्वादशीपरमितिमदनल्ले॥गोडस्तुश्रवणद्वादशीपरमहः॥अ
त्रविधिर्मदनल्लेविशुधमे॥तस्मिन्दिनेतथास्नानंयत्रक्वचनसं
गमोत्तया॥दध्योदनयुतंतस्यांजलपूर्णघटंद्विजोषवस्त्रसंवेष्टि
तंदत्वाष्टत्रोपानहमेवच॥नदुर्गतिमवाप्नोतिगतिमायांचविंद
ति॥मंत्रस्तुभविष्ये॥घंटेजनार्दनपूजामभिधाय॥नमोनमस्ते
गोविंदबुधश्रवणसंज्ञक॥अक्षौघसंक्षयंकृत्वासर्वसौख्यप्र
दोभव॥प्रीयतांदेवदेवेत्रोममसंशयनाशनः॥वामनावतारनिमित्त

तोपकासस्तुत्रतदेमाद्रौमविद्ये। द्वादश्यात्तेविधिः प्रोक्तः श्रवणे
 नयुधिष्ठिरा। सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्यप्रदायकः॥ एकादशी
 यदस्यास्यां श्रवणेन समन्विता॥ विजयास्यातिथिः प्रोक्ता भक्ता
 नां विजयप्रदेत्युपक्रम्य॥ अयंकाले बहुतिथे गते सगुर्विजो
 भवता। सुषुप्तेन वनेमा। सिपुनं सावामनं हरि मिखा सुक्ता। एत
 सर्वसमभवदेकादश्यां युधिष्ठिर॥ तेनेष्टादेव देवस्य सर्वया वि
 जयातिथिः॥ एषा बुद्धिः समाख्याता एकादश्यां मया तव। पूर्व
 मेव समाख्याता द्वादशी श्रवण। न्वितेयुपसंहरादेकादश्या
 मेव॥ बुद्धिः फलं॥ भागवतेष्टमस्कंधेनुद्वादश्यां वामनेत्यतिरु
 क्ता॥ प्रोणायाम श्रवणद्वादश्यां मुहूर्ते भिजिति प्रभुः॥ ग्रहनक्षत्र

राम

७७

ताराया श्रवणं सज्जनसदक्षिणं॥ द्वादश्यां सविता तिष्ठन्मध्यं दि
 नगतो नृप॥ विजयानामसा प्रोक्ता यस्यां जन्मविदुर्हरि॥ श्रोणा
 यांचंद्रे अभिजि श्रवणप्रथमो नृः॥ गोडु अयेवं॥ अत्र कल्पभे
 दा द्ववस्था॥ तद्विधिश्च द्वादश्यावग्निपुराणे॥ नक्षिनां संगतिरेना
 यादर्चयेदत्र वामनं॥ सौवर्णं वस्त्रसंयुक्तं द्वादशांगुलमुद्धितं॥ त
 तोविधिवत्संपूज्य॥ हरणमयेन पत्रेण दद्यादष्टप्रियलतः॥ नम
 स्तेपयन्ताभाय नमस्तेजलशः॥ यिने॥ तुभ्यमध्यं प्रियस्वामि बालवा
 मनस्तु पिणे॥ नमः कमलकिंजल्कपीतनिर्मलवाससे॥ महादेव हि
 पुस्कंधधतस्कं॥ धामचक्रिणे॥ नमः शर्दुसी वणापाणये वा
 मनाय च॥ यज्ञमुकुफलदने च वामनाय नमो नमः॥ दिवेष्वरापदे वाय

नि.सि.२
७८

देवसंभूतिकारणे॥प्रभवेसर्वदेवानां वामनाय नमो नमः॥एवं सं
पूजयित्वा तं द्वादश्यामुदयोवेः॥भृंगारसहितं तं तु ब्राह्मणाय नि
वेदयेत्॥वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो द्वादशमिति॥वामनं सर्वतो
भद्रं हि जाय प्रतिपादयेदिति॥अनंतभद्रोऽप्याह॥श्रवणद्वादश्यां
जनार्दननामा विष्णुः पूज्यते॥श्रवणे कादश्यां वामनावतारदूति
श्रवणयुतशुद्धे कादश्यालाभे तु दशमीविध्यापिश्रवणयुताका
र्यादश्यापि कादश्याय त्रसाने षोडशाभवेति थिः॥श्रवणेन तु संयु
क्ता सा चेह्या सर्वकामदेति वद्विप्राणादिसुक्तं मदनमो॥पूजा
च मध्याह्निकाया॥अह्निमध्ये वामनो रामरामाविति पूर्वोक्तवच
नान्॥भगावताञ्च॥अत्रैव दुग्धघृतं संकल्पयेत्॥तदुक्तं दुग्धमा

राम
७८

श्रुयते मासीति॥अत्रेदं चिंत्यति॥दुग्धघृते पायसादिवर्जनवेति॥नेति
केचित्॥न हि प्रकृतिवर्जने विकारवर्जनं युक्तं॥दधिघृतादीनां अपि
वर्जनापत्तेः॥न च यत्र प्रकृतिः सोपलंभस्तद्धर्जनमिति वार्त्तामांसवि
कारस्योद्दध्यादेः स्वावर्जनापत्तेः॥तस्माद्दध्यादिवत्पायसादिमध्या
मिति॥अत्र ब्रूमः॥यत्र विकारप्रकृतिः सोपलंभस्तस्य स भिन्नं वा तत्राद
कारस्यापि निषेधः॥अस्ति च मांसविकारमांसप्रत्यभिज्ञा मांसत्वान
पायात्॥अनु ओद्दध्यादेरनिषेधापत्तिरिति तन्ना॥ओद्दध्मिति विकार
तश्चित्तेन निषेधात्॥तथा च विज्ञानेऽहः॥ओद्दध्मे कत्राफं ह्येणमा
रण्यकमथाविकारमिदं त्रयोद्दध्मिति विकारतुल्यं सितं शुद्धं कनूत्रादी
नामपि निषेधदस्याह॥नन्वेवं संधिन्यनिर्दशं वत्सगोः पयः पटिव

नि.सिं.२
७९

जयेदितिसंविन्यादिक्षीरनिवेधे विदध्यादिग्रहणं स्यात्प्रसृतं प्रा-
सं॥ कचनेन पठन्निवेधः॥ तददाहपयर्के शंखः॥ क्षीराणि नान्यभक्ष्या-
णितद्विकारा निबुधः॥ सप्त रात्रं व्रतं कुर्यात्प्रयत्नेन समाहित इति॥
व्रतं॥ गोमूत्रपावकं॥ तस्मात्पायसे दुग्धा सोपलं भाद्रर्जनं॥ अतए-
ता वाम्निक्षायां दध्निसत्वेपि माधुयेपिलं भास्यो रूपत्वमुक्तं भीमांस-
कैः॥ तदुक्तं॥ पय एव घनीतमाभिश्चैः स्यभिधीयत इति॥ दध्यादिषु
तदभावाद्दवर्जनमिति॥ इति बुधव्रतं॥ भाद्रपद कृचनुर्दश्यामनंत व-
तं॥ तत्र त्रिमुहूर्तपौर्णमासीति माधवः॥ तदुक्तं॥ उदये त्रिमु-
हूर्तपौर्णमासीति तत्र त्रिथिति॥ मध्याह्ने भोज्यवेलायां भित्तिका-
यां श्रवणात्तदुपरि हि देवेभ्यो धारयतीति तद्विधिकल्पनात्पूजा

राम

७९

तेषु सर्वेषु मध्याह्नापि नीतिथिरिति माधवीये वचनात् मध्याह्ना-
पि नीत्याहोति तु दिवोदासः॥ प्रतापमार्तडोप्येवं॥ निर्णयाम्नेतेनुपदि-
कामात्रा पौर्णमासीत्युक्तं॥ तत्र माद्रपदस्यांति चतुर्दश्यां द्विजेतम॥
पौर्णमास्याः समायैगो व्रतं चानंतकंचरेदिति भविष्योक्तेः॥ मुहूर्तम-
विचिन्द्रे पूर्णिमायां चतुर्दशी॥ संपूर्णीत॥ विदुस्तस्यां पूज्यादिषु
मव्ययमिति स्कांदेति॥ अत्र मूलं चित्सं॥ हरे पौर्णमास्ये पूर्ण-
त्वात्पूर्वति युक्तं॥ अथाह सप्तम्यः॥ तत्कालो व्रतदेमाद्री भविष्ये॥ क-
न्यायाममते सूर्ये अवर्गवै सत्तमे दिने॥ कन्यायां समनुप्राप्ते सप्तम्य-
काले निवर्तते॥ तेन उदयेनारं सप्तदिनमथोदस्यार्थः॥ यस्याग्नेः आस-
त्तरात्रादुदयाद्यमस्य दानव्यमेतत्सकलं नरेण॥ यावत्समाः सप्तद-

नि.सिं.२
८०

रायवापुरथो धर्मपत्रवर्दतिकेचिन्नायमस्यागस्यस्याउदय
कालश्चद्विषोदस्योक्तः॥उदितियाम्याहोसंक्रमाद्रवेत्काधि
केविंशतिमेह्यगस्य॥सप्ततमेस्तद्वसंक्रमाच्चप्रयातिगोदि
भिरप्यभाणि॥अत्रविविधैर्दृष्टस्य॥काशपुष्पमयीरम्याकसाम्
तिर्नुवाहणे॥प्रदेवेविन्यसेत्तानुपूर्णकुंभेस्वलंकृतं॥कुंभश्च
पूजयेत्तानुपुष्पधूपविलेपने॥दध्यक्षतबलिंदयाद्रौक्यस्य
जागरे॥पूज्यवक्ष्यमाणार्थमंत्रेणकार्या॥प्रभन्तेवासमादा
यथायासुप्यजलाशयं॥निशावसानेतांपश्यन्जलंतिप्रतिमांम
ने॥अर्चंदियाद्गस्यायमक्षयासम्यगुपोषितः॥मास्येनुअं
क्षमानंपुरुषंतथैवसौवर्णमित्यायतबाहुदंडं॥पूर्वकाशमपीह

राम

८०

मशक्तौ॥चतुर्भुजंकुंभश्चलेनिधायधान्यानि सत्तां कुरसंयुता
नि॥सकाशपुष्पाक्षतत्रुक्तियुक्तंमंत्रेणदद्याद्भिज्जपुंगवाय॥
धेनुं बटुक्षीरवन्तीचदयासवल्लधंराभरणं॥द्विजग्या॥भविष्ये
विस्तृतेःसप्तधान्यैश्चवंशपात्रनिधापितैः॥सौवर्णरूपपत्रि
णताम्रवंशमयेनवा॥मूर्ध्निस्थितेननम्रेणजानुभ्यां धरणीगतः
विष्टुष्टस्ये॥अगस्त्यवनमनित्तिपठनंमन्त्रमिमंमुनेः॥अर्चंदिया
द्गस्यायशूद्रमंत्रावेधिस्त्वयं॥काशपुष्पप्रस्तीकाशबहिर्माह
तसंभव॥मित्रावरुणयोःपुत्रकुंभयोनैनमोस्तुति॥विंध्यं वक्षिष्य
यकटेमेधतोयविषापट्॥रत्नवल्लभादेवेन्नलंकावासनमोस्तु
ते॥वातापिमक्षित्तियेनसमुद्रःशोषितःपुरः॥लोपासद्रापतिःश्री

नि.सिं.२

मा.न्योसोतस्मेनमो नमः॥येनोदितेनपाप॥निविलयंयांतिव्याधयः॥
 तस्मेनमोःस्वगस्यायसाक्षात्पायचपुत्रिणे॥अगस्त्यःरवनमनोति
 विप्रोर्च्यवितिवेदयेत्॥राजपुत्रिमहामागेऋषिपालिवरानने॥
 पापमुद्रेऽनमस्तुभ्यमर्च्यमिप्रतिगृह्यतां॥दत्त्वेवमर्च्यकौरव्यप्रणि
 पत्यविसर्जयेत्॥अर्चितस्त्वयथाशक्त्यानमोगस्त्यमहर्षयोरेद
 कामुष्मिकीदत्त्वाकार्यसिद्धिं व्रजस्वमे॥विसर्जयेत्तागस्त्यंतंवि
 प्रायप्रतिपादयेत्॥अगस्त्येमेमनस्योस्तुअगस्त्योऽस्मिन्चरस्थि
 तः॥अगस्त्योद्विजस्त्येणप्रतिगृह्णानुसक्तः॥दानमंत्रः॥अगस्त्यः
 सप्तजन्माद्यंनारायत्वावयोरयंअनुलंविमलंमोर्त्यप्रयच्छत्
 महामुनि॥प्रतिग्रहमंत्रःविष्णुहस्ते॥सजिदास्त्यमदिद्रवधान्य

राम

८१

मेकंफलंरसां॥होमं कृत्वाततःपश्चाद्भर्जयेन्मानवफलं॥होम
 श्वार्च्यमंत्रेणज्येनभविष्ये॥दत्त्वार्च्यसप्तवर्षाणिक्रमेणानेन
 पांडव॥ब्राह्मणःस्याच्चतुर्वेदःशत्रियःएधिदीपतिः॥वैश्यश्चधा
 न्यनिष्पत्तिः॥शूद्रश्चधनवान्भवेत्॥यावदायुश्चयःकुर्यात्सपरंब्र
 ह्मणश्च॥इत्यगस्त्यार्च्यः॥भद्रपौर्णमास्यांप्रणितामहसराह्नी
 नदिद्रव्यश्राद्धंकार्यं॥तदुक्तंहेमद्वे॥ब्राह्मणमर्कंडिययोः॥नांदीमुरवा
 नांप्रत्यब्दंकन्यारात्रिगतिरेवो॥पौर्णमास्यांतुकर्तव्यंवराहवच
 नंयथेति॥नांदीमुरवत्वंचौक्तं ब्राह्मे॥पितृगपतामहश्चैवतथैव
 तथैवप्रणितामहः॥त्रयोस्तुशुभ्रमुरवः॥हेतेपितरःपरिकीर्तितः॥ते
 भ्यःपूर्वतैरायेचप्रजावंतःसुखैवेधितः॥तेनुनांदीमुरवानांदी

नि.सिं.२

८२

समश्चितिकथ्यते॥एतच्चप्रत्यब्दमित्युक्तेःपक्षश्राद्धपक्षेसकन्माह
लयपक्षेचावश्यकमितिप्रयोगपारिजतिः॥अत्रमातामहअविकार्यः॥
पितरोयत्रपूज्यतेतत्रमातामहअपीतिधौम्योक्तेः॥पितृशब्दस्यच
जनकपरत्वेबहुवचनविरोधेनपितृभावापन्नपरत्वात्॥वार्षिकेतु
वचनान्निवृत्तिः॥नचजीवस्थितकस्यान्वष्टकायामातृश्राद्धेतर
पत्तिः॥इष्टापत्तेः॥अतएवसउक्तश्राद्धेषुस्वमातृमातामहयोर्दद्या
दितेमदनरलकालादौ॥एतच्चजीवस्थितकश्राद्धेवक्ष्यामः॥केचि राम
नुअजहलक्षण्यापित्रादयोयत्रतत्रमातामहास्तेनान्रनेत्याहुः॥
नचात्रनान्नानादीश्राद्धधर्मातिदेशः॥वैश्ववदिशब्दवदेतत्तापर
स्पकर्मानामत्वाभावात्॥नापिनादीमुखत्वंपितृविशेषणंपारिभा

राम

८२

विकलादितिदिक्॥तथानिर्णयदीपेगागर्गः॥पौर्णमासीषुसर्वसु
निषिद्धंप्रिष्टातनं॥वार्जयित्वाप्रोक्षपदीयथादर्शस्तथैवसेति॥इ
तिकमलकरभट्टकृतेनिर्णयसिंधौद्वितीयपरिच्छेदेभाद्रपदमासः॥
कन्यासंक्रमेपराजिह्वरुचटिकाःपुण्याःशेषंभ्रातृवत्॥अथमहल्लयः॥
तत्रएश्वीचंद्रोदयेवक्ष्यमनु॥आषाढीमवधीकसंपंचमंपक्षमाश्रितः॥
कांक्षंतिपितृक्लिष्टाअन्नमप्यन्वहंजलं॥कन्यायोगिपुण्यतमत्वमाह
शमूयायनि॥कन्यास्थाकीनितःपक्षःसोसंतपुण्यउच्यतइति॥अत्र
विशेषः॥माहवक्ष्यमनु॥मध्येवायदिवाप्यतेयत्रकन्याव्रजेऽविः॥स
पक्षःसकलःश्रेष्ठःश्राद्धेषुइराकंप्रति॥तत्रब्रह्मांडमा कंडेययोः॥क
न्यागतेसदितरिदिनानिदशंपंच॥पा र्वणेनेहविधिनाश्राद्धंतत्र

बि.सिं-२
७३

विधीयते॥तथाचतत्रैवषोडशदिनात्यक्ताति॥कन्यागतिषावितरिया
न्यहानितुषोडश॥ऋतुमिस्तानितुत्यानिदेवोनायणोब्रवीत्॥अत्र
हेमद्विषोडशत्वंत्रैवाव्याचख्यो॥तिथिवध्यापक्षस्यषोडशदिना
त्वेआध्याव्याचत्यर्थमित्येकःपक्षः॥भाद्रपूणिमियासहेतिद्वितीयः॥आ
श्विनशुक्लप्रतिपदासहेतितृतीयः॥अंशएवतुयुक्तः॥अहःषोडश
कयतुशुक्लप्रतिपदासह॥चंद्रक्षयाविरोधेणसापिदशीसिकास्य
तेतिदिवलोक्तेः॥अत्रपंचपक्षाः॥तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे॥आश्वयुक्क
ल्पक्षेनश्राद्धंकार्यदिनेदिने॥त्रिभागहीनंपक्षंवात्रिभागत्वंधर्मे
ववा॥दिनेदिनेदतिपक्षपर्यंतत्तुमुक्तं॥त्रिभागहीनमितिपंचम्यादि
पक्षः॥भोजंजीतिथिमाहभ्ययावच्चंद्रार्कसंगममितिवाक्यात्॥

राम

७३

अर्धमित्यष्टम्यादिपक्षः॥त्रिभागमितिदशम्यादि॥त्रिभागहीनमि
तिचतुर्दशीसहितप्रतिपदादिचतुष्टयवर्जनाभिप्रायेणोक्तिकल्पनरुः॥
अत्रदिनपदंतिथिपरं॥वीक्ष्यातसक्षीयतिथित्वंश्राद्धव्याप्यताव
च्छेदकं॥तेनपंचदशतिथिव्यापिश्राद्धंस्थिति॥तेनचतुर्दशीनि
वेचोन्यकल्पपक्षपदतिगोडास्तन्न॥श्राद्धंरह्यरुतस्यैवचतुर्दश्या
महालयैरस्यादिविरोधात्प्यञ्चकश्चैत्यूरणप्रत्ययलोपेनतृती
यभागहीनंषष्ठ्यादि॥पक्षतृतीयभागमेकादश्यादितदध्वत्रियोद
श्यादि॥उत्तरोत्तरलपुकाललोक्तेरिति तन्त॥गौतमादिवशेनमूल
कल्पनालाघवात्॥पक्षमिसनन्तयापत्तेश्च॥पंचम्यूर्ध्वंचतत्रापि
दशम्यूर्ध्वंचततोप्यतीति॥विष्णुधर्मोक्तेः॥षष्ठ्यादिएकादश्यादिप

शावविज्ञेयावितितत्त्वं॥ कालमद्वैवि॥ पक्षाद्यादिचदशान्तिपंचम्या
 दिदिगादिच॥ अष्टम्यादियथाशक्ति कुर्यादापरपक्षिकं॥ पक्षादिः प्र
 तिपत्॥ दिकूदशमी॥ दशान्तिमिति सर्वत्र॥ गौतमोपि॥ अथापरपक्षे
 आधुं पितृभ्यो दद्यात् पंचम्यादिदशान्तिमष्टम्यादि
 दशम्यादिसर्वसिं श्वेति॥ तत्रैकस्मिन्नपि दिने आधुं कृतं देमाद्वेना
 गृह्यते॥ आषाढ्याः पंचमे पक्षे कन्या संश्लेष्टिवा करे॥ येनैवाधुं
 नः कुर्यादिकस्मिन्नपि वासरे॥ तस्य संवत्सरायावत्सं तप्ताः पितरो धु
 वमिति॥ अत्र शक्तपराव्यवस्येति प्राञ्चः॥ तन्ना॥ तद्वच्च कपदभावा
 त्प्राञ्चयो दश्यादिपक्ष एव नित्यः॥ तत्रैव निर्दिश्रुतिः॥ ब्राह्मे एव कारेण
 तस्यैव पंचमपक्षायो न गम्यवच्छेदोक्तिरिति गौडास्तन्ना॥ एकस्मिन्न

राम

८५

पीतिविरोधात् तत्तेन फलभूम्॥ धिनि॥ न्यानिकार्याणीति तत्त्वं॥ त
 त्रचतुर्दशी आध्या भविपंचम्यादिदशम्यादिपक्षौ॥ तत्सल्लेख्य
 येकादश्यादिकौ॥ एवं चतुर्दश्यभावे द्वादश्यादितत्सल्लेख्ययो द
 श्यादिदिति व्यवस्था॥ विधवायास्तु विशेषः॥ स्मृतिसंग्रहे॥ चत्वारः
 पार्वणाः प्रोक्ता विधवायाः सदैव हि॥ स्वमर्तृश्च गुरादीनामातापित्रो
 स्तथैव च॥ ततो माता भ्रातृणां च आधुं नमुपक्रमेत्॥ तथा॥ स्वश्रूणां
 च विशेषेण मातामह्यास्तथैव च॥ अशक्तौ तु स्मृतिरालोच्यता॥ स्व
 मर्तृप्रभृतिभिः स्वपितृभ्यस्तथैव च॥ विधवाकार्ये श्रूयं यथा
 कालमतेद्वित॥ विधवा स्वयं संकल्प्य कृतान्य ब्राह्मणद्वारा कार्ये
 दिव्युक्तं प्रयोगपारिजते॥ सकृन्महालयैवर्ज्यति यथा युक्तं एध्वी च

नि.सि.२

८५

आ

दोदयमाधदप्रयोगपरिजातादिषु।वसिष्ठः॥नंदायभागवदिनेच
 तद्वर्षात्रिजन्मसु॥एषुआश्विनकुर्वतगृहिपुत्रधनक्षयात्॥जन्मभ
 तसूत्रेतिचत्रिजन्म॥नि॥व॥ध्याप्य॥प्राजापत्येचपौष्टेचपित्रंक्षेभा
 गवितथा॥यत्तुहंसंप्रकुर्वततस्यपुत्रोविनश्यति॥प्राजापत्यंतेहिणी
 पीष्टरेवती॥पित्र्यंमंघा॥अन्यान्यपिपत्यादीनित्रैवज्ञेया॥नैकेषि
 तुनंदाश्वकाष्टर॥यारभगवन्निषितकालमे॥गंडेवैध॥पातेचापि ति
 दास्याज्या॥सुतेषुभिरिति॥संयत्त॥नंदाप्रतिपसंख्येकारक्ष्य॥
 अश्वःसप्तमीकामंनयोदशी॥आतोमौमः॥भृगुःशुक्र॥आश्विनं क
 तिक॥पितृभंमंघा॥कालभंभरणी॥अन्नपिंडास्याज्याइत्याहु॥तत्र
 मूलंनृग्यं॥एतच्चसकनमहालविषयं॥सकनमहालयेकाम्येपुनःआ

राम

८५

धोवितेषुच॥अती॥विषयेचैवसर्वमेतद्विचिंतयेदितएथीचंद्रो
 दयेनारहेत्ते॥अस्यापवादोदमादोएथीचंद्रोदयेच॥अमापतिभ
 रण्यांचद्वादस्यांपक्षमध्यके॥तथातिथिंचनक्षत्रंवांचनविचार
 येत॥परशुरामाधवीयेमदनपारिजातादिषुचैव॥निर्णयदीपिका
 यांतुपितृमृतादेनिविधदिनेपिसकनमहालयः कार्यइत्युक्तं॥आ
 वाह्याःपंचमेषक्षेकन्यासस्थेदिवाकरोमृतादेनिपितुयेविश्रा
 श्चंदास्पतिमानवः॥तस्यसंज्ञसरयावत्संतपः॥धितोध्रुवमितिना
 गरचंडोक्तैः॥यातिथिर्यस्यमासस्यमृतादेतुप्रवर्तते॥सातिथिःपि
 तृपक्षेतुपूजनीयाप्रयत्नतः॥तिथिच्छेदोनकर्तव्योविनश्रोचंयदस
 या॥पिंडश्राध्चकर्तव्यविहितेनेवकार्येत॥अशक्तःपक्षमध्ये

नि.सिं-२

०६

तु करोत्येकदिनेयदा॥ निविशेपिदिनेकुर्यात्पिंडदानंयथाविधीतिका
 सायनेनैश्व॥ अत्रभूलं चिंत्यं॥ पक्षभ्राष्ट्रं करणेननंदादिषुपिंडनिषे
 धइत्याहपराशरमाधवीयेकाहजिनिः॥ नभस्यस्यापरेपक्षेभ्राष्ट्रंका
 र्यदिनेदिने॥ निवनंदादिवर्ज्यस्यान्नेननंयाचतुर्दशीति॥ अत्रभ्राष्ट्र
 नित्येकवचनादिनेदिनेइतिवीसावशाच्चसोमयागावदेकस्याभ्या
 सनैकप्रयोगपरमिदं॥ अतःप्रतिपक्षेभ्राष्ट्रंकावर्जयित्वाचतुर्दशी
 मितियाहृक्स्कीयंप्रयोगभेदपरं॥ ननुपंचम्यादिपक्षविषयं॥ प्रतिपक्ष
 भ्राष्ट्रंविहितिविधिष्योक्तेः॥ निर्णयद्विषेयं॥ एतच्चंद्रोदयेभस्मपाहिजि॥ राम
 तेजैव॥ अन्यकलपक्षपरंयाज्ञवल्क्यं॥ एतस्यत्वेनैवनिंदाचतुर्द
 शीतिविरोधादितिगौडस्तन्न॥ भ्राष्ट्रंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यामहा

राम

०६

लयेइतिविरोधात्॥ तत्त्वंतु तिथिनक्षत्रवारादिनिषेधोयउदाहृतः॥ स
 भ्राष्ट्रं तन्निमित्तेस्यान्नानुषंगरुतेत्यसावितिदिबोदसीयेदृश्याग्यो
 क्तेस्तन्निमित्तेपक्षांतरेचक्षेयः॥ सकृन्महाक्येनवचनानिषेधः॥ अन्य
 त्रनकोपिनिषेधः॥ काहजिनिस्मृतेरिति॥ अन्नानंदादौसपिंडकभ्राष्ट्रं
 पुत्रवतोप्यधिकारः॥ अत्रापि॥ महाक्येक्षयाहेचदरेपुत्रस्यजन्मनि॥
 तीर्थेजनवपिर्हिंडान्नविवाहादिके सापि॥ पूर्वोक्तनंदादिनिषेधस्तुस
 यकृन्महाक्येर्णमास्यादिभृतभ्राष्ट्रं तन्निमित्तेचक्षेयः॥ यतुस्म
 सार्थसंगे॥ विवाहव्रतचूडामुवर्षमर्घ्यं तदर्घ्यकं॥ पिंडदानंमंदात्त
 नंनकुर्यात्तिलतर्पणमिति॥ तस्यात्रापवादोद्विदसीयेबहस्पतिः॥
 तीर्थेसंवसरेप्रेतेपितृयगिमहाक्ये॥ पिंडदानं प्रकुर्वीत युगादि

भाणिमिचो॥महालये गया आ धिमातापित्रोः क्षये ह नि॥कृतोद्वाहे
पिकुनक्षतपिंडानिर्वपणं सदेति॥निर्णयदीपेतुनंदादिनिषेधः॥प्रसहं
मिन्न आ ध्यविषयः॥षोडशाह व्यापि आ ध्यप्रयोगेक लेतुप्रसहं पि
उदानं कार्यमेवेत्युक्तं॥तद्व्यमर्थः॥संपन्नः॥षोडशाह व्यापि आ ध्यै न्ये
नपिंडनिषेधः॥मृताहिसकन्तहालये पतयेतिकेचित्॥तत्राविनि
वेधस्तु युक्तं॥प्रसहं आ ध्यभेदेपि व्यतीपातादे च तथा॥अन्यत्र म
ताहातिक्रमे च पिंडनिषेध इति॥सन्यासिनां तु द्वादश्यां आ ध्यं कार्यं॥ राम
यतीनां च वनस्थानां वैष्णवानां विशेषतः॥द्वादश्यां विहितं आ ध्यं क
छपक्षो विशेषत इति एष्वी च द्वादशे संग्रहे क्ते॥अत्र पक्षो आ ध्येक
रणे गीण कालमाहरेमां द्येयमः॥हं सेकन्या सुवर्षा स्थे रा केन

पिण्डे ब्रसन्॥पंचम्योऽन्तरे दद्यात्पुनरपि पक्षयोः॥आश्विन कृष्ण
शुक्ल पंचम्योर्मध्ये इत्यर्थः॥तत्राप्यसंभवे भविष्ये॥यद्यं दीपां चिता
राजन्स्थिता पंचदशी भुवि तस्मादद्यात्तत्रैव दत्तं पितॄणां वै महाल
योः तत्राप्यसंभवे भारते॥यावच्च कन्या तुल्योः क्रमादास्ते दिवाकरः॥
इत्यं प्रेतपुरंतावत्तद्विश्विकं यावदागतः॥ब्रह्मे॥दश्विके समतिक्रं
ते पितरो देवैः सह॥निःस्वस्य प्रतिगच्छंति रापंदत्वा सुदारुणां प्यतु
जातू कर्णः॥आकं॥क्षंतिस्मपितः पंचमं पक्षमाश्रिताः॥तस्मात्तत्रै
व दत्ता वयं दत्तमन्यत्र निःफलमिति॥तत्फलं॥तिशयः॥हानिपरं॥कन्या
गच्छतु वानवेति तुर्यपादे वा पाठः॥तेन कन्यायोगे प्राशस्त्यमात्रं॥अतः
आ ध्यविवेकीनां आ ध्यद्वयं पठेयं॥इदं च आ ध्यं अन्ते पुनैव कार्यं॥ना

मान्तादिना॥ मृतादेच सपिंडं च गयाश्राद्धं महालयं अनापन्नोपिन
 कुर्वीत श्राद्धमग्निन कर्हि च दिति स्मृतिदर्पणो गालवोक्तेः॥ अथान्न
 दत्तताः॥ संग्रहे॥ तातां ब॥ त्रितयं सपत्नजननीमातामहादित्रयं स
 ह्निस्त्रीतनयादितातजननीस्वभ्रातरस्तत्त्रियः॥ तातां ब॥ सभगि
 न्यपत्यं पद्मयुजायाः पिता स दुःशिक्षाः पिता रोमहालयविधे
 तीर्थेति यातर्पणे॥ अस्यार्थः॥ तातत्रयीपितृत्रयीअंबात्रयीच॥
 स्मृत्सर्पसारेपि॥ महालये मातृश्राद्धं एथ कुप्रशस्तमिति॥ अत्र वि
 शेषः स्मृतिदर्पणो गालवः॥ अनेकमातरो यस्य श्राद्धे चाप्यपक्षि
 के॥ अर्घ्यदानं एथ कुर्यात्सिंडमेकं तु निर्वपेत्॥ जीवन्मातृकस्तु स
 दी पलमाजुरेकोद्दिष्टं कुर्यान्निपार्वणं॥ श्राद्धोपाकयां तु पार्वणमुत्तं॥

राम

८८

आम्रएक्यं च यन्मातुर्गयाश्राद्धं महालयं॥ पितृपत्नीषु च श्रा
 ध्नं कार्यं पार्वणवन्दे वेदिति बहून्मनूक्तेः॥ सस्त्रीति मातामहा
 नां सपत्नीकत्वेपि विभवे सति मातामहानां एथ कुर्यात्॥ महालये
 गयाश्राद्धे वस्त्रोचान्वष्टकासु च॥ द्वेयं द्वादशे देवस्य तीर्थे प्रोष्ठे
 मघासु च॥ निगमोक्तेः॥ हेमद्रिमतस्तत्र न वदेदस्य मेव॥ महा
 लये गयाश्राद्धे वस्त्रोचान्वष्टकासु च॥ न वदेदस्य मत्रेष्टशेषं वा
 द्दुषोऽथ विदुः शिथिलमेतैः॥ तातभ्रातापितृव्यः॥ जननीभ्राता
 मातुलः॥ तत्त्रियः पितृव्यस्त्रीमातुलानीभ्रातृजायाः पितृव्य
 सभातृषसभगिन्योऽपत्यभर्तृयुक्ताः॥ निनसापत्यैः सधवा
 यैश्च ते प्रयोगो द्वेयः॥ एतासु सतीषु न तच्छ्रद्धादिर्दानं॥ द्वारलोपात्

नि.सिं.२
८९

जायापिताश्वगृह॥॥श्वश्रूरप्यत्रोपलक्षया॥अत्रमूलंस्मृतिचंद्रि
कायाज्ञेयं॥अत्रपार्वणेकोद्दिष्टयोर्बवस्थोक्ताहेमद्रोपुराणांत
रे॥उपाध्यायगुरुश्वश्रूपितव्याचार्यमातुला॥॥श्वश्रुभ्रातृत्वं
त्रिभुवर्लिकृशिष्यपोषकाः॥भगिनीस्वामिदुहितृजामातृभगि
नीसुताः॥पितरौचित्तपत्नीनांपितुमतिश्वयास्वस॥॥सरतिद्रव्या
दशिष्याद्यास्तीर्थेचैवमहालये॥एकोद्दिष्टविधुनिनपूजनी
याःप्रयत्नतइति॥इतरेषांपित्रादीनांपार्वणमर्थसिधूंअत्रक्र
मान्पत्न्यप्यचार्याद्वत्स्था॥अशक्तौएथ्वीचंद्रोदयेचतुर्विंशति
मते॥एकस्मिन्ब्राह्मणेसवनिचायादीन्प्रपूजयित्वा॥दशद्वादश
वापिंडान्दद्यादकरणंनतु॥एकोद्दिष्टस्वस्त्वंचाह्याप्तवल्क्यः॥

राम
८९

एकोद्दिष्टदेवहीनमेकाधैकपवित्रकं॥आवाहनाज्ञौकरण
रदित्तत्पसव्यवदिति॥अत्रैकपाकोवैश्वदेवंतंत्रपिंडबर्हिस्त्रे
कमितिस्मृत्यर्थसरेउक्तं॥अत्रपाणिहेमःपिंडश्चद्विजांतिकइ
साहप्रयोगपाणिजतिआचार्यः॥काम्यमभ्युदयेष्टम्यामेकोद्दि
ष्टमथाष्टमं॥चतुर्धेधुकरहेमःपिंडश्चात्रद्विजांतिकइति॥पार्व
णेकोद्दिष्टयोः समानंतंत्रत्वेनअग्निसमीपप्रव॥अत्रधुरिलोच
नौश्वदेवौ॥अपिकन्यागतेसूर्यकाम्येचधुरिलोचनावि तिहेमाद्रवा
दिसपुराणात्॥अत्रप्रतिदिनंभिन्नप्रयोगत्वादक्षणा॥भेदोवाप्रयोगेव्या
दतेएववादक्षिणेतिहेमाद्रावुक्तं॥एतच्चसन्पत्तपितृकादिनाजीवसि
त्तकेनापिकार्यं॥वध्योतीर्थेचसन्पत्तितत्तचपत्तितेसति॥येभ्यएवापि

नि.सि.२
९०

तादयति भोदया स्वयं सुत इति कस्यायनेनेः ॥ यत्तु कौण्डिन्यः ॥ दश
 आश्विं गया आश्विं आश्विं चापरपक्षिकं ॥ नजीवसितकः कुर्यात्तिले स्त
 र्पणमेव चेतित सन्यस्तपित्रा द्यतिरिक्त विषयं काम्य आश्वपर्व ॥
 अत्र बहुवक्तव्यं ॥ अपितरुतजीवसितकनिर्णयिज्ञेयं ॥ एतच्च जी
 वसितकेन पिंडरहितं कार्यं ॥ मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वत्र ॥
 नजीवसितकः कुर्यात्तुर्विणीपतिरेव चेतित दक्षेण तस्य पिंडनिषे
 धात् ॥ अत्रैष स्वमातृवर्षिके दोषवचनाद्भवतीति वक्ष्यामः ॥
 तथा छागलेयः ॥ पिंडो यत्र निवर्तते तस्य ॥ दिषु कथंचन ॥ सांख्यं तु त
 दाकार्यं नियमान् ब्राह्मवादिभिः ॥ सांख्यस्वस्त्वं च वक्ष्यते अत्र
 आश्विं गतर्पणं पक्ष आश्विं प्रतिदिनं आश्विं चरं सकृन्महालयेतुपरि

राम
क

कार्यं ॥ नृदुर्जनारदीये ॥ पक्ष आश्विं यदा कुर्यात्तर्पणं तु दिने हिने ॥ सक
 र्महालये चैव परे दाने तिलोदकं गगोषि ॥ पक्ष आश्वे हिरेण्ये च अनु
 ब्रज्यति लोदकमिति ॥ तथा प्रयोगपारिजाते गर्गः ॥ कृष्णे भाद्रपदे मा
 सि आश्विं प्रतिदिनं भवेत् ॥ पितृणः ॥ प्रत्यहं कार्यं निषिध्यति पितृपणं ॥
 सकृन्महालयेश्वः स्यादष्टकास्तंत एव हि ॥ इदं निषिध्यति दिने पिका
 र्यं ॥ तिथितीर्थविशेषेषु कार्यं प्रेतच सर्वदेति स्मृत्यर्थं सारोक्तेः ॥
 तीर्थेति तिथिविशेषे च गयायां प्रेतपक्षके ॥ निषिध्यति पिदिने कुर्यात्त
 र्पणीति तन्मिश्रितमिति स्मृतिरलावल्यां ॥ वचनाच्चा ॥ एतच्च आश्विं
 लमासेन कार्यं ॥ तदा ह्यगुः ॥ वक्षि आश्विं तथा सोममग्न्याधियं
 महालयं ॥ राजाभिषेकं काम्यं च न कुर्याद्भानुलंघिते इति हिम

नि.सिं-२
९१

द्वेनागरवडेवि॥नभोवाधनभस्योवामलमासोपदामवेत्॥सप्तमः
पितृपक्षः स्यादन्यत्रैवतुपंचमः॥एतच्चपित्रोर्मरणेप्रथमादेकताक
तमितेतिस्थकीसेतोभट्टाः॥ददंचनित्यकाम्य॥पुत्रानायुस्तथारोग्य
मैश्वर्यमनुलतथा॥प्राप्तोतिपंचमेदत्वाश्राद्धं कामं॥श्रवणपुष्कलानि
तिजगत्वात्युक्तेः॥दश्विकेसमतिरुतिपितरोदेवतैः सह॥निश्वस्यप्रति
गच्छंतिरापंदत्वामुदाहरणं द्रुतिकाहृजिनिवचनाच्च॥तदतिरुमेप्राप्य
श्वित्तमुक्तमृग्विधाने॥दुष्टेअश्वस्यमंत्रंचदत्वावरं द्विमासयोः॥महा
लयंयदान्यूनंतदासंपूर्णमैतितदिति॥द्विमासयोः कन्यानुलयोःमहाल
यश्राद्धंयदाहृतंइत्यर्थः॥अत्रभरण्याश्राद्धमतिप्रशस्तं॥तदुक्तं
श्रीचंद्रोदयेमास्यो॥भरणपितृपक्षेनुमहतीपरिकीर्तित॥अस्यो

राम
९१

श्राद्धं कृतं येन सगया श्राद्धं कन्दवेत्॥एष्वीचंद्रोदये श्रीधरीये
बृहस्पतिः॥नभस्यापत्पक्षस्य द्वितीयायदियाम्यमे॥तृतीया
वाग्निताराभिः सहिता प्रीतिदापितुः॥एतत्पक्षे षष्ठीयोगाविशेषेण
कपिलासंज्ञा॥तदुक्तं वाराहे॥नभस्य कक्षपक्षे नुरोहिणीपातभू
मुतैः॥युक्ताष्टौ पुराणद्वैः कपिलापरिकीर्तित॥अतोपवासनियमै
र्भस्करं तत्र पूजयेत्॥कपिलंच द्विजग्यायदत्वा क्रतुफलं लभेत्॥प
राणसमुच्चये॥भाद्रे मास्यसिते पक्षे भाने चैव करिष्यते॥पाते कुजे
चरोहिण्या साषष्ठी कपिला भवेत्॥अत्र दशंतिलेन महालयो भाद्र
कक्षपक्षो ज्ञेयः॥इत्युक्तं निर्णयामते हेमाद्रौ च॥दत्ताकर्तु फलानि
शायार्थः॥संयोगेनुचतुर्णां वैनिर्दिष्टा पत्न्ये हिनेति तत्रैवोक्तेः॥अत्र

नि.वि. २
९२

विशेषादिमद्वेत्कंदेदि वदास्तथोऽग्निं कुं कुं मेलाभनः शिलेः पत्र
कंपन्नकं यदीम युगव्येन पेधयेत् ॥ क्षीरेणा ले उरु कं केन स्नानं कुर्यात् ॥
मंत्रकं ॥ आपस्त्वमासदेवेन न्यो ॥ तिषां पतिरेव च ॥ पापं नाशय मे देव वा
अनः काय कर्मजं ॥ पंचगव्यं कृतस्नानः पंच भंशैस्तु मार्जयेत् ॥ पंच
भंशैः पंच पलं वै ॥ तथा ॥ रत्नैर्न नि ॥ विधेयं तं सो वणं कारयेद्द्विं ॥ श
क्तितस्तु पला दूर्ध्वं तदर्थं कर्षतोपि वा ॥ सो वणं म ह्मणं कुर्यात्तिशो कं चै
व तथा रथं ॥ अल्पवित्तोऽपि यः कश्चि ह्मणं पि कुर्यादिमं विधिं ॥ प्रभासखं
डि ॥ ह्यापयेद्व्रणं कुं भं चंदनोदक पूरितं ॥ रक्तचत्वारं युगं घृणंतं मन्त्रपत्रे
ण संयुतं ॥ रथोरो र्मपलस्ये वर कचक्रः सुवित्रकः ॥ सो वणं पल संयुक्तं
भूतिः सूर्यस्य कारयेत् ॥ ततः सूर्यं च कपिलां दद्यात्संपूज्य भक्तितदति ॥

राम
९२

ततः सूर्यं कपिलां च बोडशोपचारेः संपूज्य दद्यात् ॥ दिव्यभूतिर्जगच्च सु
द्वादश ॥ सादि वा करः ॥ कपिला सहिते देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु ॥ यस्मा
त्वं कपिले पुण्या सर्वलोकस्य पावनी ॥ प्रदत्ता सरू सूर्येण मम मुक्तिं प्रदा
म चेति ॥ विशेषतः तत्रैव श्रेय मिति दि कु ॥ इयमेव चंद्रषष्ठी सा चंद्रोदय
व्यापिनी ग्राह्या ॥ उभयत्र तथा ले पूर्वा ॥ तदुक्तं भविष्ये ॥ तद्वन्दाद्रपदे
मासिषष्ठ्यापक्षे सिते तरे ॥ चंद्रषष्ठी व्रतं कुर्यात्सूचं चैधः प्रशस्यते ॥
चंद्रोदये यदा षष्ठी पूर्वादि वापरे ह्मणि ॥ चंद्रषष्ठ्यसिते पक्षे सै वापोष्या
प्रमल तदति ॥ अष्टम्या मास्वत्सम्येन न माप्या वर्ष संज्ञं श्रम्युक्तं ॥ एते
न माप्या वर्षं प्रोषपया अपरे पक्षे इति ॥ इदं सप्तम्यादि पुत्रिष्वहः सु
कार्यमिति नारायण वृत्तिः ॥ द्वादशतस्तु मपायुक्तं वर्षं सि ॥ भवंत्रयो

क्रि.लि. २
९३

दशमिभ्राष्ट्रमिति व्याचख्य ॥ एवमिच्छेदये ब्रह्मे ॥ आषाढ्याः पंच
मेषक्षेपया मध्याह्नी स्मृता ॥ त्रये दशमि गजस्राया गय ॥ तुल्यातु पे
तके ॥ अगश्चिन कलाष्टमं ॥ मन्त्रालक्ष्मी व्रतं ॥ तत्र निर्णये पुराणस
मुच्चये ॥ श्रियोर्चनं भाद्रपदे सिते ॥ अमी प्राग्भ्य कन्या मगते च सूर्ये ॥
समाप्ये तत्र तिथौ च यावत्सूर्यस्तु पूर्वार्धगतो युव स्यादति ॥ तत्रैवा
कन्या गते के प्राग्भ्य कर्तव्यं न श्रियोर्चनं ॥ ब्रह्मसंप्रातदल स्ये के तद्भूतं
न समाप्येत् ॥ पूजनीया गृहस्थानामष्टमी प्रादुषि श्रियः ॥ दोषैश्च
गुभिः संत्यक्ता सर्वसंपलरोतिथिः ॥ तथा ॥ पुत्रसौभाग्यराज्यायुनीश
नीसा प्रकीर्तिता ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्याज्या कन्या गते रवौ ॥ विशेषे
पण्डित्या ज्ञानवमी दूषिताया दीप्तिः दोषचतुष्टयं तत्रैवोक्तं ॥ दिने

राम
९३
त्रि

त्रि

चावमेवैव अष्टमी नोपवासयेत् ॥ पुत्रदानवमी विधास्व ग्रीहस्ता
र्धगिरवाविति ॥ दिनावमदिनलक्षणं चरलमात्राय ॥ यत्रैकस्पर्शति
तिथिद्वयावसानं नारश्चेदवमदिनं न दुक्तमाद्यैः ॥ यस्पर्शान्दवतिति
थित्रयस्पर्शाः त्रिदुस्य क्वथितमिदं द्वयं चनेष्टं ॥ एते च सर्वे निषेधाः
प्रथमाः संभविषया ॥ मध्ये तु सति संभवे ज्ञेयाः ॥ व्रतस्य षोडशा ब्रह्म
ध्यत्वेन मध्ये सागायोग्यौ ॥ इयं चंद्रोदयव्य ॥ पिनीया स्या ॥ तत्रैव पू
जायुक्ते ॥ परदिने चंद्रोदयादूर्ध्वं त्रिमुहूर्तं व्यापित्वे परैव कार्या ॥ अ
वस्थथा पूर्वैव ॥ पूर्वप्राग् विधावाया स चंद्रोदये सदा ॥ त्रिमुहूर्तापि सा
पूज्या पत्तश्चोर्ध्वं गमिनीति मदनरले निर्णयामते च संग्रहे क्तं ॥ अ
र्धरात्रमतिक्रम्य वर्तते योत्तरातिथिः ॥ तदतस्मां तिथौ कार्यं महल

नि.सि.२
९४

स्मीव्रतंसदेतिवचनाच्चेतिसंक्षेपः॥इतिमहालक्ष्मीव्रतनिर्णयः॥अथ
नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धं॥तत्रकात्यायनः॥अन्वष्टकाधुनवभिःषिडैः
श्राद्धंउदाहृतं॥पित्रादिमातृमध्यंचतनोमातामहंतकं॥एथ्वी
चंद्रोदयेब्रह्मण्डे॥पितृणांप्रथमंदद्यात्मातृणांतदनंतरं॥ततोमा
तामहानांचआन्वष्टक्येक्रमःस्मृतः॥श्राद्धहेमाद्रौछागलेयः॥के
वलगात्ताःक्षयेकार्यीचधावादौप्रकीर्तिताः॥आन्वष्टकाधुमध्य
स्थानं॥साकार्यास्तुमातरः॥दीपिकायांतुमातृश्राद्धमादौकार्यमि
सुक्तं॥मातृयजनंलव्णवष्टकास्वादितरति॥हेमाद्रौब्राह्मेपि॥अन्व
ष्टकाधुक्रमशोमातृपूर्वतदिष्यतिइति॥अत्रशारवाभेदेनव्यव
स्थेतिएथ्वीचंद्रोदयः॥जीवसितकविषयमितिनिर्णयदीपः॥

राम

९४

इदंचजीवसितकेण॥पिकार्यं॥तदुक्तंनिर्णयामतेमैत्रायणीय
परिशिष्टे॥आन्वष्टक्यंगयाप्राप्तोससंग्यब्रह्मतेहनि॥मातुःश्राद्धं
तीक्ष्णतःकुर्यात्सितर्यपिचजीवोति॥यद्यपिजीवसितकस्यपंचाप्यन्व
ष्टकाअवश्यंकर्तव्यास्तथाप्यशक्तस्येयमावश्यकी॥प्रोष्ठपराष्ट
काभूयःपितृलोकेभविष्यतीतिहेमाद्रौपाद्योक्तेः॥सर्वासमिवमा
तृणांश्राद्धंकन्यागतेरवौ॥नवम्यांहिप्रदत्तव्यंब्रह्मलंअवरायत
इतिसूतेनावश्यकलोक्तेश्च॥अत्रसर्वासामिसुक्तेःस्वमातरिजीव
सामपिसपलमातृभ्योदद्यात्॥तन्मरपोसतितस्येताभ्यश्चदद्यात्
दिसुक्तंजीवसितकनिर्णयिगुरुभिः॥अत्रसर्वासं नामनिर्देशेनैको
ब्राह्मणार्थःषिडंश्च॥नामैक्येनद्विवचनादिप्रयोगइसुक्तंनारय

नि.सिं-२
९५

भाष्यामिति गोभिलगोतमाविति छंदोगपरिशिष्टान् अत्र भर्तृम
रणान्तरं पूर्वमस्ति २
ली
णं वक्तो॥ अन्वष्टकाश्राद्धं तद्यागश्च गोभियां नाम मध्यमायमेव न
संवांसु॥ अन्वष्टक्यं मध्यमात् आश्रयं न कार्यमिति केचिद्वदुः॥ अप
वर्तति च॥ आश्रयं न म्यां कुर्यान् न मते भर्तृरितुष्यते इति॥ तदेतान् न म
ल्लान् मूर्ध्वप्रतारणमात्रं॥ आश्रयदीपकलिकायां ब्राह्मे॥ पितृमात
कुलोत्पन्नायाः काश्चित्तुम् तास्त्रिया॥ आश्राह्यमातरो देयाः आ
श्रयंतत्र प्रदीयते इति॥ अत्रेदं चाचारद्वयवस्था॥ एतच्चानुपनीतो न
पिकर्म्य॥ तदुक्तं आश्रयलुपाणो मास्ये॥ अमावास्या एका कृष्ण
क्षयं च दशमिषु चैव भिधाय॥ एतच्चानुपनीतो विदुः सविषुष्यव
सु॥ आश्रयं साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदं॥ भार्या विरहितो येन
त्यवासस्योपनिषदाः॥ शूद्रोऽप्यमंत्रवक्तुर्यादनेन विधिना बुध

राम
९५

इति॥ तेन साग्रे वेदमिति परास्तं॥ अन्वष्टकात् एतद्गोवेदं मानुःश्रा
द्धमस्यपि परास्तं॥ लाघवेन भूले क्वादष्टकापदा विशेषाच्च॥ तेन
न्यत्रान्वष्टकाश्राद्धस्यांगस्याप्यत्र प्रधानत्वं वचनान्॥ अत्रेष्टे रि
वराजसूयां तर्गताया एतया एतया न्यायकामं याजयेदिति फल
र्थत्वं॥ अत्राष्टकाश्राद्धकापूर्वनिर्गोधात्॥ तथाग्निपुराणे॥ अन्वष्ट
कामुवह्नौ च गायया च क्षयेदिति॥ अत्र मानुः एतद् आश्रयमन्यत्र
तिना सत्॥ आपस्तं बानां त्वष्टकामुच्यते इति भाष्यकारेः पाठा
दष्टकायां मातृश्राद्धं॥ एतद्गोस्त्वत्रमातृमातामहश्राद्धेन कार्यं॥
किं नु त्रिपुष्टमिव॥ नयोषिः स एतदद्यादवसानदिन इति॥ कर्षू
मान्वतं मुक्ता तथा यं आश्रयोऽत्रां प्रसादिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः

नि.सिं.२
२६

वडिति स्थिति रिति छंदोगपठि श्रुष्टात्॥ अन्वष्टकासुतेषां कर्षूविधा
नादिति श्रुल्लपाणिः॥ यत्तु॥ तमिस्त्रपक्षेन वमीपुण्याभाद्रपदे हि सा॥ च
त्वारः पार्वणः॥ कार्याः पितृपक्षे मनीषिभिरिति तदेष्टु चारतो व्यवस्थ
तं ज्ञेयं॥ द्वादंती वस्ति त केनापि सपिंडं कं कार्यं॥ हिमाद्रौ विष्णुधर्मोत्त
रे॥ अन्वष्टकासु च स्त्रीणां आश्रयं कार्यं तथेव चेत्पुत्रं कर्मपिंडं निर्व
पणं कार्यं तस्यामपि नृसन्तमेति वचनं आश्रयविधिना॥ पिंडदाने प्राप्ते
पुनस्तत्कीर्तनं यस्य जीवस्ति॥ भिषीपतित्वादिना॥ पिंडदानं निषि
ध्यंतस्पतस्यासर्थमिति तातचरणः॥ अत्र सुवासिनी भोजनमुक्तं
माकंडेयपुराणे॥ मनुः आध्मे तु संप्राप्ते ब्राह्मणैः सह भोजनं॥ सु
वासिन्ये प्रदत्तं व्यभिचितात्तातपो ब्रवीन्॥ भर्तृरग्रे न तानारी सह

दोहेन जाम्बता॥ तस्याः स्थाने नियुंजीत विप्रेः सह सुवासिनी॥ तत्रै
व मदालसा वाक्यं॥ स्त्री आश्वे पुत्रदेयाः स्युरलंकाराश्च योषितोऽमं
जीमेरेव लादामकर्णिका कंकणादय इति॥ अत्राशक्तावनुकल्पमाह
श्वलायनः॥ अनुदुहेयवसमाहरे दग्निना वा कक्षमुपोषेदेवा भेष्टके
ति नत्वे वा नष्टकः स्यादिति॥ हिमाद्रौ पितामहः॥ अमावास्या व्यतीपा
तपौर्णमास्यष्टकासु च॥ विद्वान्द्रुक्षमकुर्वीणो नरकं प्रतिपद्यते॥ अ
करणे च प्रायश्चित्तमुक्तं गृहविधाने॥ अभिर्युभिर्जपे नमंत्रातवारं तु
तद्दिने॥ अन्वष्टकं यद्यन्यूनं संपूर्णं याति सर्वथेति॥ एतस्य क्षेप्तादयं
विशेषः एत्थी चंद्रोदये वायवीये॥ सन्यासिनोऽप्यादि कादिपुत्रकु
र्यायिथाविधि॥ महोदये तु यज्ञां हं ह्यदयं पार्वणं तु तदिति॥ अ

यत्रयोदशीभ्राह्मं॥तत्रचंद्रिक॥॥त्रयोदशीभाद्रपदीकृष्णमास
पितृप्रिया॥तृप्यंतिपितरस्तस्यां स्वयंपंचमृतंसमाः॥मघाशुतया
तस्यांतुजलाद्यैरपितोषिताः॥तृप्यंतिपितरस्तद्द्रव्यंमघाशुतया
तं॥प्रयोगपारिजातेरंशवः॥प्रोष्ठपद्यामतीतायांमघाशुतया
दशी॥प्राप्यभ्राह्मंतुकर्तव्यमधुनापायसेनच॥प्रजान्निहंत्यरा
स्वर्गमारोपयंतथाधनं॥नृपां॥आद्येसदाप्रीताःप्रयच्छंतिपितामहः॥
एतन्निस्पृहपि॥एष्वीचंद्रोदयेविष्णुधर्मे॥प्रोष्ठपद्यामतीतायांतथा
कृष्णत्रयोदशीमित्युक्ताएतांस्तुआश्वकाश्वैर्नित्यानां॥प्रजाप
तिः॥आधमेतेष्वकुर्वणो नरकं प्रतिपद्यतइत्युक्तेः॥एतन्नाविभक्तै
रपि एथ कार्यं॥तथाचहेमाद्रौ॥विभक्तावाविभाक्तावाकुर्युः॥आ

राम

९७

शंपथकुसुताः॥मघाशुचततोन्पत्रनाधिकारः॥एथग्विधाविति॥
अपरर्केवापवीये॥कृतेहस्तस्थितेयातुमघाशुक्तात्रयोदशी॥
तिथिर्वैवस्वतीनामसाख्याकुंजरस्पृता॥अत्रच॥आपिनःसकु
लेभूयाद्योनोदया॥त्रयोदशी॥पायसेमधुसर्पिभ्यांप्राकृष्टयेकुं
जरस्पृचेतिविष्णुमनुवचनेत्रयोदशीश्रुतेर्मघाशुतयाइतिकल्पतः॥
शालपाणिस्तुकेवलबाधक्यानामर्थवादत्वादिधौमघायोगश्रुते
विधित्वापवादिशिष्टमेवनिमित्तमित्याह॥वस्तुतस्तुमधुमाः॥हे
श्वशोके॥श्वपयसापायसेनच॥एष नोदास्पतिः॥आध्वं वषट्पुचम
घाशुचेतिवसिष्ठवचनेकेवलमघाश्रुतेर्विनिगमनाभावादुभयं
भिन्नंनिमित्तंपूर्वेतिवचनाच्च॥योगाधि क्येफलाधिक्यं॥अए

एवयाश्च वक्ष्यः॥ तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च विशेषत इति॥ त्रयोदशी
 आश्विनस्य॥ अन्यत्काम्यं॥ अत्र त्रयोदश्यां बहु पुत्राय वमारिणस्तु भवं
 तीत्यापस्तं बोक्ते॥ यवमारिणमपत्यदोषं सदिहो रपत्यमात्रार्थिनः स
 संतरोक्तधनार्थिनो वाधि कार इति कल्पतरुः॥ अपत्यनिंदया तदर्थिना
 नधिकारात्कदातरकामस्येवाधिकार इति दृष्टायुधः॥ एतसिंदरहितं
 कार्यं॥ मघासु त्रयोदश्यां पिंडनिर्वपणाद्भुजः॥ स संतानो नैव कुर्या
 न्निसंतेकवयो विदुरिति बद्धस्यारोक्तेः॥ इदं मलमासेपि कार्यं॥ म
 घा त्रयोदशी आश्विनस्य पुपस्थितिहेतुकं॥ अल्पगतिकत्वेन कर्तव्यं न तम
 स्यान्महिम्नु चेति काठकग्लोक्तेः॥ प्या ननु॥ अंगिराः॥ त्रयोदश्या
 कृष्णपक्षेयः आश्विनकुरुते नरः॥ पंचत्वं तस्य जनीया॥ ज्येष्ठपुत्रस्य नि

श्रितं॥ वामनपुराणे॥ त्रयोदश्यां तु वैश्राध्नं न कुर्यात्पुत्रवान्मही
 त्यादिवचना॥ निपुत्रवद्विषयाणि वामदेहालयस्थमिन्नत्रयोदशीवि
 षयाणि वाक्यं श्राद्धविषयाणि वा॥ स पिंडकश्राद्धविषयाणि वेति
 केचित्॥ हेमद्रिप्रसूरावास्ते कवः॥ श्राद्धविषयाणि॥ आश्विनं चै
 कवर्गस्य त्रयोदश्या उपक्रमेत्॥ न तत्तास्तत्र ये यस्य प्रजां हिंसति
 तस्य ते इति काष्ठीजिनिस्मृतिः॥ यद्यपि पितरो यत्र पूज्यं ते तत्र माता
 महाअपीति धौम्येति न केवलपितृवर्गस्य प्राप्तिस्तथापि व्यामो
 हादिप्राप्तिनिषेधेयमित्याहुः॥ वयं तु पश्यामः॥ पुत्रवद्विषयाण्येवे
 ति॥ असंतानस्तु यस्तस्य श्राद्धे प्रोक्ता त्रयोदशी॥ संतानयुक्तो यः क
 र्यन्ति स्य वंशक्षयो भवेदिति हेमद्रोनागरखंडोक्तेः॥ पूर्ववाक्यम

नि. सि. २
९९

विअसंतानस्यैवेकवर्गनिषेधकमिति॥अत्रमन्त्रात्रयोदशीमहाल
ययुगादिश्राद्धां नांतत्रेणप्रयोगः॥ननुप्रसंगसिद्धिरित्यत्रविस्तारः॥
अथचतुर्दशी॥एत्थीचंद्रोदयेप्रचेताः॥वक्षारोहणलोहोद्येर्विद्यु
ज्जलविषाग्निभिः॥नखिदंष्ट्रिविपन्तानांतेषां॥शस्ताचतुर्दशी॥ब्रा
ह्मेयवानःपितरोयस्यमृताः॥शस्त्रेणवाहताः॥तेनकार्यंचतुर्दश्यांते
षांतृप्तिमभीषुना॥नागररवंडे॥अपमस्युर्मवेद्येषां॥शस्त्रमस्युरथापि
वा॥आश्वतेषांप्रकर्तव्यंचतुर्दश्यांनराधिप॥एतच्चप्रायेनात्राक
शस्त्राग्निविषोदकोद्वंधुनप्रपन्नैश्वेष्टतामितिगौतमोक्तं॥तुर्मणो
पलक्षणं॥एकयोगानिदेशान्॥सर्वेषांनुत्यधमणिमिकस्यापि
यदुच्यते॥सर्वेषांतत्समंज्ञेयमेकस्मिन्॥इतिस्मृताइत्युक्तं॥

राम

९९

तच्चरुतक्रियाणामेवेतिवक्ष्यामः॥महोचिः॥विषास्त्रश्चापदादिति
र्यब्राह्मणघातिनां॥चतुर्दश्यांक्रियाकार्याअन्येषांनुविर्दिता॥
ब्राह्मणघातीतेनहोतुर्ब्रह्महत्यास्यपतितत्वादितिशूलपाणिः॥अ
त्रोद्देशेमेविशेषणस्याविवक्षितत्वास्त्रीणामपिशस्त्रादिहृतानामेको
दिष्टंकार्यमितिश्रीदत्तोपाध्यायाः॥इदंविषादिहृतानमिवनप्रसवा
दिहृतानामितिवाचस्पतिः॥यनुशकरायनः॥जलाग्निभ्यांविपन्ता
नांसन्यासेवागृहेपिवा॥आश्वंकुवडजतेषांवैवर्ज्यित्वाचतुर्दशी
मितितस्मायश्चित्तार्थजलादिहृतविषयमित्याकटेउक्तं॥अतए
ववैधत्वाह्यगमनेपिनकार्यमितिहेमाद्रिः॥एतच्चदेवयुक्त
मेकोदिष्टंकार्यमित्युक्तंप्रयोगपारिजाते॥प्रेतपक्षेचतुर्दश्या

मेकोद्दिष्टविधानतः॥ देवयुक्तं न तु तस्मात्पितृणां मक्षयं भवेत्॥
 तस्मात्तु देवकीनं चेतुःपुत्रद्वयं न क्षयः॥ एकोद्दिष्टदेवयुक्तमित्ये
 व मनुरब्रवीत्॥ भविष्ये समक्षमागतस्यापि पितुः शत्रुहृतस्य
 च॥ चतुर्दश्यां तु कर्तव्यमेकोद्दिष्टमहालयः॥ चतुर्दश्यां तु यश्च
 श्वं सपिंडीकरणे कते॥ एकोद्दिष्टविधानेन तत्कार्यं शस्त्रघाति
 न इति॥ सर्वस्य दीपे हारितः॥ विश्वे देवांश्च तत्रापि पूजयित्वा
 ततो मत्तान्॥ ये वै शस्त्रहतास्तेषां श्राद्धं कुर्यादतंद्रितः॥ अत्रै
 कोद्दिष्टवचनानां निर्मूलत्वं॥ समूलत्वेऽपि पूर्वपात्रां कृपराणि वि
 ष्णवादि वचनेः प्रकरणात्कृत्स्नपक्षीयपार्वणात्तत्तिरिति शूल
 पणिः॥ तन्न॥ वाक्येन प्रकरणास्य बाधासिन्नादीनां पार्वणं भ्रा

राम

१००

त्रादीनामेकोद्दिष्टमिति गौडाचार्यः॥ तन्न॥ पितुरित्यनेन विरोधा
 त्॥ विशेषतः कथं वैयर्थ्यापत्तिश्च॥ अत्र शस्त्रहृतस्येव चतुर्दश्यामि
 त्ति नियमो न चतुर्दश्यामेव शस्त्रहृतस्येति॥ श्राद्धं शस्त्रहृतस्येव
 चतुर्दश्यां महालये इति कालादरति॥ वार्षिकादीनां करणा
 पत्तेश्च॥ तेन महालये एव दिनान्तरे पार्वणं माता महादित्तस्यार्थं
 कार्यमेव॥ पितामहेऽपि शस्त्रहृतश्चैदेकोद्दिष्टद्वयं कार्यं॥ तदुक्तं
 हेमाद्रौ सरसं सरे॥ एकस्मिन् नूयै वैकोद्दिष्टमिति॥ त्रिषु शस्त्रहृते
 षु पार्वणमेव कार्यं॥ यत्तु देवस्वामिनोक्तं॥ त्रिषु शस्त्रहृतेषु
 यगेकोद्दिष्टत्रयं कार्यं न तु पार्वणमाहस्यवचनाभावादिति॥ त
 दयुक्तं॥ पित्रादयस्त्रयो यस्य शस्त्रे यतिस्त्वनुक्रमात्॥ सभूतेषु

वर्णंकुर्यादादि कानि एथक् एथगिति बहस्य एतत्सिद्धेः ॥ एक
 स्मिन्वाद्ये वापि विद्युः स्रेण वाहते ॥ एकादिष्टं मुतः कुर्यात्त
 याणां दशविन्द वेदिति स्मृत्यन्तर्गतेति एथीचंद्रोदये उक्तं ॥ अपरावे
 दमादौ चैवं ॥ यस्तत्रैकस्मिन्नादिना हतस्तस्य वाविकिमेव पार्वणमे
 कोदिष्टं वा कार्यं ॥ ननु आध्यक्ष्यं प्रसंगादिति एथीचंद्रोदये ॥
 आनशाध्याकरणैः ग्रिमपक्षेदिनां तरे पार्वणे नैव कार्यमिति त
 त्रैकोक्तं ॥ यद्यपि रात्रिप्रवृत्तानां च शृंगिदं द्वितीयस्येः ॥ आत्स
 नस्यागिनां चैव आध्यमेषानकारयेदिति स्मृत्यन्तर्गतेति एथीचंद्रोदये ॥
 हतं आध्यक्ष्यं निविष्टं तथापि प्रमादभूतानां आध्यक्ष्यं हतं कार्यं ॥ व
 क्षादिभिर्न बुद्धिपूर्वमतानां तु न कार्यं ॥ यत्तु चतुर्दश्यां तर्पणी

राम

१०१

या उक्तपिंडोदकक्रिया इति ब्राह्मन्तर्गतेनापि कर्तव्यं पतितस्य चैतिगया
 दिवद्विद्वेषविधिबलासतितानामपि कार्यमिति न व्यभिचेदः ॥ त
 त्वंतु समस्तमागतस्येत्यादिवशात्कृतक्रियाणां कार्यानान्येषा
 मिति वयं प्रतीमः ॥ यत्तु मनुः ॥ नपेतृपश्वियोहामो लौकिकाग्रौ वि
 धीयते ॥ नद्वेनि विना आध्यमादिना नैव विधीयत इति ॥ अत्र पूर्वा
 धंदितु लेनोक्तं तद्यथा भुतमेव मन्वते एथीचंद्रोदये ॥ आहिता
 ग्नेः पिंडपितृयज्ञकल्पेन आध्यनिषेधा र्थमिदं न तु संकल्पदे
 पीत्यस्मद्बुद्धेः ॥ कुरुपक्ष आध्यमन्यदिनेषु प्राप्तमाहितमिदं शीति
 यम्यते इति वयं ॥ द्वेनि पार्वणे न विना आध्यं ॥ तेन कापि वार्षिका

राचेकोद्विष्टनेतदृष्टिः॥ इतिचतुर्दशी॥ अमीयांविशेषमाहप
राकेयमः॥ हंसेकरस्थितेयानुअमावास्याकरान्विता॥ साक्षेयाकुं
जरछायाइतिबोधायनोब्रवीत्॥ वनस्पतगतिसेमेष्टाययाप्रा
कुरवीभवेत्॥ राजछायांनुसाप्रोक्तस्तस्यांआश्वंप्रकथयेत्॥
भारते॥ अजिनसर्वलोहेनवषसिन्नियतव्रतः॥ इतिछायासुवि
धिवत्क्षणव्यजनवीजितं॥ आश्वंदया॥ इतिशेषः॥ आश्विनशुक्र
प्रतिपदिदोहित्रस्यमातामहआश्वमुक्तंहेमदोसंगहेच॥ जातमा
मात्रोपिदोहित्रोवियमानेपितुले॥ कुर्यान्मातामहआश्वंप्रतिपद्या
श्विनोसिते॥ इति॥ इयंसंगव्यापिनीय॥ ह्येतिनिर्णयः॥ दिपेउक्तं॥ प्र
तिपद्याश्विनोदोहित्रस्येकपार्वयं॥ आश्वमातामहकुर्यात्स

राम

१०२

पितासंगविसदः॥ जातमात्रोपिदोहित्रोजीवस्यपिचमातुले॥ प्रातः
संगवयोर्मध्येयाश्वयुक्प्रतिपन्द्वेदितिवचनात्॥ अत्रसमूल
त्वंविमर्श्या॥ इदंचमलमासेनकार्यं॥ स्पष्टमासविशेषारम्भाविहितं
वर्जयेन्मलेइतिनिषेधात्॥ इदंचजीवस्यतुकेनैवकार्यमितिशिष्टाः॥
इदंचशिष्टाचारः॥ सपिंडककार्यमितिक्वेचित्॥ पिंडराहितंतुयुक्तं॥ जीवसि
त्तकस्यमुंडनंपिंडयनंचप्रेतकर्मवसवर्शः॥ नजीवस्यितकः॥ कुर्याद्विषी
पतिरेवचेतिदक्षेणापिंडनिषेधात्॥ आन्वष्टक्यवद्वचनाभावाच्चेतिसं
क्षेपः॥ इतिक्मलमाकरभट्टकतेनिर्णयसिंधौमहालयनिर्णयः॥ अथ
आश्विनशुक्रप्रतिपदिनवरान्नारंभः॥ तन्निर्णयः॥ तत्रभार्गवार्चनदीपि
कायांदेवीपराणो॥ सुमेधाउवाच॥ शृणुराजप्रवक्ष्यामिचंडिकापूजनं

नि.सिं.२
१०३

क्रमं॥आश्विनस्यसितेपक्षेप्रतिपदसुशुभेदिनेइत्युपक्रम्योक्तं॥
शुभेतिथौप्रकर्तव्यंप्रतिपक्षौध्वगाग्निनी॥आद्यास्तुनाडिकाःस्य
स्काषोडशदशपिवा॥अवराहचकर्तव्यंशुभसंततिकक्षिभिः॥
इदंचापरारुयोगिन्याःप्राशस्यंदितीयदिनेप्रतिपदेभावेत्येयं॥
तथातत्रेवदेवीपुराणेडामरतंत्रेदेवीचक्रःअमायुक्तानकर्तव्याप्रति
पस्यूजनेममामूर्तमात्राकर्तव्याद्वितीयदिगुणांनित्या॥आद्याश्चो
डशनाडीस्तुल्यंवायःकुहतेनः॥कलशस्थापनंतत्रस्वरिष्टंजायते
ध्रुवं॥भार्गुदेवीपुराणयोः॥पूर्वविधायुक्त्याकुम्भवेत्यतिपदा
श्विनी॥नवरात्रतंतस्यानकार्यंशुभमिच्छत॥दिशभंगोभवेत्तत्रदु
र्भिक्षंचोपजायते॥नंदायांदर्शयुक्त्यायत्रस्यान्ममपूजनमिति॥

राम

१०३

देवि॥प्रतिपद्याश्विनेमासिसाशुभंशुभमदाभवेत्॥भाद्रपंचदशीक
लातयायुक्तानत्रस्यते॥विहक्षफलदासादिपुत्रदाभयावहेति॥त
था॥वर्जयित्वाप्रयत्नेनअमायुक्तानुपाधिर्वि॥द्वितीयादिगुणैर्युक्ताप्र
तिपत्सर्वकामदा॥तथादेवीपुराणे॥यैर्मामपूजन्तेनसंद्वितीयादिगु
णांनित्यां॥प्रतिपक्षारदीक्षत्वासौभुतेसुरकमव्ययं॥यदिकुर्यादमा
युक्तप्रतिपस्थापनंमम॥तस्यश्रापयुतंदत्तामसमशेषंकरोम्यहं॥आ
यदाकुहतेयत्कलशस्थापनंमम॥तस्यसंपदिनाशःस्याद्भ्येष्टःपुत्रो
विनश्यति॥अमायुक्तानकर्तव्याप्रतिपक्षंंडिकर्चने॥धनार्थीभवि
शेषेपावंशहानिश्चजायते॥नंदशकलययुक्ताप्रतिपक्षंंडिकाच
नांउदयेद्दिमुद्गतापिमाहासोदयदायिनीति॥देवीपुराणे॥याचाश्च

नि.सि. २

१०४

युजिमासेस्यास्तुतिपद्मद्रव्यान्विता॥ शुभामभाचर्नतस्यांशतयज्ञफ
लप्रदं॥ इन्द्रायमहे॥ अमायुक्तासदाचैवप्रतिपन्निदितामता॥ तत्रचैव
पयेकुम्भदुर्भिक्षंजयतेध्रुवं॥ प्रतिपत्सद्वितीयातुकुंभारोपणकर्मणी
ति॥ यज्ञपिठद्रव्यामलंडुम्भरंचनिर्मूलंतथाप्यविरोधात्प्रचारञ्जत
इचना॥ निहिरव्यंते॥ तिथितत्वेदेवीपुष्पापि॥ प्रातरावाहयेदेवी
प्रतरेवप्रवेशयेत्॥ प्रातःप्रातश्चसंपूज्यप्रारैवविसर्जयेत्॥ एतन्नेच॥ त
शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयान्चवार्षिकी॥ साकार्येदियगामिन्यां
नतत्रतिथियुग्मता॥ तथा॥ कुटूकाद्योपसंयुक्तां वज्रयेत्प्रतिपत्तिथिं॥ राम
राज्यनाशायसामोक्तं॥ निर्दिताच॥ श्वपूजनेद्वितीयाएषवर्चनेषुकल
रास्थापनद्रव्यान्निदेवप्रथमेदिनेनिविध्यतेन तूपवासादि॥ त

राम

१०४

स्पप्रतिपद्यमावासेति युग्मवाक्यात्॥ शुक्रास्यास्तुतिपत्तिथिः
प्रथमत इति दीपिकोक्तेः॥ शुक्रपक्षे दर्शविद्येति माधवाक्तेः श्रुतपूर्व
दिने प्राप्तस्य बाधे मानाभावादिति केचित्॥ वस्तुतस्तु पूर्वोक्तवाक्येषु
चंडिकाचर्चनपूजनग्रहपुण्यपवासादेर्वांगत्वात्प्रधानदेवीपूजादातपि
परोति युक्तं॥ कलरास्थापनप्रद्वयंतूपलक्षणा॥ अतएवेदं कल॥ ब्रह्मोप
वासनिपमिचटिकैकाविद्याभवेत्॥ सातिथिस्तदिने पूज्य॥ विप्रतिपत्तौ
पैतके इति॥ अत्रचटिकामुदूर्तइति गोडुः॥ यदातुपूर्वदिने संपूर्णशुभा
चभूत्वापरदिने तर्धत्तितदा संपूर्णत्वादमायोगाभावाच्च पूर्ववै॥ यानि
च द्वितीययोगानि वैधका निवचनानि केचिदस्य ठंतिता न्यपि शुभाधिकानि
वैधपरणिपरदिने प्रतिपदोऽसंतासत्वे तु दर्शयुतापि पूर्ववैवास्यात्तर

नि.सि.२
१०५

दललः॥ तिथिः शरितं तिथिरेव कारणं तिथिः प्रमाणं तिथिरेव साध
नमिति। यानि लमायुक्ता प्रकृतये सा दीनि नृसिंहप्रसदिवचनानि
~~समूल~~समूलत्वे सत्ये तद्विषयाणि॥ अत्रे दंतत्वं॥ पूर्वोक्तसर्ववाक्यानां दे
माग्रायलिखितत्वेन निर्मूलत्वात् श्रान्यनिर्णयस्यानुक्ते सामान्य
निर्णयात् पूर्ववत्प्राप्ता कवे गोडनिबंधे तु विशेषनिर्णयबोधयिकी प्राप्ता॥
तत्रापि चट्टिके केसस्य द्विमुदूर्तस्तु तिलोक्तैर्द्विमुदूर्तप्राप्ता॥ उदिते दे
वतं भाना विसत्र द्विमुदूर्तस्तु तिलोक्तैर्द्विमुदूर्तप्राप्ता॥ त्वनियमात् त
न उदये द्विमुदूर्तप्राप्ता॥ पुनस्तु तिलोक्तैर्द्विमुदूर्तप्राप्ता॥ त्वनियमात् त
र्तस्तुतिः॥ अन्यथा द्विमुदूर्तविधि वेद्याया तृके चित्तमुदूर्तमात्रेति व
चनात्ततो न्यूनत्वे पराने सारुः॥ गोडा अप्येव॥ अत्र देवी पूर्णैव प्रधानं उ

राम
१०५

पवासादिलिंगं अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरं मंत्रिकां॥ पूजयित्वा
श्विने मासे विज्ञो को जायते नर इति द्वे मद्रो भविष्ये तस्या एव फ
लसंबंधात्॥ नवमी तिथिपर्यंतं वृद्ध्या पूजा जपादिक मितितत्रे वदे
वीपराणो नारायणकाले महा पूजा क्रियते याच वार्षिकी तिमा कंडेय
न पुराणाः॥ पूर्ववचनादष्टमी वैभी पूजैव प्रधानमन्य सर्वमंगमिति
गोडाः॥ एकादशक्षोपि देवीपराणोऽयत्वे कस्यामथाष्टम्यां नवम्या
मथसाधकः॥ पूजयेद्भरदां देवीं महा विभववित्तो रेशिता तत्तु
जस्यैः अन्यगोः समप्रधानयाः सहिताया अप्यवेष्टेरेतयान्नाय
कामं याजयेदित्येकत्वान्मध्यै विधानाच्चाप्यथा फलार्थे बहिः
प्रयोगस्तथात्र नवरात्रं मध्यस्थाय अष्टम्यां नवम्यां वा

नि.सिं.२
१०६

फलार्थः एतद् प्रयोगः ॥ रूपं नारायणं तदेवीपराणे ॥ महानव
म्यां पूजयेत् सर्वकामप्रदायिकामप्रदायिका ॥ सर्वेष्ववसावर्षितवभ
क्त्या प्रकीर्तिता ॥ कृत्वा मोक्षोत्तरोत्तरं पुत्राय धनसंपदं ॥ सा च क
म्यानि सा च ॥ एवमन्ये यदि तदा देव्याः कार्यं प्रपूजने ॥ विभूतिमनुतां
तत्पुत्रं पुत्रं पिदायकमिति ॥ यो मोक्षदश्चालस्यादेवी दुर्गमिदे
स्त्विति ॥ न पूजयेत् तदं भाद्रपदे माहाय्यशभैरवी ॥ कुष्माभगवती तस्य
कामानिष्टानि हन्ति वैदुतिका ॥ कालापुराणे फलनिर्दाश्रुतेः ॥ वर्षे
वर्षे विधातव्यं स्थापनं च विसर्जनमिति ॥ तिथितत्त्वे देवीपराणां च
अत्रोपवासादिकमुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये ॥ एवं चाविंध्यवाप्तिन्यां न
वरात्रोपवासात् ॥ एकभक्तेन न केन तथैवायाचितेन च ॥ पूजनी

राम

१०६

याजनैर्देवी स्थापने स्थाने पुत्रपुत्र ॥ तदेव देव्याः कृपेयाभिप्रायेव
नेवने ॥ एतौ प्रमुदितौ हर्षे ब्रह्मणेः क्षत्रियैः नृपैः ॥ वैश्यैः रूद्रै
र्देवैः रत्नैश्च मानवैरिति ॥ यत्पुत्रपुत्रनारायणीये भविष्यं ॥ एवं ना
नालिङ्गाणेः पूजयेत् सर्वदस्युभिरितिततः ॥ मसपूजापरं ॥ विनामं
त्रैस्तामसीत्याहिरातानं ॥ सुसामतेतितत्रैवाके ॥ मदनहृदे देवी
पराणे ॥ कात्यायनस्यैरवौ शक्रश्च कुमारभ्यनन्दिका ॥ अयाची
त्यथ वैकाशीनत्ताशीवायवायवः ॥ भूमोरायीतचामं त्र्यकुमा
रीभोजयेन्मुदा ॥ वस्त्रालंकाररत्नैश्च संतोष्याः प्रतिवासरं ॥ बहि
चप्रसरुदद्याद्दोदनं मांसमाधवत् ॥ त्रिकालं पूजयेद्देवीं जपत्त
त्रपरायणदति ॥ नन्दिका प्रतिपदिति मोयिताः ॥ षष्ठीतिगोडाः ॥

नि.सिं.२

१०७

तच्च पूजनं रात्रौ कार्यं आश्विने मासि मेघतिमहिषासुरमर्दिनी
निशानुपूजयेत्तया सोपवासादिकः क्रमादिति देवीपराणां तां
ग्रहे पि आश्विने मासि मेघतिमहिषासुरमर्दिनी
प्रकुर्वत रात्रौ देवीं प्रपूजयेत्परात्रिरूपाय तो देवी देवार्हो म
हेश्वरः परात्रिब्रतमिदं देवे सर्वपापप्रणाशनं सर्वकामप्रदं नृणां
सर्वशत्रुनिबर्हणं परात्रिब्रतमिदं तस्य रात्रौ कर्तव्यतेष्यते न क
त्रतमिदं यस्मादन्यथान्तर्के गतिरित्यादिवचनाच्च परात्रिब्रतमे
वाभिप्रेत्य माधवेनोक्तं तस्य नक्तं व्रतं तदिति न नुरात्रिभोज
नादिति न नु माधवा स्वयं जेजु कुं न वरात्रिचरो धनः संपूज्य
न चतुर्गोचिनं कुर्यात्समाहितः न वरात्राभिधं कर्म न कत्रत

राम

१०७

पूर्वेव प्रतिपत्त्या मुमुक्षु मेवं न्यायतः प्रप्तावपि पूर्वोक्तं वचनैर्बाधा
ताप्यथा पूर्वोक्तं कर्मकाल व्यापिनी
मिदं सतः आर्भेन वरात्रये सादित्कायनं माधवोक्तं श्रवणं
व प्रधानमिति चेन्न न वरात्रौ पवास तदसादेन उपपत्तेः न च प
क्षिकनक्तानुवादोऽयं नित्याति सयोगविते धातान्तः प्रेहो
त्रेदं ग्रन्थपक्षे प्राप्ते स्य दध्यानुलोत्तरित्यस्यैव द्रव्यकामदेमेनुवा
देवति नित्यदध्यानुवादयोगादित्युक्तं वार्तिके गतथात्रापितेनात्र
तद्वदेव गुणाफलमिति हेयं न नुरात्रिः कर्मकालस्येतद्व्यापिनी
मपि सक्तः स्वल्पपि परे वरामनवमीति प्रागुक्तं यथावा प
वस्तुनस्तुरात्रिः कर्मकालवचसां हि माध्याह्निरवनासमूलत्वं वि
मृश्यमेव त्रिकांशं पूजयेदित्यादि पूर्वोक्तं धातुः माधवोक्तं
तु पाक्षिकनक्तानुवाद इत्युक्तं तस्मात्सर्वपक्षेषु परेव प्रति
यथावा निशीथे सती मविपूर्वोक्तं न माध्याह्निरवनासमूलत्वं वि
माधवेनोक्तं ॥५॥

मि.लिं-२
१०८

पश्चित्तिसिद्धं॥ अत्रकेचिन्नवरात्रमब्देनवाहोरात्रपरः॥ वक्ष्ये
समाप्तिरष्टम्यां द्वासेऽमाप्रतिपत्तिश्चि॥ प्रारंभोनवचंद्रास्तुनव
रात्रमंतोर्ध्ववदितिदेवीपुराण॥ दिसाहस्तन्ना॥ अतिह्रस्वध्वो
न्यूनाधिकत्वापत्तेः॥ अत्रमूलाभावाच्चतेनार्तिंवाच्येवायं॥ तदुक्तं चि
तिथिवक्ष्ये॥ तथेदं॥ सेनवरात्रमपार्थक्यं॥ अष्टरात्रेनदेषोयनव
रात्रतिथिक्षयेइति॥ सचनवरात्रमब्दः क्वचिल्लक्षणयाकर्मका
ची॥ यथाप्रारंभोनवरात्रस्येसत्रेतिदिक्॥ प्राप्तिपदिचवेधस्यादि
योगनिषेधोभागनिर्चनदीपिकायां देवीपुराणे॥ त्वाष्ट्रवैधृतियु राम
क्ताचैत्प्रतिपच्चंद्रिका र्चने॥ तयोरेतेविधातव्यंकलशारोपणं
देइति॥ चित्रावैधृतियुताषिद्धितीयायुताचैसैवग्राहेत्यु १०८

क्तंदुर्गेसिद्धे॥ भद्रांविताचैत्प्रतिपत्तुलभ्यतेवेह॥ अगोरेपिं
गतासती॥ सेवपराह्विवबुधैर्विधेया॥ श्रीपुत्राज्यादिवदिति
नुरिति॥ यदातुवैधृत्यादिपरिहारेप्राप्तिपन्तलभ्यतेतदेत
त्रैवकासायनेन॥ प्राप्तिपद्यांविनमाह्निभवेवैधृतिचित्रयोः॥
आद्यपदिपरिस्रज्यप्रारंभेनवरात्रकमिति॥ भविव्येपि॥ चित्रा
वैधृतिसंपूर्णप्रतिध्वेन्द्वेन्यपल्याज्याह्यंशस्त्रयस्त्वय्यास्तुतिया
रेतुपूजनमिति॥ इह्यामहेपि॥ वैधृतौपुत्रनन्त्राः स्याच्चित्रायाधन
नाशनं॥ तस्मान्नस्थापयेत्कुंभंचित्रायांवैधृतौतथा॥ संपूर्णप्रति
पद्येवचित्रायुक्तायराभवेत्॥ वैधृत्यावपियुक्तास्यानक्षत्रमध्यंदि
नेरवौ॥ अभिजिजुषदूर्तयत्तत्रस्थापनमिष्यतेइति॥ चित्रानिवेधे

रौदनारभ्यमावतुदशनाडिकाः॥प्रातःकालदेतिप्रोक्तःस्थापना२

नि.सिं.२
१०९

मूलं चित्तं॥इदंकलशस्थपनरात्रौनकार्यं॥नरात्रौस्थापनंकार्यं
नचकुंभाभिषेवनमितिमास्यातेः॥भास्करोपणादिवि
तिविशुधमेतिश्रवाः॥हृदयामले॥स्नानमंगलिकं॥कुलारतो
प्रदेवीपूजयेत्॥शुश्राभिर्भुक्तिकाभिश्चपूर्वकंचतुर्वैदिकां॥
यवाश्चैवापयेत्तत्रगोधूमेष्ट्य॥पिसंयुतान्॥तत्रसंस्थापयेत्कुं
भंविधिनामंत्रपूर्वकं॥सोवणंरजतंकापितामंनृनयजंनुवै
ति॥अथपूजाविधिः॥साचजयंतीमंत्रेणनवाक्षरेणवाक्यं॥
तदुक्तं दुर्गाभक्तितरंगिण्यं॥देवीपुराणि॥कुर्यादेव्यासुमंत्रे
णपूजांक्षीरघृतदिभिरित्युक्ता॥जयंतीमंगलाकालीभद्रकाली
कपालीनी॥दुर्गाक्षमः॥शिवधः॥त्रीस्वधात्वाहनमेस्तुते॥अनेनै

राम
१०९

वतुमंत्रेणजम्बहेमोत्तुकारयेदिति॥प्रणवमृद्धार्थदुर्गे दुर्गरक्षि
णित्वादिति नवाक्षरः॥तत्रप्रतिपदिप्रातरभ्यंगं कृत्वा देशका
लोत्संकीर्त्तनमिहजगन्निदुर्गाप्रोक्तद्वयसर्वपिडुं॥तिपूर्वकदीर्घ
युर्विषतश्चन्द्रप्रतोत्राचनवक्षिन्नसंततिचक्षिस्थितक्ष्मीकी
र्त्तनाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिध्यार्थं॥शारदचारात्रप्रतिपदि वि
हितकलशस्थापनद्वारपूजाकुमारपूजादिकारिजेदुतिसंकल्प्याम
ह्येति॥इतिभूमिंस्त्वष्ट्रोजैवधरासमिति यवा॥निक्षिप्याकलशेक्षिति
कुंभसंस्थाप्यदूमंगंगेदुतिजलेनापूर्यगंधद्वाराभितिगंधयाओष
धीरतिसवैषिधीःकांडाकांडादि तिरुर्वाअम्यसेवदुतिपंचपल्लव
स्योनाएथिदीति॥सप्तद्वयाःफलिनीरितिफलसंहिता॥नीतिपं

सि.सि.०२
११०

वरलानिहिरण्यं च क्षित्वा पुवा पुवा सा इति वस्त्रेण विषयपूर्णं दिवश्च
पूर्णपात्रं निधाय तत्र वह्णं संपूज्य जीर्णानि नूतनायः वाप्रतिभायां
दुर्गाभावात्स्य पूजयेत् एतच्छास्त्रं पूर्वेक्तं मंत्रमुक्त्वा अंगच्छवद्देव
देव्यर्पणनिष्कृतिः पूजां गृह्णात्सु सुखं विनमस्तर्शं कारयित्वा सर्व
तीर्थभयं वापि सर्वदेवसमान्दितं इत्यंघ्रं समन्ताच्छ्रुतिर्देवगणैः
सह गृहं देविसमाजस्तान्निध्यमिह कल्पयन् बलिं पूजां गृह्णा
णत्वमष्टभिः शक्तिभिः सहैवावहन् पूर्वेक्तं मंत्रं पाषाडशोऽप
चोरे पूजयित्वा माधभक्तबलिं कृष्णं दारिद्र्यं बलिं वानि वेदयेत्
ततः कुमारिपूजां तदुक्तं हेमद्विष्कंदे ऐकैकां पूजयेत्कन्यः
एकं च दृष्ट्या तथैव च द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्रत्येकं नवकं तु वा

र

राम

११०

तथा नवमिह भते भूमिभै स्वयं द्विगुणं न तु एकच ध्यात्वा लभेक्षे
मं ऐकैकेन श्रियं लभते एकवर्षं तु कन्या पूजयेत्तां विवर्जयेत्
गंधपुष्पफलदीनां प्रतिस्तस्यान विद्यते तिस्रस्तर्पणं मारुतदशव
र्षं त्र्यंता एव पूज्याः न लान्याः तासां चक्रमेण कुमा रेका त्रिमूर्तिः क
त्याणीतो द्विषाकादी चंडिकाः भवीदुगृहि भवेति नामभिः पूजा
कार्या आसां च प्रत्येकं पूज्यं मंत्रः फलः वैशेषाश्च तत्रैव ज्ञेयाः सम
मान्यतस्तमंत्राः शरमयी लक्ष्मी मातृणां स्तुत्याः शिरीः नवदुर्गासि
कां साक्षात्कृत्या मावाहयाम्यहं एवमभ्यर्चनं कुर्यात्कुमारिणां प्र
यत्नतः कंचुकैर्देववस्त्रैश्च गंधपुष्पाक्षतादिभिः नानाविधैर्भ
क्ष्यभोज्यैर्भोज्यैः सद्यसादिभिः तथा अथित्युदितशीर्षं निमित्तं

999

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

चबहस्पतिः॥कायचैवस्ववैद्यप्रियबृंकुलार्थतद्रातामलमा
 सेवचनाभावात्तभवतिअत्रसाधुसाधुस्वापूजनमक्तंमदनले
 देवीपुराणे॥आश्वयुक्कुप्रतिपत्त्वा॥तयोर्गिभेदिने॥पूर्वमुच्चे
 श्रवणामप्रथमंश्रयनायह॥तस्मात्साधुस्तत्रपूज्यःसोश्रध्या न
 सह॥पूर्वतोयाधुनुरा न॥श्रीयावत्तद्वि॥श्रुतिः॥स्वयनंकर्यते
 इति॥दिनेदिने॥धान्यंमयुक्तंककुलंवचासिधार्थकास्तथा॥पंचव
 जनिस्त्रेणगंधितेषांतुबभूयेत्॥वायव्येवाहोःसोदृशान्तेमैत्रे
 सवेहवे॥त्वे॥वदेवेसाथग्रेयैहमिकायेदिनेदिने॥कत्पारो राम
 त्वेत्तदग्रेन्यदाय॥ज्येष्ठेरेगि॥तगजाश्रयोमहोबत॥एथिवी
 मचह॥पूर्वसिरेलवनकानना॥कुमुदैरावतेपमपुष्यदंतोयव ११२

मनः॥सुप्रतीकं॥जनोनीलस्तस्मात्तत्तत्रपूजयेत्॥२॥क्रादृशा
 समारम्भममपत्तंचपूतवत्॥अथवधोमादीरथिअथप्रतिप
 दादिभुतशेवोदुगाभक्तिरैगिण्याभावविषादिकसंस्कारव्या
 पिप्रदः॥तत्पदिनापूजने॥द्वितीयायं॥केचसंयमहेति
 पट्टेहमतिगोडपातः॥द्वयं॥चतुर्थीयायं॥सिंदूरतकंकनया
 मधुपकंचितुथ्यं॥तितिकनेत्रमंडनं॥पंचम्यायं॥गणेशमयं
 कात्पा॥ति॥षष्ठ्या॥चित्त्वत्तरोले॥धंसायंसंध्यासुकृते॥सत्
 म्याप्रतिपत्तनीयहहमध्ये॥पूजयेत्॥उपोषणमथाहम्यामास
 यस्याचपूजनां॥नक्षत्रमुभदंडायाः॥पूजांकुर्यात्तितथा॥संपूज
 प्रेषणंकुर्याद्वाम्यां॥शालरोहवे॥अनेनविधिनायस्तदेवीः

۱۹۳

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नि.सिं०
७१४

येनकारयेदितिदिबोदासः॥एतस्वतःतन्नेनकारयेत्॥सूक्तकादिव
द्विशेषवचनाभावात्॥स्त्रीणां चनतरात्रेतांबूलादिचर्वणंभक्ति
तदुक्तं व्रतहेमाद्रौगाहदे॥गंधादंकारितांबूलादिमातानलेपनं॥
उपवासिनदुष्यतिदेतधावनमंजनमिति॥एतस्मिन्वर्तकोपवासवि
षयं॥अन्यश्चात्रविशेषःपरिभाषायामुक्तः॥आश्विनशुक्लपंचम्यामु
पपांगलक्षिताव्रतमहागष्ट्युपसिद्धं॥तत्रयद्यपिकथायांकाठवि
शेषोनेक्तस्तथापिरात्रौजगरणंकुर्याद्व्रतकादित्रनिस्वनेतिहरत्रौ
जागरेत्केचनैकैपूजायात्रात्रोपास्यस्वरात्रिव्यापिनीयस्त्रितके
चेत्॥वस्तुतस्तवचनेविनारात्रपूजायांमानाभावात्तत्रास्यचंगला
युग्मवाक्यात्भुक्ताजागरणेनैकैचंद्रायध्व्रितेतथा॥तत्राव्रतेषुस

राम
७१५

सर्वेषात्रियोगाविशिष्यतश्चतकांछ
संपूर्णविश्राप्तास्तु॥रात्रेशुक्लपूर्वविधुःवचनश्रुतहेमाद्रिः॥अ
स्यत्तमक्काजागरणरूपत्वादितिसाधुप्रतीमः॥भुक्ताजगरणंय
त्रैसेकंपदं॥तस्मिन्व्रतेदस्यर्थः॥अन्यथाभुक्तेत्यसंगतेः॥दिवो
दासीयेयेवं॥आश्विनशुक्लपंचम्यामूलनक्षत्रेसरस्वतीधा
पनं॥यथोक्तंनिर्णयामृतदेवीपुराणि॥मूलेषुध्यापनंदेव्याःपूर्वा
वाहसुपूजनं॥पश्चादुक्तंइदंयातृश्रवणेनविसर्जयेत्॥कद्र
यामलेपि॥मूलेभस्त्रेसुगंधांशुपूजनीयासरस्वती॥पूजयेत्
सहदेव्यावदेष्टवन्शक्तं॥नाध्यापयेन्नचलिविन्नाध्या
यीतकदाचन॥पुस्तकेस्थापितेदेविदिव्याकानोदिजोत्तमः॥भू

लस्या यथा देवावाहन्मि। शिष्टाः॥ श्रवणाद्यापि देवसर्जयित्वा
 आदिभागो निशम्यन्तु श्रवणस्य पराभवेत्॥ संप्रेषणं तददेव्या
 शम्यं च मद्ये स वदति चिंतामणो ब्रह्मांडपुष्पाणां॥ अथ चक्षी॥ जो
 डनिबन्धे देवीपराजि॥ त्र्यष्टानक्षत्रयुक्तायां षष्ठ्या॥ तिल्वामिम
 त्रणं॥ सप्तम्यां मूलदुक्तायां पत्रिकायाः॥ प्रवेशनं॥ पूजयित्वा
 चम्पं॥ पूजाहेमद्युपोषणं॥ उत्तरेण नवम्यां॥ उत्तरेण नवम्यां तु ब
 द्दलिभिः पूजयेद्विंशं॥ श्रवणेनैव शम्यन्तु प्रणिपत्य विसर्जयेत्॥ कार्ति
 कापरायो॥ बोधयेत्॥ ह्रस्वशः॥ कायां षष्ठ्यां देवीफलैषु च॥ सप्तम्यां
 बिल्वशः॥ एवं तामाह सप्रतिपूजयेत्॥ पुनः पूजन्तथा चम्पं विप्रेषेण
 समाचरेत्॥ जागरं च स्तं कुर्याद्बलिदानं॥ हानिनिशि॥ प्रभूतबलि

राम

११५

दानं तु नवम्यां विधिं चरेत्॥ तिस्रानंदशम्यं तु॥ यद्वैशाखे
 वै॥ पूजकर्मभक्त्यैः श्रीडोकोनुकमंगले॥ अत्र सर्वत्रितिथिन
 क्षत्रयोगादरेभुराकल्प्यन्तराभिविजुतिथिरेत्याह॥ तथिः शरी
 रंदेवस्य॥ तथैव नक्षत्रमाश्रितं॥ तस्मान्निधिं प्रशंसति नतिशयं॥ नेति
 विद्यापरिलिखितवचनात्॥ तथिः नक्षत्रयोगेति॥ योरेवानुपास
 नं॥ योगाभावेति॥ तथिः स्यादेव॥ पूजनकर्मणि॥ तितत्रैव देवलोके
 ते॥ अत्र च पत्री ब्रह्मवेशात्पूर्वैः स्यात्कालेषु भावेतसुर्वदि
 तेधिवासनं॥ कुर्यात्संकाते ह्यं तासलेत्तधिवासनं॥ येषां सा
 यं प्रकुर्वीत बिल्ववक्षेधिवासनं॥ तत्पूर्ववचनादिना कल्पतस्तु॥
 बिल्वसमीपंगलादेवीं बिल्वं च संपूज्य प्रार्थयेत्॥ तत्र मंत्रः॥ राव

नि.सिं-२
१९६६

णस्यवधाधायिरामस्यानुग्रहायन्त्र॥अकाले ब्रह्मणा बोधेदेवा
स्त्वयिकतः पुरा॥अहमप्याश्रितः त्वत्प्रासादेनोपयाम्यतः॥श्रीजै
लज्जिलशिखरे रजतश्रीफलश्रीविकेतन॥नेतव्योऽसमयागुह्यपू
ज्योदुर्गास्वस्त्वतश्नति॥एवंदेवीमाधवास्पपरादनेनिमात्रतद्विद्व
राख्यपत्रीप्रवेशपूजां कुर्यात्॥तदुक्तं हेमाद्रौलिंगे॥मूलाभावेत्
सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत्॥एवमाभ्यां न तद्विद्वत्सफलं॥अत्र
विष्णोस्तथा॥तथैवपत्तिमांदिबोहन्तः॥त्राभ्युक्ष्यप्रवेशयेत्॥अत्रचो
पवासपूजादावौदयिकी सप्तमीयाः॥हानतसुप्तवाक्यासूची॥युग
यावत्तद्विश्वसत्तमीकतद्विष्णोः॥रविरहसमासं न तत्तत्ताश
युगमोक्तं कलितलुण्ठिकोदाहृतवचनात्॥अत्रतस्याः अवेशादिवि

या
राम
१९६६

संगतिश्चयाः क्रियाः॥तथैवदुःखगामेनां सर्वास्ति॥कारयेद्बुध
शक्तिवैधितत्तिनांदिके॥वसुपुराणञ्च॥दुर्गाभक्तितरंगिणः॥मयेत्वं॥
तत्रापिपठिकां तोन्यूनलेपरातक॥यतिव्रतिः पतः सनियमे पठिके
कापियाभवेदि॥तदेवलेनेतिगोडा॥दाक्षिणः॥त्यास्तपूर्ववचनम
दष्टुयुगमवाक्यासूचीं कुर्यात्॥पत्रिकापूजाचपूर्वह्येवकार्यानि
तुभूलागते धाम्नाध्यादाविति कस्यतत्त्वाणं चोक्तं॥पत्रिकास्तु॥
रंभाकवीरुहिराचजयंती॥बिल्वराडिमो॥अत्रोकोमानवक्षश्च
न्यादिनवपत्रिकाश्रिततत्रैवाक्ताः॥अस्य॥मेवसप्तम्यां देवीनितात्र
मुक्तं हेमाद्रौ॥प्रतिपदादिनवतिथिषु उपवासादिकरवौषासमर्थे
सप्तम्यादिदिनत्रयेककुर्यात्॥तदाह्यौम्यः॥आश्विनेमः॥सिंहेतु

नि.सिं-२

११७

कर्तव्यं निवरात्रकं प्रादिपदाक्रमेणोदयावच्छनवमीभवेत्॥ त्रिरा
 त्रंवा॥ विकर्तव्यं सप्तम्यादियथाक्रमं॥ अतएव हेमद्रिदेवीपुराणम
 गदाव्रते॥ आश्विने वाथ वामाघे चैत्रे वाश्रावणे पिव॥ कृष्णाष्टम्या
 दि कर्तव्यं व्रतं शुक्लावधिं हरे॥ यावत्तु कुक्ष्मीशः कृत्वा पोषणं तृपयान
 तः॥ दानं ह्येते मोक्षपः पूजां कृत्वा भोज्यांस्तान् च हं॥ मद्यभेदे वस्तु
 ण अस्थिमत्ताधराः स्वये॥ पूजनीयं विद्वेषेण वदोऽभिपरादि॥
 इति मया चतुष्टये मिधाय॥ अथ वानदरात्रं च ~~सप्तम्या~~ सप्तम्यं
 च त्रैकं दिवा॥ एकमक्षै न नक्षत्रे नया॥ चित्ते पोषिते क्रमत्वा पूजये
 त्॥ अश्विने वाक्रयावत्तु कुक्ष्मीशमिदं त्वत्सर्वकार्यं पितृभ्यं त्रिरा
 त्रं॥ स्यत्र संशय इत्युक्तं॥ ~~विद्वेषेण वदोऽभिपरादि~~॥ दिदेते करान्मु

राम

११७

क्तं॥ दिवीपुराणे॥ नवरात्रं व्रतेऽशक्तः॥ त्रिरात्रं चैक रात्रकं॥ व्रतं च
 रात्रयो भक्तैः सैदास्यः मिदं॥ कृतं॥ तत्रापि सप्तम्याः पूजने पूर्वा
 निर्णयः॥ अत्र तिथियोगापद्ये तत्रेणोपवासः॥ तिथिद्वयनिमित्तं पू
 जादिकं नु मे देन॥ अत्र विद्वेषो निर्णयाय ते भवये॥ सप्तम्यां न व
 गेह्य॥ निरुज्जानिनवानि च॥ एकं वा चतुर्भावेन कारयेत्सु समा
 हितं॥ दुर्गाष्टकं प्रकर्तव्यं चतुरस्रं सुशोभनात्तन्मध्ये देदिकं॥
 कुर्याच्च नृहस्तां समांशु भां॥ तस्यां ~~द्वै~~ द्वा सैनं क्षेमं कं बहूँ जिन
 संयत्तां॥ तत्र दुर्गाप्रतिष्ठाप्य सत्तुष्टिस्तपः संयत्तां॥ भुजेऽशुभं रुचि
 रेहं शोभिती विभूषितां॥ तत्तद्वरकवर्णाभां त्रिनत्रां शशि शिव
 अनेककुसुमाकाणं किपदेन सुशोभितां॥ नितंबविंबसन्नध्वकिं

सिं

नि.सिं.२

२
११८

किणी कृणनादितं॥ रूलचक्रदंडशक्तिवज्रपाशसिधारिणी॥
 पंराक्षमालाकारकपाशस्यानलहाकरं॥ तदग्रेहस्तशिरसं
 मालिखंसधिरापुतं॥ निःसृताधृतनुंकठनालचमसिधारिणी॥
 दीधतकरग्रीवशूलेनोरसिताडितं॥ नगपाशेनतिक्षितंदम
 क्षेपातिविद्रुतं॥ वमद्रुधिरवक्रैणान्वतोधसिराहृषा॥ हात
 तेमातचक्रैः सखेवमागंसुरैः॥ येति॥ तत्रेदोपतुतयोदेमी
 वाराजतीतथा॥ मद्रुक्षुलक्षणेपितरतद्रुशूलेचपूजयेत्॥ व
 वाक्षुलक्षणे॥ देवीमूर्तिस्थापनेतिशेषोदगीभक्तितरंगिणी
 देवीपुराणे॥ अथमस्याः शमद्रुगः पूजयेत्तत्तत्पिनी॥ पश्चि
 मः भिसुरवी॥ नेतुंनशाप्यल्लोम्यदिष्मरवी॥ पतिमभावेतिशे

राम
११८

षस्तत्रैवा॥ हेमराजतम॥ धातुशिलचित्रायेतोपिव॥ रवद्वैशूले
 चित्तिदेवीसर्वकामफलप्रदा॥ अथयस्ययुधंप्रेः कंतस्मिंस्तं
 प्रतिपूजयेत्॥ देवीभक्त्याचिंतापुंसंहराज्यः युः सतसोख्यदा॥
 कस्यतत्त्वाणविकालिकापुराणे॥ लिंगस्थांपूजयेद्देवीमंडलस्था
 तथैवच॥ पुस्तकस्यांतपदेवीः पावकेप्रतिमासुच॥ चित्रैश्चत्रि
 शिखेरवद्वैजलस्थांवापिपूजयेत्॥ बिल्वपत्रैर्यजेद्देवीतथाज
 तीप्रसूनकैः॥ नानापिष्टकनेतैर्यैर्धूपदीपैर्मनैः॥ हरेः॥ भगलि
 गभेधनेश्वभगलिंगप्रगतिदे॥ भगलिंगक्रिय॥ भिश्चप्रीण
 येदत्तचंडिका॥ पौरेनीक्षिप्यतेयत्तुयः परान्नाक्षिपत्यपि॥ तस्यकु
 क्षाभगवतीशापंदया॥ सुदारुणं॥ तिस्रहृन्मयादोस्नानायसं

भवेत्तत्रैवोक्तं॥ अंतिकथापितेखंडेस्नापयेदुपपोथवेति॥ अथ
 सप्तमीपूजाविधिः॥ प्रतिपद्युक्तविधिनाफलसंकीर्तनातेनवप
 त्रिकापूजनमृन्मयदुर्गापूजाबलिदानानिकरिष्यदतिसंकल्प्य
 पूर्वनिमंत्रितबिल्वसमीपंगलासंपूज्यागच्छसर्वकल्याणीति
 पूर्वोक्तमंत्रैपठित्वाबिल्ववक्षोमहामागसदालंशंकरप्रिद्वि॥
 गृहीत्वातवशांरवांचदेवीपूजाकरोम्यहं॥ शारवादेदेवद्वंदुः
 खंनचकार्यलियाप्रभो॥ गृहीत्वातवशांरवांचपूज्यादो
 तित्तस्मृतिः॥ उत्तिष्ठपत्रिकेदेवीसर्वकल्याणदेतव॥ पूजं
 गृह्णासकतामस्माकंवादाभतमेहमंदारकेलासहिमवि
 क्षिरवरोगिरे॥ जातः श्रीवक्षोबिल्वमंत्रिकार्यः॥ सदाप्रिया॥ इ

तिसंप्राप्य॥ ॐ ह्रीं धिफरुअं दुं फरुस्याहेतिद्वित्वासंपूज्य॥ ॐ तां
 मुंडेचलचलरतिवायुघोषिणदेवीतांचगृहेप्रवेश्य॥ आरोपितासि
 दुर्गेत्विमन्मय्यं॥ श्रीफलेपिवा॥ शिरानितांतंभूलत्वागृहेत्वंकाम
 दाभवेतिस्थितिकृत्परंभादिपत्रिकाः पंचगवेनपंचाक्षतनचत्ता
 पयित्वाबलेणावेष्टयथाप्येत्॥ ततः पूर्ववत्संकल्पंकृत्वाक्षता
 नादयदेवीमावाहयेत्॥ तत्रमंत्रः॥ आवाहयाम्यहं देविमन्मय्यां
 श्रीफलेतथा॥ कैलासशिखरादेविविंध्यादेहिमपर्वतात्॥ आप्त्य
 बिल्वशारवायांचंडिकेकुहसन्निधिं॥ ध्यापितासिमयादुर्गेपूजये
 स्वांप्रसीदमे॥ आयुरारोग्यंमेश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुति॥ दुर्गेदुर्गेत्वं
 स्वरूपासिसुरतेजोमयेर्चिते॥ सदानंदकरेदेविप्रसीदममसिद्धये॥

वि. सिं.
१२०

एवेदि भगवत्सं वरागुक्षयजयप्रदे॥ भक्तितः पूजया मित्वा दुर्गे देवि स
यार्चति॥ पल्लवैश्च पलायते तैः पुष्पैश्च सुमनोहरैः॥ पल्लवैः स्थिते देवि
पूजयेत्वा प्रसीद मे॥ दुर्गे देवि इहा गच्छ सा निधमिह कल्पय॥ यत्तु भगव
न गृहाण त्वं योगिनी केऽदिभिः सहिति॥ ततो मूल मंत्रेण पाद्यादिगंधांते
पचारेः संपूज्य अमृतोद्वं च श्री वक्षं चं करस्पसदा प्रियं॥ बिल्वपत्रं
प्रयच्छ॥ मिषवित्रं ते सुरेश्वरीति बिल्वपत्रं॥ ब्रह्मविष्णु शिवादीनां द्रोण
पुष्पं सदा प्रियं॥ तत्ते दुर्गे प्रियं॥ मिष सर्वकामार्थसिद्धये॥ इति द्रोण
पुष्पांति वेद्य॥ धूपं॥ दिदक्षिणं॥ तां पूज्यं मूलेन कृत्वा प्रार्थयेत्॥ ॐ
माहिषाग्निमहा॥ माये चामंडे मंडम॥ तिनि॥ आय रातो॥ मिश्वय
देहि देवि नमोस्तु ते॥ कुंकुमेन समालब्धे चंदनेन विलेपिते॥ बिल्व

राम

१२०

पन्नकतापीडि दुर्गे देवि राणां गतः॥ सूर्यदेहि यशो देहि भगं भगवति देहि
मे॥ पुत्रां देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे॥ सर्वमंगलमांगल्येद
ति च संप्रार्थय पत्रिकाः पूजयेत्॥ कदल्यां ब्रह्माणी द्वादिमेकदंतिकं॥
धान्ये लक्ष्मी॥ द्वादि द्वायां दुर्गा॥ मनेचाण्डांकचौक॥ लिकां॥ बिल्वेशि
वां भअशोके शोकरादितां॥ जयं सुं कांति कीं चाह्य संपूज्य दुर्गायै बलि
दद्यात्॥ अन्नं च दद्यात् पूजावर्धयेत्॥ ततः स्तुतिं पठेत्॥ तदुक्तं शिवरह
स्यो दुर्गा शिवां चंति कंटी ब्रह्माणी ब्रह्मणः प्रियां॥ सर्वलोकप्रणेत्री
च प्रणमामि सदा शिवां॥ मंगलां शोभनां सिद्धांतिः कलां परमां कलां॥
विश्वेश्वरी विश्वमातां॥ चंडिकां प्रणमाम्यहं॥ सर्वदेवमयी देवी सर्व
रोगभयापहा॥ ब्रह्मेण विष्णु नमितां प्रणमामि सदा उमां॥ विध्य ह्यं

विंध्यनिलयादिव्यस्थानविलासिनी॥योगिनी योगमातांचचडिकां
 प्रणमाम्यहं॥ईशानमातरं देवीमीश्वरीमीश्वरप्रियं॥प्रणतोस्मि
 सरादुर्गासंसारार्णवतारिणी॥यद्दृष्टं पठतेस्तोत्रं शृणुयाद्वापियो नरः॥
 समुक्तः सर्वपापैस्तु मोदते दुर्गाया सदा॥अथ महाएमी॥सा च परायुता॥शु
 कपक्षेत्रमीचैव शुकपक्षेत्रं नृदशी॥पूर्वविधानकर्तव्या कर्तव्या क
 परसंयुते तिब्रह्मवैवर्तत॥मदनलैस्मृतिसंयुते॥शान्महाएमीपू
 ज्यानवमीसंयुता सदा॥सत्तमीसंयुता नित्यं शोकसंतापका रिणी॥जं
 भेन सत्तमीयुक्ता पूजितं तु महाएमी॥इंद्रेण निहृता जं भस्तस्मात्शन
 वपुंगवः॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्तमी प्रीतिता एमी॥वर्जनीया प्रयत्ने
 न सनुजे शुभकां क्षिभिः॥सत्तमी शत्यसंयुक्ता मोहादज्ञानतोपि वा॥

१२१

महाएमी प्रकुर्वीत नरकं प्रतिपद्यते॥सत्तमी कलयायत्र परतश्चा
 एमी भवेत्॥तेन शत्यमिदं प्रोक्तं पुत्रपौत्रक्षयप्रदं॥तथा॥पुत्रो न हंति
 पशून् हंति राष्ट्रं हंति स राजकं॥हंति जातान् जातान् श्वसत्तमी सहिता ए
 मी॥तेन नात्रात्र मुहूर्तवैधः॥तदा चटिका मान्नाप्योदयिकी ग्राह्या॥ब्र
 तोपवासनियमे चटिकैक॥पिया भवेत्॥इति देवलेखे॥गोड॥अप्येव
 माहुः॥अतएवैकं भोजरजिनं॥न च सत्तमी शत्यसमो पद्यतेति॥इयं भो
 मेति ब्रह्मास्ता॥अष्टम्यामुदिते सूर्ये दिनां तेन वमी भवेत्॥कुजवारो भ
 वेत्तत्र पूजनीया प्रयत्नतश्चिप्रह्नरले वचनात्॥सत्तमी शत्यसंविधा
 वर्जनीया सदा एमी॥स्तोकापि सामदा पुण्याय स्यात्सूर्योदयो भवेत्स
 दिति समुच्चयवचनात्॥अष्टमी न वमी युक्ता न वमी युक्ता न वमी युक्ता न वमी युक्ता

न

चाष्टमीयुतेतिपासाच्च॥ इयमेवमूलयुक्ता॥ चेन्महानवमीसंज्ञा॥ आश्व
 युक्ताकुपक्षेयाष्टमीमूलेनसंयुता॥ सामहानवमीप्रोक्तत्रैलोक्येपि
 सुदुर्लभेतिहेमद्रोस्कांदात्॥ मूलयुक्तः॥ पिसप्तमीयुताचेसा॥ ज्येष्ठेयु
 क्तंनिर्णयाम्तेदुर्गोसवे॥ मूलेनः॥ पिद्विंशत्युक्तासदासाज्याष्टमीबु
 धेः॥ तैत्रमन्त्रिणसप्तम्याअपिस्याद्यदिदूषिता॥ मह्यष्टमीपूर्वेयुःपू
 र्वाह्व्यापिलेपूर्वाभ्यां॥ परेवेतिनिर्णयदीपमतं॥ एतच्चतुष्टुत्तादुपे
 क्ष्यं॥ रूपनारायण॥ एतदेवीपुराणे॥ सप्तमीवैधसंयुक्तयिः॥ कता
 तुमहाष्टमी॥ पुत्रदरधनेहूनभ्रमंतोदुषिरात्तवत्॥ यचुसप्तम्या
 म॥ दत्तेसूरे॥ परतोयाष्टमीभवेत्॥ तत्रदुर्गेसवंकुपान्निकुर्यादपरे १२२
 हतीतिविश्वरूपनिबंधवचनंतदाक्षिनकृष्ण॥ हाष्टमीविषया॥ क

न्यायां॥ कृष्णपक्षेत्तपूर्वायः॥ तष्टमीदिने॥ नवम्यां॥ बोधयेदेवीगी
 तवादित्रनिस्त्वनैरितिदेवीपुराणे॥ तत्रापिपूजोक्तेरितिहेमद्रोनि
 र्णयाम्तेचोक्तं॥ यानितुभदयाभाद्रकात्याश्वमध्येस्यादर्चनक्रि
 या॥ तस्माद्वैसप्तमीविधाकार्यादुर्गाष्टमीबुधेरिति॥ यच्चमोहचू
 लेन्तरेब्राह्मेच॥ आश्विनस्पष्टिताष्टम्यामधोत्रैतुपार्वती॥ भद्र
 काळीसमुत्पन्नापूर्वाविदासमायुते॥ तथा॥ तत्राष्टम्यांभद्रकाळी
 दक्षयज्ञविना॥ शिनी॥ प्रादुर्भूतामहाघोरायोगिनीकोटिभिःसह
 तिष्यच्चमदनराले॥ मह्यष्टमी॥ श्विनेमा॥ सिद्धकृत्काकल्याणक
 रिणी॥ सप्तम्या॥ पियुताकायमूलेननुविशेषतद्वति॥ तानिपरदि
 नेष्टम्याभावेविषयाणीतिमदनरालेउक्तं॥ यचुत्तत्रैव॥ परदिनेष्ट

नि.सिं. २
१२३

मीसलेपिपूर्वविधाविधायकं वचनं ॥ यदा एमीतुसं प्राप्यास्तं याति
दिवाकरः ॥ तत्र दुर्गेस्त्रिवंकुयान्त्रिकुयदिपरिहृतिः ॥ दुर्भिक्षं तत्र जा
नीयान्नवम्यां यत्र पूज्यते इति तस्मात् दिने दशम्यां नवम्यां भावविषयः ॥
यदा सूर्योदयेन स्यान्तर्मीचापरिहृतिः ॥ तदा एमीप्रकुर्वतसप्तम्या
सादृतं नृपेति तत्रैव स्मृतिः ॥ इति ॥ उत्तरातिथयो यत्र क्षयं या
ति नृधिपः ॥ पूर्वदिनीतदकुयदेन ॥ त्वभुभं भवेति दुर्गेस्त्रि
विक्रिते श्वेति मदनले ॥ वस्तुतस्तु ददं वत्तर्गदयं अष्टमीनतमोः स
येदिराह्वयसंबंधपरः ॥ अतः वनवमीचेति चकारादष्टमीचा ॥ त
थय इति ब्रह्मवत्तनाह दष्टमीनतमो दशम्या उत्तः ॥ अन्यथा पूर्वोक्ते
विरोधादिति हेतुः ॥ यत्तु अहं भद्राच भद्रं हं नावयोरंतरं क्वचित् ॥ स

राम

१२३

वसिष्ठप्रदः स्य ॥ मित्रद्वयामर्चिता ॥ ह्यहमिति देवीपुराणां तद्वापि कर
णामध्ये पूजाविधानार्थी ॥ त्रिंशत्कलामहोत्सव्यां महापूजां करोति यः ॥
तस्य पूज्यफलं न स्यात्तेन ह्यमवसा ॥ नृपेति तत्रैवोक्तेः इति निर्णयः ॥ त
था कालिकपुराणे ॥ सप्तम्यां पत्रिकापूजा अष्टम्यां चाप्युपोषणं ॥
पूजाच नगरश्चैव नवम्यां विधिवद्वाहिरिति अष्टम्युपवासश्च पुत्रवत
नकार्यः ॥ उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत् ॥ यथा तथा वापूता
स्माव्रती देवी प्रपूजयेदिति तत्रैवोक्तेः ॥ रूपनारायणयिब्राह्मे ॥ अतोऽ
पूजनीया सा तस्मिन् रूपं डिता ॥ उपोषिते वह्निः ॥ मातृघूरलानले
पने ॥ पशुभिपानकैर्हृद्यैः ॥ तत्रैव जगत्पणेन च ॥ दुर्गादे च राह्या
णि पूजितव्यानि पंडितैः ॥ तायभांडानि चिह्नानि कवचान्यामुधानि

च॥ अत्र विशेषो हे मातृनिर्णयान्ते तत्र भाविष्ये ॥ आश्वयुक्कुपकुप
क्षस्य अष्टमी मूलसंयुता ॥ सामहानवमीनामत्रै लोकेऽपि सुदुर्लभा ॥
कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षे एभीयुता ॥ मूलैः नक्षत्रसंयुता ॥ साम
हानवमी सृता ॥ नवम्यां पूतदेवी रदात्यभिमतं हितं फलं ॥ सा
उण्यासापवित्रा च साधन्या सुखदायिनी ॥ तस्यां सदा पूजनीया
चामुंडा मुंडमालिनी ॥ सदैव युक्तेऽर्चयिता ॥ तस्यां यिष्युपयुज्यंते
प्राणिनामहि सादराः ॥ सर्वे ते स्वार्तिताः ॥ तद्गतां पापं न वियते ॥
यावन्त चालयेद्गन्तं पशुस्तावन्त दहन्यते ॥ न तथा बलिदानेन पुण्यं
धूपविलेपनेः ॥ अथ संपुष्पते मे मेर्महिषे विंध्यवासिनी ॥ एवं च
विंध्यवासिन्यां नवरात्रौ पवासतः एकभक्तेन न तेन तथैतदा ॥

राम

१२४

॥ च तेन च ॥ पूजनीया प्रयत्नेन स्थाने स्थाने स्थाने पुरे पुरे ॥ स्तुतिं प
मुना दितैर्हृदं ब्रह्मणेः शत्रिये न वै ॥ वैश्ये रूढे भक्तियुते मेरु
रन्ये श्वभानवैः ॥ स्त्रीभिश्च कुरुयादितुं तद्विधानां मिदं शृणु ॥ ज
याभिलाषी नृपातेः प्रातिपत्याभितिक्रमात् ॥ लोहः ॥ भिषा ॥ रक्तं कम
काये द्यावदष्टमी ॥ त ॥ लोहः ॥ भिषा ॥ रक्तं विधानं तत्रैवोक्तं ॥ प्राग्
दक्षप्रवणे दिशो पताकाभिः रत्नं कृतं ॥ मंडपं कारयेद्देव्यं नवम्यां
तत्करं परं ॥ वीडं राहस्तमित्यर्थः ॥ आग्नेयां कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं सु
शोभनं ॥ मेवलात्रयसंयुक्तं योन्यां श्वसदलाभया ॥ राज्ञि ॥ निसि
वाणि नूराण्यह्नाणि याणि ॥ ने च ॥ आनीय मंडपे ताने सवाण्यत्रा

न.सिं.२
१२५

धिवासयेत्ततस्तु ब्राह्मणः स्नातः शुक्लं वरधरः शुचिः॥३०॥कारपू
र्वकैर्मन्त्रैस्तुलितैर्जडुया द्रुतं॥शस्त्रास्त्रमन्त्रैर्हृतिर्वप्यसंघतसं
युतं॥दुतशेषंतुरंगाणां राजानमुपह्वयेत्॥लौहभिसर्पिकं कर्मेते
नेन दधिभिः स्मृतं॥धृतपल्ययनान्नं धानं गन्नांश्च सप्तमलंकृतान्॥आ
मयेन्तर्गतेनित्यं बन्दि घोषपुरःसरं॥प्रसङ्गं न पातेः स्नात्वा संपूज्य
चि पितृदेवताः॥पूजयेद्गजं ह्नानिफलमात्यविलेपनैः॥तस्य॥भेद
णाद्वाज्ञं॥विजयः समदत्तः॥पूनाभं भान्नं दद्यात्स्यामिपुराणोक्तान्
हंतवत्यैः पूजिताप्रयच्छंतीतीति माययं शीबलं अथ मंत्राः॥विष्णु
धर्मोत्तरोक्तः॥छत्रस्यात्यथो वदस्यादयातो राजायेमां वसुंधरां॥
तथा दद्यात्तानानं वैनस्य रत्नं च धृयो॥चाभारस्याश्वाशंककरोते

राम

१२५

काशक्षीरद्विंदीत्पादुरा॥प्रो हारयात्रादुहितं चामराभरदुर्लभं॥अ
श्वानां च ध्यथै र्वंतपूजनमहं करिष्ये॥सूर्यपुत्रमहो बाहो छाया
सुहृदयनंदन॥शं॥तं कुरुतुरंगानं रिवंताय नमो नमः॥अनेन मन्त्रे
ण पूजा॥अथाश्वस्यागंधर्वकुलजातस्त्वम॥भूयाः कूलदूषकः॥
ब्राह्मणः स्तस्य वाक्पेन सोमस्य वरुणस्य च॥प्रभावाच्च द्रुताश्च स्य
वर्धयस्त्वं तुरंगमान्॥तेजसा चैव सूर्यस्य भुनीनां तपसा तथा॥स
दस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च॥समत्वं राजपुत्रस्त्वं कोत्तुमं च
मणिं स्मर॥यंगतिं ब्रह्महृगद्वेनात्तद्वत्पितृहृत्तथा॥भूमिहृत्तव
चक्षत्रियश्च परछन्नावः॥सूरी चंद्रमसौ वायुयचित्सूर्यं तितुष्टुतं॥
तां ब्रज॥स्वर्गं तं सिप्रंतं पपं भवेत्तव॥विकृतिं यदगच्छेथायुधाश्च

सिं-२
१२६

नितुरंगम॥ रिपून्विजित्य समरे स ह भत्रासुरवीभव॥ अथ ध्वजस्य॥
शक्र केतोमहवीर्यस्यामवर्णचर्याम्यहं॥ पत्रिराजनमस्तेस्तु तथा
नारायण ध्वज॥ काश्यपेयाहणभ्रातर्नगरिविडुवाहन॥ अप्रमेयसु
राधर्वरणेदेवगिरिसूदन॥ गरुत्मानाहतगतिस्त्वयिसन्निहितो यत॥
साश्ववर्मायुधान्यो धानरक्षत्वं च रिपून् दह॥ अथ पताकायाः॥
कुतभगवसवो ह द्रावयुः सोमोमहवीर्यः॥ नागकिन्नरगंधर्वयक्ष
भूतगणयहाः॥ प्रथमस्तु स ह॥ ह्येभूते शोभात्तभिः सह॥ शक्रः
सेनापतिः स्तं दोवरुपाश्चाश्चितस्त्वयि॥ प्रदहंतुरिपून्सर्वान् रत्नावि
जयमृच्छते॥ न्यानिप्रयुक्तान्यरिभरायुधानिसमंततः॥ पतंतूपरि
शत्रूणां हतानि तव तेजसा॥ हरण्यकशिपोर्युधे देवासुरेतथा॥ का

राम

१२६

उनेमिवपेयद्वयद्वित्रिपुरघातने॥ शोभेता॥ सतथेवाद्यशोभया
समं॥ अस्मर॥ नीलानुवेता॥ निमान्द्रुनसंल्लासन्पादयः॥ वा
धिभित्तिवधैः॥ देवैः शस्त्रैश्च युधिनिर्जिताः॥ मृतनरिवतीनाम्ना
कालरात्रिश्च पास्यतः॥ दहत्वानुरिपून्सर्वान् पताकेत्वं मया चि
ता॥ अथ गजस्य॥ कुमुदेरावणोपमः पुष्पदंतो धवामनः॥ सुप्र
तीको जनी नील एतेष्टो देवयोनयः॥ तैर्षा पुत्राश्च पोत्राश्च वना
न्यष्टौ समाश्रिताः॥ मंदोभद्रो मृगश्चैव गजः संकीर्ण एव च॥ वने
वने प्रसूतास्ते स्मरयोनिं मह्यगज॥ पानुत्वां वसवो ह द्रा आद्रित्यः
समह द्रुणाः॥ भर्तारं रक्षनगेंद्रस्वामिव स रिपाल्यतः॥ अवाप्नुहि
जयं युधे गमने स्वस्तिनो व्रज॥ श्रीस्ते सोमा द्यत्वं विलोस्तेजः स

ने.सिं.२
१२७

यज्जिवो निलात् ॥ स्थैर्यमेरोजयं हृद्यशो देवा सुंदरात् ॥ यज्ञे
रक्षंतु नागा वृक्षादिनाश्च स ह देवते ॥ अश्विनो स ह्नां धर्मे ॥ पंतु त्वां
सर्वतः सदेति ॥ अथ खड्ग मंत्रः ॥ असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधा
रोदरा सरः ॥ श्रीगभीविजयश्चैव धर्मधारस्तथैव च ॥ एतानि
तत्र नामानि स्वयमुक्ता ॥ निवेधसा ॥ नक्षत्रं कृतिका ते तु गुरुर्देवी
महेश्वरा ॥ रोहिण्यैश्च रीरं ते देवतं च जनार्दनः ॥ पितापिता
महो देवस्त्वां मां पालय सर्वदे ॥ तीलजीभूतसंकुत्रस्तीक्ष्ण
दंष्ट्रकशोदरः ॥ भवतु ॥ होमर्षिणा ध्वजातिनेनैसाथैव च ॥ इत्य
येन घृताक्षो णिहृतश्च महिषासहस्रः ॥ तीक्ष्णधारायुधसं
यतस्मै खड्गाय ते नमः ॥ अथ छुरिकायाः ॥ सवीर्यधानां प्रथमं नि

राम
१२७

र्नितासिपिना ॥ किं न ॥ शूलाय धा ॥ क्षिणे क्षुभ ॥ कल ॥ अहिं महे
शुभं ॥ चैंडिकायाः ॥ प्रस्तासि सर्वदुष्टनिबर्हिणी ॥ तया विस्तारिता च
सि देवानां प्रतिपादिता ॥ सर्वसत्त्वांगभूता ॥ सिसर्वाशुभनिबोर्हणी ॥ एतु
रिक्ते रक्षमां नि संश्रान्ति यद्गनमोस्तुते ॥ अथ कटारकपूजा ॥ रक्षंगां न
गजानुरक्षरक्षवाजिधनानि च ॥ मम देहं स हारक्ष कटारकनमोस्तुते
कटारको मध्यदेशे कटारीति प्रसिद्धा ॥ धूम्रैः पूजा ॥ सर्वयुधमहामा
त्रसर्वदेवा रि सूदन ॥ चापमोसमो रक्षसाकंशवेपैर्दे ॥ घृतं कलेन रि
रक्षार्थं संहाराय हरेण च ॥ त्रयी मूर्तिगंतं देवं धनु रत्नं नमाम्यहं ॥ कुंत
क पूजा ॥ आसपातयं च त्रूं स्वमनयनि मायया ॥ गृह्णाण जीवितं तेषां मम
सैन्यं च रक्षतं ॥ चर्मपूजा ॥ चर्मप्रदस्त्वं समो चर्मसैन्येय ॥ शोय

मे॥ रक्षमां रक्षणीयो दंतापनेयनमोस्तुति॥ अथ कनकदंडमंत्रः॥
 प्रोत्साण्याय दुष्कानां साधूनां रक्षणाय च॥ ब्रह्मण॥ निर्मितश्चासि
 व्यवहारप्रतिधये॥ यशोदे॥ हे सुखदे॥ हे जयै॥ भवभूपते॥ ताड
 यस्व हि पूनसवद्वैभदंडनमोस्तुति॥ अथ दुंदुभमंत्रः॥ दुंदुभे त्वं स
 पलानां घोरो रुदय कर्षणः॥ भवभूमिपते न्यानां तथा विजयव
 धनः॥ यथा जीमूतलोपेण प्ररुध्यंति च बाह्विणः॥ तथास्तु तव
 द्वेन ह वै हिमाकं मुदत ह॥ यथा जीमूतरा द्वेन स्त्रीपात्रा सोभि
 जायते॥ तथा च तव द्वेन नक्षत्रस्य तुल्यमादिवोरणे॥ अथ रांखमं
 त्रः॥ पुण्यं स्वर्गं रांखपुण्यानां मंगलानां च मंगलं॥ विष्णुना विधृतो
 नित्यमतः शान्तिप्रदो भव॥ अथ शिबिकामंत्रः॥ महेंद्रनिर्मिते

दे

राम

१२८

देव्ये देवराजादितो वते॥ शिविके पाहि मां नित्यं सदा त्वं सन्निधौ
 भव॥ अथ सिंहहासनमंत्रः॥ विजयोजय देजेता हि पुधमंती शुभं
 करः॥ दुःखदुःखमर्दः शान्तः सर्वादिष्टनिनाशनः॥ एते द्यौसन्नि
 धौ यस्मान्न वसिंहा मदा बलाः॥ तेन सिंहहासनेन त्वं वै देमं त्रैश्वर्य
 यसे॥ लयिष्ठितः शिवः शान्तस्त्वपिशक्रः सुरेश्वरः॥ नमस्ते सर्वा
 तो भद्रभद्रदे भवभूमते॥ त्रैलोक्यजय सर्वस्वसिंहहासनमो
 स्तुते॥ तथैव कर्मविद्वा निपूज्या निशित्यभिः॥ लौहाभिसादि
 कं कर्मकलैव मंत्रपूर्वकं॥ नियमं कल्ला तथाष्टम्यां पूजहि स्म
 नमाचरेत्॥ कुंकुमचंदनचंपकचतुःसमैः शैलपिष्टैश्च॥ चर्वि
 तगात्री देवी कुसुमेभ्यर्चयेद्ब्रह्मभिः॥ कुमुदे सपत्न्युच्ये सधू

ने.सिं० १२९

पक्षिः सने वेद्ये ॥ मां सै बल्युपहारे मंगलदा ह्यैः समुच्छलितैः ॥ विहित
 छत्रेयानैः स्यंदनशितशस्त्राधारेभिलोकैः ॥ तुष्टैः पश्वस्त्रांतु निवेद्य दि
 ने सर्वमेव भगवत्यै ॥ दुर्गा सा पूजनीया च तद्धिने द्रोण पुष्पकैः ॥ ततः ख
 ज्ञं नमस्कृत्य सशस्त्राणां वधसिद्धये ॥ दद्रेत विजयं राज्ञं सुभिक्षं चात्म
 नेन पः ॥ पुनः पुनः प्रणम्यायं सिंसात्तु हृदये शिवां ॥ सर्वकलेतिको
 रव्य अष्टम्यां जागतन्निशि ॥ नरनर्तनगीतैश्च काव्यैश्च महीसवं ॥
 एवं तैर्निशान्तीलापभति अहणोदये ॥ घातयिन्माहिषान्मेघान्
 यतो नतकंधरान् ॥ शतमर्धशतं वापितदधं वायथे ख्यः ॥ सुरास
 च भूतेः कुभेस्तर्पयेत्सर्वेभ्यः स्वरीं ॥ कापालिकैः भ्यूद्धेयं दस्तीदासज
 ने तथा ॥ ततो पराहू समयेन वस्यं विरथे छितं ॥ भवानी भ्रामये

राम

१२९

द्रष्टृत्वं यं राजा सशब्दवान् ॥ काश्चिच्चोपोषितो वीरते विधतो न्येन
 खड्गवान् ॥ भूतेभ्यस्तु बलिं दद्यान्मन्त्रेणानेन साभिषं ॥ सरक्तं सज
 लं चान्तगंधपुष्पाक्षतैर्युतं ॥ श्रीस्त्रीन्वारान्समूतेन दिग्विदेष्टुकि
 रेद्वलिं ॥ मंत्रश्च ॥ बलिं गृह्णन्ति मंदेवा आदि साव सवस्तथा ॥ महत
 श्वाश्विनोरुदः सुपणः पिन्नगाग्रहः ॥ असुराया तु धानाश्च पिराः
 चोरगराक्षसाः ॥ उगकि न्येयक्षवेतालायोगिन्यः पूतनाः शिवा ॥ जं
 भकाः सिक्षगंधर्वा माला ॥ विद्याधरा नगाः ॥ दिक्पाला लो कपालाश्च
 ये च विघ्नविनायकाः ॥ जगतां शांतिरैकै तरो ब्राह्मण्याश्च महर्षयः ॥
 माविघ्नमात्रमेपापं मासं तु पटिपंथिनः ॥ सिंम्या भवतु तत्साश्च भूत
 प्रेताः सुखावहा इति मरुचमी ॥ महानवमी तु पूर्वयुताया सा पूर्वे

ने-सिं-२
१३०

बः॥प्यानिनु॥साकायोदयगामिन्यांतिथौवदयगामिन्या॥मिथ्यादिप्रागुक्त
नितानिनवमीभिर्द
क्तवचनात्॥नवमीदुर्गाव्रतेभावणीतिदीपिकोक्तैः॥भावनपिदुर्गानवमीदू
वर्चिवदुताशनी॥पूर्वविश्याप्रकर्तव्या॥शिवरात्रिर्बलिर्दिनमितिहेमाद्रौप
मोक्तैः॥भविष्यपि॥आश्वयुक्त्रु कुपक्षे तु अष्टमीमूलसंयुत॥साम
हानवमीप्रोक्तत्रैलोक्येपिसुदुर्लभेति॥मूलभूपलक्षणं॥दुर्गापूजासु
नवमीमूलः॥यक्षत्रया न्विता॥महतीकीर्तितातस्यां॥दुर्गामाहृषमदि
नीमितिमदनरलेलिंग॥अत्रपूजयोदस्येहेनातिथिपराणि॥न
वम्यां॥चित्रोक्तैः॥वेधश्चमुदूर्तत्रयेणैवज्ञेयः॥यद्यपिहेमाद्रिमते
मुदूर्तद्वयः॥सापिवैजोक्तितथा॥पेसूयोदियएवमः॥सायंतुत्रिमुदूर्तएव॥
सा तदुक्तं दीपिकायां॥त्रिमुदूर्तं॥तुसातलयेति॥साधवोपि॥सायंतुत्तर
यातद्वन्न्यूनयानुनाविध्यतइति॥तेनत्रिमुदूर्तयोगेपूजानवमीपूर्व

राम
१३०

क्तवचनात्॥नकुयान्नवमीतातद्वन्म्यानुकदाचनेतिस्कांदिपैरा
निषेधाच्च॥त्रिमुदूर्तयोगाभावेतन्निविद्यापिपरेवकायेतिनिष्कर्षः॥
यनुनवम्यां॥चजपंहेमंसमाप्पश्रवणेबिबेति॥संग्रहेक्तैः॥वतंच
जागरश्चैवनवम्यां॥विधिवद्बलिदितिधेवीपुराणाच्च॥नवम्यांहे
मबल्यादिवह्नितंतत्राश्वयुक्त्रु शुक्लनवमीमुदूर्तवाकडलायादि॥
सातिथिः॥सकलाहैयालक्ष्मीविद्याजयार्थमितिहिसौरपुराणात्॥
सूयोदियेपरंतित्कापूर्णस्यादपरायदि॥बलिदानंप्रकर्तव्यंतत्रदे
शेभुभावहं॥बलिदानेकतेष्टम्यांपुत्रभंगोभवेन्नपेतिमदनरले
देवीपुराणाच्च॥बाल्यदोपराकाया॥उपवासादेतुपूर्वेतिमदनर
लेउक्तं॥प्रतापमातंडे॥प्येवं॥यनुअष्टम्यांबलिदानेनपुत्रनाशोभवे

ध्रुवमिति कालिकापुराणतत्संधिपूजापरं अश्वमीनवमीसंधौ तृतीया
 त्वत्कथ्यत इति तत्रैव तदुक्तेः॥ कामरूपाने बंधो॥ अष्टम्याः शेषभाग
 श्वनवम्याः पूरणे च॥ तत्र यत्क्रियते पूजा॥ वैशेषासामहवत्॥ अष्ट
 मीमात्रेदिभवत्वेवा॥ अग्निने पूजयेत्तानुअ॥ त्रैफले घृत॥ यथायं
 तिपत्रं भक्त्यति भवति मंदं बत॥ तथा न्यासं लेख्यं विधिः
 श्रम्यां प्रपूजयेत्तु सोम्यः सोम्यः पुनस्तु भवति विभक्त्यति॥ तथा पञ्चदश
 तश्वकर्तव्यो गवयः जलधस्तयेति रूपनायकणीये देवीपुराणात् तत्रैव
 भविष्योक्तस्मादिष्टमहोत्सवानवमीपूजनां श्रुती॥ श्रौतपूजासंपत्तिन
 सततं सवेषां शिवैः॥ निषेधे दीपे तमहोत्सवमो॥ तदिने पराहूय॥ तिष्ठे
 परान्याथापूज्यान्नामनिःसृष्टकालिनचमोदपायते॥ न॥ दुर्गाचिंतनपू

राम

वेद्यः पूजाहेतु एभीयदी॥ तद्योम्यवचना॥ दे॥ तं॥ प्रस्यतश्चादनवमी
 वैश्वयत्तं समूलं तसमूलं ताले मृश्यानिता॥ नंदायां च्चलते
 वरुणपूण्यां पशुघातनं॥ भद्रायां गोकुलकीडातत्रात्यं विनश्यतीति॥
 नवम्यामपराहेतु बलिदानं पञ्चास्यते॥ दशमीवर्जयेतत्र नान्यकायो
 विचार्येति॥ नदयां दशनेरक्षवलिदानं दशसुच॥ भद्रायां गोकु
 लकीडादिनाशाय जायते इति वस्तुवैवर्तनादादेव नानित॥ ति
 शुद्धाधिक॥ निषेधमराणीति द्दनरले॥ तथा कालिकापुराणे॥ नवम्यां
 बलिदानं तु कर्तव्यं वैयथाविधि॥ जपं ह्येवं चार्चयेत्तु यो तत्र विभू
 तये॥ केचित्तु पूर्वपाठयुताष्टम्यां पूजाहोमाय पोषणमिति पूर्वोक्त
 देवीपुराणादष्टम्याहोममाहुः॥ अन्ये तु द्विहोमा क्वाचादष्टम्यारय

वि

नवम्यां समापयन्ति॥ समुच्चयस्तु युक्तः॥ रुद्रयामले तु विकल्प उक्तः॥ त
 नुतिर्भुलं॥ दुर्गा भक्तिः॥ तं गिण्यादिगोडग्रंथेषु चिनवम्यां हिम उक्तः॥
 हेमचविशेष उक्तोऽमरतत्रे॥ पायसं सविधायुक्तं तिलैः सुकै
 र्विमिश्रितं॥ हेमये द्विधिवद्धत्तया द्वांशेन नृपेत्तमा॥ रुद्रा
 ध्यायेयथा हेमो तत्रेपे केन साध्यते॥ यथास्तोत्रजपे हेमं
 श्लोकैर्न केन साध्यते॥ यद्वा सप्तशती जपे हेमः॥ को न तां क्षत
 उं रे द्वीकुं चामुद्रायै वचैश्च तिनवा सरसित केचित्॥ पूजोक्तै
 रास्य इति नु युक्तं॥ रुद्रयामले चि॥ प्रधानद्रव्यमुद्दिष्टं पायसा
 न्तिलाला तथा॥ किंसुकैः सधैः पूजोक्तं जादूवी कुंटे रापि यवै व
 शी फले दिव्ये नानि॥ विधयैस्ते स्यात्॥ रक्तचंदन रत्नैश्च गणैश्च म

राम

१३२

नेहरेः॥ प्रतिश्लोकं सज्जुद्धया सार्वदेव्या गित्त्रक्रमात्॥ नवाक्ष
 रेण वाहुलानमो देव्या इति॥ तच्चैतारद्वयं च॥ प्रतिश्लोकं नुजु
 या सारयसं तिलसपिधित उक्तं॥ दुर्गा भक्तिरं गिण्यानुतिलैर्जयंती
 मंत्रेण च हेम उक्तः॥ पुरश्चरणकार्ये नु बिल्वपत्रयुतैस्तिले रितिका
 लिका पुराणा बिल्वपत्रैश्चेति स्मार्तिस्तनः॥ अत्र मानाभावात् अथ
 मानाभावात् अथ बलिदानं॥ तत्र मेघलुगमा हेम स्वमां साना मुत्तर
 प्रात्रस्थं फलविशेषः॥ अन्यते वसेय इति दिक्॥ बलिप्रकारस्तु दिवी
 पुराणा कन्या संशो रतित्रा कृशकुष्ठमां प्रपूजयेत्॥ द्रोणपत्रै
 श्चालि त्वा म्रजान्ती पुन्नागचंपकैः॥ पंचाब्दलक्षणोपेतं गंधपुष्प
 समन्वितं॥ विधिवत्कालिका उक्ता॥ तजत्वारदङ्गिनघातयेत्॥ ३०

नि० सिं० २

१३३

कालिका लिये शक्तिः ॥ हृदयेन मयि मंत्रः ॥ तदुक्तं धितं ॥
संगृहीत्वा पूजनादिषु ॥ आदिशु ब्राह्मण की विदारी पापरासस्य ॥
नेर्द्धतेभ्यः प्रयुक्तं मया कोशिक मंत्रितः ॥ मंत्रस्तु वक्षते ॥ तथ ॥
तस्याग्रतो न पः स्नायात्कलाशः ॥ त्रिपैष्टिकं ॥ त्वेङ्गेन घातयित्वा
तुदयात्स्कंदविशाखयोः ॥ अथ ॥ नौ ब्राह्मणेन च कूष्मांडादिभिर्बलिय
नं कार्यं ॥ तदुक्तं कालिकापराणे ॥ कूष्मांडमिश्रं दंतं मांसारसमेव च
एते बलिष्ठमाः प्रोक्तास्तृप्तो जगत्समाः ॥ सदा ॥ हृदयमलेपोऽस्माभा ॥
वैतुकूष्मांडं श्रीफलं वामनादृतं ॥ वस्त्रसंवेतं कलाच्छेदयेन्मुख
कदिना ॥ तथा ॥ ब्राह्मणेन सदा देयं कूष्मांडं बलिकर्मणि ॥ श्रीफ
लं चासुराधीशश्चेदनेव तु कारयेत् ॥ छेदेत्तिकल्पः ॥ माघा ज्ञेन

राम

१३३

बलिदेयो ब्राह्मणेन विज्ञानतः ॥ कालिकापराणे ॥ उत्तराभिमुखो
भूत्वा वलिं पूर्वमदंतथा ॥ निरीक्ष्य साधकः पश्वदिक्षं मंत्रमदीय
येत् ॥ परास्त्वं बलिरूपेण मम भाग्यादुपस्थितः ॥ प्रणमामिततः सर्वा
रूपिणं बलिरूपिणं ॥ चंडिका प्रीतिदनेन दत्तुं पापद्विशन ॥ वामं डां
लिस्त्राय बलितुभ्यं नमोस्तुते ॥ यद्यर्थे वलयः सृष्टः स्वयमेव स्व
यं भुवा ॥ अतस्त्वापातया मय्यतस्मात्तस्मै वधो वधः ॥ ऐं ह्रीं श्रीं
इति मंत्रेण तं बलियं स्वरूपिणं ॥ चिंतयित्वा न्यसेत्पुष्पं मूर्ध्नि तस्य तु भो
खा ॥ रसानां तं चंडिकायाः सुरलोकः ॥ ह्रीं ह्रीं त्वद्भक्तिमंत्रेण घ्यात्वा पदं
च पूजयेत् ॥ पूजयेत्ततः खड्गं अं दुःफडिति मंत्रकेः ॥ गृहीत्वा विम
लं खड्गं छेदयेद्दुःखं तं ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं कोशिकीति ह धिरेणायायता

नि.सिं.२
१३४

मिति॥ बलिदनि तु दुर्गायाः सवर्गियं विधिः सः तन्नाम स्पृष्टेः॥
नवम्या पूर्वदत्तपूजा कर्तव्या भूतिमिच्छता॥ दक्षिणां च स्रग्धुमं च
आचार्ययनिवेदयेत्॥ वादही॥ तन्नेसं कटे समनपते दुश्चिकि
स्थामरोत्तरा॥ जातिध्वंसे कुमोदोदयः सधेनाश्र आगति॥ वोरिव
हो व्याधिद हो धननवितथा क्षयेतथैतरेऽपरा तेतथा चैव
निपातके॥ कुर्याद्यत्ना पूजा वा तंततः संप्रति॥ भ॥ प्रियो वधिः
ज्ञातावतद्रिज्य वक्षिस्तथापरापुत्रतः॥ सह स्यावर्तनालुक्ष्मीस्व
यं स्थिरा॥ भक्तभनोरः॥ न्तः मान्तरोमोक्षमवाप्नुयात्॥ चंड्याः
ज्ञातावत्तिपाठासर्वः सिध्यति॥ सिध्यति॥ अथान्नपसंगावतचंडी
विधानमच॥ तेन हृदयामलेऽपि तत्रातचंडी विधानं च प्रोच्यमांश्च

राम
१३४

~~विधानं च प्रोच्यमांश्च~~ धतत्॥ सत्पिद्रवनास्येति यथेज्ञातव
ीसमारमेत्॥ बोद्रास्तं संपु कं मंडपं पल्लवोर्ज्वलं वसुकोणयुतां दे
वीमध्ये कुर्यान्निभगतः॥ पक्षेष्टा वंतां रम्यसु छयेदुस्तसंमेतं॥ पं
चवर्णैर्जितामिश्रबु॥ यान्निभगतः॥ पक्षेष्टा चिंतां रम्यसु छयेदुस्तसं
मितं॥ पंचवर्णैर्जितामिश्रबु॥ यान्निभगतः॥ पक्षेष्टा चिंतां रम्यसु छयेदुस्तसं
किं किं जीजालमंडितं॥ आचार्येण समं विप्रान्वरयेद्दत्तसुव्रतान्॥ दे
शान्यां स्थापयेत्कुंभं पूर्वीं कविधिना ह्ये॥ वारुण्यां च प्रकर्तव्यं कुंडं
लक्षणलाक्षितं॥ मूर्तिं देव्याः प्रकुर्वीत सुवर्णस्य पलिनवै॥ तदर्थे न
तदर्थे न तदर्थे न मद्भा मुनि॥ अष्टादशभुजां देवीं कुर्याद्वा एकरामवि
पट्टकूलयुगलनां देवीं मध्ये निधापयेत्॥ देवीं संपूज्य विधिवज्ज

पंकुर्पुद्गलद्विजाः॥ शतमदीशतं चांतेजयेत्तन्त्रं नवापिकं॥ चंडीसप्त
शतीमध्ये संप्रदोयप्रदरुतः॥ एकद्वेत्रीणि चत्वारि जपे दिनचतुष्टयं
रूपानि क्रमशः सप्तसूत्रनादिकमाचरेत्॥ पंचमेदिवसे प्रातःक्षेमं
कुर्याद्देवानतः॥ गृहीचीपायसंदूतिलान्धुकान्यवानदि॥ चंडीपा
ठस्य होमंतु प्रतिशो कंदशंशतः॥ होमंकुर्याद्गृह्यदिभ्यः साम्रदाज्य
चरुं क्रमात्पुष्पापूर्णदुतिं दद्याद्विप्रेभ्यो दक्षिणां क्रमात्॥ कपिला
शां नीलमणिं चैताश्वं च त्रयामरे॥ अभिषेकं ततः कुर्यात्तजमानस्य
त्रयलिंगं॥ एवं कृते भरेन्नानसवसाक्षिः प्रजायते इति॥ अथ सहचंडी॥
सा च तत्रैवोक्ता॥ सहस्रचंडीं वाधेव ह्युविहामहामते॥ राजपुत्रं च
महोत्सातेजनमारेमहामये॥ राजमारे स्वमारे च परमचक्रमये तथा

राम

१३५

दूयादिविचिधेदुरवेक्ष्यरोगादिजेभये॥ सहस्रचंडिकापठंकुर्या
द्वाकारयेत्तथा॥ ज्ञापकास्तु शतं प्राक्काविंशप्रसन्नं श्वमंडप॥ भोज्याः स
हस्रं विप्रेन्द्रागोशतं दक्षिणां ददोत्॥ गृहविद्विगुणं देयं गृह्यादानंतये
वत्॥ सप्तधान्यं च भूदानंतये वत्॥ सप्तधान्यं च भूदानंतये वत्॥ चाम
नोदं॥ पंचनिष्कमितामूर्तेः कर्तव्यावाधमिमतः॥ अष्टादशभुजा
देवी सर्वायुधविभूषिता॥ अवाटितान्नं दातव्यं सहस्रं प्रसदं विभो
शंतं वानियताद्वयः पत्न्येन वर्तयेत्॥ एवं यस्तुं द्विकापठं सहस्रं
गुणमाचरेत्॥ तस्य स्यात्कार्यसिद्धिस्तु नात्र कार्याविचारयेति॥ ए
तद्व्ययं यपिमहानिबंघे पुरनाहितं थाप्य प्रचरद्रूपत्वादुक्तमिति द
दिकू॥ इति शतचंडीसहस्रचंडीविधिः॥ अथ नवरात्रपारणानिर्णयः॥

नि.सिं०२
१३६

सम्बद्धाभ्यां कार्यं आश्विनेनाहिमुक्तेः नु कर्तव्यं न वरात्रकं॥
प्रतिपदादिक्रमेणैव यावच्च न वमी भवेत्॥ त्रिरात्रं वापि कर्तव्यं सप्त
म्यादियष्टाक्रममिति हेमाद्रौ धौम्यवचनात्पानवमीति धिपर्यंतं
वक्ष्य॥ पूजाजपादिकमिति प्रगुक्तं वचनैर्न वमीपर्यंतं प्रधानभूतपू
जायुक्तेः रूपवासादेव वचनैर्न वमीपर्यंतं प्रधानभूतपूजायुक्तेः रूपवासा
देश्वांगलेन तस्यार्थतत्वात्॥ आदिशब्देनोपवासोक्तेः॥ पूर्वोक्तिः त्रिरा
त्रतेन वम्या अयुपोष्यात्वाच्च॥ न च पराणां तत्वेन वरात्रत्वं विद्युत्रे
रात्रदिने तथा प्रसक्तेः॥ न चान्योपवासे माना भाव इति वाच्यं॥ एवं च
विध्यवा॥ सन्यां न वरात्रोपवासतः॥ एकभक्तेन न क्लेन तथे वाया॥ च
तेन च॥ पूजनीया जनेर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे दत्ते हेमाद्रौ भाविष्ये

क्तेः॥ न वरात्रसमाख्यातिर्न वम्या अयुपोष्यात्वाच्च॥ ननु तिथिः क्लृप्तेऽश
वयुपवासा भवंतीति कथं समाख्या॥ तेन कर्मविशेषेन वरात्रशब्दोक्त
ः॥ अत एवोक्ते देवीपुराणे॥ तिथिर्वा धौम्येति धौम्येन वरात्रमपार्थक्यमि
ति चेत्॥ नति धिः क्लृप्तेऽपि न वति धीनामुपोष्यात्वाच्च न वरात्रत्वाक्षतेः॥ एत
नरात्रीणां प्राधान्यात् क्लृप्तेऽपि न वति धीनामुपोष्यात्वाच्च न वरात्रत्वाक्षतेः॥ एत
स्ता॥ यजुर्देवीपुराणे॥ कन्यासंस्थे रवौ शुक्रशुक्राभारभ्य नंदिकं॥ अ
याचीत्यथ वैकाशीनकाशी वाथवा द्यदः॥ इति व्रतचतुष्टयमुक्तं तत्र
लाभिसारिकविषयं॥ तस्य जयाभिलाषीन्पतिः प्रतिपद्यति क्रमा
त्॥ लोलाभिसारिकं कर्म कारयेद्यावदष्टमीमिति भाविष्येष्टमीपर्यंतं
वोक्तेः॥ तत्पनारायणे ननु नंदादि व्रतप्रयोगं पृथगेवोक्ता तस्य न वम्या

नि.सिं-२
१३७

पारणमुक्तं यदपि नर्णयिदं दे॥ अश्विने शुक्लपक्षे तु नवरात्रमुपाधितः॥
नवम्यां पारणं कुर्याद्विद्वन्मीमिक्षितानचेत्॥ दशम्यां मिमिक्षितायत्र पारणे
नमी भवेत्॥ दुःखराटिप्रदा ज्ञेया तथा व्रतविना शिनीति ब्रह्मनाम्ना
लिखितं वचनं॥ यच्च ह्रदयामल इति वदन्ति॥ अष्टम्यां सदक्राया स्यान्त
वमीपराणां दिने॥ यो मोहादशमी वेधेन वम्यां चण्डिकां यजेत्॥ पारणं
च प्रकुपितैस्तस्य पुण्यं निरर्थकं॥ नवम्यां पारिता रिता देवी कुलदृष्टिं प्र
यच्छति॥ दशम्यां पारित देवी कुलनाशं करोति वै॥ तस्मिन्नुपारणं कुर्यान्त
वम्यां किं बुधाधिपेत्यादीनियदिसमूहानितदालौह॥ भिसारिकं रादिव्र
तचतुष्टया वषया जितस्य॥ एमीपर्यंतमेवोक्तैरित्युक्तं प्राक्॥ अन्यथा
महाष्टम्यां पारणं विधायां पारणाविधाने पूर्वनिर्दिष्टे विरोधोऽुर्वारः

राम.

१३७

स्यात्॥ यानि तु कैश्चिद्विहितानि नवम्यां पारणाविधायकानि वच
नानि तानि हि माद्रादिविरुद्धानि मूलानि॥ समूहोपियस्य दिन
द्वयेन वमीतदा द्वितीया देने उपोष्यति यंते पारणानि किं न वमीमध्ये
कार्ये सेवने या निशि वरात्रिपारणा वत्॥ अत्र केचिन्पारणं देसूत
कादिप्राप्तिं तद्वृत्तिं क्रम्य पारणं कुर्याद्विद्वान्मदं॥ कर्मेषां पवसे
प्रकृतित्वं तस्य तसूतके॥ तत्र काम्यव्रतं कुर्याद्वन॥ चर्नविदर्जितं मिहि
माधवेति॥ व्रतयज्ञविवर्द्धिषु श्राद्धे होमेर्चने जपे॥ प्रारब्धे सूतकं न
स्याद्वनारब्धे तु सूतकमिति विष्ठुवचनाच्च॥ आशौचमप्येव पितृक
र्तव्यतावगते॥ पारणांतत्त्वाद्भूतस्य॥ प्रारंभस्तुतिर्नैवोक्तः॥ प्रारंभो
वरणं यज्ञसंकल्पो व्रतसत्रयोः॥ नांदीमुखं चिवाहोदौ श्राद्धे पाक

नि.सि.२
१३८

परिक्रियेति॥ हृदयामलेषि॥ सूतके पारणं कुर्यान्न वम्यां ह्येव पूर्वकं
तदंते भोजये द्विप्रान्दानंदया च्छय क्तितदति॥ तदंते सूतकंति॥ एवं श्री
भीरुजो दर्शनम्यथैक कर्तव्यमेव पारणं॥ संप्रवृत्ते पिरजासिन त्याज्यं
द्वादशी व्रतमिति माधवः॥ ये क्रुष्यभृंगवचनात्॥ द्वादशी व्रतमि
त्युपलक्षणं॥ पारक्षदीर्घतपसां नारीणां यद्भोजो भवेत्तत्तत्रापि न
व्रतस्य स्यादुपरोधः॥ कदाचनैतत्तत्रैव सत्यव्रतवचनात्॥ किंच ए
कादश्यादौ पंचमशौ च पातेमासांति पारणापत्तिः॥ मासोपवासं
च ते पंचशौ च पाते जीवनासं भवैश्व॥ यस्तनियमस्याप्यरुनातिप्रपश्ये राम
ते देराजः॥ उपोष्ये वतुतरां श्रीः॥ रत्नाः॥ रत्ने च ते दूतमित्युं गितो वच ११८
नं॥ यच्च हरीति वचनं॥ नियमस्या व्रतस्याहं रितः परित्यक्तं च न॥

विरात्रं नृक्षिपे रूपां व्रतशेषं समाययेदिति॥ तादृधा ध्येयवासविषयं॥
तासां तत्र भोजनानिषेधादितिके व्रत॥ वयं तु प्रागुक्तस्य व्रतव
त्तने दीर्घतपसां मातितिशेषणोपादानाद्वादशीव्यतिरेकसकलैकादश्या
वासविषययोयन्निषेधः॥ विरात्रनवरात्रां दीर्घव्रतेषु लोमथे एव पा दि
रणाति ब्रूमः॥ आशौचमथेतु सर्वापि पारणा भवति प्रागुक्तकौमवच
नादिति सिध्यं॥ अयं चोपवासपारणानिर्णयः सर्वव्रतेषु बोध्यव्युत्पलं
भूयसां दम्यां देवीं वसर्जयेत्॥ तदुक्तं दुर्गाभक्तिरं गिण्यां देवीपु
राणे॥ ततः पातः पूजयित्वा दम्यां विधिपूर्वकं॥ संप्रेषणं कर्तव्यं
तवादि व्रतनिवर्तने॥ हस्तप्रदेह्यशो देहि भगं भगति देहि मे॥ पुत्रान् देहि
धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे॥ माहृषिप्रिमहामाये चामुंडे मुडमा

नि.सिं. लि.नि.आयुरारोग्यमैश्वर्यदेहिदेविनमोस्तुते॥इति संप्राथम्यं विंशत
 १३८ उसापयेद्वयः॥उत्तिष्ठदेवि चंडेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च कुरु चममक
 त्याणमष्टाभिः॥क्तिभिः सह॥गच्छाच्छपरं स्थानं स्वरथाने देवि चंडि
 के॥वज्रहोतोजलं दध्यौ स्थीयती च जले लिहति॥उसाप्यजलं नीत्वा
 दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिते॥संवत्सरे च्यतीते तु पुनरा
 गमनाय वै॥दशानां पूजां भयादे विवर्थाय त्रयोपयादितां॥रक्षार्थं च
 समादप्यव्रजं स्थानमनुत्तममिति तजले प्रवाहयेत्॥इयमेव क्लृप्तय
 १३९ राम
 दशमी॥सात्तद्वितीयादने श्रवणतो भावे पूर्वा ग्राहः॥तदुक्तं हेमा
 द्रौ स्कांदे॥दशम्यां तु नरे सम्यक् पूजनीया पुराजिता॥ऐशानीं दे
 शमा॥अथ अपराह्णं प्रयत्नतः॥या पूर्णानि वमी युक्तानि स्यां पूज्या

पराजिता॥हेमां विजयां च पूर्वोक्तं विधिना नरे॥नमीशे
 षयुक्तायां दशम्यां पराजिता॥दशम्यां देवा पूजिते॥य
 वधिनी॥तथा॥आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेत् नरः॥एकद
 श्यां न कुर्वीत पूजनं चापराजितमिति॥यदा तु पूर्वादिने श्रवणयो
 गभातः परादिने चाप्यापितयो मिनी तदा परेव॥तथा च हेमाद्रौ व्रत
 कांडे कश्यपः॥उदये दशमी किंचित्संपूर्णं कादशी यदि॥श्रवणक्षय
 दा काले स॥तिथिर्विजयाभिधा॥श्रवणक्षे तु पूर्णम्यां कुत्स्यः प्रस्थि
 तीयतः॥उलंघयेयुः सीमानं तादिनक्षेत्रं ततो नरदतिः॥कालेऽपराह्णे॥
 परादिनेऽपराह्णे श्रवणाभावे तु सर्वपक्षेषु पूर्वैव॥मदनरत्ने प्येवं॥
 ज्योतिर्निबं धेरलकोशे च नारदः॥ईषत्संख्यामतिक्रान्तः किंचि

नि.सिं.२
१५०

दुःखान्नतरावैः॥विजयोनामकालोयसर्वकार्यार्थसिद्धिदः॥ईष
स्पदरामीशुक्लापूर्वविधानकारयेत्॥भवपिनापिसंयुक्तराज्ञां
पदभिधेयेन॥सूर्योदयेपरराजनस्यतेदरामीतिथिः॥आश्वि
नेमासिचतुर्विजयांताविदुर्बधाः॥अत्रायनिर्गतिर्तैर्थाः॥अ
त्रध्वनिपराहोमुख्यःकर्मकालः॥तत्रैवपूजायुक्तः॥प्रदोषगो
पाः॥तत्रदिनद्वयेऽपराह्व्यापेत्पूजापूर्वप्रदोषयाप्तेराधेक्या
त्॥दिनद्वयोपदोषव्यापेत्पूजाअपराह्व्याप्तेराधेक्यात्॥भ
वणस्तुरोद्विणीवृद्धप्रयोजनः॥दिनद्वयेऽपराह्व्यास्पृशेत्तद्व्याप्तौ
वाभवणयुतापूर्वा॥तत्रापिपरादनेऽपराह्व्याभवणालेपेदेवोत
दिक्॥अत्रावरोधोभगवाचनेहोदेकायांभावेद्ये॥रामीयुक्तंज

राम
१५०

गन्तार्यभक्तानामभयंवाचं॥अतीयतामसीदक्षमर्त्यैःसततः
पुनः॥रामीभंभरतहमद्विगोपशब्दः॥सुणि॥अभंगानांरामनीर
मनीदुष्टतस्यतादुःस्तभुन॥रमीपान्नांपयदेहंरामीशुभां॥तथा
भविष्यि॥रामीरामयतेपांरामीलोहितकंठका॥धारिण्यर्जुनबा
णानांरामस्यप्रियवादिनी॥कारेष्माणयात्राययथाकालमुत्तम
या॥तत्रनिर्विघ्नकत्रीतिंभवभीरामपूजितेति॥श्रीतथा॥गृहीत्वासा
क्षतामाद्रीरामीमूलगतंमृदं॥गीतवादिननिषेविरानयेस्वगृहंप्रति॥
ततोभूषणवस्त्रादिधारयेत्स्वजनेःसहेति॥अत्रबलनीराजनमुक्तं
कस्परला॥तत्रमंत्रः॥चतुरंगं बलं मह्यं निराहं ब्रह्मविदं॥सर्वत्रावि
जयोमेतुल्यससादासुरि श्वरीति॥गोडनिबंघेज्योतिषे॥कृत्वानीरा

नि.सि.२ जनराजो बलव ह्येयथा क्रमः॥ शोभनं रत्नं जगत्पश्येज्जलजगो गोष्ठसामि
 १४१ धोऽस्पपत्तानि शुभाशुभदेहाभ्यतयेव ज्ञेयाः॥ आश्विनपौर्णमासी
 पात्याद्याः॥ सा॥ वैत्रीव्रतमंतरिणभवतोऽमघोर्णमास्योपरदत्तदीवि
 कोक्तेः॥ अत्रविशेषस्तिथितत्त्वोर्लिंगोऽआश्विनपौर्णमास्यं तु वरेज्जा
 गृह्णानिष्ठाकोमुदीसासाखातकाथोर्लोकोर्विभूतये॥ कोमुद्याः पू
 जयेत्तस्मै॥ दद्रुमैरावर्तस्थिताः सुगंधिनीशसद्वेषअक्षेजागणंचेतएत
 धा॥ निशीथेवरश्च तस्मैः कोलागतश्च भालेण॥ तस्मै वित्तं प्रयच्छामि अ
 स्मै श्रीदीकरोत्तिय॥ अत्रैवाश्वयुजी कर्मोक्तमाश्वलायनेना॥ आश्वयु १४५
 जी कर्मोक्ता॥ तत्रैव पर्वणिकार्यविकृतिस्वात्॥ आययपांतुपदीणिका
 र्यं॥ शरदः प्रथमा॥ जगत्पश्येज्जलजगो गोष्ठसामि १४९

कंपा.कुपीनामासा व्रताः शतशोऽपि कोक्तेः श्वान्त
 सायय

शेषपर्वणिकार्योभातप्रगतं॥ तत्रैव श्रीदी.भा.रे.धु.प.॥ दे.प.रे.व.य.ते.त
 पवेभ्यायवेदिधुमवेरेपयनेत॥ श्रीदिभ्यश्चतेमुसादशपौर्णमास
 योरेककर्मत्वेनैकद्रव्यनियमादरेष्याः॥ पौर्णमासि स्याश्वप्रागभव
 तीतिहेमाद्रादयः॥ दरेष्याः॥ पौर्णमासकर्मप्रमदं च निषेधात्॥ श्रीसा.रा.गं
 यवाययपंभ्यामाकाशयपंचेति॥ एवाकालः शुक्लो॥ गृहमेधी श्रीद्विप
 वाभ्यां शरदसंतयोर्नितस्यामां केन॥ जोरेर्वज्रस्त्रिपल्लविवान्येनपुत्र
 णेवोति॥ आपस्तं बोपि॥ वषसिभ्यामाकेर्यजितश्चरद्रीद्विभिः वसंते
 यवेर्यथैर्तुवेषुयवेरिति॥ तत्रापिभ्यामाकाशयपामनिसुमिर्तंतुअ
 नाहिताद्योर्नितं॥ यवाययपं चकार्यमितिस्मार्तवज्रपुक्तत्वात्॥ शुक्ले
 श्रीद्विपवदेववासंबधानमिवमंत्राणां भास्तानाच्च॥ आहिताग्रेसुयवा

ति. सि. ये विष्णुस्मृतपाययेत् ॥ तुलामकरमेवेतुपातः स्नानं विधीयते ॥ इति
 १४३ ध्वं ब्रह्मचर्यं च मर्यादातकनाशनमिति होरमासः ॥ प्राच्याश्चैते देवा
 द्वियंते ॥ दक्षिण ॥ स्यात् ॥ आश्विनसप्तमसप्तम्या ॥ कुक्कुटादशी भवेत्
 कार्तिकसप्ततानीकृतस्य ॥ ज्वैप्राग्भेत्सुधीरतिपात्रोक्ते ॥ भार्गवार्च
 नेत्तप्राग्भेत्कादशी ॥ शुकुमा ॥ श्विनसप्ततुमानवः ॥ प्रातः स्नानं प्रकुर्व
 तयावत्कार्तिकभास्वरदत्तविष्णुरदस्योक्ते ॥ हिमाद्रौ चादिपराणि ॥
 पूर्णआश्वयुजिमासिषोर्णमास्यांसमाहितइत्युक्ता ॥ मासं समग्रं २४
 परयन्च भक्त्या हमाप्यति कार्तिके षोडशस्यैव ॥ सारथ्यकार्त्ते
 कत्र ॥ कुहूदस्यं षोडशस्यैव ॥ दशमाप्यदिह्याहुः ॥ मदनपारं १४३
 जति ॥ वैष्णवः ॥ कार्तिकं सकलं भक्त्यैव स्नानं योजितं ॥ इत्युक्ता ॥

नरुत्तव्यभूकृशांतः सत्प्राप्ते प्रमुच्यते ॥ अत्र देवाः ॥ श्विनपा
 ये ॥ कार्तिके प्रक्रमः ॥ कुहूदस्यैव कोरिगुजोगां ॥ यामातेतस
 मः ॥ ततोपिकः पुकरे स्याद्दुरावसांच भार्गव ॥ पुण्याः पुयश्च
 सत्तैव मुनयो मथुराष्टिका ॥ इत्युक्ता ॥ कार्तिके विप्रामथुरायं
 नृणां मिद ॥ यत्रार्चितः त्वं कस्त्यं भक्तैः ॥ संप्रयच्छतीति ॥ इदं च
 स्नानं काशीस्थपंचनदे पतिप्रशस्तं ॥ शतं समास्तपस्तत्त्वाकते यस्याप्य
 फलं ॥ तत्कार्तिके पंचनदे सकलान् स्नानं नृभ्यते ॥ कार्तिके बिंदुतीर्थे यो
 ब्रह्मचर्यपायणः ॥ स्नात्वा सप्तगुदिते भानौ भानुजस्तस्य भीः कुतः
 द्रव्यादिकाशी त्वंदोक्ते ॥ भानुजोयमः ॥ इदं च प्रातः स्नानं संध्यौ
 च कलाकार्यं ॥ तेन विनेतृकर्मो नधिकारादिति वर्धमानः ॥ यद्य

निगसि-२

१४४

विप्रातः संध्यः सूर्योदये समाप्तिस्तथापि वन बलादनुदित ह्येव
नद विष्यति॥ स्नानमंत्रश्च तत्रैवाकार्तिके कुरुष्व॥ मिप्रातः स्नानं ज
नार्दन॥ प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदरममास ह्यदममंत्रं समुच्चार्य मौनी

ह

स्नायात् कृती नश्यति अर्घ्यमंत्रोपेतत्रैव॥ कतिनः कार्तिके मास स्नातस्य
विधि वन्ममाष्टरुणाध्यमयादं नंदन जेदनिषूदन॥ नित्ये नैमित्तिके
कुरु कार्तिके पापनाशने॥ गृहे॥ अर्घ्यमयादंतराध्यास हिनोदरे॥ इमो
मंत्रो समञ्चार्य योर्ध्वमस्य प्रयच्छति॥ सुवर्णरत्नपुष्पां वृषपूर्णं शंखेन
पुण्यवान् पुष्पवर्णपूर्ण एथि वीनेन नदजान संशयदति॥ एवं संपूर्ण
स्नानाशक्तौ न्यहं स्नायात्॥ वाराणस्यां पंचनदं न्यहं स्नातास्तु का

राम

१४४

ति के॥ अमीति पुण्य वृष पुषः पुण्य भाजोति निर्मल इति काशी खंडोक्ते॥
अधमात्मा धारणा॥ तत्र त्वं देवा कमाहूस्म्य॥ निवेद्य केशवे मातां तु
लसी काष्ठसंभवं॥ वरुते योनरो भक्त्या तस्य नैव क्षिति पातकं॥ नज ह्यनु
लसी मातां धात्रीमातां विशेषतः॥ मम पातकसं हन्तुं धर्मकामार्थं
यिनी॥ विष्णुधर्मे स्पष्टे तु यानि लोमानि धात्रीमाता कुलोत्पन्नां॥ ता
वर्षसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्॥ माता युगं तु यो नित्य धात्री तु ल
सि संभवं॥ वरुते कंठे श्रेतु कस्य कोटिदिवं वसेत्॥ तुलसी काष्ठसं
भूते मलिक लजन प्रिये॥ विभर्मि त्वामहं कंठे कुरु मां कलुष लभं॥ ए
वं संप्रार्थ्य विधिवन्मातां कलुषातेर्वितं॥ धारयेत्का॥ ति के यो सूखे वै
द्वेष्टवंपदमिति॥ अत्र मूलं चिंत्यं॥ तथा काशी खंडे॥ कार्तिके मासि मे

नि.सि.२
१४५

यात्रायेकताभाक्तेतस्यरे॥विंदतीर्थकृतस्नानैस्तेषांमुक्तिर्नदूरतः॥भ
र्गिवाचनदीपिकायांनसिंदुपुराणे॥अगस्त्यकुसुमेदेवयोचयेच्चलना
र्दनं॥दर्शनात्तस्यदेवर्षेनरकंनाश्रुतेनर॥विद्वयसर्वपुष्पाणिमुनिप्र
व्यणक्तेशबं॥कार्तिकेयोचयेन्दस्यावाजपेयफलंभेन॥स्कांदेकार्तिके
माह॥स्य॥भ॥उतीमालय॥वेष्टुकेतस्याचैवपूजितः॥समाःसह
संसुप्रीतोभवेत्तमः॥सूदनः॥एश्वीचंदोदयेपले॥कार्तिकेना
मर्वितोयेत्युक्तमले॥क॥क्षपाजन्मको॥देष्टुविप्रेदन्तेषां
कमलादे॥कार्तिकेकेश्वेपूजयेषांनाम्नासुतेःकृता॥तोभैराम
स्यारवेःपुनर्वरा॥तोभैरवेसा॥तुलसीदलक्षणाकार्तिकेयोच
येधारां॥पत्रेपत्रेमुनिप्रेष्ठमो॥तेकंसभतेफले॥स्कांदेकार्तिकमा १४५

हास्ये॥धात्रीश्रयं॥तयःकुरा॥सिंदुराजंभदरमुनी॥मुक्तिंप्रयं
तिवतरःप्रसादनाधवारयु॥धात्रीफलकितिसंगोधात्रीफ
लविंशितः॥धात्रीफलकवाहरोननारायणोभवेत्॥
॥धात्रीश्रयंसमा॥प्रिययोचयेस्वच्छादिप॥पुष्पेष्वेव
मेधस्यफलंप्राप्ते॥तिमानवः॥तथा॥कार्तिकेमासि॥विप्रेदधा
त्रीवक्षोपशोभिते॥वनेदामोदराविष्टुचित्रान्नेस्तोषयेद्विष्टु॥मूले
नपयसेनाथहोमंकुर्याद्वैचक्षणा॥बाहूण॥भोजयेच्छ्रुत्वास्वयं
भुंजीतबंधुभिरिति॥तथाकार्तिके॥दिदलं वतंप्राणक्तं॥कार्तिके
द्विदलंसजिदिति॥पामे॥कार्तिकमाह॥स्य॥राजिकंमादकंचैव

2TH

१४६

ये॥ कार्तिके कलयै होतं का॥ तै के वने वनये न भू॥ का॥ तै के व
ने वने वने क॥ संध॥ तै के सुकू संधितं॥ का॥ संतसात्र मोलनं
सुकूपयै वितं॥ संधितं वन॥ क॥ तै व॥ क॥ तै के विभू मूख
ये दीपदाना देव व्रजे त॥ तथा॥ कार्तिके तु कता दीक्षान् प्रान्त नम वि
मोचनी॥ तथा॥ कार्तिके क॥ सुखे वीर्यः प्रजापत्य परो धव॥ एकांत
रोपवासी वात्रिरात्रोपो चितोपिता॥ षड्वा द्वादश चापक्षमा संव
वार वर्णिता॥ एक भक्ते नन क॥ नतये वाया॥ चिते न च॥ ३
पवासे न भक्षेण व्रजते परमं पदं॥ अन्ये पि नियमाः॥ प्रागुक्तः॥
ग्राह्यमुक्तं स्कंदे॥ व्रीह्ये यव गोधूमाः प्रियंगु तिल शालयः॥
एते हि सात्विकाः प्रोक्ताः स्वर्ग मोक्ष फल प्रदाः॥ कार्शीरवंडे ॥

नि.सिं. २
१४७

नियवान्नमश्रीयादेवान्तमथवापुनः॥ वृता कं सूरणंचैवश्रुक्
शिवीश्वरजयैवतु॥ एथ्वीचंद्रोदयेपाहे॥ नोर्जोतं चो विधानचो
व्रतिनाकेनचिक्कचित्तातथानारदीये॥ अत्रेतेनक्षपेद्यस्तुमासं
दामोदरप्रियं॥ तिर्यग्योनिवाप्नोतिनात्रकार्याविचारणा॥ अन्त्या
न्यपितैलतांबूलकेशकर्तनादिवर्तनसंकल्पस्थापिप्रागुक्तानि
तथाकार्तिके आकाशदीपउक्तां नपायाम्तेपुष्पारपुरणि॥ तुला
यां॥ तिलैलेनसायंकालेसामगते॥ आकाशदीपेयोदयान्मासमे
कंद्विष्टप्रति॥ महर्जि॥ अथमाप्नोतिस्तपसोभाग्यसंपदमिति॥ त
द्विधिश्चदेमाद्रवादिपुरणि॥ दिवाकटेस्ताचरुमे॥ तंभूतेरु
ददेपुरुषप्रभाषा॥ रूपान्तरित्यद्वियवक्षदाहमरोप्यभूमावय

राम

१४७

तस्यमूर्ध्नि॥ अथवांगुलादिद्रुतास्तुमध्येद्विहस्तदीर्घाअथापि
कास्तु॥ वत्सवत्तस्मिष्टहस्ततोस्तुया॥ मेभवेदष्टदिशानुसा
री॥ तत्कपिकयांतुमहाप्रकाशेदीपः प्रदेयोदलगस्तथाष्टौ॥
निवेद्यधर्मायहरायभूष्येदामोदरायप्यधर्मरत्ने॥ प्रजप
तिभ्यस्तथासत्त्वितभ्यः प्रेतेभ्यएवथतमहर्दितेभ्यइति॥ अपरा
र्कत्वन्मोमंत्रउक्तः॥ अथार्द्रामोदरायनमसितुलायां लोलयास
प्र ह्वादिपंतेप्रयष्टामिनमो नंतायवेधसेइति॥ कार्तिककलवतु
थर्करचतुथर्साचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या॥ दिनद्वयेतत्वेपू
र्वी॥ कार्तिककलवद्वादशगोवत्ससंज्ञाप्रदोषव्यापिनीग्राह्या॥
दिनद्वयेतत्वेपूर्वाश्रमवावपनि॥ वत्सपूजावटभ्वैवकर्तव्याप्र

नि.सि. १५८

धमेदनीतिनिर्णयाम्. तेभिधानाच्च॥ अत्र विशेषो मदनरत्ने भ
विष्ये॥ सवत्संतुल्यवर्णाचरीलिनीगोपयस्विनी॥ चंदनादिभि
राक्षिप्यपुष्पमालाभिरचयेत्॥ अर्घ्यताम्रमयेपाने कृत्वा पुष्पा
क्षतैस्त्रिले॥ पादभूले तु दद्याद्द्वैमेत्रेणानेतपांडव॥ क्षीरोदार्णव
संभूते सुरासुरनमस्कृते॥ सर्वदेवमये मातरुदृष्टाणां धनमेतान
मः॥ ततो माघादिसंक्षिप्ता नवतका॥ न्विनिते दयेत्॥ सुरभिखल
गन्मातदेति विष्णुपदेति ता॥ सर्वदेवमये ग्रासं मया दत्तमिदं रा
स॥ ततः सर्वदेवमयो देवि सर्वदेवैरलंकृते॥ मातर्ममाभिलाष
तंसफलं कुरु नदिनी॥ तप्रायेयेत्॥ तथा॥ तादनेते उपकंचस्या
लीपकं युधिष्ठिर॥ गोक्षीरगोष्ठं चैव दद्यात्तत्तत्तत्तयेत्॥

राम
१५८

ज्योतिर्निबन्धेनारदा॥ आश्विने कक्षपसे तु द्वादशोदेषु पंचसु॥
तिथेषु कृत्तुर्वरात्रे नृणां नोराजना॥ विधिः॥ नरानयेयुर्देवांसु वि
प्रानृणां चतुरंगमा॥ नृ॥ ज्येष्ठान्द्वेष्टान्नाधन्यां॥ प्तमान् सुरव्यास्तु
योषितद्वति॥ निर्णयाम्. तेस्करि॥ कार्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोद
श्यां॥ निशाभुरिते॥ अयमक्षिपे बाह्विर्देयादपमृत्युर्विनश्यति॥ मंत्र
स्तु॥ मृत्युना पाशादंडाभ्यां कालेन श्यामया सह॥ त्रयोदश्यां दे
पदानां सूर्यैर्हिलः प्रीयतां ममोते॥ कार्तिके शुक्लचतुर्दश्यां प्रभा
ते चंदोदये भ्यंगं कुर्यात्॥ तदुक्तं निर्णयाम्. ते भविष्यति॥ कार्तिके क
क्षपक्षे तु चतुर्दश्यां॥ मिनोदे॥ अत्र श्यमेवं कर्तव्यं स्नानं नरकभीहमि
दनश्चैव॥ मदनरत्ने कात्यादौ च विधूयेदतिपाठः॥ दिनोदये द

नि.सिं.२
१४८

तेषां हस्तयोर्दयो तारां शुभ्रकूर्ते स्नानं वदतां ॥ गौडानां तदनुस।
रिणां चाज्ञतेव ॥ पूर्वविश्वचतुर्दश्यां क॥ र्तिकस्य सिनेतरे ॥ पक्षे
प्रत्युषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतश्चिती गौडा ॥ स्मृतिदर्पणोपि ॥ च
तुर्दशीचाश्वयुजस्य कक्षास्वात्पृथगुक्ता च भवेत्सभाते ॥ स्नानं
समभ्यत्यनरेत्तु कार्यसुगंधते लेन विभूतिकर्मो रते ॥ एश्वीचंद्रो
दये ब्राह्मे ॥ आश्वयुजकक्षपक्षस्य चतुर्दश्यां विश्वदये ॥ तिलैस्तैले
न कर्तव्यं रनानं न भोरुजोति ॥ कर्तव्यं मंगलस्नानं नरे निखर्यभी
हमिहिक ॥ लादशेषाठः ॥ उभयत्राश्वयुजित्यमात्रास्वातं मास
मभिप्रेत्योक्तं तथा ॥ तैले लक्ष्मीने ले गंगा दीपावर्त्य ॥ चतुर्दशो
प्राप्येति शेषः ॥ पातः स्नानं तु यः कुर्याद्यमलोयं न पश्यतीति ॥ दि

राम
१४९

नद्वयेपि चंद्रोदये ॥ चतुर्दशी सत्वे तदभावे पुरुषोदये संपूर्णोत्वं
डेवादिनद्वये चतुर्दश्याः साम्ये च पूर्वदिनेऽभ्यंगं कुर्यात् ॥ पूर्वविश्व
चतुर्दश्यामिति वचनान्त ॥ पूर्वदिने परादिने परादिने एव वा हस्ते सेवया ह्या ॥
दिनद्वये पुरुषोदयव्यापिनीया ह्या ॥ पक्षे प्रत्युषसमयेऽसुक्ते ॥
वक्ष्यमाणवचनाच्च ॥ तदभावे तु चतुर्दशी द्वा संपूर्वेषु प्रवेक्ष्य पूर्व
द्विजयोदशी मध्ये एवाभ्यंगं कुर्यादिति दिवोदासः ॥ कैचेदत्र वचनं
मपि स ॥ धकं वदंति ॥ तिथ्यादेर्गुभवे यावान्द्रुसो वक्षिः परे हनि ॥
तावान्द्रुसोऽपूर्वे घृष्टोऽपि स्वकर्मणीति ॥ तन्मदं ॥ नद्वे वचनं
पूर्वदिनस्यापूर्वग्रहत्वं विधत्ते ॥ नक्तलन्माश्रयादौ दिनद्वये कर्मका
लव्याप्सभाविसर्वत्र पूर्वदिनस्यास्य तुल्यसंगान् ॥ किंतु यत्रैकभक्ता

स

द्वौ दिनद्व्येकर्मकालव्याप्तौ वैवाक्यात् तेषां पूर्वादिनस्य ग्राह्यत्वमुक्तं न
 त्रमुच्य काले तत्तियोरभावे पितृत्रैवानुष्ठानबोधकमिदं न चान्न तदस्ती
 तियत्किंचिदितत्तात्तेन चतुर्थयामगा॥ मिनीग्राह्या॥ अतएव सर्वज्ञना
 रायणः॥ तथा कृष्णचतुर्दश्यामाश्विने केदियापुरा॥ या मिन्याः पश्वि
 मियमेतौ लभ्यं गोविशिष्यते॥ इति॥ अर्गाकोदयवेयात्रयोदश्यां यद
 भवेत्तदत्रैवामंगलस्नानंदुःखशोकभयप्रदमिति॥ कालादत्रैव
 योदशीभिर्निवेधान्ना॥ तेनयमर्थः॥ अथाग्निहोत्रेयावृज्जीवंसायं प्रातः
 कालेषु व्याप्य कालस्थगुस्तत्तयात्र चतुर्दशी चतुर्थयामाहणोदय
 चंद्रोदयानामुत्तरस्य व्याप्यत्वाद्गुरुत्वमिति॥ यदपि दिवोदासीये॥ ७५०
 त्रयोदशीयः दाप्रातः क्षयं याति चतुर्दशी॥ रात्रिरेषे लमा वा स्यात्तदा

भ्यंगे त्रयोदशीतिवचनंतस्तेमादिनिर्णयाम्भतायाति खितलैर्न नि
 मूर्त्ता॥ समूलत्वेऽप्यरुणोदयश्चतुर्थयामादयदाहासस्तत्परमिदं॥ अत
 एव सर्वज्ञनारायणेन॥ तथा कृष्णचतुर्दश्यामाश्विने केदियापुरा॥ या मिन्याः पश्वि
 स्नानमुक्तं॥ ज्योतिर्निर्वंधेनारदोपि॥ इषा॥ सितैश्चतुर्दश्यामिदं क्षय
 तिथावपि॥ उर्जोदोस्वा॥ तिसंयुक्ते तदादीपावली भवेत्॥ कुर्यात्संल
 ग्गमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयं॥ यितुत्रयोदशीमध्योस्नानमक्रुतोषामा
 रिशायं न विभ्रः॥ अरुणोदयतो न्यत्रोक्तायां स्नानातिशयोक्तः॥ तस्याद्विकभ
 रवौ धर्मे नश्यत्येव न संशयः॥ इति दिवोदासीये भविष्यवचनाच्चा॥ चतु
 र्दश्यामाश्विने केदियापुरा॥ या मिन्याः पश्वि
 तं वीप्रपुन्नाटमथापरे॥ भ्रातृस्नानमध्येतु नरकस्य क्षयवैये॥ प्रप

मि०सि०२
१५१

नारद्वक्रमर्दः॥मंत्रस्तु॥सीतलोष्ठसम्पयुक्तसंकटकदयलान्वित॥
रह्यपापमपामार्गभ्राम्यमाणःपुनःपुनरिति॥अस्यामेवप्रदेवेदी
पान्दद्यादित्युक्तंहेमदोष्कांदि॥ततःप्रदोषसमयेदीपान्दद्यान्मनो
रमान्॥ब्रह्मविष्णुशिवादीनांभवन्नेषुमठेषुवेति॥दिवोदासीयेपि
ब्रह्मे॥अमावास्थाचतुर्दश्ये॥प्रदोषेदीपदानतः॥यममार्गीधकरे
भ्योमुच्यतेक॥तिकेनरः॥खंडतिथौतुपूर्वोद्विप्रदोषेदीपान्दत्वापरे
द्युःस्नाया॥इतिदिवोदासीयेउक्तं॥तत्रैवलेगो॥माषपत्रस्यपत्राकिनमु
खातत्रदिनेनरः॥प्रेतारव्यायांचतुर्दस्यांसर्वपापैःप्रमुच्यते॥अत्रय
मतर्पणमुक्तं॥मदनरप॥रेतति॥वधमनु॥दीपोत्सवचतुर्दश्ये
कार्यंन्यमतर्पणं॥मदनरलेब्रह्मे॥अप्रामागस्यपत्राणिभ्रामयेद्वि

राम

१५१

रह्योपरि॥ततःत्रतर्पणंकार्यंधर्मराजस्यनामभिः॥यमायधर्मराज
मृत्यवेचांतकायच॥विवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच॥ओर्दुंब
रायदध्रायनीलायपरमेष्ठिने॥रकोदरायचित्रायत्रिगुप्तायवे
नमः॥ततर्पणप्रकारस्तुहेमद्वि॥एकेकेनतिलैर्मिश्रान्दयाःस्तु
स्त्रीजलांजलीन॥संवत्सरकृतंपायतक्षणादेवनश्यति॥
तथामदनरलेस्कांदे॥दक्षिणाभिमुखोभूत्वातिष्ठैःसद्यंसमा
दितः॥देवतीर्थेनदेवत्वातिष्ठैःप्रेताधिपोयतः॥तथा॥यज्ञो
पवीतिनाकार्यैर्प्राचीनावीतिनाथवेति॥इदंजीवसितकै
नापिकार्यं॥जीवसितापिकुर्वततर्पणंयमभीषयोऽस्तिपा
मोक्तेः॥अत्रभीषमतर्पणमप्युक्तं॥दिवोदासीयेतत्प्रकारस्तुमा

नि.सं.२
१५२

चेतक्ष्यते॥ इति चतुर्दशी॥ कार्तिकामावास्यायां प्रातरभ्यंगं कु-
र्यात्॥ तदुक्तं कालादशे॥ प्रसूषे आश्वयुदशे रितभ्यंगादिमं
गलः॥ भक्त्या प्रपूजयेद्देवीमलक्ष्मीविनिवृत्तये॥ अस्पृश्या
ने आदिशब्दासंचलणदकस्नानदिरूपसंग्रहः॥ तदुक्तं पुष्कर-
पुराणे॥ स्वातिस्थिते वा विंदुर्यदि स्वातिगतो भवेत्॥ पंचसुगु-
दकस्नायी कृताभ्यंगविधिर्नरः॥ नीराजितो महावलक्ष्मीमयैर्द्वि-
यमभुजे॥ आश्वयुदशे इति दशशब्दः प्रहस्य स्वातियुक्ततिथि-
परः॥ तदुक्तं ब्राह्मे॥ उज्ज्वलकुक्षितीयायां तिथिषु स्वातिरक्षणे॥ मा-
नवोत्तमगलस्नायी नैवलक्ष्म्या वियुज्यते॥ तत्रैव॥ इष्टे भूते च दशे
च कार्तिकपथमेदिने॥ यदि स्वाती तदाभ्यंगस्नानं कुर्यादितोदये॥

राम
१५२

कश्यपसंहितायां नुदीपावलीदं प्रक्रम्य॥ इंदुक्षये पितृक्रांतौ
रवौ पतिदिनश्च॥ तत्राभ्यंगेन देवस्य प्रातःपापापनुत्तयेदति-
स्वातियोगं विनाप्यभ्यंगउक्तः॥ मातुष्ये॥ दक्षिणे नक्षत्रे नक्षत्रे
दीपावली स्मृता॥ अत्र विज्ञेयं द्वादशैर्भविष्य॥ दिवा तत्र न भो-
क्तव्यमते बालानुराज्जहनात्॥ प्रदोषसमये लक्ष्मीपूजयित्वा
ततः क्रमात्॥ दीपवक्षाश्च दत्तव्याः॥ शक्त्या देवाग्नेष्टुच॥ तत्रै-
वाभ्यंगमभिधाय॥ एवं प्रभातसमये लमावास्या नाराधिप॥
कृत्वा नुपावर्षाश्चाक्षंदधिश्रीरघुतादिभिः॥ दीपान्दत्त्वा प्रदोषे
नुलक्ष्मीपूज्ययथाविधि॥ स्वर्लंकतेन भोक्तव्यं सितवस्त्रोपरी-
ति॥ अयं प्रदोष व्यापी ग्राह्यः॥ तुलासंध्ये सहस्रांशो प्रदोष भू-

नि.सिं०२
१५३

नदरीयोः॥उल्काहस्तानराःकुयुवितृणांमार्गदर्शनमितिज्योतिषो
क्तेः॥दिनद्वयेसत्वेपरः॥दंडेकरजनीयेगेदर्शः॥ध्यानुपरेद्वजिः॥त
द्विहयपूर्वद्युःपरेहिंसुरवरात्रिकेतिथितलेज्योतिर्वचना
न॥दिवोदसीयेतु॥प्रदोषस्यकर्मकालः॥त्वात॥आर्धरात्रिभ्रमत्ये
वलक्ष्मीराश्रयितुंगरुः॥अतःस्वकंकता॥लिखादीपैर्जगत्
नोहंतैः॥मुधाधर्कताःकार्याःपुष्पमालोपशोभिताइतिब्रा
ह्मणेः॥प्रदोषार्धरात्रव्यापिनीमुरव्या॥एकेकयासोपरेव॥
प्रदोषस्यमुख्यत्वादध्यानेनुष्ठेयाभावाच्च॥यस्तुअपराह्णिकर्त
व्यंभ्राह्मणैस्तपसास्योः॥प्रदोषसमयेराजन्कर्तव्यादीपमालिके
तिक्रमः॥सप्तपूर्णातिथ्याचेतपसोरनवादेनातिथिः॥तत्कर्मकाल

राम
१५३

व्याप्तेर्बलवत्तात्॥शंपूर्णतिथौप्राप्त्यारवंडतिथावपास्याविध्य
तुवाद्यनरोप्राप्तेः॥अत्रैवदर्शेपररात्रेवलक्ष्मीतिः॥सायणः
मदनरत्नेभाव्ये॥एवंगतिनिशीयेतुजनेनिद्राधलोत्तने॥तावन्ता
रनाशेभिः॥शुद्धपंडितुमवादेनः॥त्रिषुः॥उपतेप्रसूयाभिरलक्ष्मीःस्त
गृहगणान॥कार्तिकशुक्लप्रतिपदिगोश्रीहृदयमुक्तंनिर्णयाम
ते॥अस्यामेवरात्रौबलः॥पूजाकृदिमदोभाव्ये॥कलैतसर्वमेवे
कृशत्रौदेः॥उपतेर्बलः॥पूजांशुयान्तपः॥साक्षाद्दृष्टीमंडलकेशुभो॥ब
लिमालिख्यदेसेंद्रवर्णकैः॥पंचरंगकैः॥गृहस्यमध्येशलायांविशाला
यांततोर्चयेत्॥लोकेश्वरपिगृहस्यांतः॥शलायांशुक्लतंडुलेः॥संस्था
प्यबलिराजानंफलैः॥पुष्पैश्चपूजयेत्॥भंत्रस्तुपाहे॥बलिराजनमस्तु

नि.सिं.२
१५४

भवेदसदानववदित॥ इन्द्रात्रोमयत्तेविडुसा॥ निधयदी भवेति॥ तथा॥
 बलिमुद्दिश्यदीप्यतेदानानानिकुरुनंदन॥ यानितान्यक्षयाण्याहुर्म
 येवंसंप्रदर्शितमिति॥ तदेतत्पूर्वविधायाम्प्रकर्तव्यं॥ पूर्वविधायप्रव
 र्त्तव्या॥ शिवरात्रिर्बलिदिनमिति॥ हेमाद्रोपाश्रिते॥ माधवोपि॥ बल्य
 सवंचपूर्वयुत्तरवासवक्षचरेदिति॥ निर्णयाम्भतेपि॥ याकुट्टः प
 तिपन्निभ्रातृगणः पूजयेन्प॥ पूजना॥ श्रीजवर्धनप्रजागावो
 महीपतिरिति॥ तथा॥ भाद्रपदमासकुलक्रीडासदेशोवेविनश्य
 ति॥ भद्राद्वितीया॥ तथा॥ प्रतिपद्यन्तिकरपां द्वितीयायां तु गोर्चनं॥
 छत्रच्छेदं करिष्येतेवितनां कुलक्षयमिति॥ तथा॥ प्रतिपददर्श
 संयोगे क्रीडन्तु गणमंतं॥ परविधेषु यः कुर्यात् सुप्रदारधनक्षय

राम

१५४

इति देवलवचनाच्च॥ एतेषां विधिप्रतिवेधाः पूर्वदिने प्रतिपदसाया
 हृत्यापिले द्वितीयदिने चंद्रदर्शनसंभवे च ज्ञेयाः॥ गोवां क्रीडादिनेषु
 त्रारत्रौ दृश्येत चंद्रमा॥ होमोराजापश्यन् दृष्टिमुत्तरीः पूजकांस्त
 येति पुराणसमुच्चयान्॥ दिनद्वये सायाहृत्यापिले तु परैर्वयाह्याः॥
 वर्धमानतिथौ न दायदसाधौ त्रियाभिक॥ द्वितीयाद्यधिगामित्वा
 दुत्तराचौ च्यत इति॥ तथा॥ त्रियामह्यादर्शतिथिर्भवित्वासाधौ त्रि
 यामाप्रतिपद्विचक्षो॥ दीपोत्सहवेते मुनिभिः प्रादिष्टे अतो न्यथा
 पूर्वयुते विधेये इति पुराणसमुच्चयादिति निर्णयाम्भतकारः सा
 धौ त्रियाभिकेत्यनेन चंद्रदर्शनाभावउक्तः॥ द्वितीयायाः पंचधा भ
 क्तदिनचतुर्थमिह रूपपराहृत्यापिले च चंद्रदर्शनसंभवात्॥ वयं

भे.सिं० २
१५५

त्वितद्वचनद्वयपूर्वविधासंभवेवेदितव्यमिति ब्रूमः॥दिनद्वये
प्रतिपदः सायाह्न्याभ्यामावेतुपूर्वैव॥रात्रौ बालपूजाविधानेनै
कर्मकालव्यापत्वात्॥परदिने चंद्रोदये चतान्निषेधादिति दिक्॥
मदनरत्ने तु पूर्वविधायामेकीडा॥नीराजनमंगलमालिकेतू
त्तरत्रकार्ये॥कार्तिके शुक्लपक्षे तु विधानाद्वितीयं भवेत्॥नारीनीरा
जनं प्रातः सायंमंगलमालिका॥यदा च प्रतिपत्स्वल्पानारीनीराज
नं भवेत्॥द्विज्जपियायांतदा कुर्यात्सायंमंगलमालिका॥मिति ब्रह्मा
हे॥लभ्यते यदि वा प्रातः प्रातिपत्त्यष्टिकाद्वयं॥तस्यां नीराजनं का
र्यं सायंमंगलमालिकेतु भविष्यते॥प्रातर्वायादेतभ्येतप्रातिपत्त
ष्टिकाशुभा॥द्वितीयायांतदा कुर्यात्सायंमंगलमालिका॥कार्तिके शु

राम

१५५

कुपक्षे हौतमावास्या॥यदीद्वयं दिशभंगभयान्नेव कुर्यान्मंगलमा
लिका॥मिति देवीपुराणां हेतुत्वं॥अत्र विशेषो हेमद्रो ब्रह्मे॥बलिप्र
तिपदं प्रकम्य॥तस्मात्सूतं प्रकर्तव्यं प्रभाते तस्मान्न वै॥तस्मिन्
सूते जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः॥पराजयो विरुद्धश्च लाभनाशक
रो भवेत्॥प्रातिपदि भिक्षासहितैर्नैयासा च भवेन्निशेति॥अत्र गोव
र्धनपूजा॥दिमार्गपालीपूजनादि चोक्तं हेमद्रो निषयिष्यते च स्कां
दे॥प्रातर्गोवर्धनपूज्यो यूतं च॥पिसमारभेत्॥भूषणीयास्तथागा
वः पूज्याश्च वाहदोहनाः॥गोवर्धनश्च गोमयेन कार्या चित्रेण वा॥मंत्रस्तु
गोवर्धनधराधारगोकुलभाणकारकृपा॥बहुबाहु कतलायगचा
कोटिप्रदो भव॥गोमंत्रस्तु॥लक्ष्मीयतिर्लोकपालानां धेनुह्येपासं

मंत्रस्तु

नि.सिं०२
१५६

स्थिता॥ घृतं वरुणित्यन्तार्थे भ्रमपापं व्यपोहनु॥ तत्रैव स्कांदे॥ ततो
पराद्वै समये पूर्वस्यां॥ क्षिप्रं भारत॥ मार्गपात्नी प्रवर्धयितुं गतं
मेथपादये॥ कुशकाशमयी दिवा लंबकेर्बहुभिर्मुने॥ दर्शयित्वा
जानश्वान्सायमस्यास्तलेनयेत्॥ कते ह्येमे द्विजे द्वेस्तु बर्धयान्मा
र्गपालिका॥ नमस्कारं ततः कुर्यान्मित्रेणानेन सुव्रत॥ मार्गपालि
स्ते नमस्तु सर्वलोकसुखप्रदं॥ विष्णवे॥ पुत्रदण्डे॥ पुनरेदिव तस्य मे॥
नीराजनं च तत्रैव कार्यं राधूजयप्रदं॥ राजानो राजपुत्राश्च भ्रातृणाः
शूद्रजातयः॥ मार्गपात्नी समुल्लूच्य नीराजः स्युः सुखान्विताः॥ तत्रै
वादित्यपराणे॥ कुशकाशमयी कुर्याद्यदिकां सुदृष्टान्वतां॥ तत्रै
कतो राजपुत्राहीनवप्राप्तिथान्यतः॥ गृहीत्वा कर्षयेयुस्तं यथा

राम

१५६

सारं मुमुर्दुः॥ जयेन्नहीनजातीनां जयोरान्नस्तु वत्सरमिति॥ यमः
उ द्वितीयां प्रतिपद्यता ग्राह्ये लुक्तं निषयिाम् तैदौ॥ यम द्वितीयां मध्या
ह्न्या॥ पिनी पूर्वविधा चितिरेमा द्वि॥ अत्र विशेषेद्दिमाद्रौ स्कांदे॥
उर्जिमुकु द्वितीयायामपरद्विर्जयेयमं॥ स्नानं कृत्वा भानुजायां य
मलोकं न पश्यति॥ उर्जिमुकु द्वितीयायां पूजितस्तर्पितो यमः॥ वोष्ट
तः किन्तौ हे हे स्तस्यैव च तिवं चितं॥ तथा भविष्ये॥ प्रथमा श्रावणे
मासितथाभाद्रपदे परा॥ तृतीयां भव्यजेमा॥ सचतुर्थी कार्तिके भवे
त्॥ श्रावणे कलुषानाम तथाभाद्रे च गीर्मला॥ आश्विने प्रेतसंचारा
कार्तिके याम्यकामते युक्ता॥ प्रथमा व्रतं द्वितीयायां श्राद्धं तृतीया
यां सरस्वतीपूजा मुक्ता चतुर्थ्या मुक्तं॥ कार्तिके मुकुपक्षस्य द्विती

यायांयुधिष्ठिरा॥यमोयमुनयापूर्वभोजितःस्वर्गदेवितः॥अतोयम
द्वितीयेयंत्रिषुलोकेषुविभुता॥अस्यांनिजगदेविप्रनभोक्तव्यंततो
नरे॥स्नेहेनभगिनीदस्तान्दोक्तव्यंपुष्टिवर्धनं॥दानानिचप्रदेया
निभगिनीभ्योविधानतः॥स्वर्णालंकारचस्त्रान्नपूजासत्कारभा
जनैः॥सर्वाभगिन्यःसंपूज्याअभावेप्रतिपन्तकाः॥प्रतिपन्ताम
ताभगिन्यइतिहेमाद्रि॥पितृव्यभागेनीदस्ता॥स्यपमायंयुधिष्ठी
र॥मातुबस्वपुतादस्ताद्वितीयायांतथान्तः॥पितुमतिःस्वपुःक
न्येरातीयायांतयोःकरात्॥भोक्तव्यंसहजाय॥अभगिन्योदस्ता
तःपरं॥सर्वसुभगिनीदस्तान्दोक्तव्यंबलवर्धनं॥प्यस्यांतिरिगे
यमुनयायमराजदेवःसंभोजितःप्रतिजगत्स्वससौददेन॥तस्यां

राम

१५७

स्वसाकरतडादिहयोभनक्तिप्राप्नोतिरत्नसुखधान्यमनुत्तमंसः॥
गोडास्तुयमंचचित्रगुप्तांचयमदत्तांश्चपूतयेत्॥अर्घ्यश्चात्रप्र
दातव्योयमायसहजद्वयैः॥तत्रमंत्रः॥एषेहिमर्तंडजपाशह
स्तयमांतकालोकधरामरेश॥भ्रातृद्वितीयाकतदेवपूजां गृह्य
पाचार्यभगवन्ममस्तै॥भ्रातस्तवानुजाताहंभुंश्चभक्तैर्मिदं
गुभं॥प्रीतयेयमराजस्ययमुनायःविशेषतः॥ज्येष्ठाग्रजातोतिवदे
तिस्मार्तः॥इत्यन्नदानमित्यप्याहः॥ब्रह्मांडपुराणेपि॥यानुभोजते
नारीभ्रातरंयुग्मकेतिथो॥अर्चयेन्नापितांबूलेर्नहोवैधव्यमाभू
यात्॥भ्रातरायःक्षयैराजन्नभवेत्तत्रकहिंचिदिति॥कार्तिकत्रु
कूनवमीयुगादि॥सापौर्वाहिकीयास्यात्रकूपक्षस्थत्वात्॥अन्य

स्युक्तं॥ अत्रैव विष्णुत्रिरात्रमुक्तं॥ हेमद्रोपासने॥ कार्तिकेयकुं
 वमीमवाप्यविजितेन्द्रियः॥ इति विधायसोवपंतुलस्यासहितं वि
 भुं॥ पूजयेद्विधिवन्द्स्पाव्रतीतत्रादितत्रयं॥ ततोयथोक्तविधिना
 कुर्याद्विवाहितं विधिमिति॥ तद्विधिसुगोमयेन स्नानं॥ त्वामोनीपं
 चामृतैः पंचाग्नौर्विभुं संस्नाप्य संपूज्य पापसन्निवेद्य द्वादशा
 क्षरमद्योत्तराशतं लक्ष ७४ नमो विष्णुवदतिषडक्षरेण घृताक्तान्य
 वान्त्रीहीश्वाद्योत्तराशतं कुलाभूमौ स्वपेत्॥ एवं पंचदिनेषु कु
 यन्ति॥ विशेषस्त्वाद्ये द्विहरेः कमतेः पक्षे संपूज्य त्रिगोमियं प्रा
 श्यद्वितीये विष्णुपत्रैर्लज्जिनी संपूज्य गोमूत्रं॥ त्रयोदश्यां भृंगरा
 जेन नाभिं संपूज्य क्षीरं॥ चतुर्दश्यां करवीरैः स्कंधं संपूज्य दधि

प्राश्य॥ पौर्णमास्यां हेमांते लोहीपापप्रतिमो रवद्वचक्रहस्तां कछु
 वल्लैर्वेष्टितां प्रस्थितलोपरिस्थां कलाधर्मराजनामभिः करवीरैः
 संपूज्य॥ अदन्यजन्मनिकृतमेतज्जन्मनि वा पुनः॥ तत्सर्वप्रशमं या
 तुमत्यापंतवपूलनादिविपुष्पांजलिं शिखाकलप्रतिमो च संपूज्य वि
 प्रायदत्त्वा विप्रांसं भोज्यदक्षिणां दत्त्वा पंचगव्यं प्राश्य पौर्णमास्यां
 नक्तं भुंजीतेति नारदीये॥ पंचगव्यप्राशनं षडक्षरेणेति हेमाद्रिः॥
 हेमाद्रौ भविष्येत्तु शाकैर्मुन्यन्तैर्वपिंचाहं वर्तनमुक्तं॥ अंत्येयुक्तं॥
 पञ्चीषपंचकृत्तिप्रथितं दधिव्यामेकादशी प्रभृतिपंचदशी
 निहृद्यं॥ मुन्यन्तभोजनपरस्परस्य तस्मिन्निष्टं फलं दिशति पांडव
 शाङ्गधन्वेति॥ तथाप्यग्रे॥ पंचाहं पंचगव्याशीभीष्माया र्घ्यं च पंच

नि.सिं.२. ७५९ अहः स्वपितृपादद्यान्मंत्रेणानेनसुचत॥सत्यव्रतायमुचये॥
 गेयामहात्मने॥भीष्मयैतददाम्यधमिजन्मब्रह्मचारिणे॥वेष्म।
 प्रपद्यगोत्रयेतिच॥सव्येनानेनमंत्रेणतर्पणंसार्ववर्णकमिति॥का
 र्तिकमुकुद्वादस्यांरेवतीनक्षत्रयोगरहितपरांपारपकाये॥तदुक्तं॥आ
 आभाकासितपक्षेधुमैत्रभवपरितती॥संगमेनाहोभोक्तव्यंद्वादशीर्ह दश
 रोदिति॥प्यशुतेवतीयोगरहिताद्वादशीसर्वथान॥भयैतेतदरेवत्या
 श्रुतुर्थपादवर्जयेत्॥वचनंतु प्राणुक्तं॥उधुनातरीये॥वर्जितेक्रिमुकु
 क्षपक्ष्यकत्वचैकादशीनहः॥प्रातर्दत्ताशुभांशुभान्प्रयातेदत्तंभं राम
 दिरं॥भदनरलेवारिहः॥एकादशीसोमपुता॥कार्तिकेमासिभासि
 नि॥उत्तराषाढसंयोगेअनंततृतापकी॥तृता॥तस्यांयाकैयतेभदे

सर्वमानंत्यमभुते॥अस्यामेवारात्रेद्वोथापनभक्तंहेमाद्रौया
 स्ते॥एकादश्यांचमुक्तायांकार्तिकेमासिकैशवं॥पशुत्तेबोध
 येरत्रौश्रद्धाभक्तिप्रमान्वितइति॥भदनरलेपिभविष्ये॥का
 र्तिकेमुकुपक्षेतेएकादश्यांपथाशुत॥मंत्रेणानेनरत्नंददेव
 मुथापयेद्भुजः॥रामार्चनचंद्रिकादिनुद्वादशमभुक्तं॥पारणा
 दपूर्वगत्रेघरादीन्वादयेत्पुरुषि॥अत्रदिशाचारतोव्यव
 स्था॥तत्रैवदेवदेवस्यस्नानपूर्वमहद्भवेत्॥महापूजांततः
 कृत्वादेवमुथापयेत्पुष्पी॥मंत्रालुवाराहपुराणेउक्तः॥३० ब
 लेदहद्राग्निकुबेरसूर्यसोम॥दिभिर्वाहितवंदनीय॥बुध्यस्वदे
 वमजगन्निवासमंत्रप्रभावेनसुखेनदेव॥इयंतुद्वादशीदेव

नि.सिं०२ प्रबोधार्थविनिर्भिता॥त्वयैव सर्वलोकानां हितार्थं रोषमायि
 १६० ना॥उत्तिष्ठोत्तिष्ठो गोविंदं दयानिर्द्वं जगत्पते॥त्वयि सुप्ते जगन्ता यज
 गत्सुप्तं भवेदिदं॥उत्तिष्ठोत्तिष्ठो गोविंदं॥गतामेवाविय
 ज्ञैव निर्मलं निर्मलं॥देहाः॥शरीरानि च पुण्याणि गृहाणाममते॥शिव॥
 इदं विबुधैरिति प्रोक्तं मन्त्राश्चापनेहरे॥तेन॥एवं देवमश्नाप्य तदग्ने
 चातुर्मास्यव्रतसमा॥तं कुर्यात्॥तदुक्तं भारते॥व्रतधारेण स्ववेची
 षं चातुर्मास्यव्रतं नरः॥कार्तिके शुक्लपक्षे तृतीयां तत्समापये
 त्॥लघुनारदीये॥चातुर्मास्यव्रतानां च समाप्तिः कार्तिके संहृतः॥मं
 त्रश्चानिर्णयान्ते स ननु कुमारेणोक्तः॥इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीतैत
 व प्रभो॥न्यूनं संपूर्णतः॥या तु त्वत्सादा ज्ञानादनेत॥अथ वाराहे॥

राम

१६०

क्तो बोधिनी विधिः॥एकादश्यां त्रिकुं भेदतपत्रिपरिहं ममायमि
 दं॥दे॥इदं व्रतं संपूज्य जागरणं कृत्वा प्रातर्देवमाचार्यं च वस्त्रायैः
 संपूज्य॥जगदादिर्जगद्रूपे जगदादिरनादिमान्॥जगदाद्यो जगद्यो
 निः प्रीयतां मे जनादेन शतं तत्त्वादि क्षेपां दनुः॥वास्तुणा भोजयेदित॥
 तं धावास्ते॥महातुर्यैर्वैरात्रे भ्रामयेत्यंदने॥स्थितं॥उत्तिष्ठं देव
 देवेनां नारेण॥अथैव स्वयं॥चतुर्यो वार्षिकान्मासतन्निमग्नस्य यत्क
 तं॥कथयित्वा॥द्विजेभ्यस्तदयः॥न्दत्स्यादक्षिणं॥यस्य भक्ष्यस्य
 नियमः कृतः तदयः॥दित्यर्थः॥इदं शुक्रास्ताय वृषिकार्यं॥अथैव
 चतुर्पूजामन्येन कारयेत्॥कार्तिके द्वादशी पूर्णमासी च मन्वादिः॥

नि.सिं. २
१६३

सः पूजादि कीयासु ॥ अन्यस्मात्तुक्तं ॥ कार्तिकशुक्लचतुर्दशी वैकुण्ठसं-
ज्ञासाविषु पूजायां रात्रि व्यापिनी ग्राह्या तदुक्तं हेमद्रिभविष्य ॥ का-
र्तिके स्यात्सिते पक्षे चतुर्दश्यां नराधिप ॥ सोपवासस्तसं पूज्य हरेरा-
त्रौ जितेन्द्रिय इति ॥ अस्या एव विश्वेश्वरप्रतिष्ठादिनत्वात् तस्मिन् सूर्य-
यदोपवासादिक्रियते तदा हणोदस्य व्यापिनी ग्राह्या ॥ तदुक्तं त्रैस-
लीसेतौ सनकुमारसं हितायां ॥ वर्षे च हेमसं वार्ये मरिचिमात-
का ॥ ति के ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दशी भूभरणाभ्युदये पाति ॥ महादेवति-
थौ ब्राह्मे मुहूर्ते मां कवि के ॥ स्नात्वा विश्वेश्वरो देव्या विश्वेश्व-
रम पूजयदिति ॥ तत्पूर्वादिने चोपवासः कार्यः ॥ ततः प्रभाते विमले
रुक्ता पूजां मद्रु ॥ शुक्ला ॥ दंडपापेर्महः ॥ शान्तिवने स्मिन्कृतपार

१५
१६३

ण इति तत्रैवोक्ते ॥ शिवरहस्येपि ॥ पूजाजगारायु क्तोक्तं ॥ ततो ह-
णोदये जति स्नात्वा स्नात्वा च भस्माना ॥ संध्यासमाप्या विश्वेशं मा-
मभ्यर्चयथाविधि ॥ मन्दाक्ताभोजयामासु क्रीयो बुभुजुत तदिति ॥
अत्र कार्तिकव्रते चापनं मुक्तं पापे ॥ अथो जवतिनः सम्पद्य पाप-
विधिं भृणुर्जि शुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रतः ॥ तलस्या उप-
रिष्ठात् कुर्यान्मंडपिकां शुभां ॥ तलसी मूलदेशे च सर्वतो भद्रमे-
व च ॥ तस्योपरिष्ठात्कलशं पंचरत्नसमन्वितं ॥ पूर्णयेत त्रदेव गणै-
र्वर्णैर्वनस्पतैः ॥ तत्रो जागरणं कुर्यात्कीर्तवाद्यादिमंगलैः ॥ ततस्तु पो-
र्णमास्यां वैष्णवलीलां निजोत्तमान् ॥ त्रिंशन्मिता नयैकां वास्वरा-
स्योवा निमंत्रयेत् ॥ अतो देवा इति द्वाभ्यां लुहया जिते लपाय सोऽततो

नि.सिं.२

१६२

गोकवि लंदरा। सु। ये द्विधि वदुमिति॥ कार्तिकी वीर्णमासी
पराग्राह्या॥ अमावेर्णमि। ह्ये। प्रे। र्ते। र्दि। पी। की। के।॥ अत्र विशेषो
ह्ये। द्वे। ब्रह्मि। पुण्यमह्य। का। र्ति। की। स्या। ज्जी। वे। द्वे।॥ कति। क। मु। च।
तथा॥ आग्नेयं तयदा क्रुक्षं का र्ति। क्यं। भवति। क्व। चित। म। द। जी। स।॥
यि। त्रि। य। स्तान। द। ने। पु। चोत्तम।॥ य। द। त्य। म्भं। भवति। क्व। क्षं। तस्यां। ति।
थो। क्व। चित।॥ ति। थि। स। विमहा। पुण्या। मु। नि। मे। परि। की। र्ते। ता।॥ प्रा। ज।
पत्यं। पदा। क्रुक्षं। ति। शै। तस्या। न्तरा। शि। प।॥ सा। म। द। का। र्ति। की। प्रो। क्त।
दे। वा। ना। म। पि। दुर्ल। भे। ते।॥ पा। मे।॥ वि। श।॥ र। व। सु। य। द। भा। नु। क्व। क्षं। क। सु। च।
चंदमा।॥ क्षे। यो। ग। न्द। य। को। ना। म। पु। ष्च। दे। व। त। ड। डे। भं।॥ प। म्र। कं। पु। करे। प्रा।
प्य। क। वि। लां। य। प्रय। छ। ति॥ स। ह्ये। त्वा। स। र्व। प। र्यै। न। वै। ल। वं। ल। भते। पदं। य।

रा।

१६३

मः॥ कार्तिकी। पु। क्व। रे। ना। त। स। र्व। य। दि।॥ प्र। मु। त्यते।॥ मा। घ्यां। स्नात। क। प।
य। गे। तु। मु। त। ते। स। र्व। नि। त्किं। नै।॥ अ। स्य। मे। व। स। यं। का। ले। म। स्तु। पा। र्ते। ज। ता
तदलुक्तं पाप्मे कार्तिकमाह ह्ये॥ वरान्द स्यायतो विदुर्न ह्यहरी
२ भवततः॥ तस्यैतं दुतं जतंतदक्षम्यफलं स्मृतमिति॥ अत्र त्रिपुरोस
वडकी भगवित्त्वनदीपिकायं॥ वीर्णमास्यां तु संध्यायां कर्तव्यत्वे पु
रोहवः॥ दद्यादनेन मंत्रेण प्रदीपां श्वपुरालये॥ कीरायतं गमशका
श्ववक्षोजते स्थले ये च चरंति जीवाः॥ हृष्टा प्रदीपन्त चलन्मभाभि
नो भवन्ति नित्यं श्वपचादि पित्राः॥ अत्र ब्रह्मगोति प्रशस्तः॥ तदुक्तं
माह्ये॥ कार्तिक्यां यो ब्रह्मगोतिं कृत्वा नक्तं समाचरेत्॥ शौवं पदमवा
प्नोति शिवाय तन्निदं स्मृतमिति॥ अत्र कार्तिकेय दर्शनमुक्तं॥ काशी

॥

၇၆၃

१५

255

۹۵۶

उपक्रम्य ॥ ब्रह्मणा सदेव ज्ञातं उक्तं ॥ तद्देवस्य आदना ध्यानाद्वतः
श्रीकालभैरवः ॥ ३ ॥ तैरासीनदलोकः श्रीषयन्तस्त्रिजानपीति ॥
अत्रोपवास एव प्रधानमियुक्तं तत्रैव ॥ उपोषणपर्यागभूतमर्घ्यं
दानमिरुद्धं तं तथा जागरणं रात्रौ पूजायामर्चयत्येव ॥ संध्या
यामपि पूजे देवैः ॥ दिनद्वयं रातः संपूर्णया वा तद्वाचौ पूर्व
वपूजेते वचनात् ॥ अपारणाग्रानरेव ॥ यामत्रयोर्ध्वगाभिन्याप्रत
रेव हि पारणोति वचनात् ॥ अत्र च कालभैरवपूजेन ॥ त्रिस्थली
सिन्धो ॥ कल्पाच्च विधिधांपूजां मरुसंभारविस्तरे ॥ नरो मर्ग
सिताष्टम्यां वार्षिकं विप्रमुत्सजेत् ॥ तथा ॥ तीर्थे कालोदके स्ना
त्वा कल्पात्तर्पणमत्वरः ॥ विजेद्व्यकालराजानां नरया दुर्धरे

न. १५.
१६५

आस्वपित्रा युदेरा केलेपा वीणा लादयरा ह्रुव्यापिनी ग्राह्या अज्ञातना
मर्षपित्रा चायुदेरा मलेलेको दिष्ट लानम ध्याह्रव्यापिनी त्ना कुलध
म्व्रता दोतूतरे वामागिरी धीपौर्णमास्या दना जयोत्या तिः ननु कंस्कः
सह्याद्रेखंडे मर्षा शीविते मर्षा शीविते मर्षा शीविते मर्षा शीविते मर्षा शीविते
ष्युतेति पामिना वस्य च वासो गतनया मालदे दीपामा नंप
सतीरा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं
वा न्स्वक मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं
तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं
मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं
एक मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं मर्षा मर्षा तं

राम

१६५

